és Buchara. (Tágasb értelemben Turkhestan magában foglalja egész szabad Tatárságot v. Dsagatait, azaz, Usbekistant vagy Buchariát, Kokant és Khivát Turkmenföldel). Szorosan vett Turkhestan most a' kokani khántól függ, 's ki Buchariának Oroszországgali kereskedését kettévágta. Ez a' khán ujabb időben az Usbeckek khivai khanját esmeri urának. E' Dsingis nemzetségéből való. Koran, a' hajdani Ferghana, eddig esmeretlen tartomány, melly Turkhestannal, Buchariával 's chinai Mongolországgal határos, vallásra, törvényekre, szokásokra 's kereskedésre nézve Buchariához hasonló. A' Turkhestaniak legtisztábban beszélnek törökül. Angol utazók e' tartományt szépnek 's miveltnek rajzolják. Az igazságszolgáltatás kemény, de kegyetlen.

Harmadik főrésze, (melly legnagyobb is) szabad Tatárságnak Usbekistan, vagy Turkhestan déli része, melly Bukharának is neveztetik, azaz, nagy (nyugoti) Buchariának. Kicsiny (keleti) Bucharia 1759 olta chinai felsőség alatt áll. Usbekistanra nézve l. Tatárország, Samarkand és Usbeckek.

Negyedik főrésze szabad Tatárságnak a' Kirgisek (l. e.) vagy Kirgiskaisakok földe, melly hasonlóul az orosz kereskedési és miveltségi politica körében esik, de nem esmer orosz felsőséget. A' Kirgisek, számos, vitéz, vándorló és pusztai nép, Oroszország délkeleti határán, vadak mint a' természet, mellytől körülvetetnek 's durvák, mint égaljok. Kibitkék (fedett szekerek) alatt éldelnek, földmivelésre alkalmatlan honokban 's nagy, közép és kicsiny csoportra oszlanak. A' nagy 60,000 kibitkét vagy 360,000 főt, e' közt 30,000 bajnokot számlál 's tulajdon khánja alatt van. A' Karakalpakok (fekete sipkások) felső csoportja is hozájok tartozik, az Araltó mellett. Az alsó csoport 1741 orosz felsőség alá adta magát, de a' nyugtalan Kirgisektől csaknem kiirtatott. A' Kirgisek kicsiny és közép csoportja 1733 olta Oroszországnak hódol 's a' néptől választott, de az orosz császártól megerősitett khánok hódoló esküt tesznek le az orosz országlásnak. Mindenik csoport vénei vagy birái alatt van. Gazdagságát ló, szarvas marha, juhok, tevék teszik; jövedelmes cserekereskedést üznek; de a' kicsiny csoport jóléte a' khivai khánnak, Mahmed Rahimnak, rabló beütései miatt 1816 olta igen alámént, ehez jőnek belső visszalkodásaik 's költsönös rablásaik is. A' Kirgisek igen babonásak 's részint Muhammedánok, de a' koránnak nem szoros megtartói. Az orenburgi kereszténység-terjesztők kevésre mehettek köztök. Talám rá megy az orosz politica, hogy ezen pusztai népeket meghóditván, a' khivai és bucharai állás-pontoknál fogva, a' keletindiai kereskedésben közvetlen részt veend 's a' nagy világkereskedés főágát éjszakkeleti Európával összekötendi.

Turkomania, más neven török Örményország, Örményországnak Törökország alatt levő részét foglalja magában (mert a' kel. rész Iranhoz tartozik), 's ázsiai Törökországnak keleti részében fekszik, Iran, az orosz-kaukazi tartományok, Anadoli, Syria és Kurdistan közt. Durva hegymelyéki tartomány, mellyben ütköznek öszve a' Taurus és Kaukáz lánczai, emelkedik fel a' magas Ararat 's ered nek a' Tigris, Kur és Euphrates folyók. A' föld általánosan nem igen termékeny, ugy hogy miveltetése huzomos szorgalmat kiván. De főleg a' déli részen szép tájékok is vannak, mellyeken füge, mandola, gránátalma 'st. terem. Az itt lakó Turkmanok (kiken kivül Örmények is találtatnak itt) pásztorkodva kóborló nép, melly saját feje alatt álló csoportokra osztatik. Vagyonokat nagyobbára marha, bivaly, teve, kecske 's főleg juh teszik. A' nők gyapjat fonnak 's szőnyegeket szőnek. A' férjfiak dehányoznak 's harmaikat őrzik. Mindég lovan ülnek, vállakon lándsát tartanak, oldalokon kard fityeg, övök mellett pisztoly van 's bátor bajnokok, kiktől a' Törö-

kök félnek. Török Örményország v. Turkomania Arzerum v. Erzerum (4685 nsz. mf.) az Araxes és Euphrates forrásaival, Kars és Van 3 basaságra osztatik. Benne vannak Arzerum v. Erzerum, Bajazid és Van nem csekély városok. Ujabb írók közül nevesen Jaubert e' második Turkomaniát vagy török Örményországot Kurdistannak nevezi 's ekkor lakói Kurdok-nak (l. e.) neveztetnek, kik igen bátor vitézek 's változtatják a' persa és török felsőséget. 1828 nagyobb részét, nevezetesen Erzerumot, Paskevits orosz vezér elfoglalta, hanem a' drinápolyi béke (17 Sept. 1829) visszaadta a' Törököknek.

Turmalin apró csigás törésü 's üvegfényü, veres, violaszinü, kék, zöld, barna, fekete, általláthatlan és kvarcz keménységü ásvány. Találtatik Grönlandban, Schweizban, Szászországban, Morvában, Siberiában, Svédországban, Spanyolországban, Brasiliában, Ceylonban 'st. A' brasiliai zöld turmalin brasiliai smaragd, a' ceyloni és siberiai veres és violaszinü siberit név alatt ismeretes; az utobbi gyakran nagy árron adatik el.

Turnier, harczjáték, vitézi küzdés, melly szerint hajdan a' lovagok lovon v. gyalog, pánczélosan, lándzsával v. karddal viaskodtak. Némellyek az Araboknál keresik eredetét, de történeti emlékek kétség kivül teszik, hogy e' mulatság neme egyenesen német eredetü, és Németországon kivül csak olly tartományokban is fejlett ki, hol német törzsökök telepedtek meg. 9 vagy 10 száz. a' Franczia'knál leginkább kimiveltetett 's Preuilly Gottfr. franczia nemes, 1066 összeszedte törvényeit és szokásait, mellyek a' 12 és 13 században más nemzeteknél is bevétettek. Münster Sebestyén azt irja, hogy az első nagy német harczjáték Magdeburgban 1036 tartatott. Nemes születés, feddhetlen élet kivántatának, hogy valaki e' harczjátékokban részt vehessen. Innepélyesen hivattak meg a' szomszéd fejdelmek és lovagok, ugy választották a' viadalbirák is; a' részt venni kivánók, ha nem herczegek, v. már ismeretes lovagok valának, tartoztak származásukat előre bebizonyitani. Ki az illy játékot adta, nemcsak jutalmat tett fel a' győztesnek, melly rendszerint szép fegyverekből, 's dámakéz készitette és osztogatta vitézi ékességből állott, hanem az innep minden költségeit is vitte 's a' meghivottakat gazdagon megvendégelte. Eleinte csak fa-buzogányokkal 's tompa kardokkal, utóbb kirekesztőleg lándzsákkal viaskodtak. Mennél több tört lándzsát mutathatott valaki, annál nagyobb hirre tett szert. Idő multa véresek és öldöklők lettek e' mulatságok. Miért, és a' velek járó szertelen fényüzésért, királyok, pápák, egyházi zsinatok kezdék tiltani, de még sok ideig divatban maradtak, mig végre 16 száz. a' puskapor feltalálása az addigi hadi mesterséget megváltoztatván, ezeknek is véget vetett. L. *Turnierbuch Herzogs Wilhelm IV von Baiern* (Münch. 1817—28 8 füz.).

Túróczi János (Magister Joannes de Thúrocz) élt I Mátyás király idejében, és diák nyelven egy kronikát szerkeztetett ösze, mellyben a' Hunnok és Magyarok származását, Attila viselt dolgait és Magyarország történetét adja elő I Mátyás király megkoronáztatásáig, emlitvén még némelly ezután történt dolgokat is. Legelőször kinyomatta e' krónikát a' maga költségén Feger Tibold (Theobaldus), budai polgár, Ágostában 1488. Ugyanezen évben kijött Brünnben is, felvetetett Bongars és Schwandtner gyüjteményeibe is, és az utolsóban az 1 köt. II száma alatt jő elő. A' Hunnok és Magyarok származásában két névtelen krónikát követett Túróczi, mellyeknek egyike Móses I Könyvének 10, másika 11 részében veti megszármoztatását, és mellyek sajdithatólag I Károly és I Lajos idejében irattattak. I Lajos viselt dolgainak előterjesztésére egészen felvette Kikülló János krónikáját; II vagy Kis Károly gyászos esetét pedig de Monacis Lőrincz, velenczei iró, verselete szerént adta elő. Egyébiránt

Nessel Dániel, a' bécsi császári könyvtár gondviselője I Leopold alatt, azt állitja: hogy a' nevezett könyvtárban találkozik egy igen ékes, történetesmereti, diák kézirat, névtelen szerzőtől, melly 1358 iratott, *ex quo Joannes de Thurocz Res gestas Hungarorum, ab origine gentis usque ad annum* 1342, *seu mortem Regis Caroli, patris Regis Ludovici, partim simpliciter, partim interpolate mutuatus est.* Kitetszik ezekből, hogy Túróczi János krónikája előkelő kutfeje a' magyar történetesmeretnek. — Túróczi László, Jézus szerzetebeli pap, két munkát bocsátott világ elejébe: 1.) *Stratagemata Martis Hungarici.* Tyrnaviae, 1716. 2.) *Ungaria suis cum regibus compendio data,* Tyrnaviae 1729, ujra kiadta ezt bővitve Katona István, Nagyszombatban 1772.

Túrócz vármegye, l. Thúrócz várm.

Tus. Ez ismeretes, négyszegü táblácskákba nyomott 's chinai betükkel tarkázott festőszernek azon tulajdonsága van, hogy vizzel könnyen dörgöltethetik, 's a' leggyengébb barnán kezdve a' legtökéletesb feketéig minden árnyéklatra alkalmas; miért a' rajzolók általánosan használják.

Tusfestés. A' krétával vagy rajzónnal készült száraz rajzolástól ez az átmenet a' festésre. Fő dolog itt, hogy a' tiszta fejér papiros ott, hol világosságnak kell esni, megkiméltessék; előre mindent csak lágyon kell bemázolni, 's hogy az árnyéklatok 's ezek átmenetei tisztán essenek ki, mig meg nem szárad, szépen elmosni, az erősebb árnyéklatokat mindig csak akkor dolgozni, midőn már az előbbi ecsetezés megszáradt. Az eleinte egész tömegben árnyékolt setét részek végül gyenge keresztvonalokkal, pontokkal lágyittatnak 's olvasztatnak egybe, 's igy kapják meg azon átlátszóságot, melly csak egyedül hozhatja ki a' gömbölyüséget és mélységet. Szép tusfestés tiszta, lágy körvonalok, lágy nedves árnyékok, a' legsetétebb helyeken megnyomott erős ecsetvonások, 's hol kell, tisztán tartott világok által nyerhető. A' papirost előbb mindig rajztáblára kell vonni. A' müncheni ecsetek legjobbak hozzá. Mi itt a' tusfestésről mondva van, a' sepiafestésre is egyaránt illik.

Tusmód (aquatinta) a' rézmetszésnek azon tusfestés szerü neme, mellyel tusban, sepiában 'st. ecset által készült rajzolatok szerencsésen utánaztatnak. Bánásmódja többféle. Először a' réztáblára (miután a' körrajz rá karczolva 's beetetve van), porrá tört gyantát szitálnak, ekkor parázs tüzön megmelegitik, hogy olvadjon el. Ezután szintugy kell dolgozni, mint a' fekete mesterségnél, csak hogy ott vakaró, itt ecset vetetik elő, 's fekete vastag fénymázzal, mellyet a' választó viz meg nem emészthet, minden világos hely beborittatik. Legelőszer a' legnagyobb világot kell betakarni, azután a' rézlapot felmaratni, 's az eredetinek lépcsőzetei szerint mind addig ezt ismételni, mig a' táblán semmi sem marad hátra, mint a' legerősebb árnyékok, mellyek legvégül maratnak fel. E' mód legalkalmasabb történeti és épitkezői ábrázolatokra. Második módja ez: A' rézlap, ugy, mint a' karczolásnál, valami etető aljazattal bevonatik, akkor némi olaj keverékkel épen ugy dolgoznak rá, mint papirosra. Az olaj az aljazatot meglágyitja 's ezt finom vászonnal letörlik, 's igy a' rezen minden ecsetvonás látható lesz; ekkor, mint az első módnál, gyantát szitálnak rá, 's hasonlag mennek tovább. E' mód tájfestésekhez alkalmasabb. A' Francziák bizonyos szurós aczélhengert vesznek elő, 's azzal szántják fel czélhoz képest mélyebben vagy gyengébben a' lapot. Az Angolok az egész lapot ugy, mint a' fekete mesterségnél előre felkarczolják; a' legfőbb világot vakaróval 's vésővel hozzák ki, azután a' lapot választó vizzel felmaratják, mellyet üveg-ecsettel raknak rá. A' tusmód Angliában 's Németországon nem régtől divatoz.

TUSCULANUM, Ciceronak neve által hiressé lett mezei lakja, melly Tusculum városa mellett volt. Cicero legörömestebb mulatott több mezei lakjai 's jószágai közt itt, hol a' philosophiából leczkéket tarta 's barátjaival, tanitványaival, kik e' lélek vidámitó gyönyörhelyre hozá kimentek, beszélgete. Innen *Quaestiones Tusculanae*. Mostani neve Frascati. Rege szerint Tusculumot Ulysses és Circe fia épitette. Classicus telkein kerekedik Rufinella, falusi jószág, mellyet Bonaparte Lucian a' sardiniai volt királynak adott el. 1825 olta környékén régiségek ásatnak. *R. A.*

TŰSZÚRÁS, acupunctura. Már több egy századnál, hogy Kämpfer megismertette azon Japanban és Chinában divatozó gyógymódot, melly szerint köszvény- és csúznemü nyavalyák tűszurás által orvosoltatnak; de csak nem régiben vizsgálák meg 's kezdék azt használni Franczia országban és Angliában. L. Churchill *Abh. über die Acupunctur* (angolból, Bamb. 1824.)

TUTTI (ol. mindnyájan), hangászatban azt jelenti, hogy minden hangszernek, v. énekhangnak rá kell kezdeni. A' tutti-ének, v. muzsikálás nem kiván olly finomabb kimiveltséget, mint az ellenébe tett solo-játék, 's itt a' hangász v. énekes inkább is támaszkodhatik pajtásira.

TÜZAKNA (Mine), 1) puskaporral töltött 's földbe ásott szekrény, hogy meggyujtatván, a' földet 's mind azt, mi rajta van, levegőbe repitse. 2) azon árok, vagy lyuk, mellybe e' szekrény tétetik. Hogy ezt bátran fel lehessen gyujtani, a' lőporládától vászon- vagy bőrtömlőben (gyujtókolbász) kell a' port egész a' bátorság helyéig vezetni. Ha a' por olly mélyen van leásva, hogy kigyultakor sikerét a' föld szine felett nem mutathatja, akkor megrázza a' földet, 's hatását golyó forma keringő rendülésben gyakorolja. Ez a' Belidor találta Globe de compression.

TÜZGOLYÓ. E' név alatt pattantyusságnál általánosan gránátot és bombát értenek, mikor gyulható szerekkel töltve épületek felgyujtása végett kilövetnek. Sajátképen pedig a' tüzgolyó két keresztbe össze kovácsolt vas abroncsból, egy üres golyószeletből, 's ezzel párhuzamosan fektetett vas pléhből áll. Ez igy egy zsákba tétetik, 's mindenféle könnyen gyuladó szerrel, mint szurokkal, lőporral, fadgyuval 'st. megtöltetik; továbbá felső részén lévő nyilásához egy közönséges gránátkanócz alkalmaztatik 's a' mozsárból kilövetik.

TÜZKÁRMENTÉS, l. KÁRMENTÉS.

TÜZMÉRŐ, l. PYROMETRUM.

TÜZMIVMESTERSÉG, l. PYROTECHNIA.

TÜZNYILÁSOK, sánczok előoldalán csinált bevágatok, hogy ezeken, az ellenség lövöldözésétől fedeztetve, a' sánczbeliek tüzeljenek. Olly magasan esnek a' sáncz aljától, hogy az ágyucsöveket hozájok lehessen alkalmazni. A' tüznyilás oldalait rőzsékkel szokták megbéllelni, de jobb gyeppel. Belső tágassága 14—18 ujnyi, a' külsőnek legalább 5—6 lábnyinak kell lenni, különben a' puskapor gőze a' tüznyilás béllését elrontja. Hogy a' löhetés köre tágasb legyen, néha 8—9 lábnyi a' tüznyilás külseje, hanem több, a' sáncz előfalának gyengitése nélkül, nem lehet. 2 tüznyilás köze 18—20 láb., ha keskenyebb, sokat szenvedhet a' sáncz előoldala az ellenség ágyutüzétől; de más felől közelség miatt nem lehetne a' sánczban levő ágyukat is czélirányosan használni. Helyes tüznyilások haszna és czélja az, hogy az ellenség közelgetését akadályozzák.

TÜZOKÁDÓ HEGYEK (vulkane), a' tüz hajdani istene szerint (l. VULCANUS) azon nagyobbára különválva álló csürök-vagy harangformáju hegyek, mellyek időről időre füstöt, gőzt, tüzet, hamut, követ, égő holmit 's öszveolvadt anyagok folyóját, lávát, bocsátanak ki csucsok nyilásán magokból. Torkolatjok tölcsérformáju. A'

Puzzolana (l. e.) vulkan eredetünek tartatik. A' lava kétféle, iszapos és habos. Az első kifoly a' vulkánból, az utósó kivettetik. Ez utóbbit eddig csak az Aetna tette. A' láva alkotó részeire 's szinére nézve különböző. Nehány neme olly kemény 's tömött, hogy dohánytartók, szelenczék 'sat. készittetnek belőlök. A' közönséges láva útcsinálásra 'sat. használtatik. — Európának kevés égő vulkánja van, illyenek: a' Vezuv, Aetna, Stromboli hasonló nevü lipari szigeten, nem messze a' siciliai parttól, Volcano és Volcanello, a' hó közepéből felemelkedő Hekla és Krabla Islandon. Azsia és Afrika szárazán is kevés vulkán van; annál több dühösködik a' szigeteken, mellyek ama világrészeket körülveszik, p. o. Kamtsatkán, Japanon, Ternate molukki szigeten 's Jáván; Fuego szigete 's a' canari szigetek is vulkán eredetüeknek tartatnak. Ezeknek egyikén, a' Teneriffán, van az esmeretes Pico. Amerikának az Antillákat kivevén 50 vulkánja van, a' Cordillerák lánczán. Tömegek roppant nagysága 's minemüségek, mellyből állanak, mint terményeik is, nevezetesekké teszik a' vulkánokat. Többen közülök viz- és iszapfolyamokat vetnek ki. Legesmeretesebbek 's legnagyobbak: a' Guatimala, 14,200 láb., Jorullo, Pichincha 15,000 l., Kotopaxi 17,300 l., Antisana 18,000 l. magas hegyek. Az előttünk esmeretes 200 vulkánok felénél több fekszik szigeteken, 's a' szárazon levők mindég tenger szomszédságában esnek 's ritkán vannak ettől 20 mf-nél távolabb. Ezen helyzet nevezetes környülmény; de még nevezetesebb lesz, ha vele a' tengeralatti vulkánokat öszveveti jük. — Kialudt vulkánt sokat találhatni a' száraz belsejében, főleg Franczia országban; 100-nál több van Auvergneben, Vivaraisban 's a' Cevenneken. Ezek is hasonlóul csürökformáju, lávából, salakból 'sat. álló hegyek, mellyek közt többnek nyilván látható láva folyamai 's torka vannak. Buch Leopold, kitetsző vizsgálódó, a' vulkánokat középponti és sorokban álló vulkánokra osztja. Az elsőbbek sok körültek levők középpontját képzik. A' sorban állók ellenben egymás után következő sorokban állanak 's a' földnek bizonyos részén keresztülmennek; ezek vagy tengerből emelkednek fel, mint egyenkéntes csürökszigetek, eredeti hegysor törzsökét képezvén, vagy ezen hegyláncz legmagasb csucsából nyulnak fel 's tetőt képeznek. Középpontot képző vulkánok közé szám'álja Buch: a' lipari szigeteket, az Aetnát, a' phlegraei mezőket, Islandot, az Azorokat, canari-, azori-, zöldfoki-, Gallopagos-, Sandvich-, Marquesas-, Társaság- és Barátságszigeteket, Bourbont 's néhányat különbféle tartományok belsejében. A' többiek szerinte sorvulkánok. A' vulkánok kitörései nem tartanak folyvást (csak a' strombolii kicsiny vulkán teszi ezt), gyakran századokig munkátlanok, de ekkor annál iszonytatóbban rohannak ki, mint a' Vezuv, midőn 1630 Cataneat lerontá; ezen kitörése előtt teteje fával benőve 's lakva volt. Igen nevezetes, borzasztó 's pusztitó volt a' Tomboro kitörése Sumbavaszigeten 1815 's az Idjengé Jáván, 12 ném. mf-re Bataviától, 1817. Még nehány nap mulva is hamuval 's büdösk-gőzzel volt tele a' levegő. Ha a' vulkánok okádása kevésbé dühös, borzasztó-szép tünemény az, közönségesen a' hegy belsejében hallható ropogás, 's a' tölcséren kijövő füst annak jelei. Ekkor a' belső zugás és ropogás erősebb lesz, földingások következnek, füst- és hamufelhők emelkednek fel 's terjeszkednek el a' levegőben, villámlástól 's égő kövektől kisértetve. Gyakorta elboritja 's elpusztitja a' hamu az egész körülfekvő tájékot, a' hamufelhők, mint eső leszálván. A' kőkivettetés sokszor nagy pukkanásokkal van öszvekötve. A' földalatti olvasztó közt betöltő folyó miség uzonközben a' tölcsérig felemelkedik 's kisebb vulkánoknál, mint a' Vezuvnál, közönségesen a' tölcsér szélén keresztül foly ki a' láva, 's a' hegy oldalán le. A' lávafolyam elől, ha még olly sok is, sürüsége 's pépformája miatt lassan folyván, az emberek magok könnyen elillanhatnak, de

vagyonok el van veszve, ha oda hat 's azt a' földet, mellyen keresztül foly, több évig nem lehet használni. A' nagy vulkánoknál, mint az Aetnánál, Piconál (a' Teneriffán) 's amerikai nagy tüzokádó hegyeknél másként van a' dolog. A' hegyoldalak nem állhatnak ellen a' nagy nyomásnak, innen a' lávatömeg álttör azokon 's utat nyit magának kifelé. A' hegyoldalon a' láva árkot ás magának 's útjában mindent magával visz, mit csak leronthat, falakat 's bástyákat meghág. Gyorsasága, mellyel halad, igen különböző. A' lávafolyamokan felyül sok hoszukás hólyagok vagy buborékok látszanak, ellenben belseje tömött. Gyakran sokáig hig és meleg marad. A' lávakitörés közönségesen többször megujul, 's a' kirohanás minden jelenetei hosszabb vagy rövidebb ideig tartanak, mig a' vulkán ismét egészen megnyugszik. — A' vulkánok hamva ugy látszik csak igen finomul szétoszlott láva. Néha megmérhetlen felhőket képez, mellyek az egész tájékot elhomályositják. Vulkáni fövennyel, salakkal 's kövekkel párosodva, sokat teszen a' tüzokádó hegyek felsejének nevekedésére. Ezen ugy nevezett hamucsüröknek formája igen változó 's gyakran magasabb lesz általa a' hegy, gyakran pedig a' kirohanások nagy darabokat letörnek belőle. A' vulkánok kirohanását sokszor nagy esők követik, mellyek a' hamut 's fövenyet felfogják 's e' módon iszapot csinálnak, melly a' hegyek oldalain 's a' körülfekvő térségen elterjed. Mindazáltal valóságos eső- és iszapkirohanások is történnek, mint p. o. 1751 az Aetnából. Island és Amerika vulkánjai, mellyeknek csucsai az örök hó vonalán felyülnyulnak, erős vizfolyamokat okozván, gyakran sok kárt tesznek. De ezek közönségesen nem tulajdonképpi kitörések, hanem nagy hévség miatt elolvadt hó. A' Kotopaxi kirohanása után illy elolvadt hótömegek által egy 15 mf-re fekvő falu pusztittatott el. De gyakran vizek is folynak be a' hegyek üregébe, hol meggyülvén, kirohanáskor lefolynak. — Az ugy nevezett Levegővulkánok (ezekhez tartozik főleg a' Macalomba Siciliában), mellyek levegő által magasra nyomott iszapot vetnek ki, a' sajátképpi vulkán jelenetektől csaknem egészen függetlenek. A' sós viz, mellyet kivetnek, ezen levegővulkánjait salseseknek is nevezik. A' vulkáni jelenetek közé tartoznak a' hévforrások is, mellyek közt legnevezetesb a' Geyser Islandon. Ezek hihetőleg onnan származnak, hogy nagyobb vagy kisebb, vulkáni tüzhelyekkel összeköttetésben álló üregekben a' vizgőzök erős nyomás miatt megsürüdnek 's nagy erővel magasra nyomatnak némelly hasadásokon vagy repedéseken keresztül. Azon mühely, mellyben a' természet a' vulkáni jeleneteket készíti, bizonyosan mélyebben fekszik a' kőszén és büdöskő-rétegeknél, mellyeket tartanak némelly geologusok a' vulkáni jelenetek okainak. Rugós (elasticus), föld belsejéből felemelkedő, folyóságok, főorganumok a' vulkáni jelenetekben, mint ezt főleg a' folyó lávának szüntelen buzgásából következtetni lehet, az állandul okádó vulkánoknál (p. o. a' Strombolinál.) A' vulkáni torkolatok alatt mindég folyó láva gyülevénye van, melly bizonyos és esmeretlen mélységre megy le. Azon rugós folyóság, melly a' vulkáni jeleneteket és nevesen a' láva folyóságát okozza, nem egyéb vizgőznél. Ezen gondolatra visz, több észrevét mellett, a' lávafolyam minősége is, melly legritkább esetekben csupa meleg által előállitott olvadvány 's legtöbbekben ős-hegynem kristályos részecskéinek szétbomlása. Vizgőzt ehez viz ad, melly ezen hegynemekben mindég létez. A' viznek gőzzé változása hihetőleg azáltal történ, hogy szakadatlan tapasztalatok szerint földünk gyomrában mindég készül melegség, melly felfelé törekszik; 's ezen kijőni törekvő, de kivülről nyomott gőz, mindég sokasodván, olly erőt kap, hogy végre az ellenálló kőszikla-tömegeket is felszakasztja 's mi utjában áll, kiveti. Ez a' vulkáni kitörés. Ha az igy

meggyült melegség és gőz nem törhetik által a' felettek levő tömeget, FÖLDRENGÉS (l. e.) áll elő. A' 18 száz. a' görög Archipelaguson 's a' lipari szigeteknél felemelkedett a' tenger feneke vulkáni kirohanások miatt 's uj szigetek származtak, 's 10 Maj. 1814 jött létre Tsernomorsu orosz tartomány partján, nehány a' tengerben történt rettentő ropogás 's füst és kövek gyakori kitörései után, hirtelen egy vulkáni sziget, melly, mint kevés idő mulva szorosabban megvizsgáltatott, 1½ ölnyire állott tenger felett 's felseje mindenütt tajtékkő-tömeggel volt bevonva. Vö. Breislak *Lehrbuch der Geologie* (Braunschweig 1821); Poulet Scrope *Considerations on volcanos etc.* (London 1825); L. v. Buch *Physikalische Beschreibung der canarischen Inseln* (Berl. 1825, egy földabr.); Hoff *Geschichte der durch Überlieferung nachgewiesenen natürlichen Veränderungen der Erdoberfläche* (2 köt. *Vulkane und Erdbeben*, Gotha 1824); Ungern-Sternberg *Werden und seyn des vulkanischen Gebirgs* (Karlsruhe 1825.) Vö. *Die Vulkane auf Java, v. T. S. Raffles; Über den Monte-Somma, von L. A. Necker; über die Vulkane in der Auvergne, von K. Daubeny*, angolból 's francziából ford. Nöggerath és J. P. Pauls (Elberfeld 1825.) Faujas St.-Fond, Dolomien, Buch Leopold, d' Aubuisson, Beaudant 's m. vizsgálódásokkal megerősiték, hogy az Auvergneben levő bazált láva legyen. Már 1802 leirta grof Montlosier a' Clermont körüli vulkános tájékokat, a' de Puys lánczát; azolta pedig Poulet Scrope *Memoir on the geology of Central France including the volcanic formations of Auvergne, the Velay and the Vivarais*-ban (Lond. 1827, földabr.); még gazdagabb Auvergne leirata Steiningertől 's van der Wycktől *Übersicht der rheinischen und Eifeler erloschenen Vulkane und der Erhebungsgebilde, welche damit in geognostischer Verbindung stehen* (Bonn 1826.)

TÜZŐRIZET, tábor megett levő őr, melly a' rend fenállására ügyel, a' tábor tüzelésére figyelmez, a' rabokra 's foglyokra vigyáz 's egyszersmind arra, hogy a' tábor hátulról ne támadtassék meg. — Tengeri nyelven tüzőrizet azon hajó, melly a' hajóseregtől nemi távolságra áll, mint őr- 's tudósító hajó. Némelly helyeken, p. o. Hamburgban azok az emberek neveztetnek tüzőrizetnek, kik éjel küldetnek ki, hogy a' várost tüztől óvják, 's a' kitörtet eloltsák.

TÜZSZERSZÁM, olly eszköz, mellyel akárhol lehet tüzet csinálni. Legegyszerübb az aczél és kova, mellyek egymáshoz üttetvén, szikrát adnak, 's a' taplót v. rongyot meggyujtják. Ennek használatára azon tapasztalat ada alkalmat, hogy két kemény test egymáshoz dörzsöltetvén, meleget szül. Innen durva népek most is ugy csinálnak tüzet, hogy száraz fát igen keményen dörzsölnek egymáshoz. Az aczélon 's kován kivül esmeretes tüzszerszámok még: 1) a' mechanica tüzszerszám, puska- vagy pisztolysárkány-formában, mellynek felhuzott 's kovával felkészitett kakasa a' serpenyőt fedő aczélt felüti 's az alatta levő rongyot meggyujtja. 2) A' szél tüzszerszám. Ez egy kicsiny levegőt öszveszoritó szivattyuból áll, melly hasonló a' szélpuskáéhoz. Itt a' tapló vagy rongy meggyulását a' levegő hirteleni öszvenyomulása okozza. Sikere ugyan bizonyos, de költséges és kevésbé alkalmatos. 3) Az electrica tüzszerszám (Tachypyrium, Gasopyrium, Gyulóléglámpa.) Főrészeire nézve igy készittetik: két egymás felibe helyezett, keskeny szájokkal egymásba menő (közönségesen üveg) edény körül a' felsőben viz, az alsóban vizlevegő (hydrogenium gas, gyuló levegő) van. Kakasnál fogva a' két edény közösülése meggátoltatik, de ha a' kakas megforditttatik, helyreáll a' közösülés 's egyszersmind egy mellékajtó nyittatik meg, mellyen által gyuló levegő jő ki az alsó edényből, mivel a' kakas megnyilásakor a' felső edényből viz esett le az alsóba 's az itt bezárt levegő a' térség keskenyedése által nyomatott. A' kakasnak

ugyanazon megfordittatása által egyszersmind egy kicsiny elrejtett villanytartó (electrophorum) dobja is megmozdittatik, melly azáltal villanyos lesz 's villanyosságát egy sárgaréz oszlopocskával (mint villanyvivővel, conductor) közli. Ezen oszlopocskának egyenesen álló hegye van, 's vele szemközt nemi távolságra más hegy van alkalmazva. Ha most a' kakas megfordittatásakor a' villanyvivő hegyéből egy villanyszikra a' szemközt álló hegybe csap, akkor a' szikra útja egyenesen a' levegő-folyón keresztül megy, melly azáltal meggyujtatik 's papirost vagy gyertyát meg lehet gyujtani; a' kakas pedig azonnal bezáratik, hogy a' levegő folyása meggátoltassék. 4) A' villós (phosphor) tüzszerszám. A' villó t. i. üvegecskébe tetetik, melly dugófával vagy üveggel gondosan bedugatik. Ha kéngyertyával az üvegecskéből villót veszünk ki, 's ezt az üvegecske széléhez vagy más testhez dörgöljük, meggyul a' kéngyertya 's gyertyát lehet gyujtani. Ezzel vigyázva kell bánni, mert ha az üvegecske szétpattan, a' benne levő egészen meggyulhat. Ezen veszély eltávoztatására pléhfedelet kell az üvegecskére csinálni. A' villó büdöskővel egyesülvén igen kellemetlen szagu, honnan nem minden gyenge idegü ember használhatja. 5) A' chemiai tüzszerszám, l. Gyujtószer. 6) Wollaston galvani tüzszerszáma. Egy mindkét végén lyukas ezüst szabógyüszü végén czinklapocska erősittetik meg. A' czinkből 's ezüstből drótok nyulnak ki, mellyek rövid, igen vékony platinadrótnál fogva egyesittetnek. Ha most a' gyüszü véknyitott salétromsavba mártatik, a' platinadrót megtüzesedik, 's ekkor a' taplót meg lehet gyujtani. 7) Gyujtó papiroskák. Ezek 4—5 ujnyi hosszu 's egy ujnyi széles papirosok, mellyeknek mindkét végek meg van kenve büdöskővel, 's ezzel könnyen gyulható tapló egyesittetik, de keményen. A' tapló, mint közönségesen, kova szélére tetetik 's ha az aczél jó és a' kova éles, ritkán sikeretlen az ütés, midőn a' taplótól a' büdöskő 's ettől a' papiros meggyul.

Tüztartomány (Tierra del fuego), 1520 nsz. mf. nagy 11 nagy 's 20-nál több apró szigetből (a' d. sz. 52° 41' — 55° 11' 's a' ny. h. 67—77° közt) álló föld, Amerikának déli csucsán, melly Patagoniától a' 80 mf. hosszu Magellan szoros 's a' Statusszigetektől keleten a' le Maire-szoros által választatik el. Nevét felfedezőjétől Magellantól azért kapta, mivel ez éjel mindenütt tüzet látott, 's azt vélte, hogy e' tüzokádóktól származ. Hihetőleg a' lakók gyujtották ezt a' tüzet. Legdélibb l' Hermite szigete, mellynek déli csucsa Szarvfoknak neveztetik. Innen nem messze feküsznek a' Krusensterntől 1804 felfedezett Orloffszigetek. Az éghajlat rendkivül zordon; némelly völgyben nyáron se olvad fel a' jég. Délen füstölgő vulkánja van. Bogara alig van, 's szárazi madara kevés (nehány keselyü 's ölyv.) Egyetlen négylábu állat a' kutya. Ellenben számtalanok czethalai, tengeri borjai, tengeri oroszlánai, minden nemü héjas állatai, vizi madarai, t. k. kácsaneme, melly vizen fut, 's jóizü vad ludai. A' lakók (mintegy 2000) aprók, csunyák, szakáltalanok, hosszu hajuak 's olly színüek, mintha vasrozsdával öszvekevert olajjal volnának bekenve. Az éghajlat durvasága miatt rendkivül szegény 's olly együgyü nép ez, melly az élet legközönségesb szükségeit se tudja megszerezni. Öltözete tengeri borjubőr. Kar- 's lábkötőiket apró csigahéjakkal 's csontokkal czifrázzák; szemeik körül fejér gyürüt festenek; a' verest felette szeretik. Mindent, főleg tengeri állatokat, nyersen vagy félig elsenyvedve esznek meg. Csupán vizet isznak. Egy helyről másra kóborolnak. Kunyhóikban semmi butor sincs. Nincs egyebek, mint hátokon tarisznya, kezekben kosár és hójag, mellyben vizet hordanak. A' hol megállnak, tüzet raknak; a' szünteleni füsttől szemek veres. Sajkáik fahéjból csináltak, 's belől szurokkal vannak bevonva. Kéziveik, nyilaik, hajitó dárdáik 's halászó horgaik

mesterségesebbek 's csinosak, 's igen ügyesen tudnak azokkal bánni. Gyakran hallhatni tőlök a' Peseräh (azaz, barátim) szót, honnan igy is neveztetnek.

TYCHE, I. FORTUNA.

TYCHO (Tyge) Brahe, hires csillagász, Svédországból származott régi nemes nemzetségből, Schonenben szül. 1546 atyja jószágán Knud-Strupban. 14 éves korában a' csillagászoktól előre megmondott napfogyás pontos előállása olly nagy benyomást téve rá, hogy Lipcsében, hova törvénytudomány tanulás végett küldetek, kirekesztőleg csillagászsággal foglalatoskodék. Olasz- 's Németországokat beutazván, II Fridrik dán király Hven kicsiny szigetet (1658 olta Svédországé) kapá holtáig. Itt épité kir. költségen Uranienborgot 's egy földalatti csillagvizsgáló *intézetet*. Több fejedelmektől meglátogattatva, itt dolgozá ki világrendszerét, melly neve alatt most is esmeretes. Szerinte mozdulatlanul áll a' világrendszer közepette a' föld 's a' nap és többi égi testek körülte forognak; de e' vélemény, 's méltán, félretétetett, 's KOPERNIKUSÉ (l. e.) fogadtatott el. Egyébiránt neki köszönhetjük az álló csillagok helyesebb lajstromát, a' hold és üstökösök mozgásairól, 's a' sugártörődésről fontos észrevételeket teve, 's a' csillagászi eszközöket javitá. T. ügyes chemicus vala 's költészetben is gyönyörködék. Astrologiától 's kora babonás hitétől ment ő sem volt. Hevessége 's gunyolódása sok ellenséget okozának neki, kik a' II Fridriket követő IV Keresztély királynál oda vivék a' dolgot, hogy ez évi fizetését elvoná. T. tehát elfogadá II Rudolf császár meghivását, ki a' csillagászságnak 's astrologiának nagy barátja volt, Prágában mindég azzal foglalatoskodott 's neki nagy fizetést adott. Itt hm. 1601. T. gyengeségei mellett is korának nevezetes férfia volt. Munkáit latin nyelven irta. Becses csillagászi eszközeit II Rudolf vette meg, de a' fejér hegyi (Prágánál) ütközetkor (1620) nagyobbára elvesztek, csak egy nagy sextans van még meg belőlök Pragában. Hires réz éggolyója, mellynek 6 láb. átmérője volt 's 5000 tall. került, sok viszontagság után ismét Kopenhágába vetődött, hol az 1728-ki nagy égéskor elveszett. Uranienborgnak csak omladványi vannak meg, mellyek közt Eckdal pap 1823 T. mühelyét megtalálta. *L. Tycho Brahe*, Helfrechttől (Hof 1798.)

TYCHSEN (Olaus Gerhard), a' leghiresb orientalisták egyike, 14 Dec. 1734 szül. Tondernben (Schleswigben), hol atyja szegény szabó volt. A' keleti és zsidó nyelvekben nagy jártasságot szerezvén, D. Callenberg hallei prof. társul vevé őt a' Zsidók és Mohammedánok megtérítésére. Ezen utjában (1759—60) Fridrik mecklenburg-schwerini hercszeggel megesmerkedvén, ez őtet a' bützowi egyetemben keleti nyelvek rendes tanitójává nevezé, midőn tudományos munkái nagy hirét egész Europán elterjeszték. 1798 a' bützowi egyetem szétbomolván, Rostockba mene T. mint professor, főkönyvtárnok 's a' museum felügyelője. Első munkája angol nyelven irt beszélgetés egy tudós Zsidó és keresztény térítő közt. Legfontosb munkája: *Bützowische Nebenstunden* (1766—69, 6 köt.), gazdag tár a' zsidóság történeteire 's tudományára nézve. Érdekes még most már ritka *Abbreviaturarum Hebraicarum supplementum primum et secundum* (1768—1769.) A' bibliai literaturában sokat tett azzal, hogy a' régi forditmányokat összevasonlitotta az eredeti zsidó textussal, 's a' legjobb bibliakiadatokat leirta. Hogy az ázsiai palaeographiában előmenetelt nyerjen, egy zsidó pecsétnyomó-metszőtől 's udvari képirótól Schwerinben oktatást vett a' radirozásban 's annyira ment, hogy már 1767 2 jól talált lapot adott ki zsidó sirkéirással. Ő alapitá az arab palaeographiát is. Megmagyarázá a' német császárok koronázási palástján levő kufi v. óarab betüket, 's a' kufi-siciliai emlékeket is. Europa legtávolabbi tartományaiból küldettek hozá arab feliratok 's Mo-

hammedánok pénzei. A' phoeniciai nyelvben minden elődeit felyülmulá. A' persepolisi feliratok sok évig foglalatoskodtaták figyelmét. Németországban ő tarta legelőször palaeographiai leczkéket. Azsia különbféle vallásfelekezeteit is vizsgálgatta 's figyelmére vevé a' Drusok catechismusát. Innen fontos gyüjtemények felügyelői, gazdag ajándékokkal folyamodának hozá, mint oraculumhoz, hogy az előttek esmeretlen feliratokat magyarázza meg. Sok tudóssal 's nagy emberrel levelezett, illyenek Torremuzza herczeg, Sicilia vicekirálya, a' palermoi érsek, Borgia cardinalis, de Sacy, Langlés, Thunberg, Pallas, Frähn és Norberg; még Calcuttából is kapott leveleket. T. végre udv. tanácsnokká, aztán cancellaria-tanácsnokká nevezteték; szolgálatja 50-dik évében (14 Nov. 1813) kapá meg a' vicecancellárságot 's egy arany emlékpénzt. Ugyanekkor a' theol. és törvényes karok fejekké is lőn. Mh. 30 Dec. 1815. Tudományos kincseinek megvevésére a' nagyherczeg 5000 tall. rendelt. Gazdag e' mindennemü kézirattal; csak levél 4000 van köztök, mellyeket T. keresztény és zsidó tudósokhoz irt. T. nagy nevének köszönheti Rostock azon persa szótárt, mellyet az oudei szultán ajándékozott. Eltét l. A. T. Hartmanntól *Oluf Gerhard Tychsen, oder Wanderungen durch die mannigfaltigsten Gebiete der biblisch-asiatischen Literatur* (2 köt. Bremen 1818—20.)

TYNDARIDÁKNAK neveztetnek atyjokról, Tyndarusról, Lakonia királyáról, CASTOR (l. e.) és Pollux, 's ezek huga HELENA (l. e.)

TYPHON v. TYPHO (cenephius vibrans, vortex) Pliniusnál ama dühös szélvész v. forgó szél, melly még most is megjelen melegebb évszakban az indiai nagy világtengeren, Chinánál, Japannál 's a' Gangesen tuli félszigeten, közönségesen terhes és fekete fellegből tör ki, 's nagy erővel. Hasonló az aethiopiai v. szerecsen tengeren, főleg a' jó remény-foknál dühösködő, Travado nevü nagy forgó szelekhez, mellyek, mint a' Typhon széttörik a' hajókat 's házakat. Ápr., Maj., és Jun. néha 2 — 3-szor is dühöng a' pusztító Travado a' jó remény-fokon kivül Guinea partján, Loangoban és Guardafuiban. Ha e' szélvész felleget ragad meg, ebből származik a' viznadrág. Az illy levegőjeleneteknél mutatkozó villámok 's büdösköves szag nyilván bizonyitják, hogy azoknak közmiveletü oka electricitas.

TYPHON, egyiptomi istenség, Kronos és Rhea fijok 's Osiris, Areris, Isis és Nephthys testvérek. Anyjának férje (Plutarch szerint) Helios volt; de Kronost szerette, 's midőn Helios egyszer őket szerelmeskedve találá, arra büntetté nőjét, hogy se egy esztendőben, se egy hónapban ne szüljen. Hermes, Rhea másik szeretője segite rajta; mert a' Holdtól koczkán minden nap 7-ed részét elnyeré, mi öszvesen 5 napot tesz, 's ezt Rheának ajándékozá. Ezt az 5 napot az Egyiptomiak szökőnapoknak vevék esztendejek egészitésére. Rhea szülé az egyiptomi istenek 3 osztályát, kik közt T. a' koczkán nyert napok 3-kán szül. T. uraságra vágyott, mellyet Osiris, ki Isist vevé nőül, viselt Egyiptomon. Isis sokáig hátrálá ezt, hanem midőn Osiris a' világot beutazván, visszajött, Typhontól megöletett, szétdaraboltatott 's egy ládában a' Nilusba vettetett. Azonban Horus, Osiris legifjabb fija, felnevekedvén, kemény viadal után legyőzé Typhont 's lánczolva anyjához küldé, ki a' foglyot ismét szabadon bocsátá. Ez ujra elkezdé a' háborut, de 2 ütközetben teljesen levereték. 7 napig folyvást futván szamaran, midőn bátorságban látá magát, nemzé Hierosolymust és Judaeust, ki a' Zsidókat Tacitus szerint kivivé Egyiptomból. Horustól ugy menekvék meg, hogy krokodillá változék. Mások szerint Hermestől v. Mercurtól győzeték meg, ki inait elmetszé 's hurokat csinála belőle. Herodot szerint Serbonis tavába rejtezék, melly ezért az Egyiptomiaktól typhoninak nevezteték. Nője huga Nephthys volt. Az Egyiptomiak Typhont rosz isten-

ségnek tarták, mellytől jöve minden ártalmas és veszélyhozó a' természetben. Neve azon káros déli szelet jelelé, melly a' földet kiszáritá, mások szerint a' szárazság hónapját. Minden gyülőlt 's tisztálan állat neki volt szentelve, p. o. szamár, vizi ló 's krokodil. Bizonyos innepeken mocskolták 's gunyolták őtet. Nagy hévség, dög 's más csapás idején a' neki szentelt állatokat bezárták, ijesztgették 's ha e' nem használt, megölték. Ezt tették veres haju emberekkel is, kik neki voltak szentelve, mivel neki is veres haja volt. Közönségesen szamár, vizi ló vagy krokodil alakban képezték, sohase ember alakban. Tenger ábrázolójának is tartatott, melly a' Nilust elnyeli.

Typhon (Typhaon, Typhonus, Typhos), görög mythologia szerint szörnyeteg, mellyről a' költők különbféleképen irnak. Hesiod a' földtől és Tartarustól származtatja, az olympusi istenek megboszulására, kik a' Titanokat 's Gigasokat legyőzék. Homer Apollohoz irt hymnusában anyjává Junot teszi, ki, Jupiter daczára, mivel Athenet v. Minervát maga szülé, hasonlóul önmagából hozá létre Typhont 's egy Delphine nevü sárkány által nevelteté fel. Eustathiu következőleg beszél: a' Föld a' Gigasok megveretésén boszankodván, Juno 's Jupiter közt egyenetlenséget csinála. Amaz e' miatt panaszt teve Saturnusnál, ki neki 2 tojatot ada, hogy földbe tegye. Az ezekből kijövő teremtmény, ugy monda, elég hatalmas lesnd, hogy Jupitert a' trónról lelökje. Juno a' tojatokat Arima hegyére tevé le Ciliciában, kanem megbékülvén férjével, mindent felfedeze, mire ez menyköveivel felfegyverkezék a' szörnyeteg ellen. Pindar szerint T. mérges gőzökkel teljes barlangban éle Ciliciában, rettenetes vala, 's nagyobb és erősb mind azoknál, miket a' Föld valaha szült. Csipejéig emberalaku vala. Feje a' csillagokat éré. Karjai kelettől nyugotig nyulának. Ujak helyett kezeiből 100 sárkányok menének ki 's csipejét iszonytató kigyók övedzék körül. Teste tollas vala, fejésertés haj, 's állát rettentő szakál fedé. Szemei tüzet villámlának. Hesiod azt mondja: kezei 's lábai szünteleni mozgásban vannak. Tüzes szemek villognak száz kigyófejből, mellyek fekete nyelveiket mutogatják. Néha mint oroszlány, majd mint kutya ordit, majd olly rettenetesen sziszeg, hogy a' hegyek rengenek. E' leirás hasonlit szélvészhez, minek magyarázza Hesiod Typhont. Hátán szárnyai vannak. Olympot tüzes kőszikladarabokkal 's tüzlángokkal vivta, sőt iszonytató kigyósziszegés közt be is tört abba. Az istenek Egyiptomba szaladtak, hova nyomon kergette őket T. 's hogy megmenekedjenek, állatokká változtak, Jupiter kossá, Apollo hollóvá, Bacchus bakká, Diana macskává 'sit. Apollodor szerint Jupiter menyköveket szórt 's midőn közel ment hozá, gyémánt sarlójával fenyegeté, mire a' szörnyeteg a' Kasius vagy Kaukasus megé szaladt. Ittt Jupiter párviadalba ereszkedék vele, mivel T. sebet kapott volt, det e' kigyóival körültekeré őt, földhez veré, sarlóját elvevé, kezén lábán inait elvágá 's Ciliciába vivé, hol a' koryci barlangba zárá. Az elvágott 's medvebőrbe takart inakat Delphine sárkány által őrizteté; de Mercur 's Aegipan ellopák azokat 's Jupitert meggyógyiták. E' most szárnyas lovait szekerébe fogván, Typhont Nysa hegyéig (Pelusiumnál 's a' Serbonis tónál) kergeté. Itt a' Parkák fortélyal feltartóztaták a' futót 's rábeszélék, hogy frissitésül nehány gyümölcsöt egyék. Jupiter utóléré ugyan ellenségét, de ez ujra Thraciába futa 's a' Haemus hegyénél dühös csatára jöve a' dolog. T. egész hegyeket doba Jupiter felé, de vére folydogála. Végre tengeren által Siciliába szalada, hol Jupiter az Aetnát ráveté 's igy teljesen legyőzé. Hesiod szerint öszvezuzatva a' Tartarusba vetteték. Homer azt mondja, hogy az arimi hegyek rajta feküsznek, hol a' haragvó isten menyköveit még most is szórja temetőhelye körül. Pindar sze-

rint a' legyőzött szörnyeteg a' Tartarusban 's a' phlegraei mezők Cumaenél Olaszországban rajta feküdtek, ugy, hogy szőrös mejje a' tenger alatt Siciliában az Aetnához nyult. Nappal gőzoszlopokat, éjjel lángot 's követ okádott, szörnyü zugással a' tengerben; mert lelánczolva az Aetna teteje 's töve közt feküdt szétnyuzott derékkal. Ovid egész Siciliát rajta fekteti, az Aetnát fején, a' pelori fokot jobb, a' pachynit bal karján 's a' lilybaeit lábain. Némellyek szerint Apollo lövé meg. Elömlött véréből származott az arany gyapjut őrző sárkány 's minden kigyó. Echidnával nemzé T. Othrust, Cerberust, a' lernai kigyót és Chimaerát. A' nemeai oroszlány, hesperiai sárkány, kaukazusi keselyü 's a' sphinxek (és Hesiod szerint, Notust, Boreast és Zephyrust kivevén, minden ártalmas szelek) is gyermekei voltak. Typhon meséje nem egyéb, mint földalatti szelek, földingások, vulkánok 'sat. képesitése volt. — Földleiratban Typhon gyakran puszta tájékokat jelent.

Typographia, l. Könyvnyomtatás.

Typus, l. Betük.

Tyr, Odin fija, Balder testvére, de Thorral nem egy, régi éjszaki mythologia szerint had és győzedelem bátor 's vitéz istene volt, mint Mars a' Romaiaknál. L. Gustav Büsching *Das Bild des Gottes Tyr*, melly Felsőschlesiában találtatott meg, (Breslau 1819).

Tyrol, l. Tirol.

Tyrrhenia, Tyrrhenek, régi neve Etruriának (Középolaszország részének) 's Etruria legrégibb lakóinak, kik Herodot szerint Lybiából vándoroltak be 's gyakorlott hajózóknak, városépitőknek 's kereskedőknek, de zsákmányzóknak is iratnak. Niebuhr azt mondja, hogy a' Tyrrhenek és Pelasgok 's a' pelasgi Tyrrhenek az Etruskokkal ugyanazon nép.

Tyrtaeus görög költő a' 24 olympias körül virágzott, K. e mintegy 684 évvel. Hires arról, hogy a' Spartaiakat hadi dalai győzelemre gerjeszték. Messena ugyanis két izben verte meg már Spartát. A' delphosi oraculumhoz folyamodék hát, melly közbenjáróul becsületes békeköttés végett valamelly idegent ajánla. Illyenért Sparta Athenét kérte meg. Athene Tyrtaeus költőt küldé, mint polgártársát, ki elzengvén dalait a' Spartaiak előtt, ezeket megegyezésre szelidité, sőt hadi énekeivel annyira neki bátritá, hogy most ők lőnek győztesek. Tyrtaeus alapitá meg azon kardalokat is, mellyek olly becsre kapának, hogy bizonyos időkben mindig el kelle énekeltetniek. Tyrtaeus neve alatt 5 ének szált ránk, mellyeket jegyz. Klotz adott ki, Altenburgban 1767, ujabban Frank. Német rimes versekben forditák Zinkgräf, Weisse és Conz. Olvashatni e' gyüjtemény mellett is: *Lieder für Deutsche im Jahr der Freiheit* 1813, Arndttól; Webertől *Elegische Dichter der Hellenen*, Frankf. a. M. 1826.

Tyrus, a' régi világ leghiresb városainak egyike, Sidonnal hajdani Phoeniciá-nak (l. e.) legnevezetesb 's leggazdagabb városa, most Sur névvel csekély hely Syriának acrei basaságában. K. e. már 1300 jeles és virágzó, kereskedés és hajózás által gazdag 's hatalmas város volt Tyrus, mellyben mesterségek 's kereskedés szépen virágoztak. Hiram nevü királya Salamon zsidó királynak barátja 's szövetségese volt 's tudva van, hogy az Izraeliták épitést 's hajózást a' Tyrusiaktól tanultak. Phoeniciaiak, 's főleg Tyrusiak, találták fel a' hajóépités jobb módját, éjjel csillagok utáni hajózást 'st. Nem csak a' földközi tenger minden partját, hanem az atlasi oceánt is meglátogatták, 's Britanniából czint hoztak. Gades (most Cadiz) Spanyolországban 's Carthago Afrikában Tyrus gyarmatai voltak. Kősziklán 's mindenfelől a' földközi tengertől körülvéve, Tyrus igen erős város volt. Nabugodonozor 13 évi vivás után megvette; de a' hóditó holta után ismét felvirágzott. Midőn Sándor Darius seregét is-

susnál szétszórta 's erre Phoeniciát és Syriát a' földközi tenger partjával elfoglalta, Tyrus is megvétetett, bár 7 hónapig ellenállott. Romaiak urasága alatt, kiterjedt kereskedéséért Tyrus kedvező állapotban volt. Később az egész tartománnyal együtt Saracenek kezébe került 's a' kereszthadak alkalmával erős hely volt, mellyet a' keresztvitézek elszántsággal védtek a' Saracenek ellen. Török felsőség alatt igen alá ment a' hely, 's báró Tott szerint a' Mutualik (Libanon népsége) hajtották hatalmok alá. Tyrus kikötője legjobb ugyan még mindég az egész syriai parton, de a' kereskedés a' szomszéd Saidba (hajdani Sidon) vonult, hova Sur csupán kevés dohányt, gabonát 's font selymet viszen.

Tzschirner (Heinrich Gottlieb), theologia doctora, a' leipzigi tamástemplom lelkésze 's a' leipzigi egyházi megye superintendense, az egyetemben 2-dik theol.-tanító 'sat. 14 Nov. 1778 szül. Mitweidában (a' szász királys.). 1799 a' dresdai főconsistoriumban pro candidatura megvizsgáltatván, annyira megnyeré Reinhard hires udvari főpredikátor tetszését, hogy ez őtet Wittenbergben academiai tanitóság vállalására ösztönzené, mit tett is 1800, honnan 1809 Leipzigba hivaték. Számos munkái közt jelesbek: *Memorabilien für Prediger* (8 köt. 1811—21); *Uiber den Krieg* (Leipz. 1815), mellyre az adott alkalmat, hogy Németországnak a' franczia járomtól leendő megszabaditásában igen heves részt vevén, a' weimari nagyherczeg parancsnoksága alatt állott szász sereggel Jun. 1814 mint tábori pap Franciaországba ment; továbbá *Beleuchtung des Haller'schen Übertritts*, midőn Haller berni patricius kath. hitvallásra mene által; *Katholicismus und Protestantismus, aus dem Standpunkte der Politik betrachtet* (1822); *Die Sache Griechenlands, die Sache Europas* (Leipz. 1821); *Die Gefahr einer deutschen Revolution* (2 kiad. Leipz. 1823); *Das Reactionssystem* (Leipz. 1824); *Die Anklagen der Stunden der Andacht, gewürdigt von einem Freunde ihres Verfassers* (Frankf. a. M. 1826); *Zwei Briefe über die jüngst zu Dresden erschienene Schrift: Die reine katholische Lehre* (1826); *Jahrb. der Geschichte und Staatskunst; Wie geschah das Frankreich katholisch blieb?*; szerkeztette a' Bahrdttól, Tellertől, Löfflertől 's Ammontól elkezdett *Magazin für Prädiger*-t is. Mh. 17 Febr. 1828. T. az emberiségnek szabad érzetü 's legmelegebb szónoka, éles látásu vizsgálódó, egyházának rendithetlen védője, a' 19 század első negyede legkitetszőbb egyházi szónokainak egyike 's egyetemének igen szeretett 's imádott tanitója volt.

U.

U az abc egyik betüje, 's egyik magánhangzó, melly a' szájnak összeránczolása által mondatik ki.

Udvar alatt, politicai értelemben, valamelly nagy urnak, fejedelemnek, különösen pedig uralkodónak lakhelye és háznépe, tisztviselőivel 's a' szolgálatára lévő személyekkel együtt, értetik; néha pedig csak maga az uralkodó, vagy az ő kormányférjfiai. Udvari hivataloknak, azok a' tisztségek mondatnak, mellyeket a' főbb nemzetségü személyekből választottak (udvarnokok), az uralkodó kegyelméből, körülötte viselnek. Udvari dáma czimmel azok az asszonyságok tiszteltetnek, kik v. az uralkodóné szolgálatára, v. pedig a' vele

való társalkodásra, időtöltésre vannak választva. Udvari törvényszéknek közönségesen azon fő itélőszék mondatik, melly semmi másnak nincs alája vetve, 's melly legfőbb elhatározó itéletet hoz. Nálunk Magyaroknál szonban, udvar (királyi) alatt nem egyes főtörvényszék, hanem kettő, t. i. a' királyi- és hétszemélyes tábla értetik. — *no* —

Udvar, néha szivárvány- szineket játszó fénykör, melly ollykor, kivált éjszaki vidékeken a' nap és hold körül mutatkozik; átmérője rendesen 44 — 92°, néha sokkal kisebb. Megtörténik, hogy két udvar van egymás mellett, 's illyenkor a' külsőnek szivárvány szinei a' belsőhez képest forditott rendben állanak. Néha egy vagy két kör is egymásba vág, 's e' helyeken tünnek aztán fel az ugy nevezett mellék- v. fiók napok. Azonban ezek a' kör egyéb egyes pontjain is támadhatnak, de illyenkor többnyire farkok van, mint az üstökös csillagoknak, 's rendesen ketten ellenkező irányban állnak. Maj. 12. 1824 Fuldában 7 melléknapot láttak.

Udvarhely szék-nek, mellynek, mint a' székely székek elsejének főtisztje, a' főkirálybiró, ügyel a' székely nemzet pecsétére 's levéltárára, határai: Háromszék, Csik 's Maros székek, Kükülő 's Felsőfejér várm., végre Kőhalom szék. Nagysága 31 nsz. mf., ide számitván a' kereszturi ($5\frac{1}{4}$) 's bardóczi ($3\frac{1}{2}$ nsz. mf.) fiuszékeket is. A' lakók száma 40,000, kik nagyobbára Székelyek 's csak kevésen Oláhok. Földje a' legmagasban fekvők egyike Erdélyben, 's részint magas hegyektől fedetik. A' levegő mérséklett. Van vasa, sója, főleg fája roppant erdeiben, mellyek közt kitetsző a' Hargitta. Ezek annyi fát adnak, hogy több helység deszka, lécz- és sindely-csinálásból él. Folyói közt jelesbek: a' két Kükülő, 's Homrod. — Főmezővárosa a' széknek Udvarhely, szép tanácsházzal, reform. collegiummal, kath. gymnasiummal 's seminariummal. Kevés Németen 's Oláhon kivül csupa Székelyek lakják.

Udvari bolondok. A' középkorban, sőt szinte a' 18 száz. is szokásban volt az a' világi és egyházi főszemélyek körében, hogy fölvidámitásukra bizonyos személyeket tartanának, kik, ha vidorságaikért rendes fizetést nyertek, 's a' kedveritést mintegy hivatalból üzték, udvari bolondoknak mondattak; néha azonban más nevek alatt is említtetnek, különösen Franczia országban. Addison és Home, a' nagyok kevélységéből, Shaftesbury azoknak zsarnokságából, mások pedig csupán felvidulásra vágyódásából eredettnek véli ezen különös hivatalt. Némellyek durvák és miveletlenek valának, kik mindent mezitlenen elmondottak, mi eszekbe jutott; nem tettek különbséget személy, 's idő közt; a' legsértőbb bohóságokat és szemtelenségeket megengedték magoknak. Mások ellenben elmés és jeles tehetségü férfiak valának, kik legfinomabban összeszőtték nevettető, de többnyire szuró, v. csipdező beszédjek folyamát. Ismét mások csupán tányérnyalók voltak, 's egyszersmind elvetemedett hizelgők, kik magokat nevetség tárgyává engedék tétetni, sőt magok üztek magokból bolondot, csakhogy gyomrokat megtölthessék. A' bolondok különös viselet által különböztették meg magokat; illyen volt: 1) nyirt fő, 2) bolondsapka, melly golyóhoz v. török turbanhez hasonlita; minthogy azonban ezt papok 's más egyéb emberek is hordozták, 3) három szamárfüllel különböztetett meg a' bolondoké más közönségesektől, 4) kakastaréjos sapkával is ábrázoltatnak; 5) bolondbuzogány, melly bőrből készittetett; 6) teljes ábrázolatához tartozik még az udvari bolondnak a' magas nyakgallér, és 7) a' kakas harangocska is, melly v. sapkája tetejére, v. gombok helyett köntöseire, sőt ékességül czipőire, nadrágjára 'sat. is varatott. Hogy az illy ruházatban nem mindenkor az udvar legnagyobb bolondja rejtezett; hogy néha a' csörgő sapka alatt több ész és bölcseség lakozott, mint egész tanácsnoki egyesületben, 's hogy a' kskasharangok csörgései közül

néha a' legtisztább 's legszentebb igazságok hatották meg a' fület, nem szükség bizonyitgatni. Flögel irt (Liegnitz 1770) az udvari bolondokról, 's a' nevezetesebbeket elszámlálja. *n—s.*

UGARTE Y LARRIZABAL (Don Antonio), spanyol grand és statustanácsos, 1825—27 követ a' turini udvarnál, 's már ezelőtt évekkel egyike a' camarilla leghatalmasabb tagjainak, és VII. Ferdinandnak egy ideig kegyencze. 1817—20 Tatitscheffnek, az orosz követnek, minden szándéklataiban, hív segéde volt. A' revolutio kitörésével, 1820 Segoviába küldetett, de a' cadizi constitutio elfogadtatása után több számüzöttel visszatért. Itt titkos összeköttetésben volt a' királlyal, 's 1822 a' lázitók csoportjait organikus egészé alakitotta. A' constitutio eltörlése után ismét ő volt a' királynak mindene. Pozzo di Borgo akkori orosz követ Madritban, őt, mint a' pétervári cabinet terveinek hív eszközét mindenkép pártolta. 1824 ministeri rangra emeltetett. De midőn utóbb az orosz követ ellen is ármánykodnék, hivatalából elbocsáttatott, és követ lőn a' turini udvarnál. Ferdinand kegyét mindazonáltal egészen el nem vesztette, 's maga a' megbukott minister ügyének jobb fordulatot igért. 1827 az infantadói ministerium eloszlatása után ugyan visszatért Madridba, de politikai nevezetesség lenni megszünt, sőt azt a' parancsot kapá, hogy a' fővárostól 15 mf. távolságra tartózkodjék, 's csak 1830 esz., közlé Calomarde minister, Madridba mehetését. *—l—y.*

UGOCSA vármegye Magyarország Tiszántuli kerületében, Szathmár, Máramaros és Bereg vármegyék közt. Részint hegyes, részint tér földje van. Legjelesebb hegye a' Hark; főfolyója a' Tisza. Nagysága 22 nsz. mf. A' lakók száma 43,669, kik 4 mvárosban, 66 faluban 's 11 pusztán laknak, nagyobbára Magyarok, kevesebben Oroszok és Oláhok; 26,490 Kath. 4762 Reform., 1344 Zsidók 'sat. Foglalatosságok baromtartás és földmivelés; bort is szürnek. Járása 2, Tiszán inneni és Tiszán tuli.

UGOLINO, l. PISA.

UGRÓ lövés, olly ivlövés, mellynél az ágyugolyó első földhez v. vizhez csapódása után ismét felpattan 's ugy mindig alacsonyabb és hosszabb ivekben futja meg pályáját. Leginkább ott használtatik, hol a' lövést nagy darab földre akarjuk kiterjeszteni. Illy lövéshez sokkal kevesebb por kivántatik mint máshoz, de természetesen a' golyó zuzó ereje is gyengébb.

ÜGYÉSZ-nek v. ügyvédnek azon törvénykezési segédszemély neveztetik, ki, miután e' hatáskört megnyerte törvényes rendeltetésénél fogva, más ügyének a' bíróság előtti védelmét, illendő jutalomért, magára válalja. Az ügyészeknek, minthogy közhivatalt viselnek, meg kell hiteztetve lenni; a' kereset nehányad részéről vagy rendkivüli jutalomról a' peres féllel alkudozniok tilalmas, valamint szinte a' békületet-amicát-akadályozni, v. a' rendelőtől a' per kimenetele előtt álnokul elpártolni. Rendeltetésök ugy történik, mint a' MEGHATALMAZOTTAKÉ (l. e.) csakhogy itt a' visszajövetelig tartónak nincs helye. Ügyészt mind azok rendelhetnek, kik meghatalmazottat; de nem viszont megforditva. Az ügyésznek kötelességében áll magát esküjéhez hiven alkalmazva, a' reá bizottakban igazán, hűségesen 's tőle kitelhető szorgalommal foglalatoskodni; a' perbeli minden környülállásokra szorosan ügyelni; a' neki átadott okleveleke re 'sa't. gondosan felvigyázni; minden nemü határnapokat megtartani 'ste. Az ügyésznek végre, csak a' törvényes dolgokra van befolyása, de erre is kevesebb, mint a' meghatalmazottnak. A' fels alperesi ügyészek részes foglalatosságai leginkább a' per mivolta és minősége által határoztatnak meg. *Kunoss.*

ÜGYÉSZI NÉMULTSÁG, olly büntetés, mellynél fogva valamelly ügyész, hite és hivatala ellen elkövetett hibájáért munkássága

körétől eltiltatik. Ezen büntetés csak ügyészeket illet, kik elnémultaknak (silentiarii) neveztetnek, 's mások ügyét (önnönéiket kivévén) nem folytathatják. Ezen némultság v. általános, melly a' kir. tábla, v. részes, melly a' kerületi tábla, vármegye 's külön kerület, v. egyedülies, melly a' városi, mezővárosi tanács, v. urszék által rendeltetik. Továbbá ideigleni, ha bizonyos időre terjesztetik csak ki, különben örökös; az első az idő multával, emez csupán perujitás v. királyi kegyelem által szünik meg. Ezen büntetés, az ügyészi eskü̈vel ellenkező minden egyes tettért szabatik; illyenek: 1) ha az, ellenféllel alattomos egyetértésben van; 2) ha elegendő ok nélkül 's időnek előtte elhagyja megbizóját; 3) ha a' barátságos egyezést gonoszul megakadályozza; 4) ha a' törvényes felsőbbség rendelése következésében sem akarja magára válalni a' szegények ügyét; 5) ha gyakrabbi megintetése után is késlelteti halgatása által a' per folyását; 's végre 6) ha hamis okleveleket készit, igazakat meg ront, v. illyenekkel tudva él, 's a' sértetett e' miatt büntetést kiván ellene rendeltetni. *Kunoss.*

Ügyviselő, ügyvivő igy neveztetik általánosan minden olly személy, ki más foglalatosságainak végbevitelére, megkivántató hatalommal fel van ruházva. A' Romaiak ezen név (procurator) alatt közönségesen a' mezei jószágok felvigyázóit, a' szigetbirtokosok fősáfárait, a' császár, tanács és polgárok tartománybeli jövedelmeinek igazgatóit értették, kik közül ezen utóbbiak, különösen kisebb tartományokban, egyszersmind helytartói hivatalt is viseltek. Illyen volt p. o. Pontius Pilatus a' Syriához tartozó Judaeában. A' régi romai jog csak 3 tárgyra nézve engedett ügyvivőt választhatni, olly tárgyakra nézve t. i. mellyek a' népet, a' szabadságot és gyámságot illették; később mindazáltal a' perlekedési ügyvivők is szokásba jöttek, bármi nemüek lettek légyen is az illy panaszok. A' törvényszéki ügyviselőkről l. Ügyész.

Uhland (János Lajos), 26 Apr. 1787 szül. Tübingenben, hol atyja az egyetem titoknoka volt. Bár ügyvédő leve, mégis hódola a' muzsáknak. Mint költő, Seckendorf Leo *Musenalmanach*-jában lépe fel (1806—7), aztán a' *Poetischer Almanach*-ban (1812), *Deutscher Dichterwald*-ban (1813) 's más elegyes gyüjteményekben. Versezetinek gyüjteménye 1814 jöve ki. (3szor 1826, megbővitve). U. kétség kivül az első lantos költők közé méltán számláltathatik. Kevésbé érdekesek drámái: *Herzog Ernst von Schwaben* (Heidelb. 1817) 's *Ludwig der Baier* (Berl. 1819). Egyébiránt, mint hires ügyvédő, polgári pályán is kitetsző szerepet játsza U., mert 1819 a' tübingeni megyétől 's köv. eszt. magától Tübingen városától a' würtembergi rendek gyülésének, 's a' kamarától a' tágasb kiküldöttségnek tagjává nevezteték.

Uhlánok (Ulánok), könnyü lovasok, kik tatár eredetüek, aztán Lengyelországba vitetének be 's a' király különös szolgálatára rendeltetének, de utóbb hadban is használtatának. Főfegyverek lándsa; a' zászlócska ezen arra való, hogy lobogásával az ellenség lovait ijessze el. Most más statusok haderejében is vannak ulánok; legügyesbek a' Lengyelek, a' lándsa forgatásban 's hajtásban.

Uhlefeld (Corfiz, grof), dán kir. országudvarmester 1643 olta csaknem kir. hatalommal, szül. 1604. Nője schleswig-holsteini grofné, Eleonora Kristina (IV Keresztély király természetes leánya) volt. Kevélység 's uralkodásvágy gyülöletessé tevék Uhlefeldet, miért 1651 Svédországba futa, X Károlyt Dánország ellen hadra birá, majd árulásgyanuba jövén, Amsterdamba szökék, hol a' brandenburgi választót a' békétlen Dánok segélésére ösztönzé. Ezekért Kopenhagenben, mint hazaáruló, halálra itélteték. U. mh. 1664 egy csónakban, mellyel a' Rajnán áltmenni akara. Ritka lelkü nőjének, férje holta

után, 23 évig kelle kemény fogságban sanyarognia. Mh. 1698. U. lehuzott palotája helyén Kopenhagenben gyalázatoszlop áll. L. *Uhlefelds Leben* Hösttől (Kopenhagen 1824).

Ujadomány. Az uj adomány olly bőkezüség, mellynél fogva a' kir. felség, valakinek, nemzetsége által már régen és békesen birt javait, ujabban átadja ezen zárlattal: *Mellynek békes birtokában ös apáit voltaknak 's magát jelenleg is ben-valónak lenni állitja* 'sa't. Az uj adomány azoknak segitségére találtatott fel, kik az általok 's eldődeik által békeségben birt javaikra nézve, valamelly jogbeli gyengeséget vesznek észre, 's e' miatt a' kir. ügyész v. mások által, magoknak v. öröklőiknek okozható veszélytől előre tartanak. Erre nézve meg kell jegyezni, hogy a' birás alatt, nem erőhatalommal letartoztatás értetik; továbbá hogy ezen czimnek több tekintetü oldala van; ugyanis ez 1) a' királyi ügyészre nézve: a' sz. korona törvényhatóságának igazi átadása, és a' nemzetségre nézve valódi jogszerzés; kivévén ha az azt nyerő, a' javakat erővel tilalmasan tette volna magáévá, 's a' királyt megcsalván, ezen ürügy alatt adatta magának a' javakat, mert ekkor az uj adomány megsemmisültén felyül, a' javak örök becsének megfizetésére, érdemesen látszik büntetődni; 2) Az atyarokonokra nézve: az előbbi adománynak 's más szerzeménynek, az ujabbi adományzás által ismételt megerősittetése. Innét van, hogy az uj adomány, az előbbi nemzetségi jogokat meg nem változtatja, 's habár egy osztályos által nyeretett is, a' többiek a' nemzetségi javakból ki nem zárattathatnak; 3) az anyarokonokra nézve: az előbbi jognak erősebbé tétele, nem pedig ujnak szerzése. Igy tehát a' javak természetét meg nem változtatják, 's ha az előtt csak férjfi v. pedig mind a' két ágra tartozók voltak, ollyanok lesznek az uj adomány után is; sőt, ha a' férjfiak egyedül csak a' férjfiágra szóló uj adomány levelet kapnának sem zárhatnék ki a' leányokat a' mindkét ágot illető jószágokból; még akkor sem, ha a' leányok, ellen nem mondván, tiszta iktatások volna is; mert az iktatás nem eszközölhet többet az adománynál. De még ezen felül, ha a' leány ág jelenleg birtokon kivül volna is, mindazáltal az ujadomány előtt volt használatát bebizonyithatná, visszahelyeztettetnék azon jószág birtokába; ha pedig azt, birtokon 's használaton kivül lévén, be nem bizonyithatja, maga a' férjfi ág ujadomány levele által, mozditatik el keresetétől. *Kunoss.*

Ujarchangelsk v. Sitka, kikötő és város Baranov szigetén, III György király archipelagusán, Éjszakamerika éjsz.-nyug. partjánál 's a' Norfolk-szundnál (é. sz. 57° 30'), főhelye a' környéken levő orosz gyarmatoknak, mellynél fogva Oroszországnak kereskedő 's gyarmati politicája az egyesült statusokkal közel érintődésbe jött. Oroszország ugyanis innen kereskedik a' Marquesas-szigetekkel 's Chinával. A' kereskedés kirekesztőleg az orosz-éjszakamerikai társaságtól üzetik, mellynek fejei Pétervárában vannak. Hires vidrahalászata. Ujarchangelskről tudósitásokat de Roquefenil franczia kap. közöl, ki 1816—19 a' világot körülevezte. Ujarchangelsk 1821 egy erőségből állott, mintegy 1000 lak.

Ujbánya (Regiomontum, Königsberg), a' Garan jobb partján, Bars várm., hegyektől kerittetik, I Lajostól 1345 sz. kir. várossá tetették. 368 házban 2812 kath. \ 18 prot. lakó lakik, kik Tótok. Hajdan olly gazdagok voltak arany-bányái, hogy a' bányászok nem kaptak más bért, csak azt az aranyat, melly ruhájokra 's csákányjokra ragadt. A' polgárok a' bányákban szokván vendégeskedni, egyszer a' kiüritett hegy beszakadt, 's száznál több embert üte agyon 's lehetlen vala azolta az előbbi gazdag arany ereket felfedezni, honnan a' lakók most földmivelésből, serfőzésből 's üveg-csinálásból élnek.

UJCALEDONIA, 325 nsz. mf. nagy australiai sziget (a' d. sz. 20—22° 30' 's a' k. h. 182—185°), mellyet Cook 1772 fedezett fel. Déli, nyugoti 's éjsz. partjai, iszonytató kősziklák miatt, hozámehetlenek, csak kel. partjához lehet kevesebb veszedelemmel közelitni. Folyvást menő hegyláncz fedi a' szigetet, melly 3200 l-ra emelkedik. Közönséges australiai terményeken kivül vannak itt gránátok, homokkő, asbest, szappan-, kigyókő, és ásvány is gyanittatik. Gesztenyeszinü barna 120,000 lakói Papuk nevet viselnek, 's a' déli szigetek minden nyelveitől különböző nyelven beszélnek. Csaknem egészen meztelen járnak 's csak derekokon viselnek kötelet. Yamszt, arumot, czukornádat 's pizángot termesztenek, de bizonyos nagy fekete póknemet 's lágy szalonakövet is esznek, mint megölt ellenségeik husát is. Lakhelyeik hasonlók méhkashoz 's belől gyékénnyel és kokoslevelekkel fedettek. Legtöbb szorgalmat fegyverek készitésére forditnak. Csak lándsájok van, melly 15 l. hosszu 's igen ügyesen tudnak vele bánni. Kemény fából csinált fejszét 's parittyát is használnak. Cook jóindulatuaknak, bizodalmasaknak 's barátságosoknak, D' Entrecasteux admiral pedig szemtelen tolvajoknak, veszekedőknek és emberevőknek irja őket. Az itteni növényvilágot Labillardière irta le *Sertum australocaledonicum*-ában (Paris 1824, 80 rézm.).

UJDÉLSZAKSHETLAND, egy nagy sziget több kicsinnyel, a' déli földsarki tengeren, egyetlen jelesebb hely, melly most ama megmérhetlen közben esmeretes, a' d. sz. 61—63° 's ny. h. 53—64°. Smith kap. foglalá el Jun. 1819 Angolország számára. Ezáltal megczáfoltaték Cooknak azon állitmánya, hogy déli tartomány nincs. A' sziget kősziklás, kopasz és terméketlen, 's kevés helyen lehet kikötni. Hasonló Norvegia partjához. A' kősziklákat tengeri madarak, tengeri kutyák 's tengeri oroszlányok lakják. A' hegyek tetőin, mint Ujsiberiában, özönvizelőtti állatok maradványai találtatnak. A' déli partról, hol nincsenek szigetek 's kősziklák, Weddel ang. kap. 1824 a' d. sz. 74°-ig, 's igy 3°-al beljebb ment délen mint Cook, 's jégtől tiszta tengert talált. Utána 1821 a' d. sz. 61° 45' alatt felfedezé Palmer kap. a' róla nevezett Palmerföldet egy jó kikötővel. Weddel felfedezte 1822 a' déli Orkadokat (d. sz. 60° 45') 's Bellinghausen orosz kap. 1823 a' Péter- és Sándorszigeteket (d. sz. 69° 30') Ujdélszakshetland fontos czethalászatért és prémes tengeri állatokért, mellyeknek itt finomabb 's hosszabb szőrök van, mint másutt. Igen jó kőszén is van benne. 1823 felfedezé Powell kap. a' d. sz. 60—61° 's ny. h. 44—47° alatt a' Powellszigeteket. Legnagyobb a' Coronation island (koronázássziget), melly nevét onnan kapá, mivel IV György megkoronáztatása olta e' vala első felfedezett föld.

UJDÉLSZAKWALES, Ujholland kel. partja (d. sz. 30° 37'—43° 49'). 4156 nsz. mf. A' föld termékeny. E' gyarmat 4 kerületre van osztva; egy ezek közt Cumberland grofság, Sidney (kormány helye), Paramatta, Windsor és Liverpool városokkal. Uj telepitmények: Castlereagh, Bathurst, Camden és Argyle, 's a' gonosztevők uj gyarmatja Macquarie. Macquarie kormányzó (mh. Lond. 1824) 's Brisbane halhatlan nevet szerzének e' tartomány miveltségére nézve. Brisbane társaságot is alapitott 1822 a' földmivelés előmozditására. Déli gyümölcse sok terem 's méhe temérdek. Juha 1822 120,000 volt. Gyönyörü hajóknak való fái diszlenek. Fontos a' czethalászat is. Paramattában 1823 olta csillagásztorony, 's nevelő intézet van az australiai nemzetségek számára. Lakói 40,000 vannak, ezek közt 20,000 gonosztevő szoros felvigyázat alatt. L. Wentworth született Ujdélszakwalesinek hist. stat. munkáját, 1820; Oxley főföldmérőnek *Historical account of the colony of New South Wales etc.*; a' londoni *Views in Australia*-t; Cunningham *Twoyears in New South Wales etc.* (Lond. 1827, ném. Leipz. 1829).

UJEGYHÁZ, szász szék Erdélyben, Nagysink szék, Felsőfejér vármegye, Szeben szék 's Fogaras vidéke közt. Nagysága 4 nsz. mf. Földje hegyes és jó magasan fekszik. A' levegő hives és egészséges. Legjelesb folyója a' Hartbach, melly hallal gazdag 's teknősbékákat is nevel. Bor kevés terem 's ez is rosz. Erdei nagyok.

UJFUNLAND (az é. sz. 46° 30' — 51° 38') 1652 nsz. mf. nagy sziget, 77,000 lak., mellyet Labradortól Belleisle szoros választ el. Cabotto János és Sebestyén fedezték fel 1497 's az angol első fedezmények egyike. A' 16 's 17 száz. Francziák is telepedtek meg itt, kik a' szigetet Terre-neuve-nek nevezék. 1713 az utrechti béke Angolországnak adá. Később Francziák, kik itt St. Pierre, Nagy- és Kis-Miquelon apró szigeteket birják, 's Ejszakamerikaiak részvétet nyertek az igen gazdag halászatban, melly olly jövedelmes, hogy midőn Angolok 's Francziák osztoztak rajta, amazok évenként 600,000 mázs. (3 — 4 mil. tallért érő) tőkehalat vittek el Ujfundlandból 's 20,000 embernél több foglalatoskodott vele. Déli részét csaknem örök sürü köd fedi; éjszaki 's nyug. része ellenben tiszta. A' tél kemény; a' nyár rövid 's türhetlen hév. Főhelyei: St. Johns (12,000 lak.) és Placentia. A' st.-johnsi szabad kikötő 200 hajónak ad helyet; itt üzetik a' legerősb halászat. A' föld terméketlen, hegyekkel, mocsárokkal 's posványokkal teljes. Labradorral egy kormányságot teszen.

UJGEORGIA, szigetcsoport Australiában 's a' földsarki tengeren. Amaz a' 11 Salamon-'s több apró szigetből (ezek közt Bougainville-szigetből) (a' k. h. 172 — 180's a' d. sz. 5 — 11°) és Ujgeorgia szigetből áll. Ez Ujirlandtól délkel. fekszik. Shortland hadnagy fedezé fel nyug. partját, 1788; az a' csatorna, melly 2 részre osztja, Shortland szorosának neveztetik. Az elsőbb csoport apróbb szigetei héjas állatok házaiból származtak; némellyiken vulkánok 's szép erdős hegyek vannak. A' veresfekete lakók, kiken despota uralkodik, a' Papuk nemzetségéből valók, 's a' termékeny völgyeket, mellyek kokost, kenyérgyümölcsöt, bananászt, yamsot, faheját, kávét, mandolát, czukornádat 'st. adnak, jól megmivelik. Ezen vadak több nőt tartanak, jó alkatuak 's erősek; elejtett ellenségeiket megeszik. Mivel Surbille franczia kapitány embereit alattomban megtámadták, innen Ujgeorgia szigetének délkel. része Gyilkosok földének (Assassinenland) is neveztetik. — A' kevésbé esmeretes déli földsarki tengerhez közel (a' d. sz. 54 — 55°) fekszik a' lakatlan, Larochetól 1675 felfedezett Uj- vagy Délszakgeorgia csoport, melly szigeteken csupa kopasz, jéggel fedett 's fátlan kősziklák állanak; csak 2 növénynem (Dactylis és Ancistrum) találtatók rajtok. Ide közel feküsznek a' Bellingshausen orosz kapitány által felfedezet 's de Traverse marquis orosz tengeri ministerről elnevezett szigetek (Vö. UJDÉLSZASHETLAND). — Az éjsz. jégtengeren Parry kapitány 9 szigetből álló csoportot (a' h. 90 — 100° 's é. sz. 74 — 75°) talált, mellyet Ujgeorgiaszigeteknek nevezett, legnagyobb a' Lowther. Nyugotilag 10°-ra evezvén, találá a' Barrow- vagy Lancasterszorosban Melville szigetet, hol telelt. (L. ÉJSZAKFÖLDSARKI UTAZÁSOK). — Még Sarolta királyné szorosán, Éjszakamerika nyug. partjánál is van egy angol birtok, melly Ujgeorgia nevet visel.

UJGÖRÖG NYELV és LITERATURA. Midőn Konstantinápoly estével a' Görögök meghódittattak, ugy látszék, hogy a' régi Görögország fenséges és finom miveletü nyelve minden külső védelemtől megfosztatott. Azon miveltebbek, kik még a' tiszta görög nyelvet, a' byzantiumi herczegek nyelvét beszélték, v. a' csatában hullottak el, v. kivándoroltak, v. némellyek még a' durva diadalmas ellenség kegyét is vadászák beszédmódja majmolásával. Csak a' köznépnél divatozott még amaz aljas görög nyelv, melly már korábbi

irókban is tapasztalható. E' köz nyelv azonban mind inkább eltávozott az iróí nyelv tisztaságától, miután azt kereszthadakra járó Frankok tulajdon kifejzéseikkel bővíték 's szomszéd vad nemzetek magokéival szaporiták. Mint mivelt iróí nyelv legelőször Sethos Simon kronikájában (1070 — 80) mutatkozik e' népi nyelv. Miután az Osmanok lettek az ország urai, egyszerre tönkre mentek minden intézetek, mellyek eddig a' csinosb nyelvet ápolgaták. Egész a' mult század közepéig tartott a' görög nyelvnek e' mély lealacsonyodása, midőn hatalmasabban kezdé emelni szárnyait az anyai vészektől meg nem ölethetett görög szellem. Ez ébredésnek 3 szakait lehet megkülönböztetni. Az 1), 1700 — 50, befolyást és hatáskört szerzett a' Fanariotáknak a' Serailban, kiváit Maurocordatos Sándor porta tolmács idejétől fogva, kinek fija Moldva és Oláhország első hospodárja lett. A' 2) időszak alatt (1750 — 1800) nyugoti egyetemekben mivelék magokat a' Görögök. Kereskedéshez már a' természet által is inditatva majd nagy ügyességet mutattak 's többen tetemes vagyonra tettek szert. Moldva és Oláhország köz dolgaiba nyert befolyások már a' nyilvános munkálkodásra is felemelé szemeiket. Vágy támadott bennök Europa mivelt népeihez közeledni. Jobban kezdék becsülni az anyai nyelvet. De csak a' 3) időszakban 1800-tól mostanig kezde a' mivelteség nagyobb befolyást gyakorlani a' népre, melly elnyomatását most legsulyosabban érzé. Iskolák kelekedtek Velenczében, Odessában, Bécsben, Jassyban, a' jóniai szigeteken, mellyeket ugyan a' legutósó viharok nagyon megrongáltak, azonban III Selim uralkodása alatt Konstantinápolyban is érdemet szerzett néhány Fanariota, jelesen a' nemes Morusi Demeter herczeg a' kurtt-tschesmei academiának 1805 alapitója. Eleinte csak egyházi iratokat nyomtatának, de a' kereskedés, hajózás, és müszorgalom kivált a' Hydriotákat jobb létre emelvén, a' nyelvmivelés és könyvkedvelés is tetemesen haladt. Az ujgörög nyelv kincsét pontosan előadandó vala a' Gergely patriarcha vezetése alatt kezdett nagy szókönyv, ha ez érdemes öregnek martirhalála (Apr. 22 1821) több általa ápolt képzőintézetekkel eggyütt e' válalatnak is véget nem vet.

A' nemes Korais kezdé legelőbb ébreszteni a' görög nemzet lelkét. A' scioi iskola, mellyet ugyan az 1822-ki (Apr. 11) gyilkos innep elpusztitott, a' janinai academia, mellynek igazgatója Psalida Athanasius legelső ujgörög literatornak tartaték, 's a' Franczián által alapitott joniai academia valának a' görög ifjuság egyesülő pontjai, 's ezek nem maradhatának befolyás nélkül a' görög nép emelkedő gondolkodására. Anglia pártfogása 's lord Guilford gondoskodása alatt megért lassanként a' görög szellem. Canning parancsára már Korfuban Maj. 29 1824 megnyittaték a' joniai görög egyetem, mellyben ujgörög nyelven tartatnak a' tanitások. Parisban is saját tanitószéke van az ujgörög nyelvnek, igy Münchenben, Bécsben, Petersburgban és Triestben is. Odessában görög játékszin állittatott, hol a' hajdani ógörög tragoediák ujgörögre forditva gyönyörködteték a' nézőket. Illy próbálatok után majd saját elmetermékek is tünének fel. Lelkesülten ébreszték Rhygas (l. e.) és Polyzois harczra honosaikat; kellemesen verselt Christopulos, komolyabb Sakellarios muzája, Perdikaris gunyolódó; Nikolopulos mint hevenyeköltész Parisban tetszést nyert; Mustoxidi Korfu sziget történetirója az ujgörög literatura disze; forditók, kik többnyire politikai tárgyakkal foglalkoztak igen számosak. 50 év alatt ujgörög nyelven 3000 munkánál több jelent meg. A' Franczia Fauriel (Par. 1824 — 25) 2 köt. ujgörög népdalt adott ki. L. Iken *Hellenion's Leukothea*; David *Vergleichung der alt und neu griechischen Sprache* (Struve által ford. Berl. 1827), Minoides Minas *Traite sur la véritable prononciation de la langue grecque* (Par. 1827) 'st. Jelenleg, miután a' zsarnok iga alól felsza-

badult hős nemzet, fiatal uralkodója alatt, ki uj hazája nyelvét tanulta, beszéli, 's kedveli, a' miveltségben naponként halad; miután jótékony kormánya a' nép pallérozását iskolák 's képző intézetek által emelni törekszik, nem lehet kétség, hogy a' már szabadon szárnyaló görög szellem a' nemzeti nyelvet rövid időn virágzásra 's a' csinosodás magas polczára viendi.

UJGRANADA, l. DÉLSZAKAMERIKA.

UJGUINEA, Ujholland után legnagyobb australiai sziget (a' k. h. 149° 50′ — 166° 's a' d. sz. 1° 40′ — 10°, 13,000 nsz. mf. 500,000 lak.), délen Ujhollandtól az Endeavoux- és Torresszoros, kél. Ujbritanniától a' Dampierszoros és Gilolotól a' Pittszoros választják el. Bár spanyolhajósoktól már 1528 felfedeztetett, mégis kevésé esmeretes. Nyug. oldalán több apró sziget fekszik, mellyek összeköttetésben vannak a' molukki szigetekkel. Belől magas, részint örök hóval fedett hegyek 's füstölgő vulkánok emelkednek fel. A' lakók Négernemüek. Házi butoraik nehány gyékény, egy tüzhely, egy cserép fazék 'st. A' férjfiak csak vadászattal és hadakozással foglalatoskodnak. A' Chinaiakkal kereskedési összeköttetésben levén, Fo vallásának némelly szertartásai becsusztak az Ujhollandiak közé. Utazók 3 nemü lakókat különböztetnek meg, u. m. a' vad Papuákat (négerfaj), maláji törzsök őslakóit, a' Haraforákat, kik a' sziget belsejében földmivelést üznek és Badsukat vagy Oran-Badsukat, egy kóborló halásznépet. I Vilhelm németalföldi király Ujguinea nyug. partját lerajzoltatta. Tritonöbölnél (d. sz. 3° 42′) németalföldi kir. telepitmény, Dübüs erőség, is alapittatott 24 Aug. 1828.

UJHOLLAND v. AUSTRALASIA (l. e.) (a' k. h. 130 — 171° d. sz. 10° 37′ — 38° 56′), az 5-dik világrész szaraza, földünk golyóbisán legnagyobb sziget (140,000 nsz. mf.), nevét a' Hollandiaktól kapta, kik 1615 ismét felfedezték, miután a' Portugaliak 1 száz. azelőtt már ráakadtak volna. Határai: a' Torresszoros, melly Ujguineától, a' Bassesszoros, melly Vandiemenföldtől választja el, éjsz., nyug., 's dél. az indiai, kel. a' csendes tenger vagy nagy Ocean. Délnyugoti csucsa azon hollandi hajótól, melly 1660 legelőször látá meg, Leuwin foknak neveztetik. Bátorságos kikötője egy sincs. Belől sok hegy fedi, t. k. a' kék hegy, de egy se éri el a' hóvonalt. Csak 1813 mene fel először Evans Angol a' kék hegyre, mire Macquarie kormányzó 1815 100 ang. mf. utat csináltatott rajta, mellyen a' sziget belsejét vizsgáló utazást teve 's Bathurst várost alapitá igen termékeny tájékon. A' levegő általában kellemetes és egészséges. Földingás gyakran történ. Nagy folyói többek; legnagyobb a' Hawkesbury. Jeles még a' Lachlan, melly felette gyönyörü tájékot mos. Nyug. felé messzeterjedő mocsárok 's posványok fedik a' földet. Legnagyobb öböl a' carpentariai az éjszaki parton, melly 80 mf. széles és 120 mf. hosszu. Honosak benne: a' känguruh, madárorrú állat, dingo v. ujhollandi kutya 's repülő egér, zacskós egér, papagájok, ujholl. ¡kazuár, a' pompás manura, fejér vizi tyúk, fekete hattyu, 's m. madarak. Kőszene Bengalenben 's a' jó reményfoknál adatik el. A' gyarmatokban mindenféle europai gabona 's házi állat jól tenyész. Az ősi lakók (mintegy 200,000) igen miveletlenek 's neger eredetüek; csaknem mindent nyersen esznek, szabad ég alatt v. nyomorult kunyhókban alusznak, v. kősziklaüregekbe bujnak; élelmeket folyókból 's tengerből veszik; állatbőrökkel öltözködnek. Ujholland kel. partja UJDÉLSZAKWALES-nek (l. e. és BOTANYBAI, PORT JACKSON és SIDNEY) neveztetik. Itt 1787 az Angolok gonosztevő gyarmatot alapitottak 's a' kormánysághoz tartozik VANDIEMENFÖLD (l. e.) is. Ejsz. az Angolok 1824 Bathurst és Melville szigetek közt, Apsley tengerszorosnál gyarmatot telepitettek, erősséget épitettek 's egész parti tartományt elfoglalták a' h. 129 — 135° közt. Az 1829

Swanriwelnél a' nyug. parton telepitett Cockburn-Sund nevü gyarmatnak termékeny földje van. Ide nem küldetnek gonosztevők.

Ujplatonicusok. A' Platonicusok felekezete (l. Plato) mind azok közt, mellyek Socrates iskolájából származtak, legszámosabb volt. Azonban buzgalmuk megcsökkent, 's mások, jelesen a' Skepticusok kezdtek figyelmet gerjeszteni. Kr. u. a' 3 száz. ujra felléptek a' Platonicusok, uj felekezetet alkottak 's ezek az Ujplatonicusok, másként Alexandrinusok, mivel legelőször Alexandriában tanyáztak. Ezek a' legfőbb, független valóság megismerésére, azzal belsőkép egyesülésre 's ezáltal az ember rendeltetésének elérésére törekedtek. Ammonius Sakkas (alexandriai), ki kenyerét terehhordással kereste, tanitványit, kik közt Longin, a' hires criticus, Plotin, Origenes és Herennius legjelesebbek voltak, ugyan azon költői bölcselkedő tüzzel tőlté el, melly magát is gyulasztá. Plotin szül. Lykopolisban Egyiptomban Kr. u. 205, mgh. 270, az Ujplatonicusok philosophiájának theoriáját iratai által leginkább megalapitotta. Ő abból a' helyes gondolatból indult ki, hogy philosophia csak akkor lehetséges, ha a' megismerés és megismert, a' subjectivum és objectivum ugyanazok. Azt tanitá, hogy a' philosophiának azon egyet, melly minden dolgoknak oka és valója, az eredeti világosságot, mellyből minden származik, nem gondolkodás és elmélkedés, hanem olly tökéletes szemlélődés által kell megismerni, melly már a' gondolkodást megelőzi. Philosophiája tehát azon feltételen alapult, hogy a' világ megismerhető okfeje a' független (absolutum), az érzékfeletti lény, 's hogy ez szellemi szemlélődés által, melly a' gondolkodást megelőzze, megismerhető 'sat. Tanitványai közt jelesek Porphyrius (Malchus) és Amelius. Jamblichusnak Porphyrius tanitványának ismét nagy számu tanitványi valának, kik közt leg kitünőbbek Eustathius, Aedesius és Julianus császár. Utóbb Athene lön az Ujplatonicusok széke. A' későbbiek közt leghiresebb Proklus Konstantinápolyból (412—485). Két dolog teszi az Ujplatonicusokat főkép érdekesekké. Először az indulatnak ama' bölcselgő költészi felemelkedése, melly leginkább akkor lesz előttünk kedves, midőn minden ágazatvitató rendszereken 's végre a' skepticismuson is átmentünk a' nélkül, hogy a' keresett kielégitést feltaláltuk volna. Másodszor, mi az Ujplatonicusokat a' történetiró előtt is érdekesekké teszi, azon összeegyeztetés, mellyet a' görög philosophia 's kelet legrégibb symbolicája közt felállitni iparkodtanak. Innen van a' Platonismusnak a' Pythagorismussal való összeolvasztása is, és a' korábbi iskolák ellenkező nézeteinek összeegyeztetésére törekvés. A' közép korban uralkodott scholastica philosophiának 's dialectikai finomságoknak megunása, 's egy az ember egész lényét kielégitő philosophia után való vágyódás, a' 15 száz. vége felé ismét alkalmat nyujta Plato philosophiájának ugy, mint azt az Ujplatonicusok módositák, felébresztésére. Ez uj 's a' Mediciek által Florenczben különösen pártolt olasz-platói bölcselkedés legnagyobb hőse Marsilius Ficinus (mh. 1499).

Ujságok, évi 's havi irások, időszaki irások politikai foglalatuak, millyenek az ugy nevezet politikai ujságok, mellyek hetenként egyszer, kétszer, néhol minden nap is megjelennek, v. pedig kereskedést 's tudományosságot, v. végre csak mulatságot és módit tárgyazó időszaki jelentések, melly utolsóknak számok, ha a' zsebkönyveket és almanakokat is hozá vesszük mód nélkül megszaporodtak.

1) Politikai Ujságok. Régi időkben esmeretlen dolog volt az idő történeteit hirtelen, mint estek, köz hirré tenni, bizonyos ideákat forgásba hozni, uj találmányokat közölni, általában olly tudósitásokat hamar elterjeszteni, mellyek a' polgári társaság munkálatainak utját könnyitik, 's a' köz véleményre behatással vannak.

A' találmány az idővel előhaladt társaságos pallérozottságnak szüleménye, mellyet a' könyvnyomtatás mestersége és posták felállítása segitett létre hozni, 's lassanként olly terjedtséget vett magának, hogy azok nélkül ma már el sem lehetni. Olaszország volt az ujságok bölcsője. Háborut folytatván a' venetiai köztársaság II Sulimánnal Dalmatiában, a' kormányhoz érkezett hadi tudósitásokat és kereskedői jelentéseket 1563 olta közölte a' város bizonyos helyén, hol az olvasók és ujságkivánók megszoktak jelenni. Az olvasásért járó pénzt Gazette nevü rég folyamatból kiment réz pénzel fizették, melly nevezet osztán az ujságokra is áltment, és azt a' Francziák is áltvették az Olaszoktól. Németországban csak a' 17 száz. elején kezdettek ujságok megindulni. Legelső illy német ujság *Aviso*, *Relation oder Zeitung, was sich begeben oder zugetragen hat in Deutsch- und Wälschland, Spanien und Frankreich in Ost- und West-Indien im Jahre* 1612 *gedruckt.* 1615 maini Frakfurtban megindult a' *Frankfurter Journal*, 's 1617 a' *Postavisen.* Lassanlassan megszaporodtak osztán más országokban is, és különbféle czimek alatt közöltettek mindenfelől az érdekesebb történetek, Relation, Ristretto, Correspondent, Courier, Postreiter, Chronik, Realzeitung 'sat. nevezetek alatt, mellyek kiadására osztán fejedelmi engedelem kivántatott, 's censurai felvigyázat rendeltetett. Azonban csak a' franczia revolutio kiütésével kezdettek az ujságok fontosabbak lenni. A' nemzeti gyülés felszabaditván az ujságirást, melly addig fel se vetetett, jó talentumu, szabad elmü, sokszor nagy rangu emberek adták magokat arra, kik politikai véleményeket a' nemzeti gyülés közönséges dolgokról folyt tanácskozásaira nézve belészőtték ujságaikba, 's a' hány részre szakadtak, annyiféle ujságaik voltak a' cluboknak, sebes v. gyorsirók gondoskodván arról, hogy a' tanácskozásokat ülőhelyben feljegyezzék, 's az ujságokba hamar beiktattassák. Nevezetesebb politikai ujságai a' Francziáknak a' revolutio időszakaihoz képest a' *Moniteur*, melly 1789 jött először ki, 's Napoleon alatt a' kormánynak minden tudósitásait ez az ujság közlötte hivatalosan. *Journal de Paris* 1777 olta foly, 's ma is kedvességgel olvastatik. *Gazette de Françe* első és legrégibb franczia ujság, melly 1631 jött ki. A' Bourbonok trónra léptével 1815 leginkább ultraroyalisták szerkeztették, mint több más ujságokat is, millyenek a' *Quotidienne*, *Journal des Debats*, *Drapeau blanc.* A' revolutio kezdetéből említést érdemelnek, mint antirevolutionalis ujságok, *Actes des Apôtres* Peltiertől, *Ami du Roi*, a' revolutio szellemében irtak Condorcet *Chronique de Paris*, Fréron *l' Orateur du Peuple* czimü ujságokban, mellyeknek számok azonban temérdek. Mi csak itt Mirabeaunak *Couriere de Provence*, Keraglio asszonynak *Journal d' Etat et du Citoyen*, Marschal Brüne *Journal de la Cour et de la ville* ujságait, mint nevezetesebbeket, emlitjük. A' legfontosabb ujságok egyike volt a' *Journal des Debats*, melly 1791 jött ki, 's darabig *Journal de l' Empire* czimet is viselt. Mikor Abbé Geoffroy dolgozott benne, 30 ezer példány is elkelt, olly temérdek olvasója volt, de az ultraroyalisták kezében leesett becse, 's alig kapott 8 ezer olvasót. Maltebrun és Hoffmann szerkeztetések alatt 1820 körül ujra kedvessé lett. Napoleon császársága alatt nem lehetett szabadon irni az ujságokban, a' Moniteur volt minden mindenben, 's egész Europa engedett parancsának, kivévén Angliát, hol szabadon irni egyedül lehetett, mig Napoleon kemény uralkodása tartott. A' Bourbonok alatt az Etiennetől, Jaytól, Tissottól szerkezett *Constitutionel* ujságnak volt legtöbb olvasója. A' censura eltöröltetvén, midőn Polignac minister 1830 viszont censura alá akarta vetni az időszaki irásokat, és különösen a' politikai ujságokat, mind magát, mind az uralkodó házat megbuktatta.

Az ujságok nyomtatása mind Angliában, mind Franczia-országban nagyban megyen. A' Constitutionelnek p. o. Parisban külön nyomtató műhelye van, hol tiz sajtó dolgozik éjel nappal, 8 tulajdonoson és egy főszerkeztetőn kivül 10 — 12 osztályos szerkeztető van választva fizetés mellett, 's minden hónapra 50,000 frankra számitják a' költséget, melly e' szerint esztendőn által 600,000 frankra menne. Igy a' szerkeztetők jutalma is sokra megy, másfél oldal czikkelyért 100, és 150 frank a' honorarium. Ezen intézeteknek mechanismusát is nagy tökélyre vitték a' Francziák. A' kamarák, törvényszékek tanácskozásait a' játékszini darabokról való itéleteket néhány óra mulva, hogy bevégeztettek, már husz ujságban is olvashatni. Rendesen esti 11 óráig tartanak a' szinjátékok 's már más nap reggel olvashatni a' szinjátékok 's már más nap reggel olvashatni a' szinjátékok foglalatját, a' játékosokról hozott itéleteket, mellyekre külön czikek szolgálnak az ujságokban. A' tőkepénz is, melly egy ujság megindítására kivántatik, nagy summát tesz, a' szerint millyen kedvességet és hitelt nyert magának az ujság, v. szerkeztetők millyen pártból valók. Rendesen részvények által gyül össze a' tőke, néha 100, néha 200 ezer frank is egy actia, 's igy az egész tőke 1 millió frankra is felhág. Angliában még többre megy a' tőke, p. o. Perry a' *Morning Chronicle* birtokosa 1819 el akarván adni intézetét, százezer font sterl. v. 2.400,000 frankra határozta árrát. Angliában hasonló sőt mondhatni még nagyobb fontosságu dolgok az ujságok. Legrevezetesebbek az oppositio részéről *The Morning Chronicle* a' ministerialis részről, *The Courir*. Független characterü a' *Times*, ultra royalistai indulatu a' *New Times*. A' *The Sun*, *The Statesman*, *The Morning post*, *The Morning Herold* mind fontos intézetü ujságok. Az igazgatás jövedelmének nagy ágát teszik Angliában az ujságok, mert bélyegadót és postapénzt sokat kell fizetni.

Németország politikai ujságai se belső, se külső minemüségekre nézve nem mérkőzhetnek meg az emlitettekkel, mit annyival könnyebb kimagyarázni, mert a' német nemzet régebben közönséges politikai dolgokra nem is ügyelt, 's kevés vonzalma van máig is a' politizáláshoz, mit ujra abból kell megmagyarázni, hogy Németország nem egy test, hanem több uralkodó alatt osztatván fel, olly öszveálló nagy nemzeti egészet nem képezhet, mint Franczia-ország, v. Anglia. Ide járul az is, hogy a' német szövetség 1819 Sept. 20 végzete szerint minden időszaki irás, melly 20 iven alól van, kemény censura alá huzatott. A' franczia lázadás kiütéséig, a' hamburgi *Unpartheyischer Correspondent* volt legfontosabb politikai ujság, melly eredeti levelezések után közlé tudósitásait külföldről, legelőször 1721 indult meg Schiffbeckben, Holsteinban *Holsteinischer Correspondent* cz. alatt, majd 1731 Hamburgban adatott ki, 's olly kelete volt, hogy eleinte 30,000 olvasót is számlált, midőn most tiz ezer példányt nyomtat rendesen. Most az *Allgemeine Zeitung*, mellyet Cotta könyváros inditott meg Tübingenben 1798 Posselt, Schiller és Huber szerkeztetések alatt, áll e' magas ponton, mert annyi olvasót talált, hogy 30, 's 40 ezer példányban jelen meg, Stegmann szerkezése alatt. Mig a' Franczia császár uralkodott Németországon, kevés volt a' politikai ujságok száma, 's azok is a' Moniteurhez szabták magokat, de megszabadulván a' franczia járomtól, sok ujságiró támadt. Igy jöve ki Kotzebuetól Berlinben a' német köznépi ujság; Niebuhrtól a' porosz levelező; Brockhaustól a' német levelek; Görrestől a' rajnai Mercurius; Daveltől a' német vigyázó, (Hamburg 1813); a' porosz statusujság (preuszische staatszeitung); weimari oppositionsblatt.

Az austriai monarchiában főbb ujságok a' *Wiener Zeitung*, *Östreichischer Beobachter*, mellynek szerkeztetője Pilat, Metternich herczegnek titoknoka, 's e' kettőn kivül még több német, latin,

olasz, magyar, tót nyelveken irt ujságai vannak a' birodalomnak, a' tartományokhoz és nyelvekhez képest. Politikai tartalmu ujságot magyar nyelven *Hirmondó* névvel először Ráth Mátyás adott ki Pozsonyban 1780; utána Révay, Gyarmathy, Szacsvai, Decsi, Pánczél folytatták azt. Magyar Kurir név alatt; 1807 Kulcsár István másat kezde *Hazai és külföldi Tudositások* cz. a. A' nem rég mh. Pethe Erdélyben 1829 az *Erdélyi Hiradót* 's Helmeczy a' *Jelenkort* 1831 hozák létre, 's most már magyar nyelven négy politikai ujsággal birunk.

2) Kereskedési időszaki iratok. Nevezetesebbek: a' Londonban kijövő *Lloyds list*, az amsterdami *Zeetidingen*, a' franczia nyelven irt *Annales des Arts, et manufactures*, a' *Journal de commerce*. Németországban a' *Börsenhallenliste*, melly Hamburgban jő ki, az *Allgemeine Handelszeitung*. Ezekben 's más illy nemü ujságokban a' kereskedésben forgó portékáknak, váltóleveleknek folyó árra közöltetik, a' status papirosok folyama (cursusa), megérkezett v. elinduló hajókróli tudósitások, kereskedők megbukásai, 's más hasonló kereskedést érdeklő dolgok adatnak elő.

3) Tudományos időszaki iratok. Már régen folyamatban voltak a' politikai ujságok, mikor Europa arról kezde gondolkodni, hogy a' literatura jeleneteit is hasonló intézetek utján közölje a' világgal, mellyek bizonyos tekintetben még nagyobb fontosságuak amazoknál, mert tudományos világosságot gerjesztenek minden nemzetben, szivet mint főt egyiránt érdeklenek, és állandóbb sikerrel egyesitik a' különbféle nemzetek jelesb férjfiait, kik tudományos miveltségek által nem csak saját honokra, hanem az egész földre befolyással vannak. Francziaország volt a' tudományos v. literariai ujságoknak első megindítója. Denis de Sallo parlamenti tanácsnok kezdé több tudós társaságában 5 Jan. 1665 a' *Journal des Savans* időszakiratot kiadni, melly olly szerencsés vala, hogy számtalan hasonnemü ujságot tuléle, 's bár 1790 megszünt is, XVIII Lajos parancsára 1816 megujittatván, most ismét létez. Említést érdemelnek még: a' *Mercur de France; Memoires de Trevoux* (1701 — 1780); *L' année litteraire* (1754—1776); *Décade philosophique litteraire et politique*, melly 1795 *Revue litteraire etc.* czimet vett fel; *Journal étranger; J. encyclopedique;* Millertől *Magazin encyclopedique*; mellynek helyébe állott 1819 *La Revue encyclopedique*, Julientől, birálatokon kivül derék értekezéseket is foglal magában; *Bulletin universel; Revue trimestrielle; Revue Française.* — Olasz nevezetesebb időszaki iratok. *Giornale de letterati*, Rom. 1668; *Giornale de lett. d' Italia* Vened. 1710—1740: *Novelle letterarie di Firenze* 1740 a' Florenczben kijövő liter. ujságok; Acerbi olasz könyvtára, melly Mailandban jött ki, *Giornale della literatura Italiana* (Paviából) *Brugnatelli Giornale di Fisica chimica, storia naturale, medicina ed arti* (Mailandban); *Memorie della R. accad. delle scienze di Torino* (26 köt.); *Memorie della societei ital. delle scienze residente in Modena* (18 kötetben). Angolországi tudományos ujságok ezek: *Historie of the works of the learned* (1699 — 1712); *Roche Memoirs of letterature* (1710 — 1714), ennek folytatása 1725 — 1736-ig. *Monthly review; Critical review*; *Aikin annual review;* legnevezetesebb ujabb időben az *Edinburg Review;* melly 1802 körül indult meg, 's 1818 12,000 példányt nyomtattak bellőle; hasonlóul kritikai tartalmu a' *Quarterly Review; Journal of science Literature and the Arts* 1818 olta; *Literary Gazette* 1817 olta Londonban; *Monthly Censor; Gentleman's Magazine; Annual Register; Classical Journal* Valpy 1810 inditotta meg, leginkább napkeleti nyelveket és philologiát tárgyaz; *Asiatic Journal* 1816 indult meg, 's megbecsülhetlen gyüjtemény az ázsiai lite-

raturára nézve; *Thomsons Annals of philosophy; or magazine of Chemistry, Mineralogy, mechanics, natural history, Agriculture and the Arts.* — Hollandiak: *Nowelles de la republique des lettres*, mellyet éles criticus Bayle Péter inditott meg 1684; *Histoire des ouvrages des savans; Bibliotheque universelle; Bibl. choisie* (1703 — 1713 27 köt.) *Biblioth. ancienne et moderne* (1714 — 1727 28 köt.) 'st. Németország különös szorgalommal ápolta mindég a' tudományokat, innen számosak tudományos irati is; nevezetesebbek *Acta Eruditorum Lipsiensium* (1682 — 1776); *Leipziger neue Zeitung von gelehrten Sachen* (1714 — 1797); *Göttingische gelehrte Zeitung* 1739 olta; *Briefe die neueste Literatur betreffend* (Berlin 1759 — 1765, 24 köt.); *Allgemeine deutsche Bibliothek* (Berlin 1766 — 1796, 118 köt. — ujabb folytatás 1793 — 1806, 107 köt.), mondhatni, hogy a' német pallérozottságnak uj időszakát teszi; *Allgemeine Literatur Zeitung* (Jena 1785), mellyen Németország válogatott miveltségü férjfiai dolgoztak mindég, 's benne lelkes, oktató, szelid criticának magvai vannak elszórva; *Neue Jenaische Literatur Zeitung* jó birálatokkal kedveskedik; *Leipziger Literatur Zeitung*, 1800 ólta; *Erlanger Literatur Zeitung; Wiener Literatur Zeitung* (1816-ig); *Wiener Jahrbücher der Literatur; Oberdeutsche Literatur Zeitung; Heidelberger Jahrbücher der Literatur* (1808); *Hermes; Annalen der neuen theologischen Literatur; Dabelow Juristiche Literatur Zeitung; Salzburger medic. chirurg. Zeitung; Bibliotheque Germanique*, (1720 — 1746); *Kirchenzeitung* kijő Darmstadtban 'st. Hazánk, elhallgatván a' régi folyóiratokat, millyenek a' *Mindenes Gyüjtemény*, *Orpheus*, *Urania*, *Sokféle*, *Magyar könyvház*, *Erdélyi Museum*, 'st. kevés illy nemü folyóirattal dicsekhetik; csupán a' Fejér György által 1817 kezdett *Tudományos Gyüjtemény* az, melly már 18 évet számlál. Másik még fenálló folyóirat *Felső Magyarországi Minerva. Az orvosi tudománytár*, a' mult évvel létezni megszünt.

4) Mulatságos időszaki iratok. Nevezetesebbek: az *Elegante Zeitung* v. *Zeitung für die elegante Welt*, mellyet Spazier 1801 inditott meg Lipcsében; a' *Freimüthige*, mellyet Kotzebue 1803 kezdett meg; a' *Stuttgarter Morgenblatt*, mellynek sok olvasói vannak; a' dresdai *Abendzeitung; Berliner Gesellschafter*; az igen kedvelt *Literarisches Wochenblatt* Kotzebuetól; Angliában a' Colburn könyváros által Londonban 1819 kiadott *Literary Gazette*, mellynek mindjárt kezdetben háromezer olvasói akadtak. A' Francziák nem tartanak különös időszaki iratokat mulatságra, hanem politikai ujságokban külön szakaszban közlik literariai, mivészi, és szinjátszói tudósitásokat Feuilleton cz. a. A' *Le Voleur* (tolvaj), mellynek most nagy divatja van, mégis inkább a' mulattató ujságok közé számlálható.

Ujscotia. 1) Brit kormányság Éjszakamerikában, melly előbb Ujbraunschweig kormánysággal együtt Acadia nevet viselt. Egy az é. sz. 43° 30' 's 48° közt fekvő félszigetből (730 nsz. mf. 125,000 lak.) áll, melly csak nyug. füg öszve Ujbraunschweiggal. Az atlasi ocean 3 felől veszi körül, innen sok 's jó kikötői vannak, főleg az annapolisi Foundyöbölnél. A' tengeráradás olly erős, hogy 40 l-ra is felemelkedik a' viz. A' lakók nagyobbára brit eredetüek; de sok Német és Franczia is van köztök. A' földnek magas és kősziklás partjai miatt zordon tekintete van. Belől apró halomlánczak fedik, igen erdős 's a' parton és folyóknál mivelt. Termékeny, a' levegő mérséklett, a' parton nedves és ködös. A' hideg 4 — 5 hónapig tart. Az erdők bőven adnak tölgy-, fenyő-, czédrus-, bik-, czukorjuharfát 'st. Mindenféle gabona, gyümölcs 's kerti vetemény terem. Barom, hal 's prémállat elég van. A' kereskedés főtárgyai: prémbőrök, fa,

hal 's hamuzsir. Cabot Sebastian VII Henrik angol király szolgálatában volt Velenczei foglalá el e' szigetet 1497. Az Angolok keveset gondolván a' szigettel, Francziák is telepedtek meg benne; de 1613 kiüzettek. 7 évig maradt ekkor a' sziget europai telepitmények nélkül. I Jakab 1621 Menstly scot lovagnak, utóbbi gróf Stirlingnek és scotországi statustitoknoknak ajándékozá, ki azt Ujscotiának nevezé, mivel Scotokkal akará megmiveltetni 's népesiteni; hanem e' feltételek füstbe menének. 1632 Francziák birtokába jöve, egyezetnél fogva, 's ott is marada 1654-ig, midőn Cromwell által kiüzetének. A' bredai egyezet 1667 ismét Francziaországot tevé Ujscotia urává. 1690 Franczia- 's Angolországok közt had ütvén ki, Ujanglia lakói elfoglalák a' szigetet Angolország számára. Az utrechti békekötésben 1713 Francziaország Angolországnak engedé Ujscotiát, de a' határok nem alapittatván meg pontosan, a' két hatalmasság közt sok visszálkodás oka leve, mellyek végre 1755 háborut szültek. Ez olly szerencsétlenül folyt, hogy a' fontainebleaui békében 1763 a' Francziák Canadát is elveszték. Halifax (l. e.), a' főváros, jól épült 's a' kormányzónak szép palotája van benne. — 2) Danzig mellett fekvő mváros vagy e' várnak külvárosa, melly Danzig vivatásának történeteiben gyakran emlittetik.

Ujseeland, Australiában (d. sz. $34\frac{1}{2}$ — 47° 45' 's k. h. $184\frac{1}{2}$ — $196\frac{1}{2}$°), az 5 teng. mf. széles Cookszoros által 2 szigetre osztatik, öszvesen 2850 nsz. mf., az éjsz. sziget Eaheinomauve, a' déli Tovy v. Tovai-Poenamoo nevet visel. Felfedezője Tasman hollandi fi 1642, ki mindazáltal csak mellette eleveze, mivel a' lakóktól ellenségkép fogadtaték. Közlebb Cook esmerteté meg. A' déli sziget igen hegyes, terméketlen 's kevésé népes, a' hegyek csucsait hó fedi. Az éjsz. szigetnek barátságosb tekintete van. Hegyei (ezek közt legmagasb a' 14,750 l. Pic Egmont) szép völgyeket képeznek; itt már a' partokon vannak öblök is. A' levegő mérséklett. Szélvész, viznadrág 's menydörgések gyakoriak. A' fellegek néha fényes zöldek, mit sehol se lehet látni. Szoptató állatja kevés, madara, hala 's más tengeri állatjai kevesek; a' növényvilág igen gazdag; ásványok közt jeles a' jade v. keleti vesekő, mellyből készitik a' lakók fegyvereiket, honnan belkereskedés tárgya. A' lakók (mintegy 100,000) hasonlók a' Malájokhoz, nagyok, erősek 's nagyobbára barnák; magok közt barátságosak, csak ellenségeikhez engesztelhetlenek 's megölvén megeszik. Mindkét nem tátovirozza testét 's fekete foltokkal, főleg férjfiak, honnan ezek igen csunyák. Fejeik, papjaik 's nemi vallásfogalmaik vannak. Liddiard (ki azt 1817 leirta) 's Cruise (*Journal of ten months residence in New Zeeland*, Lond. 1823) Angolok legtöbbet tettek esmertetésére. A' lakók vadászok, halászok és földmivelők. A' főknek, kik egyszersmind papok, legkedvesb eledelek emberhus, de asszonyok nem vesznek részt illy ételekben. A' meghalt fő sirján felakasztja magát első nője; alattvalói nehány rabszolgát is megölnek azon. Az ujseelandi asszonyok Ujdélszakwalesbe vitetnek, hol nincsenek nők. Ajkak helyett orrok hegyével köszöntik meg egymást. Ujseeland népessége fogy, mert a' fők családjában is némelly anya születésekkor megöli gyermekeit, hogy anyja szenvedéseire ne jussanak. Egész keresztény Australiának főpásztora, Marsden, Ujseelandban nagy földet miveltet, hogy a' vadaknak megmutassa, mennyi hasznot hajt az élet könnyebbségére nézve szorgalmok? Marsden gyakran békéltető a' csatázást kedvelő Ujseelandiak közt, orvosok 's tanácslójok, honnan nagy tiszteletben tartatik.

Ujitás, törvényes értelemben, általánosan mindenféle változtatás, melly bármi nemü kötelezésre nézve tétetik, szorosabban pedig azon cselekedet, mellynek következésében a' régi kötelezés látszólag egészen megszünik, 's helyette uj alakban támad egy másik.

Ennek tehát mindenkor csak az alkudozók kölcsönös megegyezésével lehet megtörténni, 's ezen esetben is nyilvánosan ki kell jelentve lennie, mert másképen nem gondoltathatik a' régi egyezet az ujabbival összeolvadottnak. Az ujitás által tehát nem semmisül meg az előbbi kötelezés, hanem, uj alakban 's uj nevet véve fel, folyvást való erőben megmarad. —*no*—

UJVIDÉK (Neoplanta, Neusatz), 1751 olta sz. kir. város, a' Duna partján Pétervároddal szemközt, Bács vármegyében, 2921 ház. 5664 kath., 12,581 óhitü, 1281 prot., 705 zsidó, öszvesen 20,231 lak. Itt lakik a' bácsi püspök. Jelesek benne: a' kath. gymnasium; a' nem egyesült Görögök tud. intézete; só- 's harminczadhivatalek; nagy zsidó oskola. A' városnak igen alkalmatos fekvése levén, a' lakosok jövedelmes kereskedést üznek, honnan a' város naponként nevekedik.

UJYORK (4170 nsz. mf. 1,617,000 lak.) Éjszakamerika egyesült statusainak egyike. Határai: é. az Ontariotó 's Canada, kel. Vermont, Massachusets és Connecticut, d. az atlasi oceán, Ujjersey, Pennsylvania 's ny. az Erietó és Felsőcanada. A' föld általában jó. Hegye az Alleghany. Vize sok, főfolyók a' Hudson, Lőrinczfolyó, Susquehannah, Delaware és Alleghany. Tavai: az Ontario, Erie, Champlain és Oneida. A' levegő délkel. változó, a' hegyek közt a' tél hosszú és kemény, nyug. mérsékletebb 's kellemes. A' végrehajtó hatalom egy kormányzó 's helyettes kezekben van, kik 3 évre választatnak. Törvényeket a' tanács hoz, mellynek tagjai 4 's a' képviselők 1 évig élnek hatalmokkal. 1821 az egyesült statusok függetlenségének 51-dik évében a' rabszolgaság eltöröltetett. A' főváros, Ujyork, legnagyobb Éjszakamerikában, egy a' Hudson torkolatjánál levő szigeten fekszik, 16 vallás-felekezettel, 97 templommal (kitetszők Pálé 's a' Szentháromságé), 166,000 lak., több szép épülettel, egyetemmel, könyvtárral, füvészkerttel, orvosi-seborvosi collegiummal, természethist. collegiummal, mivészi academiával, rajzoskolával, siketnémák intézetével, több oskolával 's tudós társasággal, 1825 olta atheneummal, a' bibliai társaság székével, tébolydtak intézetével, sok gyárral, nagy kereskedéssel, 14 bankkal 's kikötőkkel. A' nyug. nagy csatornánál fogva Ujyork az egész tartomány főpiacza leve. L. *Memoir of the Newyork Canal etc.* (1825). Évenként 2000 hajó is evez bele Európából, Kel. 's Nyugotindiából és Chinából. Itt épité Fulton az első gőzhajót 1807. 30 könyvkereskedő 's 20 könyvnyomtatás, 20 gőzsajka 's 1700 vendégfogadó van, 's évenként 1 könyvvásár tartatik benne. Sok jó izlettel készült mezei ház diszesiti környékét.

UKAS, az orosz országlástól kibocsátott rendeleteknek, 's parancsoknak neve.

UKRAINE, egy a' Dnieper mindkét oldalán fekvő, Oroszországba mélyen benyuló termékeny föld; Kozákok lakják 's I Péterig szakadatlan háboruk oka volt Orosz- és Lengyelországok közt. Előbb Kisoroszország részét tette, hires legelőivel, lovaival 's ökreivel; most csak historiában létez neve; mindazáltal egy kormányság most is szlobodi Ukrainenek, Ukraniának neveztetik (1118 nsz. mf. 914,400 lak.).

ULÁSZLÓ, Lengyel-és Magyarország királya 1434 és 1440—1444, (amott III, itt I, vagy a' magyar köznép jelelése szerént, Lengyel László) Jagjel v. II Ulászló lengyel királynak 1424 Oct. 30 szül. fia, már 10 eszt. korában követte apját a' lengyel királyszéken, és a' rendek felügyelése alatt kezdett országolni. A' magyarországi rendektől Albert király holta után a' megürült királyszékre olly kötelezvénnyel meghivatva, hogy az özvegy királynét, Ersébetet, venné feleségül, 1440 elején bejött az országba 's jól-

lehet a' terhben hagyatott özvegy, ki a' rendek intézetében előbb megegyezett vala, minekutána időközben fiu gyermeket szült volna, megbánta tettét, László fiacskáját megkoronáztatta, 's a' koronával együtt III Fridrik római-német császár oltalmába adta: mindazáltal megkoronáztatott I Ulászló Székesfejérvárott 1440 Jul. 17 azon koronával, melly Sz. István feje maradványát ékesité az ottani székes egyházban, olly nyilatkozás mellett, hogy a' királyok megkoronáztatása csupán a' rendek akaratjától, és a' korona foganatossága 's ereje csupán az ő helybenhagyásoktól függ. Valának mindazáltal az országban, kik Ersébethez és a' kisded Lászlóhoz ragaszkodának és igy az ország lakói két ellenséges felekezetre oszlának. Ersébet pártjának vezére Giskra János vitéz ember vala. Dühönge tehát a' magyar hon kebelében a' polgárháboru, mellynek iszonyait, főképen a' felvidéken, nem tudja eléggé borzasztó szinekkel festeni Turóczink. Megbékéle ugyan Ulászló Ersébettel Győrött; de mivel Ersébet kevéssel azután, Dec. 24, meghalálozott, sem Fridrik császár, sem Giskra János, nem tarták meg a' győri békekötést; hanem amaz kezére keritette azonnal Győrt, és ez is, haladék nélkül megujitván az ellenségeskedést, elfoglalta Szepesvárat. Az alatt Hunyadi János erdélyi vajda, két fényes győzedelmet nyert 1442 az Erdélybe nyomult Törökökön. Austriai Fridrikkel is fegyvernyugat köttetett 1443 elején 2 évre; Giskrával pedig Rozgonyi Simon alkudozék Iglóban, de csak Sept. 1 tudta őt háboruszünetre birni. Helyreállván a' belső csend, kiindult a' király Jul. 22 hadseregével Budáról, és Hunyadi Jánosnak később pedig Ujlaki Miklósnak is, hozzájárultával, fényes táborozást tartott Murad hadai ellen. Hamar szerte röppent e' táborozás hire az európai udvarokhoz; az angol, franczia, spanyol és olaszföldi fejedelmektől és köztársaságoktól követek érkezének Budára; minden oldalról hathatósan nógattaték Ulászló, uj táborozásra kelni a' Törökök ellen, Konstantinopolt és az europai görög birodalmat végképen megszabaditani tőlök. A' pápa, Velencze 's Génua hajóhadat igérének, melly az Europa 's Ázsia közti tengerszorosokat elfogná állani, hogy segedelem ne érkezhetnék az ellenségnek Ázsiából, hol kemény fegyverküzdésbe vala akkor a' szultán bonyolodva az ellene támadt karamáni basával. Epirus fejedelme, a' hires Iskanderbég, is ajánlkozék, hogy 15 ezer embere csatlódik majd az előnyomulandó keresztény hadsereghez. Ennyi nógatás és biztatás tétvágyat és dicsreményt gerjesztett a' fiatal királyban; a' felszólító fejedelmektől ő is viszont gyámolitást kivána; sürgetve megteteté a' hadi készületeket, és már Szegednél táborozék hadnépével, midőn hozzája érkezett a' nagy úr követe, békét ajánlani jutalmas kötmények alatt, 's Brankovics György, Szerbország fejedelme 's Hunyadi János nyomatos okokkal kivivták azt. Fegyvernyugat köttetett tehát 10 évre 1 Aug. 's mind a' két részről eskü által erősittetett meg. A' magyar király nevében Hunyadi János tette le az esküt az evangyéliomra, a' szultánéban emek követe a' koránra. Alig távozott el a' török követ, midőn tudósitás érkezett Ferencz biboronoktól, az apostoli hajósereg fő admiráljától, hogy ő nagy számu pápai, velenczei 's génuai hajóhaddal már a' Hellesponton áll; hogy a' szultán hadereje javával személyesen munkálódik Ásiában, és hogy annak egy embere sem fog ő miatta Europába általjöhetni. A' görög császár, Paleolog János, is sürgetteté a' hadak megindulását; sőt török éviratok szerént maga a' karamáni basa is küldött követeket Magyarországra. Ekkor felállott ismét Julián bibornok azt vitatván, hogy hitetlenek iránt nem kell szót állani, 's hogy az apostoli szent szék és a' szövetséges keresztény hatalmak tudta 's megegyezte nélkül nem vala a' magyar királynak joga, békét kötni a' kereszténység közellenségével. Hunyadi János ellenmondása mellett is

a' háboru elhatároztatott 4 nappal a' békekötés után. Összesen 15 ezernél többre nem igen telt Ulászló fegyvereseinek száma, minthogy Fridrik császár és Giskra János ellenséges állása miatt nem tartaték tanácsosnak, nagyobb haderőt huzni ki az országból. Nikopolnál hozájárult a' havasalföldi vajda, Drakul, és a' fia vezérlete alatt 4 ezer főnyi lovasságot állitott a' király parancsa alá; maga, miután foganatlanul intette Ulászlót, hogy illy csekély erővel nem volna tanácsos messze távozni a' hontól, visszatért Havasalföldre. Hijába várta ellenben a' király Brankovics György, Iskanderbég és Paleolog János hadainak hozáérkeztét. Az első, megakarván állani a' szegedi békekötést, melly ő rá nézve különösen kedvező vala, minthogy őt minden szerbföldi várak birásába visszahelyezte, nem csak egy embert sem küldött, hanem inkább az epirusi hadak közeledését is megakadályozta, sőt jókor hirt adott vala a' szultánnak a' békekötés felbontatása felől. A' görög császár sem mert közeledni, minekutána tudtára esett, hogy Murad szultán 40 ezer emberrel által kelt a' Hellesponton. Brankovics hiradására t. i. azonnal megbékült Murad a' karamáni basával, és a' Hellespontho sietett hadaival, mellyet 128 ellenséges gályától ellepetve lelt. De arannyal utat tudott ő magának nyitni: mert alattomos alkudozásba bocsátkozván néhány génuai 's velenczei gályakapitányokkal, és minden ember általhozatáért egy-egy aranyat igérvén, rávette ezeket, hogy élelemszerzés ürügyével, elhagynák állásokat, és az éj leple alatt álttennék seregét Gallipolinál. Midőn azután a' napvilág felvonta a' kárpitot, bizonyossá tette Ferencz admirált az europai partról szemébe ötlő jelenet, hogy irányt vesztett őrállása. Megizente tehát a' történt dolgot Ulászlónak, maga a' fekete tengerre indult hajóhadával. Egészen magára hagyatva felülhaladó haderő ellenében, mellyet könnyen két annyira nevelhetett és nevelt is a' szultán europai birtokából, hátrálni kezdett a' magyar sereg, és Romániából, hová már előhaladott vala, visszavonult Várnáig. Itt megállapodott; részint, mivel a' király lába szárán támadott kelés fájdalmassá tevé neki a' lovaglást; részint mivel Hunyadi dicstelennek itélé, haza térni, mielőtt csak látták volna is az ellenséget. Nov. 6 megjelent a' szultán temérdek tábora a' Magyarok látkörében, és 4 napot töltött el kémlelődésben és csatakészületben. Az alatt Hunyadi János, kire vele bizva a' rendszabás, egy tág völgyben állitatta fel csatarendjét, jobb oldalát egy kopasz halomhoz, a' balt egy mocsárhoz támasztva; a' király a' hátulsó csatarendben állott lengyel testőrhadával; a' két csatarend megett bonyolatos szerkezetbe helyeztettek a' számos tábori szekerek, védelmül a' hátulróli megtámadtatás ellen. Nov. 10 reggel a' magyar csatarend felé vágtatott megtámadólag az ázsiai török lovasság; Hunyadi kiindult állásából ellene saját lovas hadával és az Oláhokkal, és rövid idő alatt szétverte azt. Midőn a' szertefutamadtak helyébe az europai spahik osztálya rohant volna elő, ezzel is megviaskodott Hunyadi, Rozgonyi Simon hadától is gyámolittatva, de már lassubb foganattal. Észre vévén pedig, hogy az Oláhok nincsenek e' viadalban jelen, és azt vélvén, hogy az első győzedelem után visszatértek a' táborba, maga is oda sietett, ismét előparancsolni őket, hogy részvétök siettetné az eldöntést. De az Oláhokat ott nem találta: mert ezek, az ázsiai lovasságot üztökben a' török tábor háta megé kerültek, 's az oda rendelt tevék terhének ragadozásához fogtak vala. Helyettök egy török lovas csapat tünt szemébe, melly a' csatarend bal szélén már betört vala a' Magyarok állására. E' helyre, a' mocsárhoz legközelebb, de Dominis János, váradi püspök, vala rendelve, de ez, szaladni látván az ázsiai lovasságot, elhagyta állását, részesülni a' győzedelemben. Egy még helyt álló csapat fogadta megtámadását, és visszanyomta a' püspököt, előbbi biztos állása felé futtában elté-

vesztvén az irányt, mocsárba került, és abba lovastól bele sülyedt; csapatja pedig utat keresve elszéledt. Szemre vette az üldöző török lovasság a' mocsár mellett hagyatott hézagot és azon benyomulva, keményen csatázék az állásokban maradtakkal Hunyadi megjelentekor. Ez tehát öszveszedvén a' táborban lévő haderőt, a' királlyal együtt a' benyomultakra ütött, és azokat nagy veszteségökkel verte ki; azután, esedezvén a' királynak, hogy helyében maradna mind addig, mig maga nem fogná őt kimozdulásra kérni, visszavágtatott az előbbi viadalhelyre. Itt, hosszas tétovázás után, végre a' Magyarok zászlójához szegődött a' győzedelem; a' romániai Spahik vezére, Karazi bég, elesett; lovasainak bomlott futása követte ledültét. Ezt látva, nem tartózkodhaték tovább Ulászló, hanem, Lengyeleitől is nógattatva, hogy a' Jancsár tömegben álló szultánnal ő magának illenék megmérkezni, neki rugtatott a' török gyalogságnak. A' szultán e' pillanatban dárda hegyén tartotta fel a' békelevelet, 's hathatós szavakkal serkenté katonájit a' békeszegés megboszulására. A' Lengyelek fegyvere sürü halált osztogata, midőn a' tolongásban egy török balta keresztül vágta a' király lova lábinait. A' ló lebukkant, a' király földre terült, és ott levágta a' fejét egy Teriz nevü Jancsár. Hunyadi, a' Spahik szétverését bevégezve, szemre vette a' Jancsárok közti fegyverküzdést, oda sietett vitézeivel, és bevágott a' tömegbe; de már későn, mert a' király fejének látása, mellyet dárda hegyén mutogattak a' Jancsárok, rémet ütött az addig bátor szivekbe, 's szét rezzentette csapatjaikat. A' ki még életben vala, a' szekerek megett keresett első menedéket, és Hunyadi is, elhagyatva, kéntelen vala követni a' szaladókat. A' szekerek megett lelte ő most az Oláhokat, kik duzs ragadmányokat oda vitték vala bátorságba. Ezekkel még meglehete ujitani a' viadalt, és talán meg is fordítani a' csata sorsát; de az Oláhok nem valának hajlandók, veszélyezni szerezményöket, és a' helyett, hogy engedtek volna Hunyadi felszólításának, felkerekedtek zsákmányokkal és sebes haladással Havasalföldnek tartottak. Ekkor általtálta Hunyadi, hogy veszve van a' dolog, és maga is követte az Oláhokat. A' lengyel testőrsereg a' Jancsárok közt találta vesztét; más nap hajnalban betörtek ezek a' szekérvárba, 's leöldösték az oda gyülekezett menekvőket, kik az éj setétsége 's erejök fogyta miatt elkéstek vala a' futásban. Semmivé vala téve a' magyar hadsereg, a' királyon és a' váradi püspökön kivül elestek még Rozgonyi Simon, Bátori István, a' királyi zászlótartó, 's Julián bibornok; egyes szaladó csapatok Bolgárföldön keresztül visszavergődtek honokba, mások Albániába vetődtek Iskander béghez. Nem üldöztette a' futókat Murad, mert lovassága már nem vala, 's azt mondotta, hogy illy győzedelmet nem kiván többé. *Fábri Pál.*

Ulászló II, Cseh- és Magyarország királya, 1471 és 1490—1516. Elsőszülöttje vala ő II Kazimir lengyel királynak és austriai Erzsébetnek, Albert császár és király leányának, kitől 1456 szül. Mint jutott a' csehországi királysághoz, l. Mátyás I cz. alatt. Ennek holta után az özvegy királyné, Beátrix, Dóczi Orbán, egri, Prosznicz János, váradi püspökök, és Zápolya István főhadvezér abban munkálódának együtt, hogy Korvin János és egyéb követelők elmellőztetésével, Ulászló csehországi királyt tegyék a' magyar királyszékre; és végre is hajtották szándékjokat, miután Bátori István, erdélyi vajda is hozájok állott, ki előbb Albert herczeget, Ulászló testvér öccsét, hivatta vala a' magyar koronára. Ekkor meghivattatott Ulászló, ki Posony vármegyében, Farkashidán, irta alá az elejébe terjesztetett válkötményeket és megkoronáztatott Székesfejérvárott 1490 Sept. 18. Az alatt Maximilián, III Fridrik császár fia, 's választott romainémet király, visszafoglalta Aug. 29 Bécset, mellyben Zápolya István, le jövén maga Budára, csak 400 katonát hagyott

vala védelmül, és a' többi austria városokat; azután pedig, becsapván Magyarországra, Nov. 19 betört Székesfejérvárra, 's innen Budához közelitvén hadait, felkérette e' várat. Végre Posonyban 1491 Nov. 7 megkötteteti ama nevezetes béke, mellynél fogva vissza kapott Maximilian a' Magyaroktól 34 várost és várat, mellyeket ezek birtak még akkor Austriában és Stájerföldön; egyszersmind pedig Ulászló magvaszakadtával Maximiliánra v. ennek maradékára szálandóvá köttetett le a' magyar korona, melly utolsó öröklési czikket mindazáltal a' Magyarok nem esmerének meg, 's nem fogadának el. Ulászló uralkodása sok módon korlátozva vala, mert azon országnagyok, kiknek munkálódása által emeltetett ő a' királyszékre, igen megszoritották hatalmát az elejébe adott válkötmények által. Ezen megszorittatások következetében mindenkor pénz szükében élt Ulászló, mellynek egyik sajnos okozmánya az lett, hogy az ország haderejének legbiztosabb része, Mátyás dicső uralkodásának hagyománya, a' fekete had elenyészett. Mert midőn ezen vitézek bére soha annak idejében ki nem fizettethetnék, 1492 ragadozásra valának kéntelenek vetemedni Szeged tájékán, hol akkor tanyázának; a' király tehát parancsot adott Kinisi Pál temesvári parancsnoknak, 's az alvidék katonai kormányzójának, ki rájok ütött véletlenül 's nehány százat leölvén közülök, a' többit elszélesztette; 1493 elején pedig királyi határozat eloszlatta a' fekete hadat. Másik sajnos következménye a' király pénztelen voltának az vala, hogy a' Törökök elleni háboru, kik folyvást háborgaták az országot, nem vitetheték kellő nyomalommal. Kinisi Pál ugyan, mig életben vala (mh. 1494) 's Korvin János (mh. 1504) több izben győzedelmeskedtek rajtok; de gyakor veszteség is érte a' magyar hadakat, és ellenséges dulás a' magyar földet, mig végre 1503 a' Velenczeiek közben járásával fegyvernyugat köttetett II Bajazet szultánnal 7 évre. Egyszersmind belső egyenetlenség is rongálá az országot; mert Bakacs Tamás esztergomi érsek, olly befolyást tudott magának szerezni az udvarnál, és olly önkényes hatalmat gyakorla a' legelőbbkelő országnagyokon is, melly irigységet gerjeszte ellene, főképen Zápolya Istvánban, ki 1492 óta nádori méltóságot visele. Ez kivált mióta Bakacs 1493 Bátori Istvánnal az erdélyi vajdaságot, Korvin Jánossal az illyrföldi bánságot letetette, ellene munkálódék a' mindenható tanácsnok irányzatainak; és ő, ki 1492 aláirta vala a' posonyi békelevelet, fő gerjesztője lön már most a' nemzet ellenszegültének az austriai ház örökösödése ellen, mellyet Bakacs pártola. Ezen Bakacs és Zápolya közti vetélkedés két felekezetre szakasztá az országiakat, mellyeknek egyikét a' Zápolya-nemzetinek, másikát a' Bakacs-austriainak lehet nevezni; amannak Zápolya István holta után (1499) elejére állott ennek idősebbik fia, Zápolya János. Illy helyezetben vala az ország midőn Istambulban is zavargások támadának; mert a' Jancsárok, tetszések ellen lévén ama 7 esztendős fegyvernyugat, mellyet II Bajazet 1503 minden keresztény hatalmakkal kötött vala, lázongának a' szultán ellen, I Szélimet kiálták ki szultánnak, ki apját méreggel, a' bátyját és ennek fijait sinórral végeztette ki. Bajazet elhunytával tartván Ulászló a' török háboru megujulásától, X Leo pápától pénzt kérete Bakacs által; de a' pápának se levén pénze, egyebet nem eszközölhete Bakacs keresztbullánál. Az esztergami érsek az egybegyülendő keresztes hadak fővezérségét Dósa Györgyre bizá, ki rövid idő alatt 40 ezer embert gyüjtött egybe Czeglédnél, hol a' czeglédi plébános, Mészáros Lőrincz, a' nagyobb részben parasztságból álló keresztesek előtt tartott beszédeiben hevesen kikelt a' földes urak zsarnoksága 's önkénye ellen, melly Mátyás király holta után elhatalmazott vala az országban, és alkalmat adott vala azon közmondásra: *Meghalt Mátyás király, oda az igazság.* Igen is sikeres foganatja lett Lőrincz pap buj-

togatásának, mert a' parasztok azonnal garázdálkodni 's erőszakoskodni kezdének Czegléd környékén a' nemesek és ezeknek tisztjeik ellen. Dósa György nem csak elnézte ezt, hanem a' kormánytanács parancsai által felszólíttatva, hogy vezetné minél előbb hadait a' Törökök ellen, hirdetvényt bocsátott ki Czegiédről, mellyben karózással fegyegeté a' nemességet, ha ez vele nem menne a' Törökre; sőt el is küldött táborából egy csapatot Pestre, mellynek külvárasában az gyujtogatott és rablott, és néhány nemeseket fogva vitt el onnan magával. Bakacs Tamás egyházi átkot sujtott a' lázongókra. Dósa erre seregének egy részét a' czeglédi táborban hagyta; a' másikat Lőrincz paptól Bács felé vezéreltette; a' többivel maga Szegednek tartott, honnan hadsereg elején közelge már feléje Bátori István, temesi fő ispány, kit a' kormánytanács fővezérré nevezett vala a' lázongók ellen. E' hadsereggel, melly csak a' fő ispány, és Csáki Miklós, csanádi püspök, zászlóaljaiból állá, öszve találkozva, szét verte azt Dósa, ugy hogy Bátori csak alig tudott általmenekedni a' Tiszán, Csáki pedig, a' keresztesek kezébe kerülve, kegyetlenül végeztetett ki. Hasonló sorsra jutottak Telegdi István, Dóczi György, Ravazdi Péter és sok más nemesek, kiket a' dühöngők hatalmába adott az eset; a' nemesi jószágok és lakházak pedig Czeglédtől Temesvárig feldulattak; mert Temesvár alá vezette Dósa a' győzedelem után hadait, és a' vár vivásához fogott. A' vár parancsoka, Bátori István, jóllehet a' védfalak ellenállhatának a' paraszt fegyvererőnek és hadi készületnek, de élelem dolgában készületlen lévén, szorultságában az erdélyi vajdához, Zápolya Jánoshoz, folyamodék segedelemért. A' vajda megjelent hadaival Temesvár alatt és tökéletes győzedelmet nyert a' kereszteseken, melly után az elfogattak mindnyájan kegyetlenül végeztettek ki, köztök Dósa György is, és a' testvére, Gergely. A' Czeglédnél hagyatakat Bornemissza János, a' király és a' dunántuli zászlós urak hadaival, megadásra birta, a' többit elszélyesztette. Lőrincz papot és a' mellette vezérkedett Hosszu Antalt Bánfi Jakab törte meg Apátinál. Egyéb helyeken is, mint Eger és Veszprém táján, szétveretek az oda csoportozott parasztok, és igy csilapittatott-le a' paraszt támadás, melly 70 ezer ember életébe került; Budán pedig azonnal országgyülés nyittatott meg Oct. 17, mellyen a' parasztok szabad költözése eltöröltetett, és ezen néposztály büntetésül uj terhek és megszoritások alá vettetett. Ugyan ezen országgyülés folytában a' rendek elejébe terjesztette Verbőczi István itélőmester azon törvénykönyvet, mellyet ő az 1498ki országgyülés meghagyásánál fogva készitett 's melly szorgosan megvisgáltatva, mind a' rendektől, mind a' királytól helybenhagyatott és ezen időtől fogva szolgál az itélőszékeknek sinórmértékül az ugynevezett *Háromrészes munka*. Maximilian azonban látván, milly gyenge lábon állana az ő nemzetsége örökösödési joga Magyarországon, csupán az 1491diki posonyi 's az 1506diki bécsi békekötésekre támaszkodva, ez utóbbi óta titkos alkudozások utján házassági öszveköttetés által ügyekezék követelménye jogerőbeli hiányát pótolni, 's annak jövendő foganatját biztositani. 'S jóllehet ezen csak sajditott alkudozásoknak, különösen az 1507diki országgyülésen, hevesen ellenmondának a' rendek, és jóllehet a' király testvér öccse, Sigmond lengyel király és Zápolya Borbála férje, is el ügyekezék vonni darab ideig Ulászlót az austriai házzal szövetkezéstől: még is, minekutána Szakmári György megtudta 1513 forditni Sigmond irányát, és 1514 Bakacs, Szakmári 's Bornemisza félelmet tudtak ütni a' király lelkébe a' Zápolya párt törekedéseitől, elhatározta ez magát, egészen Maximilián karjai közé vetődni. Annakokáért 1515 elsőben ugyan előleges öszvejövet és szólalkozás tartatott Posonyban egy részről Ulászló és Sigmond, más részről Maximilián küldöttje, Lang Máté, gurki püspök és bibornok

között; azután Bécsbe is felment a' két koronás testvér Maximiliánhoz, és itt megerősittetett mind a' két részről az előleges posonyi egyezet, mellynél fogva feleségül jegyeztetett Lajos herczegnek a' császár unokája, Mária, Annának pedig, Lajos testvér nénjének, valamellyik Maximilián unokáji közül rendeltetett férjül (a' császár határozata későbben Ferdinand herczegre esett), egyszersmind pedig kihalás esetére költsönös örökösödés állapittatott meg a' magyar és az austriai uralkodó házak közt, és különösen Lajos herczeg magtalan kimultának esetére. Anna jövendő férje jeleltetett ki a' magyar korona örökösévé. Kevéssel ezen alkukötés után, 1516, Márt. 13 mh. II Ulászló Budán, 61 eszt. korában. Cseh nyelvü szavajárásáról a' Magyarok őt, Pető Gergely szerént, Dobzse Lászlónak szoktak vala nevezni. *Fábri Pál.*

Ulema, törvénytudók osztálya a' Töröknél, melly egyszersmind papságnak tekintetik, mivel a' Törökök joga vagy törvénye, mint a' vallás, Mohammedtől jő 's valláskönyvekben, a' koranban, mellyen alapulnak minden későbbi törvényes szabályok, foglaltatik. Az ulema feje a' Mufti (l. e.). Utána jőnek a' kadileskik hárman, 1 Europában, 1 Azsiában, 1 Egyiptomban. Szavok 's székek van a' divanban; minden kadi v. albiró alattok áll 's általok neveztetik ki. A' kadileskikből választatik a' mufti. Az ulema harmadik osztályát a' mollahok (l. e.) teszik, mint egyes tartományok főbirái. Ezek után jőnek a' kadik (l. e.) vagy albirák, kik elibe vitetik minden ügy legelőször.

Ulfilas (Ulphilas v. Wulfilas), Cappadociában szül., 360 — 380 a' daciai és moesiai keresztény Gothok, vagy ugy nevezett Moesogothok püspöke volt. Nagy tekintete levén, ő birá a' Gothokat arra, hogy Arius tudományát bevegyék. Mint korának tanult férfija, gyakran küldeték követségbe a' császári udvarhoz Konstantinápolyba. Közönségesen neki tulajdonitják a' goth betük feltalálását; de hihetőleg csak terjeszté ő a' goth irást. A' bibliát moesogoth nyelvre fordità, melly munkából még most is megvan a' 4 evangelium, az ugy nevezett upsalai ezüst codexben. Egy wolfenbütteli kéziratban láthatni a' Romaiakhoz irt levél töredékeit (legjobb kiad. Zahné és Fuldáé, Weiszenfels 1805). Majo 1817 palimpsestákat fedeze fel a' mailandi könyvtárban, mellyekből Ulfilas fordítása egészittetik. L. grof C. Oct. Castiglioni *Ulphilae gothica versio epistolae divi Pauli ad Corinthios secundae* (1829 Mailand.).

Ulm a' Dunánál, melly itt kezd hajózható lenni, a' würtembergi királyságban, 14,200 lak. Jelesebb épületei: a' tanácsház, Münster (legnagyobb templom Németországban, 150 l. magas és 416 l. hosszu, nagy orgonával 's festeményekkel), fegyvertár. Vannak: gymnasiuma, mivészoskolája 's több gyárai. Hajók is épittetnek itt. Fekvésére nézve nagy politicai fontossága van a' Dunánál. 1805 várát a' Francziák megvevék 's Mack austriai vezért 24,000 emberrel hadi fogolyá tevék 17 Oct. Erősége most földig le van rontva. Vö. Haid *Ulm mit seinem Gebiete* (1786) és Dieterich *Beschreibung des Münsters in Ulm* (Ulm 1825, rézm.)

Ulloa (Don Antonio di), Sevillában szül. 1716, tengeri szolgálatra adá magát, mint régi nemzetség tagja, már 1733 kapitány leve. 1734 azon biztossággal, melly a' földgolyóbis formájának meghatározására teendő gradusmérés végett küldeték déli Amerikába, Quitoba mene 's itt marada 1744-ig. Visszajövén, királya parancsára Europa nagy részét bejárá, statusgazdálkodási esmereteinek tökélyesitésére 's gazdag tapasztalatit hona javára sikerrel használá. A' ferroli és carthagenai csatornákat ő végzé el 's az almadeni és guancavellicai (Peruban) kéneső bányák uj életet vőnek általa. 1755 ismét Amerikába mene 's visszatérvén, 1767 a' spanyol tengeri erő

főigazgatójává nevezteték. 1795 hm. Cadiz melletti mezei jószágán. U. Spanyolország 18 századbeli legjelesebb 's legérdemteljesebb férjfiainak egyike. Fáradhatlanul foglalkozék a' tudományok 's mivészség terjesztésével. Esmereteit bizonyitják e' munk. *Relacion historica del viage a la America meridional* (Madrid 1748, ang. és francz. fordl. ném. olv. az *Allgemeine Historie der Reisen* IX köt.); *Noticias americanas sobre la America meridional y la septentrional-oriental* (Madr. 1772, ném. Diezetől Leipz. 1781.) — Don Bernardo di Ulloa, az előbbinek rokona, Spanyolország kereskedéséről 's gyárairól jeles munkát irt. — Don Luis de Ulloa y Pereira, hires spanyol költő a' 17 száz.

Ultimatum diplomatiai nyelven azon végső feltételeket teszi, mellyek kötendő egyezeteknél adatnak elő, mint többé változtathatlanok, azaz, mellyektől valamelly fél általában nem fog elállani.

Ultra tulságos névvel illettetnek mind azok, kik előitéleteiknél v. szenvedélyeiknél fogva, akaratjok teljesitésében, sem czélt sem mértéket nem esmernek, 's igyekezeteikben határtalankodnak. Az ultraknak legnagyobb fészke majdnem mindenkor Francziaország volt, ugyannyira, hogy annak ujabb történetei szinte homályosak maradnak az olvasó előtt, hacsak ez egyszersmind a' tulságos pártok politicai állását 's kölcsönös viszonyait és viszontagságait is nem esmeri. Az első tulságosok a' zendülés alkalmával kezdettek létre jöni, 's 1793 azok neveztettek ultrarevolutionariusoknak, kik köztársasági kábultságokban, a' felvett zendülési okfők határain tulléptek, 's féktelen szabadságvágyok következésében, képtelenségekre vetemedtek. A' Bourbonoknak a' királyszékre visszatértök után, két külön tulságos felekezet támadott, a' király pártiaké (royalistáké) és a' szabadelmüeké (liberalisoké), mellyek a' zendülést pártolók és ellenzők véleményi harczaiból fejlettek ki, 's inkább v. kevesbé egész Európában elterjesztek gondolkozások módját. A' királypárti és szabadelmü tulságosok tehát folyvásti egyenetlenkedésben és villongásban vannak egymással, 's amazok az ó, emezek az uj időért harczolnak. A' győzedelem az utóbbiak részére látszik hajolni már jelenleg is; mert nagyon természetes, hogy az élőkért küzdő mindenkor lelkesebb 's nagyobb számu segédeket, bajtársokat nyer, 's hogy mindenkor diadalra érdemesebb is, mint az, ki a' halottak országáért csatáz. A' tulságos királypártiak, minthogy a' népjogok józan védelmezői Voltaire és Rousseau bölcselkedéseire hivatkoztak, általában minden bölcselkedés ellenségeinek nyilatkoztaták 's fel nem világosodottaknak nevezék magokat. Mint Francziaország ministerei 's főbb tisztviselői egyik v. másik tulságos felekezethez tartoztak, a' szerint folytak 's változtak az országos viszonyok is; sőt maiglan is igen nagy befolyással vannak ők, mind a' nemzetre, mind pedig az uralkodásra. Nem kell egyébiránt azt gondolni, hogy illyféle tulságosok csak Francziaországban volnának, mert valamint kelleténél tovább kalandozó elmék mindenütt találtatnak, ugy ultáktól sem lehet mentes egyik tartomány is, csakhogy nem mindenütt nyerhetnek ezek egyenlő politicai nyomosságot. A' tulságosok mindenkor hibában sinlődnek; 's általánosan v. az elavultság és ujitásdüh, v. az ostobaság és felmagasztalt okoskodás végsőségeiben kalandoznak. Középhelyet foglalnak ezek közt a' józanok pártja, kik bár minden országban legnagyobb számmal volnának!

Ultramontanum (ultra montes), mi hegyeken, azaz, Alpeseken tul fekszik, de csak a' beszélőre nézve. Olaszországban Németországot 's Francziaországot, Francziaországban ellenben Olaszországot értik alatta.

Ulysses Laërtes és Antikleia fijok 's két kis sziget, u. m. Ithaka, és Dulichium, mellyek most a' jóniai köztársasághoz tartoznak

's Albánia partján feküsznek, királya volt. Kephallenek fejedelmének is neveztetik. Ulysses egy a' régi legnevezetesb férjfiak közt; hanem történetei mesékkel teljesek. Felesége Penelope volt, kinek elnyeréséért versent kellett futni a' kérőknek, kik közt U. volt nyertes. Midőn a' görög fejedelmek a' Trójaiaknak hadat izentek, ő nem akart abban részt venni, mivel az jövendőltetett neki, hogy 20 év mulva fog onnan visszatérni; honnan eszélősnek tettette magát; de Palamedes észrevette a' fortélyt és Ulyssesnek is fegyvert kellett fogni. 12 hajóval jelent meg Trója előtt; az ostrom alatt minden Görögök közt ügyességére, fortélyosságára és ékesen szollására nézve megkülönböztette magát 's kémlelésre, szószólásra és követségre mindég ő használtatott. Neki köszönhetik a' Görögök az ifju Achilles feltalálását is, ki nélkül Trója meg nem vetethetett. Ál ruhába öltözve bement Trójába és a' Trójaiak táborába, 's ott mindent kikémlelt és Achillesnek Agamemnonnali megbékélését is ő eszközölte ki. Segitett a' palladiumot v. Pallas istenné szobrát Trójából kilopni és köztök volt azoknak, kik a' Trójába bevitt falóba, melly által vetetett meg a' város, elbujtak. Trója megvetetvén 's feldulatván haza mentében 10 évig kellett tengereken kóborolnia. Tévelygése alkalmával a' sicíliai Cyclopsok partjaira vetődvén, itt nehezen menekvék meg (l. Polythemus.) Nem kisebb szerencsétlenség érte őtet Circénél (l. e.) Circénél U. egész eszt. mulatott, és vele két fiat (u. m. Adriust v. Agriust és Latinust) nemzett. Elutazása előtt felfedezvén Circe előtte, hogy ha szerencsésen akar haza menni, elébb az alvilágban Tireiastól kell tanácsot kérdenie, ide is le ment. További utazását a' Sirenek (l. e.) szigete melletti, 's a' Scylla és Charybdis közti szerencsés elhajózása teszik nevezetessé. Történet 's istenek haragja miatt lassanként hajóit 's úttársait elvesztvén, végre egy veszedelmes hajótörése után Ogygia szigetére vergődött, hol Calypsotól (l. e.) igen kegyesen fogadtatván, ezzel 8 évig igen szoros barátságban élt. Innen Scheria szigetébe vetődött, hol Alcinous király szép leánya Nausikaa szivét Minerva (kinek ő kedveltje volt) segitségével megnyervén, ez őtet atyjához vitte; honnan végre haza érkezett Ithakába, hol eránta mindég hűségesen maradt feleségét, Penelopét és fiját Telemachust, ismét feltalálta 's mind azokat, kik távollétében feleséget megkérették, megölte. Hosszas és csendes uralkodása után egy ütközetben Circével nemzett fiától nyillal meglövetvén halálos sebet kapott. Hosszas vándorlására nézvel Homerus Odysseáját.

Ül és, összejövetele 's együtt létele valamelly társaságnak, egyházi v. világi férfiaknak, olly czélból, hogy némelly őket illető ügyeket, minekutána azok szokott módon eleikbe terjesztettek, megvizsgálják és elintézzék. Ülésnek neveztetik tehát minden törvényhozói, kormányszéki és főbb (több személyekből álló) birósági tanácskozás, mint más nagyobb czélra törekvő társaságok és egyesületek gyülési közlekedése is. Fő tekintetet érdemelnek különösen az országgyülési ülések, hol t. i. a' nemzet sérelmei vizsgáltatnak és orvosoltatnak, törvények javasoltatnak és állapittatnak 'sat. Ezen ülések hazánkban négyfélék, u. m. országos fő- és altáblaiak, mellyeket az egyházi 's világi nagyok és az országkarok 's rendek külön külön; vegyesek, v. elegyek, mellyeket a' fő- és altábla együtt; és kerületiek, mellyeket az altábla tagjai, az országos üléseket előzőleg, 's tanácskozva intézkedőleg, tartanak.

Uncia két latnyi nyomadék, gyógyszertárokban és aranymérésnél. A' Rómaiaknál minden egésznek és név szerint a' fontnak $\frac{1}{12}$ része unciának mondatott, 's Olaszországban még most is 12 unciája vagyon a' fontnak, v. 24 latja. Unciának neveztetik még egy a' macskafajhoz tartozó ragadozó állat Afrikában, Keletindiában és Per-

siában. Hasonlit a' párduczhoz, de pettyegetései nem olly rendirányosak. Szelidebb is nálánál, 's gazellavadászatra alkalmas.

Unger (János György), szül. Goosban 1715, 's a' könyvnyomtatást és fametszést tanulá vala ifjuságában. 1740 Berlinbe ment, 's itt magát müvészetében mind inkább tökéletesité. A' nélkül, hogy ebbeli érdemei megismertettek és illőleg méltattak volna, mh. e' szerény müvész 1788. Fia János Fridrik Gottlieb szül. 1750, 's atyja nyomdokaiba lépvén a' müvészet ez osztályában jelesen haladott előre. Azon volt, hogy a' német irás szegletességeit kisimitsa, úgy hogy az a' gothnémet és római folyóirás közt közép helyet foglaljon el. Ugy támadt az ugy nevezett Ungerirás, melly azonban már nem igen használtatik. Még nagyobbak érdemei a' fametszés müvészete körül, mellynek Németországban ő vala második feltámasztója. 1810 tanitónak neveztetett ki a' berlini müvészi akademiánál, mellynek már előbb tagja leve. Jeles befolyással volt a' német literaturára mint könyváros is. Mh. 1814. — *l* — *y*.

Unger (Fridrika Helena), Rothenburg porosz generálnak leánya sz. 1751 Berlinben. Bamberger udvari szentszónoknál neveltetett, 's neveltetése gondos volt. Utóbb Unger könyvárossal házasságra lépett. Férje halála után maga folytatá kereskedését. Számos, és nagyobb részint név nélkül megjelent munkáji az erkölcsök hiv rajzolata által vonzók és érdekesek. Miután számos bajokat erős lélekkel kiállott volna, mh. 1813. — *l* — *y*.

Ung vármegye, Magyarország Tiszán inneni kerületében, nevét Unghvár öszveomlott vártól kapta. Éjsz. Galicziával, dél. Bereg, Zemplin és Szabolcs, kel. Bereg, 's nyug. Zemplin vármegyékkel határos. Főhegye a' Kárpát. Folyói: az Ung, Laborcza (nevét az Almós Magyarjaitól elfogott 's itt felakasztatott Laborczi nevü tót várparancsnoktól kapta). A' föld a' hegyes tájékokon terméketlen, hanem a' térségen termékenyebb. Bor sok termesztetik; dicséretesek a' szerednyei és ungvári. Hires a' szobránczi ferdő. A' nagy erdőkben számtalan sertés hizik. Tarnánál 's Ungvárnál vas érczet bányásznak. Nagysága 59 nsz. mf. Lakói száma 108,619, kik 5 mvár., 205 fal. 's 42 pusztán laknak, Magyarok és Oroszok, nagyobbára Kath., 10,348 Reform., 276 Evang., 106 nem egyes. Görögök, 4030 Zsidók. Járása 4, u. m. az ungvári, bezei, minaji, szobránczi. Főispánya: kis-szántói Lányi Imre ur Eő Mélt. — Főhely Ungvár, szép fekvésü mváros, még 9 századbeli várral, mellyben lakik a' munkácsi egyesült püspök kanonokaival, benne van a' papnevelő intézet, kath. fő gymnasium, szép vármegyeház, a' volt jesuiták collegiuma, sóház, postahivatal; környékét szép szőlők ékesitik. 810 ház. 's 6224 lak. van.

Unigenitus dei filius 'sat. ezen szavakkal kezdődik XI Kelemen pápának 1713 kibocsátott azon bullája, melly főkép Franczia-országban, unigenitus név alatt, a' kath. egyház békességére és a' pápa méltóságára nézve igen veszélyes nevezetességet nyert. Ezen bullát a' jesuitapárt hozta inditványba XIV Lajos udvaránál, különösen Telliernek, a' király gyóntatópapjának, közbenjárásánál fogva, 's ki eszközölte, egyszersmind a' pápától annak közhirré tételét, hogy ez által a' jansenistáknak végső csapást adhasson. A' bullába foglalt 101 mondat, mellyeket Quesnel, ki a' jansenisták fő védszónokának tartaték, az általa francziára forditott uj testamentomhoz felvilágositások vagy jegyzetek gyanánt ragasztott, 's mellyek a' hittudomány és szent irás tartalmával megegyezni látszattak eretnekiek és istent gyalázóknak hirdettetve, hatalmasan kárhoztattak. Franczia-ország hivei megoszlottak a' bulla erejére nézve, 's részint elfogadák, részint ellene szegültek. Ebből nyilvános és alattomos üldöztetések származtak, mellyet csak XIV Benedek mérséklő breveje enyhit-

hetett, később pedig a' jesuiták eltöröltetése szüntethetett meg egészen. Más kath. országokban is elfogadtatott ugyan az unigenitus bulla, de erőt és sikert v. épen nem, v. csekélyet nyert, minthogy tulajdonképen csak a' francziaországi vallás-pártokat illette. Az austriai birodalomban, hol néhány püspök által, az egyházi megyékben kihirdetteték, II Józsefnek 1781-ki közparancsa által tiltatott el, az In coena Domini-bullával együtt. Most már magok a' pápák sem tekintik azt hitszabály gyanánt, 's ennélfogva már csak puszta emléke tartatik fön a' történetekben.

UNIO egyházi v. vallásbeli egyesülés. Mint az evangelicusoknak a' catholica egyházhoz visszacsatolhatása végett elejétől fogva nyomos próbák tétettek, ugy a' két evangelica (lutherana és reformata) egyház egyesitése is korán kezdé foglalatoskodtatni mind a' hittudósokat, mind a' fejedelmeket: de különböző nézetek, elvek és érdekek az általános egyesülést soha sem engedék létre jutni. Azonban I Fridrik porosz király e' czélt legalább birodalmában igyekezett végre hajtani 's 1736 erre már hathatós lépéseket tett; de mivel II Fridrik 1740 a' régi szabadságot visszaállitotta, ismét minden az előbbi lábra tért. 1817 nagyobb tüzzel vétetett munkába az egyesités ügye, midőn az evang. egyház harmadik százados innepe alkalmával Nassau herczegségben 's Poroszországnak azon tájain, hol Lutheranusok és Reformatusok együtt laknak, a' két felekezetbeli papság közös zsinatra gyült, 's az egyesülés iránt atyafi szándékát kinyilatkoztatá. E' zsinat végzéseit a' nassaui herczeg Aug. 11. 1817 megerősité, Berlinben pedig Oct. 30. a' király, királyi ház, a' két felekezett papsága 's temérdek világiak együtt menének urvacsorájára; ugyan ez történt a' porosz birtokon 's Nassaun kivül maini Frankfurtban 's Parisban is és az egyesület munkája végre hajtatott. Most már tökéletes egyesület van egész országokra nézve Nassauban 1817, Hanauban 1818, Renusi Bajorországban 1821, Waldeck és Pyrmontban 1821, Lichtensteinban 1820, Badenben 1821 Anh. Bernburgban 1819 óta. Nem általános még az egyesülés Bajorországban, Sleziában, Weimarban, Rhein- és Oberhessenben 'st. L. Bossuet *Historie des variations*, és Tabaraud *Hist. critique des projets formés depuis 300 ans, pour la réunion des communions chrétiennes* (Par. 1824.)

UNITARIUSOK, azon keresztény felekezet tagjai, kik az isten egységében (unitas) hisznek, 's a' szentháromság tudományát megvetik, honnan ANTITRINITARIUSOK-nak (l. e.) 's uj Arianusoknak is neveztetnek. Már a' 16 száz. közepe felé voltak községeik Lengyel- 's Erdélyországokban. Az elsők békeségét belső vallás-czikelyek feletti czivódások megzavarták 's a' rakaui (hol tudós oskolájok volt) tanulók zabolátlansága azt a' szomoru következést szülé, hogy az 1638-ki országgyülésen emlitett oskolájok 's templomok eltörölteték és kemény üldöztetéseket huzának magokra, mivel az akkori hadak alkalmával a' Svédekkel tartottak. Végre 1658 kir. parancs vallások gyakorlását Lengyelországban egészen eltiltá 's arra kénszerité őket, hogy vagy Katholikusokká legyenek, vagy kitakarodjanak az országból 3 év alatt. Némellyek az elsőt választák, de többnyire nyug. prot. tartományokba szaladának. Mindazáltal csupán Erdély volt azon egyetlen tartomány Európában, hol törvények által biztositott vallásszabadságot nyertek, 's minden közönséges hivatalban még most is részt vehetnek, 's az országgyülésre követeket küldhetnek. Számok 50,000-re megyen, csaknem általánosan Magyarok 's Székelyek, 164 egyházi községben, 1 superintendens 's 2 consistorium alatt. Istentisztelésben és egyházi szerkezetekre nézve nagyobbára megegyeznek a' Protestansokkal. Vallástudományokat az erdélyi Unitariusoknak előadja a' *Summa universae Theologiae secundum Unitarios* (Kolosváratt 1787.) Ebből láthatni t. k. hogy a' bibliát tartják

hitvallások egyetlen kutfejének, de néhol önkénytesen magyarázzák, Jesust, mint isten fiját, tisztelik, de istensége szerint az atyának utána teszik, a' sacramentomokat éppen nem nézik kegyelemeszköznek, hanem csak szent szertartásnak, 'sat.

UNIVERSITASOK, főoskolák, mellyekben minden fő 's fontos segédtudomány tanittatik 's mellyeknek egyszersmind jogok van minden főtudományban legfőbb méltóságot adni. Czéljok az embert és statuspolgárt tudományosan kipallérozni. Különböznek e' szerint tulajdonképpi ACADEMIA-tól (l. e.), melly tudósok közös tudományos czélokrai egyesülése, de mellyeknél nincs tanitók 's tanulók közti összeköttetés, nincsenek lépcsők v. méltóságok, noha Németországon a' 16 száz. olta az academia és universitas nevezetek egy jelentésüeknek vetetnek. A' lyceumokkal, gymnasiumokkal 's különös oskolákkal se egyek, mivel ezekben csak egy vagy nehány főtudomány tanittatik 's doctor rangot nem adhatnak. Az universitas nevezet a' 13 száz. jött fel. Európában universitasos helyek, nevezetesen Németországban, ezek: Prága (1348), Bécs (1365), Heidelberg (1386), Köln (1388), Erfurt (1392, eltörölt. 1816), Leipzig (1409), Rostock (1419), Greifswald (1456), Freiburg (1457), Trier (1472), Ingolstadt (1472, 1802-től 1826-ig Landshutban volt), Tübingen (1477), Mainz (1477, eltörölt. 1798), Wittenberg (1502, eltör. 's a' halleivel egyesittetett 1815), oderai Frankfurt (1506, eltör. 's a' boroszlóival egyes. 1810), Marburg (1527), Dillingen (1549), Jena (1558), Helmstädt (1576, eltör. 1809), Altdorf (1578, eltöröltetett 1807), Würzburg (1582), Gieszen (1607), Rinteln (1621, eltör. 1809), Strasburg (1621), Salzburg (1623 eltör. 1810), Bamberg (1648, eltör. 1804), Kiel (1665), Innsbruck (1672, eltör. 1810 's visszaállit. 1804), Halle (1694), Boroszló (1702), Göttingen (1734), Erlangen (1743), Landshut (1802, eltör. 1826), Berlin (1810), Bonn (1818), München (1826); Olaszországban: Padua (1222), Pavia (1361), Genua, Pisa, Bologna, Roma, Nápoly, Palermo; Franczіaországban: Paris, Montpellier, Strasburg, Lyon (1300), Orleans (1305), Avignon (1340); Portugalban és Spanyolországban: Valencia (1209), Salamanka (1250), Toledo, Alcala, (1499), Coimbra (1279); Nagybritanniában: Oxford, Cambridge, Edinburg (1581), St. Andrews, Aberdeen, Glasgow, Dublin (1591), 's London (1828); Schweizban: Basel (1460), Genf (1559); Németalföldön: Löwen (1426), Leyden (1575), Gröningen (1614), Utrecht (1636), Lüttich és Gent (1816); Dánországban: Kopenhagen (1479); Svédországban: Upsala (1476), Abo Finnlandban (1640, orosz felsőség alatt 1827 Helsingforsba tetetett által), Lund (1666); az orosz birodalomban: Krakó (1347), Dorpat (1632), Moskau (1705), Pétervára (1819), Kiev, Kázán, Charkov, Vilna, Varsó (1816) és Helsingfors (1827); Magyarországon: Pest, mellynek egyetemét 1635 Pázmán Péter esztergomi érsek alapitá Nagy-Szombatban, honnan 1777 M. Therézia Budára 's II József 1784 Pestre tevé által.

UNNA, a' liccani határszéli ezered földjén eredő folyó, melly Horvátország 's a' török birtokok közt határt von, 's Jezenovácznál, a' gradiscai ezred mvárosánál, a' Szávába ömöl.

UNTERWALDEN, Schweiznak cantona, pásztortartomány, 12½ nsz. mf., 23,000 német és kath. lak. Határai: Uri, Schwyz, Luzern és Bern. Délen örök hóval fedett hegyek fejérlenek, jelesen a' 10,296 l. magas Titlis; nyug. a' Pilatushegy választja el Luzerntől. Két völgyből áll, a' romános Melchthalból 's engelbergi völgyből. Sok vize, 's több tava van. A' levegő ugyan nem durva általában, de azért gabona nem terem csak krumpli. A' lakók főfoglalatossága baromtartás. Nyáron 10,000 darab is legyen a' havasokon 's az unterwaldeni sajt igen jó izü. A' szövetség seregébe 382 embert állit. A'

Kernwaldtól két főrészre osztatik, egyiknek Stanz (4800 lak.), másiknak Sarnen (13,500 lak.) főhelye.

Unzer (János August) sz. Halleban, Apr. 29. 1727, 's Junker és Krüger alatt ugyanott az orvosi tudományokat hallgatá; 1748 doctorságra emeltetett. 1750 Hamburgba költözött és innen Altonába 's itt orvosi gyakorlatának élt. Utóbb professor lőn Rintelnben, 's 1790 meghalt. *Der Arzt* (Hamburg 1775 6 köt.) cz. folyóirata, 's orvosi kézi könyve (Lipcsében 1794) legnevezetesebb munkái. Ide valók még: *Neue Lehre von den Gemüthsbewegungen* (1746); *Erste Gründe einer Physiologie der eigentlich thierischen Natur thierischer Körper* (1768); *Einleitung zur allgemeinen Pathologie der ansteckenden Krankheiten* (1782) 'sat. Egy más Unzer (János Kristóf) altonai orvos, sz. 1747 mh. 1809; Udennel egyetemben a' terhesek és szoptatók diaetetikáját bocsátotta ki Braunschweigban, 1796.

Upsala, Uplandi svéd tartomány városa, nagy 's termékeny térségen, korábbi időkben az ország legjelesb városa, 580 ház. 's mintegy 4500 lak. A' házak nagyobbára fából épültek, nyirfa héjával fedettek, melly gyeppel borittatik. Nagy 's egész országban legjelesb templomában több svéd király nyugszik 's t. k. Linné sirkövét is láthatni. Itt koronáztatnak meg a' svéd királyok is. Az upsalai érsek az ország egyetlen érseke, a' papság feje 's az ország primása. Egyetemét 1476 Sten Sture alapitá. 1829-ben 1478 tanultak benne. Jeles könyvtára, mintegy 1000 kézirata, 11,000 darab pénze, csillagásztornya, Linnétől alapitott kertje 's gazdag természetmügyüjteménye van. 1728 Fridrik király tudós társaságot állita fel.

Ür, olly hely, hol semmi test nincsen. Ez inkább képzelhető, mint valósággal létező. Megkülönböztetik az egy általában való és elszórt ürt. Amaz alatt már hajdanta egy csupán magától álló, minden anyag nélkül való, egyetlen, végetlen és változhatlan kiterjedést értettek, melly már a' testi világ előtt megvolt. Ez ellen azt vethetni, hogy köz és kiterjedés, testek nélkül nem is képzelhető. Kérdék némellyek, ha a' nagy égi testek közt, azaz, hol gőzkörük megszünik, valami testnemü létez-e? Igennel kell felelni, mert a' világosság ezen közön is áthat, tehát azt betölti. Elszórt ürességek a' testek egyes részecskéi közt létező közöcskék, mellyekben semmi anyag nincsen. Ez legalább ugy tetszik, hogy valósággal létez. Az ür eme' két nemeitől meg kell különböztetni a' mesterségest, mellyet légszivattyu által eszközlünk; mert ez csupán látszatós üresség 's épen nem állithatni, hogy ott többé egy igen finom levegő 's igy valami anyag ne volna. Illyen p. o. Torricelli ürje, melly a' légmérőben a' kéneső felett van; de itt is van világosság, tehát ez sem egy általában való üresség.

Ural, azaz, öv. Ezen hegyláncz (montes hyperboraei v. riphaei a' régieknél), melly Azsia és Europa határán 300 mf-re nyul a' jeges tengertől a' caspiumi tóig, Oroszország leggazdagabb bányáinak hona, éjsz. a' jeges tenger felé verchoturi v. jugori hegyek nevet visel. Verchoturi nevet visel t. i. a' Tura forrásánál levő tető (é. sz. 58°), hol hasonló nevü mváros fekszik 3000 lak. 's vashámorokkal, melly a' siberiai kereskedés főhelye. Az Ural nagy lánczától délre a' guberlinski hegyek messze benyulnak a' Kirgisek pusztájára. Legmagasb csucsa, a' padvinski kőszikla 6397 l. magas a' caspium tenger felett. Kel. 's nyug. lejtőségein több folyó mozditja elő a' permi kormányság belső kereskedését, mellynek legnagyobb nevezetessége az ásványokkal gazdag Uralhegy, mert évenként 45, 's ide számitván a' mosott aranyat is, 50 mil. rubelt érő különbféle ásványnemet ásnak ki belőle. Még termés aranyat is találni benne, jelesen Apr. 1825 a' slatouski bányában többre akadtak (a' legnagyobb 16 font. nyomott.) Említést érdemel sok platinája.

URAL, régen Jaik, még régebben Rhymnus, folyó, melly mintegy 300 ném. mf. futása után Gurjevnél a' caspium tengerbe foly. Sok hal uszkál benne, jelesen tok, mellynek ikrájából csinálják a' kaviárt. Jobb partját a' caspium tóig urali Kozákok, a' balt Kirgiszek lakják. Itt gerjeszte lázadást 1772 PUGATSEFF (l. e.), ki magát III Péternek adá ki. II Katalin köz bocsánatot hirdete ugyan a' Kozákoknak, hanem a' folyó Jaik nevét eltörlé és azolta a' Kozákok is urali Kozákoknak neveztetnek. Egyébiránt a' doni Kozákoknak egy ágát teszik 's 20,000 embert állitnak ki fegyverrel.

URALKODÁS, URALKODÁSI JOGOK. Uralkodás, szorosabb értelemben, a' legfelsőbb hatalomnak alkotmány szerinti gyakorlását jelenti. Tágasb értelemben olly kormányszékek v. tisztségek is igy neveztetnek, mellyek az ország jogait a' legfőbb országhatalom megbizásánál fogva gyakorolják. Mig az emberek vadság és miveletlenség állapotjában éltek, nem esmerének uralkodást. Kiki magának saját uralkodója és parancsnoka volt, 's önkénye szerint gyakorlá az erősbség jogait, v. pedig engedett a' nagyobb hatalomnak. Az emberiség szaporodásával sokasodott életviszonyok és bonyolódások, arra birták végre a' gyengébbeket, hogy a' testre v. lélekre nézve erősbnek önként hódoljanak, 's általa és rendelései által magokat idegen hatalom ellen védelmeztessék. Igy képződtek az első társaságok, mellyeknek támadásából az uralkodás formái ugyan nem, de a' vele járó jogokat ki lehet fejteni. Ezen uralkodási jogok v. általánosak v. különösek. Általánosak: a' törvényhozó, a' felügyelő, itélő és végrehajtó jogok. Különös uralkodói jogok: 1) a' képviselői jog, melly szerint az uralkodó, a' kormánya alatt lévő egész országot képeli, mellynek kötelezéseit ő teljesitni és jogait fentartani köteles; 2) a' fegyverjog, mellynél fogva a' fejedelemnek inkább v. kevésbé korlátolt szabadságában áll a' hadi ügyeket eligazitni, seregeket alkotni v. szétoszlatni, fegyvermühelyeket, erősségeket, élelemtárokat 'sat. épittetni; 3) az országos hivatalok betöltésének v. a' nemzeti tisztviselők megerősitésének joga; 4) a' pénz-ügy joga, melly szerint az ország jövedelmeit és kiadásait számon veheti, azoknak jó czélra fordittatásáról gondoskodhatik, 's rólok czélirányosan rendelkezhetik; 5) az igazságszolgáltatási jog; 6) a' rendőrségi hatalom, mellynél fogva mind azon akadályokat elmozditathatja, mellyek a' jó rend, csend, külső és belső személyi és vagyoni bátorság ellen szegülnek, ellenben mind azon segédszereket használhatja, mellyek által azok biztositattnak. Azon jogok, névszerint, mellyek az ország külső bátorságát és jólétét tárgyazzák, ezek: 1) szövetségi jog, mellynek erejénél fogva az uralkodó idegen országok fejedelmével törvényszeres czéljainak elérésére mindenkor egyesülhet. 2) hadjog, v. igazainak és követeléseinek erőhatalommali teljesittethetése; melly egyik legfőbb, legnyomosabb uralkodási jog, 's mellyel szükségkép összefügg 3) a' békejog, v. az ellenségeskedéseknek czélirányos alku általi megszüntethetése; 4) a' viszontorlás joga, melly szerint az uralkodónak teljes hatalmában áll, azon rendszabásokat, mellyek az ő idegen országban időző alattvalói ellen tétetnek, saját tartományaiban lévő ugyanazon országbeli személyek ellen alkalmazni. Ha az uralkodó, az előszámlált jogoknak gyakorlásában sem az ország alkotmánya, sem egyes törvények vagy saját igéretei és kötelezései, sem idegen fejedelmekkel kötött szövetségei által nem korlátoltatik, határtalan uralkodónak neveztetik. —*no*—

URALKODÓ alatt általánosan minden olly személy értetik, melly valamelly társaságnak egyedülies igazgathatási jogával bir; szorosabban véve pedig csak valamelly tartománynak kormányzója, v. olly főhatalmu férfia, ki az országlási jogokat a' törvényes alkotmány szerint gyakorolja. (Vö. URALKODÁS és URALKODÁSI JOGOK.) —*no*—

URANIA. 1) Csillagászság muzsája, innen csillagkoronával 's csillagos ruhával, baljában éggolyóval (néha lanttal) képeztetik. Némelyek perspectivát, czirkalmot 's éggolyót is adnak neki. — 2) Mennyei Venus v. tiszta szellemi szeretet neve, ellentétben a' testivel. 3) A' görög költőknél az Oceanidák v. tengeri nymphák egyike.

URANUS. Görög cosmogenia szerint a' chaosból (végetlenből, üres közből) Gaea (föld) kilépvén, önmagától szülé Uranust (a' világosság körét, égboltozatot), ki aztán annyával a' Titanidákat nemzé. Ezek közt a' legifjabbik Kronos (idő) vala. A' mi erre létre jöve, mind az a' Titanok és Titanidák szüleménye 's Uranos megszünt nemzeni. Ezért irja a' mythus, hogy Kronos Uranost nemző tehetségétől megfosztá, sarlóval kiherélvén.

URBANITAS, városi szokás, ellentéte a' parasztosságnak (rusticitas.) E' szó alatt értetik közönségesen a' finomabb életmód, 's azon magunk viselete mások társaságában, mellynél fogva minden a' jó izléssel 's a' szépség érzetével ellenkezőt gondosan kikerülünk. Az urbanitas különbözik az udvariságtól. Az urbanus t. i. társalkodásközben nem épen kellemes tárgyakat is érdekel, 's véleményét nyiltan, ha kímélettel is, kimondja: az udvari ellenben kikerül mindent, mi mások kedvetlenségére van, vagy csak lehetne; az udvari hizelkedik, az urbanus soha se. — *l* — *y*.

URBARIUM (urbér), l. JOBBÁGYOK.

URI SZÉK, minden jobbágynak első folyamodási bírósága, melly a' földes urnak v. az általa erre felkért személynek elölülése alatt az uradalmi tisztek 's legalább 3 meghivott által, egy szolgabiró és esküdt, mint hiteles tanuk, jelenlétében, évnegyedenkint tartatik. Ezen bíróság eleibe tartozik a' jobbágyoknak mindenféle személyes és vagyonbeli pere, ugy szinte a' jobbágytelkekre nézve fenforgó kérdések is, akarki által birattassanak azok. Az egyházi hatalom körébe tartozó ügyek azonban, mint a' halálos bünbeli perek is, kivül esnek az uri szék biráskodásán; hanemha a' földesur ezen utóbbiakra nézve vérhatalommal birna. Az elő forduló tárgyak rendszerint a' jegyző által, ki közönségesen az uradalmi ügyész szokott lenni, élő szóval adatnak elő, 's nyomon megvizsgáltatván, tüstént el is határoztatnak; ha csak a tárgy fontosabb léte v. szövevényesb volta pert és hosszabb időt nem kiván. Az itéletet kiküldött uradalmi tisztviselő hajtja végre. A' feljebbvitel a' vármegyei törvényszékekre történik. — *no* —

URNA, különbféle nagyságu, agyag, márvány, ércz, fa 's metszetekkel és festeményekkel ékesitett edény a' régieknél, részint czifraságok, részint holtak hamvának tartására. Könyurnák is voltak, apró agyag v. üveg edények, mellyekbe a' holtakért hullatott könyeket gyüjték meg, 's tevék el. Végre urnák folyók v. források isteneinek ábrázolói is voltak. Montfaucon számos képezeteket közöl a' régiek urnáiról.

URVACSORA, Keresztények azon szent szertartása, mellyel hitvallások alapitója halálának emlékezetét megujitják 's egyszersmind hitekről az egész közönség előtt vallást tesznek. Maga az idvezitő alkotá ezt, mikor, halála előtt szeretett tanitványival vacsorálván 's a' kenyeret megtörvén, keleti szólásmód szerint igy szóla: *Ez az én testem*, 's a' borról: *Ez az én vérem*. Kristusnak e' szavai különbféle véleményre adának okot; a' Katholikusok t. i. ezt szó szerint veszik, 's azt hiszik, hogy az ostya, miután a' pap megszenteli, Kristusnak valóságos testévé 's a' bor vérévé változik által; az ágostai hitvallásuak ugy vélik, hogy Kristus teste és vére titkosan egyesül a' kenyérrel és borral, 's az urvacsorával élő a' kenyérrel és borral, v. alatta beveszi Kristus testét és vérét; a' Reformatusok pedig csak Kristus teste és vére ábrázolóinak v. theologiai szólásmód szerint csak

jegyeinek és pecséteinek tartják azokat. L. D. Schulz Dávid boroszlói prof. (Breslau 1823), Schulthesz János zürichi prof. (Leipz. 1824) munkáikat; a' Kath. véleményére nézve Frint *Darstellung der kath. Lehre von Abendmahl nach den Bedürfnissen der neuern Zeiten* (1816), és Brenner *Freie Darstellung der Theologie in der Idee des Himmelreichs* (1818.)

Usbeckek, török, most a' Tatárságban uralkodó néptörzsök, melly a' mai Bucharát v. Usbekistánt és Turkomaniát lakja. Nevek annyi mint maga ura (*us* maga *beck* ur.) Hatalmokat Sai Beck v. Saibani kháu alapitá 1498 az Oxusnál (Gihon v. Amu), megfosztván Timur utódait uraságoktól. Persákkal, Bucharokkal, Turkmenekkel 's hajdani Chorasmiakkal véres hadakozás után végre 1802 Mahmed Rahim khán határtalan hatalmat szerze Khiván 's a' szomszéd tartományokon, eltörlé a' zabolátlanságot, országát uj rendbe szedte, statustanácsot állita fel, arany 's ezüst pénzt verete 'sat. Az Usbeckek becsületességekkel a' khánság minden többi népeit felyülmulják. Igazságosság fővonásaik egyike. Hazugságot, földön csuszást 's pénzszomjuzást utálnak. Csak had 's haramiáskodás becsületes életmód. Most Persákkal, majd Turkmenekkel most is mindég irtó hadat viselnek, szüntelen becsapnak a' szomszéd tartományokba 's rabszolgákká hurczolják a' lakókat. 3000 Oroszt 's 30,000 Persát irnak rabszolgaságban nyögni nálok. Az Usbeckek most nagyobbára városokban laknak, a' legfőbb hivatalokat ők viselik 's ők birják a' khánságban szerteszét fekvő várakat, mellyeket Turkmeneknek és Sartoknak, kik földet nem birhatnak, bérelnek ki. 4 nemzetségre oszlanak 's 30,000 katonát állitnak ki, egyébiránt a' khannak 3 mil. alattvalója van. A' khán laka Ujurgenz, régi, Arabok idejében virágzott, most népetlen város. Tudományok, mivészség, muzsika 's költés szépen virágoztak itt valaha. A' 14 századig minden karavan itt gyült öszve a' Gihon mellyékén.

Uso (olasz.) tulajdonkép szokást, váltólevelek dolgában pedig azon várakozási időt jelenti, melly annak adatik, kihez valamelly nem bizonyos időre adott váltólevél fizetés végett utasitatik. Ez idő majd a' váltólevél kiadása napjától számittatik, mint Angol és Franczia országban, majd az előmutatás 's elfogadás napjától, mint többnyire Németországon. Hol az uso a' kiadás napjától számittatik, természetesen távolba kell terjednie; igy Londonban olasz váltólevélre 3, spanyol és portugalira 2, németre 1 hónap az uso. Különböznek az usótól az ugy nevezett respect napok, mellyek a' váltólevél határnapján tul a' fizetőnek még engedtetnek.

Usteri (Pál) statustanácsosa a' zürichi cantonnak 'sat. Ezen jeles státusférjfi és nagynevü iró sz. 1768 Zürichben. Sokoldalu miveltségének alapját a' helybeli gymnasiumban tevé le. Göttingenben 1788 orvosi doctorságra emeltetett. Hazájába visszatértekor figyelmét a' politikára is forditotta. 1797 olta tagja a' nagy tanácsnak, mindenkép ügyekezett hasznos változtatások által hazája alkotmányát a' kor kivánatihoz magasitani, 's igy a' roskadozó státusépületet külvészek ellen biztositani, és az egész testnek uj életet kölcsönözni. De ügyekezete 's barátainak törekedései következés nélkül maradtak. A' régi alkotmány ledőlt. U. most, mint követe a' zürichi cantonnak, helyet foglalt a' helvetiai kormány tanácsában. Szilárd gondolkozása, igazi hazafisága és fáradhatlan ügyekezete fényt és világosságot terjeszteni a' hazában, őt a' köztisztelet tárgyává tevék. 1802 Parisba utazott az első consullal hazája alkotmányáról tanakodni. 1814 statustanácsosságra emeltetett. U. előlülője a' belsők osztályának, az egészségi tanácsnak, a' természet vizsgálói társaságnak 'sat. Üres idejét a' legélénkebb tudományos munkásságnak szentelte, 's tanácsadója és lelkesitője volt a' körülötte összegyülekezett ifjuságnak. Munká-

jinak hosszu sorából csak ezeket emlitjük: *Magazin für die Botanik* és *Annalen für die Botanik* (1787—99), *Repertorium der medicinischen Litteratur* (1789—94); *Beiträge zur Geschichte der französischen Revolution* (21 dar.); *Humaniora* (9 dar.); *Der schweizerische Republikaner* 1798—1803 'sat. 1826 jelent meg munkája a' helvetiai statusjogról, németül és francziául, 's e' nagynemü törekedéseinek legélénkebb tanuja. Mh. 1831. —*l*—*y*.

Uszás. Olly test, melly magában a' viznél könnyebb, ha erővel viz alá nyomatik, majd a' viz felületére emelkedik 's uszni kénytelen; azonban egy része még is vizben marad, az t. i. melly épen annyi vizet szorit ki helyéből, mennyi az egész testnek nehézsége. Sajátlag nehéz testek is usznak ugyan, ha v. kivájatnak, v. más könnyü testekkel köttetnek össze. Igy pléhből is készithetni csolnakokat, csak ugy legyenek alkotvák, hogy az általok kiszoritott vizmennyiség haladja meg nehézségöket. Emberek és állatok nem sokkal nehezebbek, sőt néha könnyebbek a' viznél; innen van, hogy a' vizbe fuladt emberek eleinte fenékre szállnak, de ha felpuffadnak, ismét a' viz szinére jőnek, mert ekkor nagyobb területökkel több vizet nyomnak ki helyéből, mint magok millyen nehezek. Igy ha az ember felfútt hójagot, léggel töltött tüszőt köt fel, v. dugókéreggel béllelt uszóruhát ölt, ha uszni nem tudna is, fen fog lebegni; azonban ha nem elég ügyes, ezek mellett is megeshetik, hogy hanyatt fordul, feje viz alá esik 's csakugyan belefúl. Azért az uszás mestersége felette hasznos. L. *Anweisung zum Schwimmen* (Berl. 1817), Heffe *Anweis. ein guter Schwimmer zu werden* (Halle 1827.) A' halaknak, hogy a' vizben felemelkedhessenek, léggel töltött kettős hójagot adott a' természet, mellyet összehuzhatnak és kitágithatnak. Utósó esetben nagyobbul területök 's felemelkednek, elsőben pedig kisebbül, 's leszállhatnak; csupán olly halak vannak e' hójag hijjával, mellyek szüntelen a' viz fenekén élnek.

Uszóiskola, olly intézet, mellyben az uszásra általában nem termett ember oktattatik, mint tartsa testét a' viz felületén, mint mozgathassa azt vizmentében, ellenében 'sat. hogy befuladás ellen mind magát oltalmazhassa, mind szükség esetében szerencsétleneken is segithessen. Vannak illyen iskolák Bécsben, Königsbergben, Parisban, Lyonban 'st. Pest is dicsekszik egy jeles uszó iskolával, melly ugyan katonai intézet, de csekély fizetésért számos polgáriak is tetemes sikerrel tanitatnak évenként benne.

Utánazás, ha szép mivészségekről van szó, objective v. subjective tekinthető. Amott azt vizsgáljuk, mennyiben tartozik az utánazás a' szép mivészségekhez, itt, mennyire szabad a' mivésznek utánazni. Az elsőre nézve, voltak aestheticusok, kik a' szép mivészség fogalmát egészen a' természet utánazására akarák visszavinni. De e' nézet nem alapult magában a' dologban 's kivált a' mivészet drámai ágában sok roszat szült. Azonban bár a' mivészség lénye nem a' természet közönséges értelemben vett utánazásán alapul, még sem tagadhatni, hogy a' mivészet első faragatlan kezdetei illy utánazásból származtak. De a' mivésznek uralkodni kell a' természeten 's a' szükséges anyagot szabad szépségre kell emelnie. Azon kérdésre nézve: mennyiben szabad a' mivésznek más maga nemü mivészek 's mesterek munkáit utánazni, megkülönböztetjük a' szabad és rabi utánazást, más szóval, gyermeki majmolást. A' rabi 's szorongó utánazóban nincs lángész, gyakor nem tudja megkülönböztetni a' lényegest a' nemlényegestől 's fáradsággal törekszik valamelly kitüzött mustraképp után. A' szabad utánazó olly elmés mivész, ki egy idegen mustraképtől lelkesitetve, annak szellemét gyakran akaratja nélkül is saját szüleményibe viszi által. Muzsikában utánazásnak hivnak több hasonló melodiás, és különféle hangzatokban egymásra következő tételeket. Illy

nemü szorosabb utánazások fugában v. fuga nemü tételekben, a' szabadabbak minden figurás muzsikában fordulnak elő. —

Utazások eleitől fogva tudományos esmeretek szerzésének eszközei voltak. Innen gróf Lahorde azon tervet tevé, hogy a' nevelést utazásoknál fogva tökéletesitse, mire 1829 ifjakat külde egy maga által választott vezető kiséretében Franczia- 's Olaszországok beutazására, hogy az országok nyelvét, emlékeit, történeteit, igazgattatását 's törvényeit tanulják meg. A' régiek utazásokon képzék magokat törvényadókká 's bölcsekké, mint Lykurg, Solon, Pythagoras. Herodot utazék, a' történettudomány tanulására. Más czéljai vannak a' statusférjfinak, mások a' tudósnak, természetvizsgálónak, földleirónak, orvosnak 'sit. mások ismét a' mivésznek, kereskedőnek, földmivelőnek, katonának 'sat. az utazásban. E' tudományos utazásokkal nem kell a' hivatalosakat felcserélni. Itt csak amazokról lesz szó. Czélhoz képest, mellyre elindul, készüljen el az, ki utazni szándékozik. Fődolog, hogy az utazó a' régi és uj classicus nyelveket tudja, mathesisben, technologiában, statustudományban, historiában, statisticában 's földleirásban jártas legyen 'sat. L. Reichard *Guide des voyageurs*, grof Berchtold *Anweisung für Reisende* és Zober *Der Deutsche Wanderer*. A' tudományos utazások közt első helyen állanak a' felfedező utazások, mellyekre tartós egészség 's testi erő, sanyarusághoz szokás, ügyesség, mellyel élelmét akárhol megszerezheti, veszélyekben bátorság, akadályok esmerése 's elháritni tudása, előitélettől ment nézet 's a' tapasztaltak világos közleni tudása kivántatnak. Olv. Forster György *Kl. Schriften*-e 1 köt. *Über Cook den Entdecker*. Az utazásoknak 5 szakát lehet megkülönböztetnünk. I) A' Phoeniciaiak legrégibb kora Herodotig, K. e. 500. A' Phoeniciaiak első utazásaikat kereskedés és gyarmattelepités végett tették, gyarmatjaik hasonlóul. Fájdalom! az e' felőli tudósitások vagy igen homályosak (mint Afrika körülhajóztatásáról), v. képekbe öltözvék (mint a' gibraltari tengerszoros első meghajóztatása), v. elvesztek. A' földközi tengeren kivül tett fedezményeikről keveset tudunk. Megtalálák Kerne (Arguin) szigetét Afrika nyug. partján, a' veres tengert, Maderát 's a' czinszigeteket (Angliát). Tyrus gyarmata, a' hatalmas Carthago, még messzebbi utazásokat teve, de tapasztalati vele együtt elenyészének. II) A' Görögök utazásai 's Romaiak táborozásai K. e. 500-tól K. u. 400-ig. A' Görögök tudni-kivánásból utaztak. Herodot 's carthagoi Hanno és Himilko korábbi utazásaikon kivül birunk még Skylax (Karyandában szül.) utazásleiratával, ki a' pelopennesusi had idejében élt. K. e. 300 körül tett marseillei Pytheas csillagászi észrevételeket, a' helyek fekvésének pontosb meghatározására; kétszer beutazott éjszakra, de munkájának csak töredékeit birjuk. E' legmesszebb bemene éjszakon, azaz, Thuleig, hihetőleg Islandig, hol főleg a' jégzaj tüne szemébe 's éjsz.-kel. a' Dünáig, mellyet a' Tanaisnak vél. N. Sándor seregével a' földnek csaknem minden akkor esmeretes részét bekóborolván, szorgalmasan tudósittatá nagy tanitóját, Aristotelest, a' tapasztaltakról, ki azokat gondosan feljegyzé, 's igy az országok esmeretének körét szélesbité. Erre Eratosthenes lépe fel a' Herodot olta gyüjtögetett anyagok összeveszedésére, kinek munkáját 300 évvel később (K. u. 10) Strabo adá ki 17 könyvben. Azsia az Indusig 's Gangesig esmeretes leve Sándor táborozásai 's még inkább az ott létre jött görög-macedoniai országok által. Roma győzedelmes bajnokinak táborozásai is elősegiték a' föld esmeretét, mert az irók a' hadi jelentésekből kiszedék azt, mi a' tartományok esmertetésére szolgált. Igy leve esmeretes Azsia; Indiából kereskedési tudósitásokat kapának Egyiptom felől; Afrika, miután Roma leve ura, a' Nigerig felnyila a' Romaiak előtt 's Europában megesmerék a' pyrenei félszigetet, Galliát, déli Britanniát,

Németországot az Elbéig, Daciát és Pannoniát. III) A' Germánok és Normannok táborozásai K. u. 900-ig. A' népvándorlások az 5 és 6 száz. több esmeretlen és mesés tartományok nyomairól levonják a' kárpitot. Konstantinápoly sok uj néppel jöve érintődésbe, mellyekről a' keleti irók némelly jó leiratokat közlének. Az Arabok sok hasznos földesmeretet terjesztének el, részint táborozásaik, részint kereskedések, részint tudományos nyomozódásaik által. Éjszakkeleti Azsiának egy részét, Közép- 's Külsőázsiát, Éjszakafrikát és Spanyolországot fegyver nyitá fel előttök, mig kereskedő-hajóik 's karaváinaik tengeren 's szárazon az indiai szigetekig, Chináig 's Afrika belsejéig menének. A' mit az Arabok tevének hóditásaikkal keleten, ugyan azt tevék nyugoton a' germán (német) népek, a' nyug. romai birodalom mivelt népeivel jövén érintődésbe. Ben éjszakon még többet tevének a' Normannok, mint a' Germánok, mert uj (noha csak történetes) fedezményeket köszönhetünk nekik. Igy akadának tengeri táborozások alkalmával a' Farökre, Islandra (861), Grönlandra (982), mellynek nyug. partjain gyarmatokat is telepitének, 's 20 évvel később Björn Normann, szélvésztől délnyug. vettetvén, Winlandra (Weinland, bortartomány, a' vadon nőtt szőlőtől) hihetőleg leirás szerint Canada kel. partjára. Ugyanekkor külde az Angolszászok nagy királya, Alfréd (mh. 901) is felfedező utazókat, két osztályban; egyik Other alatt Norvegiából, az éjszaki fok körül, a' fejér tengerre 's Biarmenbe (Permien), másik Wulstan alatt Schleswigből a' finni öbölig eveze. IV) Az Arabok 's Mongolok kereskedő 's hadi utazásai mellett keresztény hitkövetek 's egyes Europaiak utazásai is fontosak, 1400-ig. A' kivül, hogy szarándokok bucsukra utaztak, hogy a' keresztvitézek szláv Németországot 's Azsiát szorosabban megesmerték, a' pápák is küldének követeket az ázsiai szultánokhoz 's később a' Tatárok khánaihoz, hogy ezen vad csoportok közledését hátráltassák. 'S mennyit nem tevének térítő utazásaikkal Bonifacius Németország (775), sz. Otto a' szláv éjszak (1124), Ansgarius (mh. 865) Dán- és Svédországok esmertetésére! Ama követségeken kivül egyes utazók is valának, mint Mandeville János Angol 1327, Schildberger János Német, ki 1396 Nikopolisnál török 's erre mongol fogságba esék, miáltal alkalmat nyere ama népeket közlebbről kiesmerni. 100 évvel korábban beutazá Marco Polo (l. e.) 1270 körül egész Azsiát Chináig; Balducci Pegalotti belső Azsiát Chináig 's leirá Olaszország Astrachan és Azsia felé üzött kereskedését 1340 körül. Schildbergerrel egy időben menének éjszakra Zeno testvérek, két velenczei nemes. Most kezdődik V) Hajos Henrikkel 's Colombóval az igazi felfedező utazások szaka 1418 olta. A' kompasz, közönségessé léte után (1250 és 1320 közt) szélesb kört nyere a' hajózás 's ezzel a' nagyobb tengeri utazások alkalma. Olaszok, főleg Velenczeiek és Genuaiak adának először példát erre; de e' két status kereskedési irigysége sok esmeretet eltilkoltatott. Nyereségek más népeket is felébreszte hasonló felfedező utazásokra. A' Portugaliak hadakozásaiknál fogva már régen érintődésben valának Afrikával; kiváltképpen Hajós Henrik (l. e.) élesztő a' további utazás vágyját. Porto Santo, Madera, az Azorok 1418 — 50 felfedeztetének; ugyan ezen évben akadának a' Senegalra, 's nem sokára Arguinra (a' régiek Kernejére); 1462 Guineába menének a' Portugaliak 's 1468 körülevezé Diaz Bertalan Afrika déli csucsát, a' jó remény fokát. 1498 feltalálá Vasco de Gama (l. e.) az Afrika körül menő indiai tengeri utat. Mig Portugalban ezek történtek, végre Colombó (l. e.) több izben ismételt javalata is figyelmet nyere a' spanyol udvarnál, 's 3 Aug. 1492 elevezvén, 12 Oct. felfedezé Guanahani (San-Salvador) szigetét 's ezzel Amerikát. Ez idő tajban érkezék meg Cabot János, Angolországban' lakott velenczei

fi, Ujfunlandba és Virginiába. 1500 felfedezé Cabral, szélvésztől oda vettetvén, Brasiliát, Bastidas Terra firmat, Cortereal Labradort 's későbbi Hudsonöblöt, Ponce de Leon 1512 Floridát 's Balbao Darián áltmenvén meglátá a' déli tengert. Amerigo Vespucci (mh. Lissabonban 1506) majd le is irta a' felfedezett földek minemüségét. 1519 Magellan Ferdinand körülhajózá a' földet, feltalálván az Indiába vivő nyugoti utat. Lassanként Amerika belsejéről is eloszlott a' homály; Cortez és Pizarro, Almagro, Cartier és Orellana, 1525—41 legfontosb fedezményeket tevének Amerika belsejében. Éjsz. és kel. Amerikáról Drake, Forbisher, Heemskerk, Hudson és Baffin tevének 1559—1616 tudósitásokat. Azsia öszve van e' kötve Amerikával? még nem tudták; de Bering (l. e.) orosz kapitány 1726 bizonyossá tevé a' felől Európát, hogy Azsia és Amerika különvált földrészek. Az éjszakamerikai szabadsághad még inkább felfedezteté Éjszakamerikát; missionariusok (p. o. Dobrizhofer jesuita Paraguayt) megesmerteték Délszakamerikát, legteljesebben 's legalaposabban tevék pedig ezt Humboldt (l. e.) Sándor, a' neuwiedi herczeg 's több Angolok és Németek Brasiliára nézve. Kevésbé felelének meg a' várakozásnak az Afrika belsejében tett utazások. A' Portugaliák csak a' partok mellékeit vizsgálák meg, mert az indiai tengeri kereskedés vala egyetlen czéljok. Csak a' 16 száz. evezének a' veres tengerre, mindazáltal esmerék már Abyssiniát is. (L. Damian da Goes *De rebus Aethiopicis etc.* Köln 1574). Afrika déli csucsát ugyan közelebbről megvizsgálák a' Hollandiak: de éjsz. benebb csak Sparmann és Thunberg Svédek, aztán Levaillant és végre Lichtenstein nyomulának. Abyssiniába 's Nubiába James Bruce utazék 1768—73, kinek a' Nilus forrásairól telt tudósitásait Salt 1809 megerősité. Bővebb fedezményekkel biztat az afrikai társaság (l. e.), melly 1788 olta létez Angliában. Méltó még emliteni Burkhard, Bowdich, Mollien, Campbell 's m. afrikai, mint lord Valentia és Salt abyssiniai, Belzoni, Gau, Menu Minutoli egyiptomi 's nubiai, végre I. R. Pacho (1824) cyrenei utazásaikat is. — Azsiát először Portugaliak, később főleg Angolok és Oroszok látogaták meg. Már 1498 ráakadt Vasco de Gama a' malabari partra 's 1542-ig csaknem az egész déli part fel volt fedezve szigetcsoportaival, sőt Japan is, a' Portugaliaktól. De csak a' part vala esmeretes, mig a' 16 száz. közepén az Angolok le nem tevék indiai uraságok talpkövét, miáltal Azsia is felnyittaték Europa előtt. Belső Azsiában az Oroszok igen nevezetes utazásokat tevének. 1577 Siberiát Jermak Timosejeff Kozák és Stroganoff orosz kereskedő felfedezék; 1639 Kopiloff Azsia kel. partjáig előhalada 's nem sokára Kamtsatka is esmeretes leve. 1745 olta a' Kurilok, Aleutok 's Rókaszigetek Amerika partjáig világosságra jövének 's éjsz. Azsiában az orosz országlás rendelésére Müller, Gmelin, Lepechin, Güldenstädt, Falk, mindenek felett pedig Pallas, legfontosb fedezményeket tevének. Mint Laperouse Éjszakkeletet közlebbről meghatározá, ugy vizsgáltatják meg az Oroszok Gärber, Reineggs, Klaproth, Parrot, Engelhardt által a' Kaukázt 's caspium tengert; Golowkin leirá Japanban létét. Azsiának többi részei is esmeretesebbek levének, u. m. Arabia Niebuhr által, ki azt a' dán országlás parancsára 1761 a' bibliai jobb magyarázásának előmozditására látogatá meg; Persia főleg Chardin által 1664—77, legujabban Morier és Ouseley Angolok által; Kabult Elphinstone, Syriát és Palaestinát szarándokok 's régiségnyomozók vizsgálák meg. De Éjszakindia, Tibet 's a' nagyobb keletindiai szigetek belseje még mindég kevésbé esmeretesek. — A' déli tengeren már a' Portugaliak gyanitának uj világot 's Bodinus franczia törvénytudó historiai bevezetésében 1610 már 5 világrészt (Európát, Azsiát, Afrikát, Amerikát és Australiát) emlit. 1511 a' Portugaliak Ujguineához jövének

's Magellan földköröli hajóztakor hasonlóul meglátogatá a' déli tengert. De mind ezen fedezmények, mint Mendozáé, Mindanáé és Guirosé (1568 — 1605) is nagyobbára használatlanak maradtak, mig a' Hollandiak 1615 olta Lemaire, Schouten, Hertoge és Tasman által felfedező utazásokat tetetvén, Ujhollandot, Ujseelandot 's a' barátság szigeteket fel nem fedezék. Dampierre 1698 leirá ugyan a' déli tengeren tett fedezményeket, de legpontosabban vizsgálá meg ezen uj világot Cook 1768 olta, ugy hogy Vancouvernek, Laperousenak, Krusensternnek és Kotzebuenak csak kevés marada fen. Az éjszaki földsark felé tett tudományos utazásokat l. ÉJSZAKFÖLDSARKI UTAZÁSOK cz. a. — Az utazások, mellyek közül itt csak a' nevezetesbek emlittetének, literaturáját a' mi illeti, e' még felette hijános. Ajánlhatók mindazáltal Zeune *Ansichten der Erdkunde* (Berl. 1815); ugyanennek *Gaeá*-ja; Sprengel *Geschichte der geograph. Entdeckungen*; Zimmermann irományai; Maltebrun *Geschichte der Erdkunde*; Murray Angol *Historical account of the discoveries and travels in Africa* (Edinb. 1817, 2 köt.); *Historical account of the discoveries and travels in Asia* (Edinb. 1820, 3 köt.). — Utazásleiratok csiráit már Mózses könyveiben találjuk; ezt követék Josue (1400 K. e.), a' Görögök közt: Homer, Hesiod (1000 K. e.), Herodot és Aristoteles (444 és 320 K. e.); a' Carthagoiak közt Hanno (K. e. 440) (l. ezekre nézve Rennel, Gosselin, Mannert, Vosz, 's más ujabb crit. földleirókat); Polybius, Hipparchus, Artemidorus (300 év. később); Juba, Mauritania királya, leirá Libyát Augustus idejében; és Strabo K. u. 11 minden addig tapasztaltat összeszede; hasonlót tevének Pomponius Mela (K. u. 50) 's 20 évvel aztán a' szorgalmas Plinius; Arrianus Hadrianus császár alatt leirá Libyát 's tyrusi Marinus (K. u. 150) az egykorbeli Ptolemaeussal kezet fogván, sokkal pontosabban meghatározá a' helyek fekvését. Bár ezután 1000 évnél tovább elmellőztetett is a' földleirás tudományos dolgoztatása, de annál többet nyert az országok esmerete, derék utazásleiratok által, millyenek voltak: Pausaniasé (170 K. u.), Agathemeré (200 K. u.), herakleai Marciané (200 K. u.), Agathodaemoné; ez időre esik Peutinger földtáblája is. Most már földabroszok is jőnek elő; N. Károly földabrosza ezüst tábla volt. Az Arabok közt ez idő tájban több utazók 's utazásleirók léptek fel. Wahad és Abuzeid bejárták Azsiának kel. tartományait 's le is irták (851 — 77 K. u.); Abu-Isak (920 K. u.) kiadá Khorasantól Sináigi utazását; Massudi Kothbeddin (Kairoból 947 K. u.) lerajzolá az esmeretes föld nevezetesb országait; 980 leirá Ibn Haukal a' mohamedi tartományokat; 1140 körül jelene meg az Almagrurim (tévelygők) utazása 's 1153 fellépe Sherif Edrisi nubiai hires földleiró. — Emlithetjük még tudelai zsidó Benjamin, syriai Ibn al Wardi és Hamdullah Persa utazásleiratokat, 1160-tól 1240-ig. Ruisbroeck (Rubriquis), brabanti minorita, sz. Lajos követe a' nagy mogulhoz, érdekesen rajzolá Középázsia nagyobb részét. 1270 körül irá ABULFEDA (l. e.) földleirati munkáját. Pegalottitól 1340-ről egy kéziratot bir a' Mitauban levő kurlandi társaság e' cz. a. *Libro dei divisamenti di paesi e misure*. Zeno testvérek éjsz. utazását utódaik egyike irá le. Ez idő tájáu földabroszok is jelenének meg Nassir Eddin Persától, Picignotól, Mart. Sanudotól, Bianco Andrástól, Benincasától, Rosellitől, Brazltól, Behaimtól 's Ulug-Begtől, Tamerlan egy unokájától. Az első földabroszt, mellybe Amerika is be volt iktatva, Appiani testvérek készíték. 1526 irta le granadai Leo Afrikát. 50 év mulva adá ki Mercator Gerhard Német földabroszait 's most tetetének az első gradusmérések is Europában Ferreltől, Snelltől, Norwoodtól, Riccilitől és Picardtól 1550-től 1669-ig, 700 évvel később, hogy Al-Mamun arab khalifa Azsiában az első gradusmérést parancsolá. A' 16 száz. kezdeté-

ben Herberstein austriai követ Oroszországot 's a' végén Kämpfer Japant leirák. A' 18 száz. elején említhetők Condamine 's Maupertuis gradusmérései és Sanson 's Homann földabroszai. A' gradusmérés a' 19 száz. is folytattatott. L. Zach *Monatl. Correspondenz; Allg. geogr. Ephem.; Astronom. Jahrb.* Bohnenbergertől és Lindenautól. Honi nyelvünken is olvashatni utazásokat, mellyeket Kis János több tudóssal ada ki *Nevezetes utazások tárháza* cz. a. (Pesten 1816—19, 8 köt.).

Utépités. Ajánlhatók e' részben J. London Macadam *Bemerkungen über das gegenwärtige System des Chausséebaues nebst Vorschlägen* 'st. (Darmstadt. 1825): Edgeworth *Essai sur la construction des routes et des voitures* (Par. 1827); Arnd *Der Strassen- und Wegebau in staatswirtschaftlicher und technischer Beziehung* (Darm.)

Utica, régi hires phoeniciai gyarmatváros Ejszakafrika partján, Carthagotól független, de vele öszveköttetve volt. Nevezetes ifjabb Cato (l. e.) öngyilkosságáról, ki innen uticensis nevet kapott. Utica, 1798 Ujyorkban telepitett falu, mellynek 1828 7500 lak. volt. Gyárai 's hajóépitése jók.

Utissenich György (a' történetiratokban közönségesen Martinuzzi György, György barát) szül. 1490 előtt Kamisacz nevü horvátföldi helységben. Apja Utissenich Gergely, szegény sorsu horvát nemes ember, anyja Martinuzzi Anna, velenczei származásu asszony valának, kinek testvér bátyja, Martinuzzi Jakab, azon időben a' dalmatföldi skardónai püspökszéken üle. Mihető, hogy erről ragadott Györgyre a' Martinuzzi nevezet. György már 8 év. Korvin János, tótországi herczeg, udvarába került, ki őt Erdélybe küldötte, Vajde-Hunyadra, hol 13 eszt. töltött el György, saját panassza szerint, elég sarnyaruan; azután pedig Zápolya János anyjának, Hedvignek, udvarában forgott egy darabig. Itt rá unván az udvari életre, Sz. Pál remete szerzetébe álla, mellynek egy tudós tagja több eszt. oktatta őt, hogy idővel monostorok előljáróságára mehessen. A' sajó-ládi monostor előljárója vala ő akkor, midőn Zápolya János, I Ferdinand hadai elől lengyel földre vonná meg magát 1528. Felszólittatva János királytól, követte őt György barát; a' lengyel földről három izben jött gyalog Magyarországra, pénzt szerezni a' magyar uroktól a' szükölködő király számára, 's rá birni őket, hogy fegyveres csapatokat tartanának készen, mellyekkel a' visszatérendőnek zászlója alá járulnának; ugyanazon év vége felé pedig János királyal együtt jött be az országba, 's ez óta ennek elválhatlan követője 's tanácsadója vala. Czibak Imre megöletése után nagyváradi püspökké tette őt Zápolya 1534. E' mellett kincstartója is vala ő a' királynak, mint kitetszik Bálványos-vár ráiratjából, mellyet ő épittetett a' Szamos partján a' mostani Szamosujvár mellett. A' ráirat szavai ezek: Frater Georgius, infans Croatiae, Episcopus Varadiensis et Thesaurarius Regiae Majestatis 1540. Zápolya János hólta után ennek végrendelete szerint a' kisded Sigmond János felett ő viselé a' gyámságot Petrovics Péterrel együtt, az 1544-ki tordai országgyülés határozata következésében, e' hivatalos czim alatt: Frater Georgius, Episcopus Varadiensis, Thesaurarius, Locumtenens et Judex Generalis. E' minőségében mindenkor ellenkezék az ő irányzata Isabella özvegy királynééval; mig ez az 1538-ki nagyváradi békekötést teljesiteni, 's magát fiastól I Ferdinand oltalma alá adni igyekezék, a' Törökhöz szita György barát, és ő játszotta 1541 Budavárat II Szolimán kezére; midőn pedig azután pártfogásában vetné meg bizodalmát Izabella, Erdélyt és a' magyar koronát I Ferdinand hatalmába kerité György barát 1551. Megnyerte ő már most 1549 a' nyirbátori egyezetben kikötött bérét, t. i. meghagyatott nála Erdély kormánya a' kincstartósággal együtt, egyszersmind pedig az 1549 meghalálo-

zott Várdai Pál helyébe esztergami érsekké neveztetett, és tudtára adatott, hogy az egyházi bibort is megfogná nem sokára kapni I Ferdinand ajánlásánál fogva. De meg nem tudtak egymás mellett férni György barát és a' ferdinandi hadak fő vezére Castaldo János, ki a' tartomány katonai elfoglalására küldetett vala. Castaldo meg nem szünt Bécsbe küldetett tudósításában gyanuba ejteni Ferdinand előtt György barátot, mintha ez alattomban a' Törökökkel szövetkeznék, és ezek segedelmével igyekeznék már most ki tolni Ferdinand hadait és magát tenni ennek urává a' fényes kapu oltalma alatt. A' Törökök valóban hadi mozdulatokat tevének Erdély ellen, és Becset, Becskereket, Lippát, több más nyilt és keritett helységekkel együtt megvették, Temesvárt megszálották. Ez utolsót megtartotta Losonczi István vitéz ellenállása, 's a' megszálás abban hagyatott Oct. végén. A' török hadsereg nagyjának eltávozta után előjöttek Erdélyből György barát és Castaldo, 's Lippát feladatták Ulamán béggel, azután pedig visszatérének Erdélybe téli szálásra. Epen mikor Lippa felé útban volnának, hozzájok érkezett Salazar Gyula Ferdinand király két izenetiratával; az egyikben tudtára adta az György barátnak, hogy a' pápa már felvette őt az egyházi bibornokok számába; a' másikban meghagyta Castaldónak, hogy éles szem alatt tartsa az uj bibornokot, és ennek eszközleteit foganatlanokká tenni iparkodjék. Lippa megvétele után Arcoi Scipio gróf érkezett a' táborba látogatás szine alatt, de alattomban egy levelet nyujtott Castaldo kezéhez, mellyhez meghagyá ennek Ferdinand, hogy ha György barát miatt veszélyben vélné forogni Erdélyt, tenné azt, mit ennek megtarthatására szükségesnek gondolna. Erdélybe visszatérve, Alvincz várában szállott meg György barát, és ugyan ebben rendelt szállást Castaldonak is. Dec. 17,1551 korán reggel be jelenteti magát nála Ferrárai Márk Antal, Castaldo titoknoka, 's egy tudósitványt közöl vele, mellyet a' királynak volna küldendő a' fővezér, és a' mellyet ő általa is alá kivánna iratni. Midőn az iromány elolvasása után az asztalra hajolnék a' barát aláirás végett, hirtelen két szúrást ejt nyakán egy törrel a' titoknok. Amaz felkiált, megragadja a' gyilkost és az asztal lábaihoz vágja. E' lármára be rohan 8 olasz és spanyol katonatiszt, kik az ajtón kivül lesben maradtak vala 's ezek számos vágásokkal földre teriték. Igy esett el törvény és itélet nélkül, ama jeles férjfiu, kiről maga I Ferdinand, Jövius állitmánya szerint, azt szokta vala mondani, hogy ő Zápolya Jánostól nem sajnál egyebet egy csuklyás embernél, ki többet érne tizezer sisakosnál.

Ütközések. Nem könnyü a' testek összeütközésének bonyolódott törvényeit felfogni. Minden testben van nehézségpont, mellyben az egész tömeget egyesülve képzelhetjük. Erre vitelesen az ütközés középponti v. e' kivüli lehet, ahoz képest, mint a' rohanó testnek nehézségpontja, mozgását a' megrőhant testnek nehézségpontja felé vette, v. nem; ha ez irány azon térhez, mellyen a' két test egymást érinti, függőleges, ekkor az összeütközés egyenesnek, különben görbének mondatik. Továbbá nagy különség az ütközésre, ha a' testek rugalmasak v. nem. Röviden itt ennyit jegyzünk meg. A' kemény testek egyenes ütközésénél, sőt általában minden ütközésnél, ugy látszik, hogy egyik test mozgásának része a' másikéba megy által. Továbbá figyelembe kell venni nemcsak a' sebességeket, hanem a' tömegeket is; 's axioma gyanánt tartatik, hogy ha két tökéletesen rugalmas test egyenesen egymásba ütközik, feltéve mindazáltal, hogy sebességeiknek 's tömegeiknek productuma egyforma, akkor tüstént mind a' ketten megállapodnak, p. o. ha a' billardon két lapta, egyenesen egymásnak szalad 's egyik kétszer nagyobb a' másiknál, de felényivel lassabban fut, mint a' kisebbik, tüstént mindeniknek meg kellene állani. Ha pedig a' sebesség és tömeg productuma nem

egyenlő, akkor az összeütközés után mindkettő annak irányában szalad, mellyiknél eme productum nagyobb 'sat. L. Gren *Grundrisz der Naturlehre* (Halle 1820), Kästner *Höhere Mathematik* (Götting. 1793).

ÜTKÖZET. A' háboru czélja kétképen éretik el, vagy mesterséges menetekkel, 's fordulatokkal kénszeriti egyik fél a' másikat a' csatamező elhagyására, vagy pedig olly közel jőnek egymáshoz a' hadakozó felek, hogy az egymásba ütközés elkerülhetlen 's az ekkori küzdés ütközetnek, csatának neveztetik, 's meg támadó és védő, melly kifejezetek jelentése nevekből is érthető. Az ütközetnek 3 fő szakai vannak: előkészület (terv), maga a' csata 's kimenetel. 1) Előkészület. A' táborunk szemmel tartja ellenségét, kémlelődik, hogy ennek erejét, állását, czéljait 's a' csatamező természeti sajátságait kitanulja, mi (az ellenség is ugyanazt tevén) gyakran aprolékos viadalokra ad alkalmat, midőn az elfogottak (ha t. i. némellyek kézre kerittethetnek) kikérdeztetnek. A' tábornok nem lehetvén mindenütt jelen, segédeitől a' vezérkar tiszteitől segittetik; sőt kémek is használtatnak. A' vizsgálódás szüleménye papirosra rajzoltatik 's ehez képest rendeli el a' tábornok haderejét, teszi fel az ütközet tervét, osztja ki az altábornokok szerepét 's parancsolja meg, mikor mellyik fegyvernemmel kelljen munkálódni? Miután a' MEGTÁMADÁS-ra (l. e.) minden rendelés meg van tétetve, az ágyuk alkalmas helyre vitettek, a' sereg gyengébb része, ha van rá idő, besánczoltatik (l. SÁNCZ, HARCZGÁT), minden akadály elmozdittatott, sőt szerencsétlen kimenet esetére bátorságos hely is van kinézve, — ekkor kezdődik az ütközet 2) szaka, a' csata, melly meghatározott jeladásra vagy egyes hadi munkálódásból, közönségesen könnyü seregosztályokéból, fejlik ki. Az ágyuk, vagy a' hadrend előtt, vagy más alkalmas helyzetből, iszonytató dörgéssel törnek útat az előnyomuló seregoszlopoknak, vagy az ellenség ágyui ellen irányoztatnak lövéseik. A' vezérek adják osztályaiknak azon irányt, melly az ütközettervben meg van határozva, vagy mellyet a' körülmény 's a' tábornok ehez képest változtatott nézete parancsolnak. E' t. i. olly pontból intézi az ütközet menetét, honnan mindent lát; itt fogadja el a' távolabbi alvezérek tudósitásait 's teszi körülményekhez képest utóbbi rendeléseit 's vigyáz főleg arra, mikor kelljen a' TARTALÉKSEREG-et (l. e.) megindítani, hogy a' 3) szakat, a' kimenetet, eldöntse. E' mindazáltal nem mindég a' tábornok tervének szüleménye; mert gyakran hamarabb előáll, mint ki volt számolva, sokszor pedig véletlen esetek megakadályozzák a' terv előhaladását 's a' kiszámolt kimenet ideje elkésik. Hogy a' nyertes fél győzedelmét nyomon használja, 's a' futó ellenségnek időt maga összeszedésére ne engedjen, természetesb, mint említni kellene. — Az ütközet 3 főszakai közül mindenikre nézve van egy főelv, mellynek elmellőztetése ritkán marad büntetettlen: 1) a' költsönös viszonynak 's erők törekvésének v. irányának világos és helyes esmerése; 2) minden egyes rész leglehetőbb pontos és összevegyező munkálódása, az ütközetterv utmutatása szerint; és 3) a' nyert győzedelem nyomon használása, hogy az ellenség ereje teljesen megtöressék. Hol e' 3 pontra figyelem van, rendszerint oda hajlik a' győzedelem. Számtalanszor bizonyiták ezt be II Fridrik és Napoleon, a' hadászság két ritka mesterei.

UTÓÜTÉS, utóka, muzsikában részint a' trillához toldott függelék, részint általában azon egy vagy több apró kótácskák, mellyek egy melodiás fő kótához ékités gyanánt ragasztatnak 's utána játszatnak. Idő mennyisége a' főkótából vonatik le.

UTONÁLLÁS, törvényes értelemben azon gonosz tett, midőn valaki ország utak körül rejtekből leskelődik, hogy másokat megsértsen, megfosszon, v. elfogjon. E' gonoszságot, mint köz csendet háboritót, minden mivelt népek törvényei keményen büntetik.

Utrecht, németalföldi tartomány, Holland, Geldern és a' zuydi tó közt, 26 usz. mf., 120,000 lak., termékeny 's részint hegyes földdel. — Utrecht nevü fővárosa kellemes helyen fekszik, 8000 ház. 's 36,000 lak., több selyem-, tükör- és fegyvergyárral. 1634 alkotott egyetemének van bonczszine, füvészkertje, phys. cabinéte, csillagásztornya 's mivészi museuma. Itt köttetett 23 Jan. 1579 a' 7 tartomány egyesülete. Itt tartották Holland rendei is eleinte üléseiket, mig 1593 Haagba nem tetettek által.

Utrechti béke, 1713 köttetett, 's az europai sulyegyen rendszerének történetében időszakat csinál, mivel Britanniát a' főstatusok sorába lépteté 's Francziaország hatalmát ezáltal korlátolá. — II Károly spanyol király, utolsó Habsburg Spanyolországban (Nov. 1700) meghalván, a' spanyol korona felett heves háboru keletkezék, melly 1710-ig változó szerencsével folyt. Austria és Francziaország küszködének egymással Spanyolország, Németalföld, Nápoly és Sicilia, Mailand 's a' világtengeren tul fekvő roppant birtokok koronájáért; I Leopold az austriai házból levő Habsburg t. i. második fijának, utóbbi VI Károly császárnak, XIV Lajos pedig, II Károly végrendelete szerint, unokájának, anjoui Filepnek (későbbi V Filep spanyol királynak) kivánta azt engedtetni. Ama mellett Angolország, a' német birodalom 's Holland csatázának; ezt a' bajor és kölni választók segiték. Végre I József gyermektelen halála megváltoztatá a' dolgot 1711, mert most VI Károly Austria, Magyar- 's Csehországok és a' császárméltóság birtokosa lőn, 's attól kezdének Europa fejedelmei tartani, hogy ha a' spanyol birtokok is reá jövendenek, a' politicai sulyegyen felbomlik; Angolország tehát, hol a' toryk a' hadi pártot 's wighministeriumot, mellynek lelke Marlborough volt, megbuktaták, nyomosan dolgozék a' béke létesülésén, sőt azt nyilatkoztatá ki, hogy ha a' császár tovább is folytatandja a' háborut, maga részéről békét köt Francziaországgal, mire 12 Jan. 1712 congresz hirdetteték, 's helyévé Utrecht teteték. 10 Aug. Francziaország és Anglia megegyezének a' főpontokban, mellyeket Holland, Portugal, Poroszország, Savoyen (melly Siciliát kapá) is elfogadának. Ezek szerint megnyeré Angolország Francziaországtól a' protestans öröklés megesmertetését, az angol koronára vágyó Stuart Francziaországbóli eltávoztatását, St. Kristóf 'st. szigetet, 's kereskedési egyezet-kötést; Spanyolországtól pedig Gibraltart és Minorcát 's a' négerkereskedést spanyol Nyugotindiára nézve, szóval ekkor tevé le későbbi tengeri hatalmának talpkövét. Nevezetes az ugyanekkor kötött kereskedési egyezet is, mellynek elveit 100 évvel később Napoleon ismét életre akará hozni; a' 17 czikkben ugyanis ez áll: *Minden nagybritanniai és franczia alattvalónak szabad lesz azon kikötőkbe evezni, mellyek egyik v. másik féllel hadakoznak és pedig nem csak ellenséges kikötőkből neutralisba, hanem békés helyből is ellenségesbe.* Ismét a' 18-ban: *Ezen szabadság minden hajon levő portékákra kiterjed, ha szinte ellenség sajátjai volnának is azok, kivevén a' tiltottakat*, és igy megesmertetett eme népjogi elv: *Szabad hajó szabaddá teszi a' rajta levő holmit.* (Vö. *Le traité d' Utrecht réclamé par la France etc.* Leipz. 1814). Angolország tapasztalá e' békekötéskor, melly nagy legyen befolyása a' szárazi hatalmasságokra; mert csak elpártolása sietteté a' békekötést. — A' császárral, ki lemonda a' spanyol koronáról, 's a' német birodalommal 1714 Rastadtban és Badenben kötteték béke. Spanyolország és Austria csak a' bécsi egyezetnél fogva békültek meg 30 April. 1725.

Ut, Re, Mi, 'st. Arezzoi Guido Sz. Benedek rendbeli szerzetes 's később avellanai apát, 11 száz. nagy érdemet szerzett az énektanitás és akkori hangászat javitása körül. Addig az octava egyes hangjainak nem lévén elnevezése, nagyon nehezen lehete az ugynevezett

canto fermo-t (akkoriban egyetlen énekmódot) betanitani, 's a' dolog annál nehezebb lett, mivel épen ezért a' félhangok viszonyát a' különféle tetrachordokhoz nem lehete meghatározni 's igy csaknem mindenkor hamis intonatio következett. Ő az akkor szokásban volt hang kört a' görög tetrachordok (négy-négy egymásután következő hangok sora) helyett hexachordokra (6 hangból álló sorra) osztotta, mellyek elsője C, másodika F, harmadika G hangon kezdődött, 's ezek az akkor divatozott diatonicus hangok egész körét magokban foglalák. A' hexachord 6 hangját Keresztelő Sz. János egyik hymnusa fél verseinek kezdő szótagjaitól igy nevezé el:

Út queant laxis *Re*sonare fibris
*Mi*ra gestorum *Fa*muli tuorum,
*Sol*ve polluti *La*bii reatum
Sancte Johannes.

Igy lett a' diatonicus c, d, e, f, g, a, hangoknak ut, re, mi, fa, sol, la, elnevezése, mellyeket Guido syllabáinak 's lépcsőik szerinti kimondásukat guidói solmisationak neveztek. Guido ideje után, hogy még az octava hijánya kipótoltassék, a' H helyett hozzá toldák a' *Si* szótagot, mint az emlitett stropha vég versének (Sancte Johannes) kezdő betűjét. Az Olaszok és Francziák még ma is e' szótagokat használják az énektanitásnál, de némelly változtatásokkal.

UWAROFF (Sergius), 1824 olta orosz csász. titkos tanácsnok, 1818 olta a' tud. orosz. csász. academiajának Pétervárában elnöke, archaeologiai 's historiai munkáiról esmeretes tudós és több tudós társaság tagja. Irományai közt emlithetők: *Essai sur les mystéres d' Eleusis; Über das vorhomerische Zeitalter; Nounos von Panopolis;* és *Examen critique de la fable d' Hercule.* 1822 a' gyárak 's belső kereskedés és bank igazgatójává nevezteték. *Projet d' une académie asiatique* (1810) által felébreszté a' keleti nyelvek tanulását Pétervárában 's az academiánál e' végre tanitó szék és ázsiai museum állittatának fel. Ezenkivül Sándor császár 1823 a' külügyek collegiumánál keleti nyelvtanitó széket alapita, mellyben a' korona költségén több tanuló oktattatik az arab, persa és török nyelvekben, sőt más városokban, mint Kázánban, Omszkban, Tifliszben, Asztrachanban 's m. is tanittatnak keleti nyelvek.

UZSORA nevet visel azon szerfelett nagy mennyiségü KAMAT (l. c.), melly kölcsönözött pénztől kivántatik. Az uzsora az országok kereskedési és kézmüvi állapotjára nézve különösen veszedelmes levén, csaknem minden tartományokban hozattak uzsoratörvények, mellyek által a' kiadandó pénzektől vétethető kamat is meghatároztatik, mélly honi törvényeink szerint 100-tól 6-tal számittatik.

V.

az abc egyik betűje, melly az alsó ajaknak a' fogakhoz szoritása és azután kiütése által mondatik ki.

VACUNA, Romában nyugalom, megujulás istennéje. Már a' Sabinoktól tiszteltelteték. Földmivelők akkor áldoztak neki, mikor minden mezei munka elvégeztetett.

VÁD (accusatio), birónál tett feladás valamelly büntetést érdemlő cselekedetért bizonyos személy ellen, midőn a' panaszlónak bizonyitványokat is kell előmutatni. Vádat nem csak azok tehetnek, kik

megkárosittattak 's meggyil koltnak legközlebbi rokonai, hanem más akárki is. A' status maga is tart olly közönséges tisztviselőket (nyilvános vádlókat, ügyészeket, korona-ügyvédőket), kik mint vádlók fellépnek. (Vö. CRIMINALIS TÖRVÉNY).

VADÁSZAT (törvényes tekintetben). Általánosan vadászat alatt, a' vad állatoknak nyomozása, üldözése és elfoglalása értetik. Meghatározott rendje, törvényeink szerint ezen következő: minden nemes, szabadon vadász a' maga határában, akármi időben, 's bármelly vadat; mindazáltal jobbágyainak 's másoknak károsittatása nélkül; továbbá, földbirtokának felét vadászat-tilalom alá teheti, a' mi azonban csak a' folyamodása következésében rendeltetett kiküldöttség jelentésére, a' vármegye engedelmével 's hatalmával történhetik. Minden nemesnek, v. más nemesi joggal bíróknak, néhányad magokkal (alattvalóikkal) más birtokában is szabad vadászni, de nem tiltott helyen, 's fiazás ideje alatt. Katona tiszteknek következő feltételek alatt engedtetik meg a' vadászat, hogy: egyedül szállások határában, 's ha a' birtokos jelen volna, annak engedelmével, csak személyesen 's mulatságból, nem pedig nyereség okáért vadásszanak; végre a' hol a' halászás és vadászat a' nemeseknek meg nem engedtetik, ezeknek is tilalmas. Nem vadászhatnak a' jobbágyok, a' nemtelenek, kivévén a' magok telkeit, ha nemesi jószágon laknának; a' polgárok várossok határán kivül; a' külföldiek, közkatonák 's az alsóbb tisztek (az őrmesterig) pedig egyátalán nem. A' jobbágyok még csak vadász-kutyákat sem tarthatnak 3 f. büntetés alatt. E' tárgyból ered a' hatalmaskodási, és az uradalmi ügyésznek, a' vadászó 's vadász kutyákat tartó jobbágyat, törvényes büntetésre szoritó urszéki szózatos (summarius) pere. *Kunoss.*

VADÁSZKÜRT, kereken összetekert, széles töltsér száju réz csőből álló fuvó szerszám, hanglyukak nélkül. Csője hosszu volta miatt a' trombitánál egy octávával alantabb szól, 's hangja nem olly éles. Mivel e' szerszámban minden hang természettől nem fekszik, illyeneket a' kéznek a' töltsérbe dugása 's a' levegő kimenetelének kisebb nagyobb elszoritása által lehet csak kivenni, miért e' hangok siketebbek is. Nagy kifejezésre nem alkalmas ugyan e' hangzer, de hangjai szelidek, gyengéden panaszolkodók 's a' hurosszerszámok hézagait egészen kipótolók. A' Németek legnagyobb tökéletességre vitték, csapókat és szelelőket adtak hozzá, sőt olly machinát is találtak, mellynek segitségével betevő darabok által akármelly hangnemben tüstént használható.

VAD EMBEREK. Sokat meséltek a' vad emberekről, mig a' természet história haladása, az utazók mondáinak megrostálása, 's kivált legujabban az összehasonlitó boncztudomány által megvalósult, hogy a' majom és ember közt semmi közép lény nincs, 's hogy e' kettő közt szellemi és testi tekintetben tetemes hézag van. Vannak ugyan valóban nagyon bárdolatlan vad népek 's ezeket talán régenten inkább vad állatoknak nézhették mint embereknek; de gyakran a' farkatlan 's néha fenállva járó majmokat is, millyenek a' Schimpanse belső déli Afrikában 's az Orangutang Keletindiában, emberfajnak képzelték. Még Linné is botlott, midőn ezekből homo troglodytest keresztelt.

VADEMECUM (jer velem) mulattató ötletek 's tréfás történetek gyüjteménye. Először e' nevet ezen ajtatos munka: *Vademecum piorum Christianorum* (Köln 1709) viselte. 1764 jelent meg az első *Vademecum für lustige Leute* Altonában, mellyet több hasonló tartalmu munka követett.

VÁG, magyarországi folyó, mellynek egyik ága a' fekete a' királyhegyből, másik a' fejér a' Kárpát tövéből ered, mindkettő Liptó vármegyében. Miután e' két ág Király-Lehotánál egyesült volna, áltfolyja Liptó, Thurócz, Trencsin, Nyitra, Poson vármegyé-

ket, 's Komárom várm. Guta mellett a' Duna éjsz. ágába szakad 's Vág-Duna névvel Komáromnál a' Nagy-Dunába ömlik. Hasznos, mert sok épitőfa, deszka, zsindely 'ste' szállittatik le rajta; hanem veszedelmes a' sok kőszikla 's vizesés miatt, honnan felfelé hajózhatlan.

VAGYON alatt mind azon valódi vagy képzelt beccsel biró tárgyak értetnek, mellyekhez valakinek törvényszeres joga van, 's e' szerint velek, vagy azoknak gyümölcseivel, inkább vagy kevésbé szabadon rendelkezhetik. A' vagyon, a' dolgok természeti minemüségénél fogva ingó vagy ingatlan, polgári helyeztetésénél fogva pedig magános (egyes ember által birt) vagy nemzeti lehet. (L. NEMZETI VAGYON.) Az elsőre czélzó viszonyokat, jogokat és kötelezéseket az egyes népek külön rendelkezésü alkotmánya és országos joga, az utóbbira vonatkozókat pedig az általános nemzeti jog fejtegeti 's tanitja.

VAGYONJEGYZÉK l. INVENTARIUM.

VAGYONADÓ l. ADÓ, ADÓVETÉS, ADÓZÁS.

VAHABIK, Vahabiták, Vechabiták több arab nemzetségek, mellyek Sheik Mohammednek, Abd-el-Vahab fijának, vallástudományát követék a' 18 száz. Mohammed (szül. 1729 Ajenben) Bassorában, Bagdadban és Damascusban nagy tudományt szerze. Isteni sugalásokra hivatkozván, a' koran tartalma szerint egyetlen isten létét tanitá, ki a' világot teremté, a' jót megjutalmazza 's a' rosszat megbünteti; megvete ellenben minden abban levő regéket, főleg Mohammed prophétáról, kit istentől kedvelt embernek monda, de tiszteltetését, mint az igaz isten tiszteletével ellenkező nagy vétket, tilalmazá, ugy a' Mohammedánok mecseteiben divatozott fényt és gazdagságot is. A' ki ezen uj tudománynak ellene szegzi magát, tüzzel vassal kiirtassék. Először is Drehyeh (Derajeh) és Lahsa urát, Ebn-Sehudot, terité tudományára, kit az uj vallásfelekezet fejedelmévé és védőjévé kiálta ki, magát pedig legfőbb papnak nevezé. A' Vahabik főhelye Drehyeh (Derajeh) volt, Nedjed és Jemama tartományban, 54 mf-re Bassorától. A' legmagasb pontra hágott rajoskodás által lelkesittetett uj felekezet hihetlen gyorsasággal terjeszté vallástudományát és hatalmát a' körülbelől kókorló arab nemzetségek közt, mellyek 26 évi rövid idő alatt meghódittattak 's gyülölvén a' Mohammedánok vallástudományát, szorgalmatosan üritgették a' gazdag mecseteket. Sehud fija, Abd-Elaziz, már 120,000 főből álló sereget állithata ki, melly tevékkel 's lovakkal, karddal és nyárssal felkészülve, igen félemlitő volt, 's 1801 az ellene küldött bagdadi basát megverte 's magát Mekkát is elfoglalta, honnan temérdek kincset vitt el, mint utóbb Dsiddát és Medinát is. Már egész napkelet rettegvén, sőt az Angolok is félvén, hogy kereskedések csökkenni fog, 1810 a' szultán Mohammed Ali kairoi basának, 's az akrei és damaski basáknak parancsolá meg, hogy a' dühös Vahabikat zabolázzák meg. E' meg is történt; mert 1814 II Sehud fejedelmek meghalván, az örökösödés felett belső nyugtalanságok törtek ki, mellyek Mohammed Ali tervét igen segitették, ki több győzedelem után 1818 teljesen legyőzé őket, 20,000 fegyveresét vága le, Abdallah nevü fejedelmeket, ki utóbb Konstantinápolyban muftijával 's kincstárnokával együtt lefejeztetett, elfogta 's a' Vahabik hatalmát eltörlötte. Mennyire félt legyen a' porta az uj felekezettől, megtetszik onnan, hogy midőn Mohammed Ali a' visszafoglalt szent helyek, Mekka és Medina kulcsait Konstantinápolyba küldte, fényes ünnepeket tartatott a' szultán.

VAJDA, tót szó, 's annyi, mint seregvezér, a' woi (sereg) és wodit (vezetni) szavaktól, Igy neveztettek hajdan Moldva és Havasalföldе fejedelmei, mig a' görög császároktól, kikkel nemi öszveköttetésbe jöttek (1439), despóta-czimet nem kaptak, mellyet utóbb hospodar-czimmel váltottak fel. Hajdani Lengyelországban vajdák a' tartományok (vajdaságok, mellyekre osztatott az ország) helytar-

tói voltak; ezek vitték az országlási foglalatosságokat, szolgáltattak igazságot és ügyeltek a' jó rendre, 's ők tették a' világi rend elsőbb személyeit; háboruban mindenik vajda személyesen vezérlé tartománya nemességét. Vajdák nevet viseltek még Erdély kormányzói 1002 olta (midőn t. i. Sz. István Erdélyt Magyarországhoz kapcsolta), ha nem királyi vérből származtak, mivel ez utolsók fejedelmeknek neveztettek, 's legutolsó V István volt.

Vajka, mváros Poson vármegyében, 1062 kath., 1 prot., 38 zsidó, összesen 1101 lakói az esztergomi érsek praedialistái, kiknek elei hajdan az érsekek banderiumához tartozván, ezek által megnemesittettek. Most is az esztergomi érsektől függnek, saját törvényszékek, nádorok, alispányjok, jegyzőjök, szolgabirájok van. Gyüléseik octavaliáknak neveztetnek. Erdejek elég; földjek jó, de a' Dunától gyakran elöntetik.

Vakok, szemük világától megfosztottak. Szinte olly szomoru mint gyakor eset, legnemesebb érző eszközünknek, mellyel magunknak a' fényben és szinben feltünő világot ábrázoljuk, elvesztése. A' vakság különböző 1) nagyságára nézve, mivel némelly vakok a' legélesebb szineket 's a' testek körvonalait megkülönböztethetik, mások teljességgel nem látnak; 2) okára nézve. Sokan vakon születnek, mások nyavalyák, mások a' szem megerőtetése 's egyéb okok által vakulnak meg. Az aggság is szül néha vakságot a' szemben lévő folyadékok kiszáradása, a' kristálylencse meghomályodása 'st. által. A' vakon születteknél is több okok adhatják elő magokat; néha a' szemgolyóval nőttek össze, v. valami különös hártya boritja a' szemet; v. a' szem csillag van elzárva, v. a' szemvilág nyilása nem valódi helyén esik 's igy a' sugarak a' szem közepére nem juthatnak 'st. A' vakon születteknek semmi fogalmuk nincs a' látásról; azért nem is olly szerencsétlenek, mint kik csak idővel vakultak meg. Tapasztalás szerint a' vakon születteknek v. gyermekségökben megvakultaknak minden tárgyról egészen eltérő képzetők van. Cheselden egy ifjunak szeméről a' hályogot levonván, ez midőn már láthatott, azt vélte, hogy minden tárgy közvetlenül szeme előtt áll, 's még sem tuda egyet is megkülönböztetni; olly tárgyakat, mellyeket tapintás után rég ismert, nagy figyelemmel vizsgálgatott, hogy máskor ismét rájok ismerjen; de csak hamar mindent elfelejtett, mert egyszerre sokat kelle megjegyzenie. Nagyon csodálkozott, hogy azon személyek, kiket legjobban szerete, másoknál szebbek nem valának. Mielőtt szeme világát visszanyerte, nem nagy vágyat mutatott ez érző eszközhez jutás iránt. Mind azoknál, kik sokáig vakok voltak, nagyon szoktak élesülni egyéb érző eszközük, sőt némellyeknél még a' belső lélekmunkásság is erősbül 's némellyeknek észtehetségei álméiatraméltóképfejlődnek ki. Különösen pedig a' tapintás és hallás lesz nálok éles. Igy egy puisauxi vakról, ki chemicus és muzsikus volt, beszélik, hogy a' tárgyak idomosságát pontosan megitélte, a' tüz távolságát a' melegség fokánál fogvást meghatározta; szinte igy pontosan meghatározta a' tárgyak nehézségét, 's azt, mennyi mehet valamelly edénybe. A' hires Saunderson Cambridgeben mathematica professora, már kora ifjuságában vakult meg. Ő sok eszközt talált az arithmetica és geometria könnyebb tanulásához. Olly finom tapintása volt, hogy ujjai közé véve a' hamis pénzt tüstént megismerte, ha bár az olly mesterségesen volt légyen utánazva, hogy még az ismerő szemét is megcsalhatta.

Vakok intézete. Azon szerencsétleneken, kiket a' bal sors szemök világától megfosztott, más érző eszközeik által kell segiteni. Ha p. o. azt akarjuk, hogy a' vak olvasni és irni tanuljon, kézzel fogható, faragott betüket kell elibe adnunk 's kezét addig vezetnünk, mig ezek alakját utánazni képes. Természetesen az ismeretekben ta-

pintás által csak lassan haladhat; mert mit az ép szemü egy pillantat által felfoghat, azt a' világtalan csak a' részeknek 's lassanként az egésznek tapogatása által értheti meg. Innen vakokat közönséges iskolákban nevelni nem lehet, csak azon fő okból is, mivel lassuságok miatt a' többi ép szemü nevendékek hátra maradnának. Mivel azonban e' szerencsétlenek száma nem csekély (p. o. magában Poroszországban több mint 13,000), különös intézeteket kell számukra alapitani. A' tanitás ezekben leginkább a' lélek általános kimivelésére irányoztatik, hogy tompaságukból kivétetve rendes emberekké formáltassanak, továbbá kézi ügyességre, melly által élelmökről gondoskodhassanak; illyenek a' kézi munkák és hangászat. E' szerint a' vakok tanitása 3 főágra oszlik 1) kézmüvesi, 2) mivészi, 3) tudományos oktatásra. A' német vakintézetek, mint a' párisi is e' több oldalu oktatást teszik célul, ellenben az Angolok merő kézmüveseket akarnak képezni. Legelső, kinek fejébe gondolat villant illy vakok intézete állitására, Hauy Bálint, a' hires mineralog testvére, kit erre bécsi Paradis kisasszony látása gerjesztett, midőn e' fiatal világtalan hölgy 1780 Parisba ment, 's magát az orgonán köz tetszéssel hallatta. Ennél t. i. bámulva láta több tanitáshoz tartozó szereket, p. o. himzett föld abroszokat 's egy kis nyomtató mivet, melly által Kempelen tanácsnokkal és Weissenburg manheimi tudós vakkal levelezett. Gyülölettel emlékezék most a' franczia vakok elhagyott sorsára, hol többek közt egy korcsmáros tiz vakot összekeritett 's bolondok módjára felczifrázva vásárra hurczolt. Azon intézetet sem látá elegendőnek, mellyet 300 vak gyógyitására még Sz. Lajos az egyiptomi keresztes hadak alkalmával, midőn az ottani szemmirigyben annyin sinlenének, 1260 alapitott, mivel ezek szellemi mivelésére gond nem fordittaték. Elvégzé tehát, hogy e' szerencsétlenekre nézve az legyen, mi a' siketnémákra nézve de l'Epée apát volt; igy nyita meg 1784 egy vaktanitó intézetet, hol nem csak kézi munkák, mint himzés, kötés, kötelverés, gombkötés, hanem hangászat, ugy olvasás, irás, számolás és minden tudományok tanittatának. Olvasásra felemelt érez betüket, mellyeket mingyárt papirosra is nyomni lehete; számvetésre magas számokat; földirásra különféleképen himzett hegyekkel, folyókkal 'st. készült abroszokat használt. Ez intézetét 1791 a' kormány nyilvánossá tevé. 1790 Liverpoolban, 1791 Edinburgban, 1800 Londonban kelekedtek vakok intézetei, utóbb Dublinban, Bristolban, Norwichban is, de ezeket mind a' polgárok tartják fen, nem a' kormány. Németországon első illyen nyilvános intézet 1806 Berlinben állittatott, midőn Hauy ott Petersburg felé utaznék; mellynek előljárója Zeune a' tanitásmódot sokban igen megkönnyité 's az életre alkalmasabbá tevé; igy p. o. a' himzett földabroszok helyett, mellyek különben is tökéletlen képet adtak, félmagaslatu miv szerint készült földabroszokat használt 'st. 1808 állottak fel hasonló intézetek Bécsben, Prágában, Amsterdamban, 1809 Dresdában, 1810 Zürichben, 1811 Kopenhagában. 1813—15, midőn az egyiptomi szemmirigy olly annyira dühösködék az europai seregekben, Poroszország több illy intézetekről is gondoskodott, jelesen a' megvakult katonák számára, kik itten hasznos munkákra tanittatának. Petersburgban is állitott Hauy egyet. Hazánk sem szükölködik már a' szenvedő emberiségre nézve illy fontos és jótékony intézet nélkül. 1826 kezdett ez létesülni, midőn Beitl Rafael, egy illy Intézet vezetésére szükséges ismeretekkel biró emberbarát, szép czélja kivihetése végett legfelsőbb helyre folyamodék. Majd jeles küldöttséget neveze a' terv kidolgozására szeretett Nádorunk, 's az megállapitatván, buzditó felszólitás mene az ország minden rendeihez. Rokon érzésü keblek adakozása hamar kivánt sikert szüle, 's az óhajtott intézet Pesten nem csak felállott, hanem ma is naponként gyarapul. Igazgatója Pest vármegye

első alispánya, 's most már a' nyilvános próbatételeken örömmel és álmélkodva látjuk az itt czélirányosan oktatott világtalanok bámulandó előmenetét. Tanitatnak a' nevendékek olvasásra, irásra, fejbeli és tábláni számvetésre, magyar és német nyelvre, vallásra (kiki hite szerint), fümagok, pénznemek ismeretére, földirásra, történettudományra; továbbá azok, kik kenyerüket magok keresendik, kézi munkákra és kézmüvekre, muzsikára; kiket pedig a szerencse kedvezőbb sorsba helyezett, mathematicára, mechanicára, természettudományra, szeres muzsikára, latin, olasz, franczia nyelvekre 'st. Reményleni lehet, hogy e' jeles intézet idővel még szélesebb terjedelmet nyerend. A' bécsi intézet igazgatója Klein F. W. derék munkát adott ki e' tárgyban *Lehrb. zur Unterr. der Blinden* (Bécs 1819 rezekkel.) Vakok intézetének neveztetnek még az ollyanok is, hol a' világtalanok csupán gyógyitás és ápolás végett vetetnek fel, mint Lipcsében, Erfurtban 'sát.

VAKOLAT. Csaknem minden falat be szokás boritni részint tartósság, részint csinositás végett földből, mészből, gipszből, üvegdarabokból 'st. álló vegyülettel. Fő dolog e' körül, hogy mind a' falnak, mind a' vakolatnak állatékja ugy egyesüljenek, hogy a' vakolat idő, salétrom kiütés, és csapkodó eső miatt a' falról le ne váljék. E' végre még néha vékonyabb máz is szükséges, melly aztán a' falat és a' vakolatot chemice egyesiti. Azonban itt hely és éghajlat sokat határoz.

VÁLASZTÁSI CAPITULATIO, l. VÁLASZTÓ ORSZÁG.

VÁLASZTÓK a' német birodalom elenyészte (1806) előtt azon legfelesb német fejedelmek voltak, kik a' császárválasztás jogával ki, rekesztőleg birtak. Számok 7 volt, u. m. 1) a' mainzi, 2) trieri, 3) kölni, mint első érsekek 's birodalmi kanczellárok, 4) pfalzi, 5) brandenburgi, 6) szász, 's 7) cseh, kikhez jött 1692 8) a' braunschweig-lüneburgi. Ók szerkezék azon feltételeket is, mellyek alatt az uj császár választandó vala. Most csupán a' hesseni választó viseli e' czimet, ki ezt Napoleon bukta után is megtartotta.

VÁLASZTÓ ORSZÁG az, melly a' főhatalmat az uralkodónak csak személyére, nem pedig örökösen adja által. Illyenek voltak t. k. Német-, Lengyel- 's Magyarországok. Ellentétben áll az örökös országlással, ha t. i. az uralkodót fija követi, 's hol firól fira megy az uralkodói méltóság. Itt csak akkor szál vissza a' legfőbb hatalom a' népre, ha az uralkodó ház kihalt, mint Svédországban történt 1809. Illy esetben a' nép ismét tetszése szerint adja által a' legfőbb hatalmat valakinek 's azon feltételek meghatározása, mellyek alatt a' nép ezt teszi, választási capitulationak neveztetik. A' választó ország kétféle, v. t. i. tetszése szerint adja által akárkinek a' nép a' főhatalmat, v. pedig részint születéstől, részint választástól függ az, mint a' török birodalomban, hol ugyan osman családjánál van a' főhatalom, de nincs első szülöttséghez kötve, hanem választatik az uj szultán. Jó az uralkodó-választás, mert az alkalmatosabb ülhet királyszékre, de a' választási szerződések sokszor ugy megkötik a' legjobb érzetü fejedelem kezét is, hogy igazán a' nagyok országolnak, ő pedig csak az uralkodó üres nevét viseli, mint hazánk több királyainak példája bizonyitja.

VÁLASZTÓVIZ, több (egyszerü) v. kevesebb (kétszeres választóviz) vizzel véknyitott salétromsav. Mennél tisztább, annál jobb. Tiszta állapotban ezüstöt 's ónat feloldoz. Asványok feloldozására használtatik; bőrt és selymet tartós sárga szinre fest. Királyviz v. aranyválasztóviz, az arany és platina feloldozó szere, választóvizből 's $\frac{1}{5}$ sósavból, v. e' helyett konyhasóból v. szalámiából készittetik. L. Simon *Kunst Scheidewasser zu brennen* (Dresden 1771.)

Valckenaer (Lajos Gáspár), hires hollandi philologus és criticus Franeckerben, aztán Leydenben. 1715 szül. Leuwardenben Hollandban, Franeckerben literatura, philosophia és theologia 's 1741 görög nyelvv tanitója leve, honnan Leydenbe mene' által, 's itt hm. 1785. Több görög irót magyarázott, nevesen Theokritust, a' Phoenissaet, Euripides Hippolytusát, 's Kallimachust. Apróbb munkái: *Op. philol.* (Leipz. 1808); *Diatribe in Euripidis perditorum dramatum reliquias.*

Valckenaer (Jan) az előbbinek fija, oskoláit végezvén, Franeckerben törvénytanító leve. Tudományának hire 's az oraniai ház ellenségeivel tartása 1787 Utrechtben törvénytanitói széket szerzének neki; de az örökös helytartó visszatérte Holland elhagyására kinszeriték őtet, midőn Francziaországba mene 's 6 Febr. 1793 jelen vala azon követek közt, kik a' nemzeti gyüléstől segitő sereget kérének a' hollandi honszeretők számára. Midőn 1795 e' kivánat teljesedék, V. Hollandba visszatére, statusjogtanitó leve 's *Der Advocat der batavischen Freiheit* cz. folyó iratával az oraniai ház leghevesb pártolójának mutatkozék. 1796 Spanyolországba követnek küldeték. 1799 visszatére, de ismét rendkivüli követséggel Madridba kelle mennie, hol 1801-ig marada. Rövid magános élete után Berlinben értekezék a' porosz országlással azon austriai költsön visszafizetése végett, melyért Schlesia adatott zálogba. Midőn 1810 Lajos király Hollandnak Francziaországgali egyesittetését akadályozni akará, ő választaték követté Napoleonhoz. Visszajövén, magányban éldele a' szép tudományoknak. Munkái közt emlithetők: 1) *De peculio quasi castrensi veteribus jurisconsultis incognito, ejusque vera origine;* 2) *Rechtsgutachten in Sachen des Erbstatthalters Wilhelm V.* Mint a' németalföldi intézet tagja 's a' veres sasrend lovaga mh. 62 éves korában Harlemben 25 Jan. 1821.

Valdensisek. Ez a' keresztény felekezet nevét 's eredetét Valdus (Valdo, Vaud) Péter lyoni gazdag polgártól vette, jóllehet némelyek a' Valdenses nevet a' vallistól (völgy) minthogy végre sok üldözés miatt a' remonti völgyekbe huzták meg magokat, akarják lehozni. Ez a' Valdus Péter 1170 táján a' szent irás és keresztény atyák munkáinak, mellyeket ő nemzeti nyelvére lefordittatott, olvasása által arra a' gondolatra jött, hogy az apostolok, és első Keresztények életmódját kövesse; ennél fogva jószágát a' szegények közt elosztotta 's prédikálása által igen sok követőt szerzett, kik önkényes szegénységekről Leonistáknak, vagy lyoni szegényeknek, fa lábbelijektől, melly francziául Sabotnak neveztetik, Sabatatiknak, vagy Insabatatiknak, alazatosságokért pedig Humiliatiknak neveztettek. A' papságot megvetvén 's a' romai széktől elszakadván, csak az erkölcsök javitását tették magoknak fő czéllá, 's a' szent irást hiteknek egyetlen sinórmértékévé, mindent egyebet, mi abban az apostolok rendeleteiben nem találtatik, hijában - valóságnak állitván, honnan a' veronai conciliumban 1184 eretnekeknek kiáltattak ki. A' közönséges üldöztetés sulyát mindazáltal a' 13 száz. elején kezdették érezni, midőn déli Francziaországban a' toulousei és foixi grofok pártfogása alatt igen elterjedtek 's az Albigensesek elleni eretnekháboru alkalmával. Ezen kegyetlen sanyargattatások 's üldöztetések idejében, melly 1209—1230 tartott, sokan kivándoroltak Francziaországból Aragoniába, Savoyenbe és Piemontba. Spanyolország nem szenvedte meg őket; Languedocban (Francziaorsz.) ellenben 1330-ig, Provenceban kemény nyomatások alatt 1545-ig, midőn az aixi parlament legkegyetlenebb módon töröltette el őket, legtovább pedig Dauphineben maradtak meg, honnan és igy Francziaországból 1703 a' Cevene hegyek közt, a' protestans vallás szabadságáról szóló nantesi edictumnak eltöröltetése miatt támadt rettenetes zendülés és ebből származa-

zott háboru alkalmával üzettek ki a' legutolsó Valdensisek. A' 14 század közepe táján ezen felekezetből Calabriába, és Apuliába, hol csak hamar elnyomattak, 's Csehországba is költöztek, hol Grubenheimereknek (vermekben vagy üregekben lakóknak) neveztettek, mivel barlangokban tartózkodtak. A' csehországiak utóbb a' Husziták közé elegyedtek. Állandó lakhelyre találtak ellenben nyugoti Piemontnak természet által megerősített völgyeiben, hol tulajdon felekezetet alkottak, melly a' más tartománybeliekkel öszveköttetésben levén, mind ekkoráig fő helye maradt a' Valdensisek vallásfelekezetének. Nyugalmas lakások mindazáltal itt se volt, mivel a' 16 században a' Reformátusokkal kezet fogván azon közönséges szélvész, melly a' Reformatiot el akarta fojtani, őket is nagy mértékben érdekelte. Ezért irtattak ők ki Franciaországban, 's ez okozta piemonti üldöztetéseket. A' saluzzoiak ugyanis 1733-ig tökéletesen eltöröltettek 's a' többi völgyekben lévők, bár a' turini udvartól vallásszabadságot nyertek, megtámadtattak 1655 a' szerzetesek és katonák által, kik kegyetlenül bántak velek, 's a' legnagyobb kinok közt végeztek ki sokakat közülök. A' megmaradt férjfiak annakokáért fegyvert fogtak, 's részint tulajdon vitézségek, részint a' protestans tartományok közbenjárása által végre szabadságok, ámbár keskenyebb határok közé szorittatva, a' 18 Aug. 1655 Pignerolban kötött egyezet szerint ismét megerősittetett; hanem ez a' csendesség se volt tartós, mert a' rajtok elkövetett uj erőszakoskodások ismét fegyvert fogattak 1664 velek, de a' békesség ez uttal is nem sokára lecsendesitette őket. A' Franciák ösztönözésére 1685 ismét megujultak az üldözések, mellyek sok ezeret kinszeritettek a' protestans tartományokba vándorolni, kik Londonban a' Franciaországból kiköltözött Reformatusokkal, Belgiumban a' Vallonokkal, Berlinben a' franczia reformata közönséggel egyesültek. Mintegy 2000-en Helvecziában kerestek menedéket, kik közül 1689 néhány csoport fegyveres kézzel ismét Piemontba ütött, hol az ott maradtakkal egyesült, de sok sanyargatást szenvedett, mig Poroszország eszközlésére a' turini udvar 1725 a' nyomást 's üldözést megtiltotta, 's szabad vallásgyakorlást engedett. A' würtembergi királyságban is telepedtek meg a' Valdensisek közül 1699, kiknek maradékai most 10 községben 1600-an vannak. — Vallástudományok csupán az evangeliumon alapul, melly, mint catechismusaik is saját, hajdani franczia és olasz szavakkal öszvekevert nyelveken van irva. E' nyelven tartatott együgyü istentiszteletek is 1603-ig, midőn hajdani tanitóik kihalván, Franciaországból hoztak magoknak prédikátorokat, 's azólta az istentisztelet franczia nyelven tartatik. Ezek a' tanitók mindazáltal semmi különös papi rendet se formálnak, 's a' Reformatusok akademiáiból szoktak oda vitetni. Vallásszertartásaik csak a' keresztelés és urvacsora, mellyre nézve Kalvin véleményét tartják. Alkotmányok ezen többnyire szőlőmiveléssel, és baromtartással foglalatoskodó községeknek, mellyeknek öszvekötő lánczok az évenként tartatni szokott egyházi gyülés, köztársasági. Mindenik községnek feje a' consistorium, melly a' legöregebbekből és egyházi szolgákból áll, a' pap elölülése alatt, 's az erkölcsökre vigyáz és némelly kisebb ügyeket igazit el. Eredetektől fogva a' Valdensesek tiszta erkölcsü, szorgalmatos, munkás és legjobb alattvalók voltak. Lelki mivelődésre nézve a' többi protestans felekezeteknek utánok vannak.

Valencia, spanyol tartomány, melly hajdan Aragonia koronájához tartozék, a' földközi tenger, Murcia, Cuença, Aragonia és Cataluna közt fekszik, Európának legszebb égalja alatt, 381 nsz. mf., Spanyolország Edenének tartatik, teljes hegyekkel, gyönyörü völgyekkel, és több viztől, jelesen a' Xucartól, Segurától és Guadalaviartól öntöztetik. Az ég csaknem mindég tiszta 's frissitő tengeri

szelek mérséklik a' hévséget. Dér és ködök egészen szokatlanok. A' bujántermő földet 830,000 lakják. — Valencia, a' főváros, bájoló 's termékeny tájékon fekszik a' Turia v. Guadalaviar mellett, 5290 ház. 's 100,000 lak., falakkal 's bástyákkal körülvéve, fellegvárral, szép épületekkel, 74 templommal, 40 klastrommal 's 16 korházzal, talált gyermekek 's tébolyodtak házával. Itt lakik a' főkapitány, érsek; egyetemnek (1820 többen tanultak benne 1800-nál), képző művészségek academiájának 's gazdasági társaságnak helye. A' selyemgyárak 's harisnyaszövések 3618 szövőszéket 's 22,000 embert foglalatoskodtatnak; a' város körül több van 50 papiros-malomnál.

Valenciennes franczia város és jó erősség a' Scheldénél, az éjszaki dep-ban. Várát Vauban építette, melly mint a' város sok vivatást állott ki. 2500 ház. 's 17,000 lak. van.

Valentini (György Vilmos, báró), királyi porosz vezérhadnagy, sz. 1775, és Berlinben a' katonai nevendékintézetben neveltetett. 18 éves korában jelen volt az első franczia háboruban, mint alhadnagy és Landaunál megsebesittetett. A' hadviselés végeztével tapasztalásait: *Abhandlung über den kleinen Krieg* cz. a. közre bocsátá; Potsdamba a' vezérkarba tétetett által, 's 1805 mint kapitány szolgált a' Svédek ellen. 1806 Hohenlohe alatt részt vett a' saalfeldi csatában, 's helyreállván a' béke, majornak neveztetett ki. Midőn Napoleon 1809 Austria ellen indulna, austriai szolgálatba lépett, 's a' békekötés után: *Geschichte des Feldzuges von* 1809 czímü munkáját sajtó alá bocsátá. 1810 az orosz seregben harczolt a' Törökök ellen, jelen volt a' rustsuki ostromnál, és Sándor császár által ezredes kapitányi helytartóságra emeltetett. 1811 Petersburgba ment, és innen Berlinbe, 's itt porosz szolgálatba állott. 1813—15 York és Bülow csapatjaikban harczolt, 's részt vett a' lipcsei csatában is. Franczia-országban feje volt a' generalstabnak, 's az 1815 háboru után glogaui várnagyságra emeltetett. Itt készültek e' munkái: *Abhandlung über den Krieg in Beziehung auf grosze Operationen* (Berlin 1821—24 3 köt.) és *Lehre vom Festungskriege* 'sa't. Valentini több katonai rendek vitéze, és 1828 olta főfelügyelője a' berlini katonaintézetnek. —*l*—*y*.

Valentinianus, 3 romai császár. I Valentinianus, Gratianus vitéz tábornok fija, Cibalában (Pannoniában) szül. K. u. 364 lépe uralkodásra, mellyet Valens öccsével megosztott, napkeletet ennek engedvén. Vitéz, de durva 's tudatlan és felette fajtalan életü ember vala, honnan a' birodalom elpusztulását nem akadályozhatá meg. Miután a' szláv és teut népek ellen hijában csatázott, mh. 375. — II Valentinianus, az előbbinek fija, anyja Justina gyámsága alatt kezde uralkodni, de Arbogastes galli születésü katonatisztttől megöletett 392. — III Valentinianus, Constantiusnak és Placidának, N. Theodosius leányának, fijok, nagybátyja Honorius holta után, 6 évos korában császárrá kiáltaték 425, 's szerencsétlen uralkodása alatt a' Svevek és nyug. Gothok Spanyolországot, a' Vandalok Afrikát, az Angolszászok Britanniát, a' Frankok Galliát elfoglalák 's Attila Hunnjai Olaszországot feldulák. Semmire kellő 's buja életét öszveesküvés oltá el 455.

Valerianus (Publius Licinius), romai császár 253—260 K. u., szül. 190. Vitéz 's nagy és feddhetlen characterü fejedelem vala, miért, Decius császár a' birodalom pusztulásának akadályozására a' megszünt censori hivatalt ismét bevivén, a' tanács köz akarattal őtet emelé e' hivatalra. A' legioktól majd császárrá kiáltaték ki. Már 63 éves levén, midőn e' méltóságra emelteték, fiját Gallienust közuralkodóvá vevé fel. De a' birodalom helyzete akkor ollyan volt, hogy mindkettejek országlását belső zavarok, 's kivülről Németek, Gothok és Persák háborgatásai nyugtalaniták, sőt 225 Azsiában uj persiai birodalom álla fel. Artaxerxes alatt, kinek fija, Sapor, az elfoglalt

persiai tartományokat visszavevé, V. személyesen vezérlé seregét ellene, de Edessánál (260) megvereték 's elfogaték. Sapor, ha a' történetirók elbeszéletei nincsenek nagyitva, igen embertelenül bánt vele. A' szerencsétlen öreg naponként kitetetek a' nép csufolódásának; ha a' király lóra akara ülni, a' fogoly császár hátáról lépe fel; 's midőn e' bánatjában mh., fejét kitömeté 's diadali emlékül eltevé. V. eleinte pártolá a' keresztényeket, de utóbb üldözteté.

Valerius, sok Romainak neve. Ezek közt legjelesebb az, ki a' Tarquinius superbus utolsó romai király ellen koholt összeesküvés főrészese 's igazságszeretetével kitetsző férfi vala. A' népet 's ennek szabadságát igen pártolván, Publicola v. Poplicola melléknevet kapott. Ő és Brutus voltak első consulai az uj szabad statusnak, társának holta után e' méltóságot egyedül 's ritka haszonkeresetlenséggel folytatá 's több hasznos rendeletet hoza. Még 3szor visele consulságot 's vitézségével is kitetszék, nevesen győzedelmeskedék a' Sabinokon. Olly szegényül hala meg, hogy a' status költségein temetteték el. Hálából a' piaczon siremlék emelteték neki. A' romai asszonyok azzal tisztelék emlékezetét, hogy, mint Brutust, őtet is esztendeig gyászolák.

Valerius Flaccus (Cajus), l. Flaccus (Cajus Valerius).

Valerius Maximus, romai történetiró, ki K. u. 30 körül 9 könyvben *Dicta et facta memorabilia* munkát irt, mellyben az erkölcsöket, szokásokat, erényeket, vétkeket 's st. a' Romaiak 's más népek történeteiből igyekszik felvilágositni. Hihetőleg patriciusi családból származott, szolgált Sextus Pompejus alatt Azsiában 's aztán magányba vonula. Legjobb kiadat Forremiusé (Leyden 1726). Németre többen forditották; legujabban nevetlen (Frankfurt a. M. 1805—7).

Valetta (La Valetta), Málta (Angolok alatt levő) szigetének fővárosa, hajdan a' máltai rend főhelye, jól épült 's tenger felől sok palotái és pompás templomai gyönyörü tekintetet adnak. 3500 ház. 's 33,470 lak. vannak. Széles utczái lávával kirakvák. Kikötőjét legszebb épitmények diszesitik. Igen szépek a' nagymester hajdani palotája, most a' kormányzó laka, a' 7 tanuk palotái, városház, főtemplom, fegyvertár 'sm. Tudományos intézetei: egy könyvtár 's csillagásztorony. 3 tágas és bátorságos kikötői most angol felsőség alatt Afrika éjszaki partjainak főpiacza, kereskedése napról napra nevekedik. Csudálkozásra méltók kősziklába vágott falai, mellyek ezt a' helyet csaknem megvehetlenné teszik. Ezeknél szenvede hajótörést 1565 II Soliman nagy feltétele, 's a' vitézek bátorsága a' 16 száz. legszebb tettei közé tartozik. 1798 árulás franczia, 1800 éhség angol kézre keritteté.

Valla (Lőrincz) hires nyelvésze a' 15 századnak, 's azok sorából való, kik a' classica literatura feltámasztójinak tisztes nevével jeleltettek meg. Szül. 1407 v. 1415 Romában, hol fel is neveltetett. Tanitója volt a' szép müvészeteknek 's a' szónokságnak Olaszország több városaiban. De veszekedései 's a' scholasticus bölcselkedők ellen intézett iratai számos ellenségeket zuditottak fel ellene. Nápolyba ment tehát, 's itt V Alphons udvarában szivesen láttatott. De itt is összekapott az inquisitióval, 's mint mondatik, nyilvános helyen megvesszőztetett. Ismét visszatért Romába, 's miután pápai titoknokságra és kanonokságra emeltetett volna, mh. 1457 v. 1465. Munkáji: *Elegantiae latini sermonis; De vero et falso; Ferdinánd aragoniai király történetei; Herodotus, Thucydides és Homer forditásai*, 'st. —*l—y.*

Vallás, olly régi e' tárgy, mint az ember 's ennek Isten iránti viszonya. Nem lehet felőle kivülről valódi ismeretet szereznünk, hanem bennünk kell élnie és uralkodnia, ha igazságáról meg-

győződni akarunk. Az embernek némi sajátságos idomán, hajlandóságán épül az, mellyet vallásosnak nevezünk. Mivel t. i. az ember a' nekie adott természetnél fogva nemcsak nemi viszonyba állíttatott az istenséggel, hanem azt sejdítheti is és megismerheti, ez idoma által lehetővé tétetett rá nézve a' vallás. Valami isteni van bennünk, mi eredetét gyanitja 's a' tökéletes teremtőre utal, egy magasb természet, melly a' legmagasbhoz emelkedik 's vele egyesülni törekedik. De valami isteni van felettünk is, mi a' világban, mint dicsőségének fényében 's az okosságban jelenti ki magát az embernek. Hol már az ember, érzéki világ által korlátolt természetének érzetében, ama magasb hatalom előtt, melly felette uralkodik, magát megalázza, de szabadsága és öntudata érzetében magát teremtőjéhez szabadon felemeli 's a' dolgok rendében annak kijelentett akaratját megismeri: ott van igaz vallás. A' vallás tehát az indulatnak istenség felé tartása, iránya. A' vallásos idom különféleképen fejlik ki, azért az emberek szellemi különségéhez képest a' vallás is különböző. Ez a' különféle tanitásokban, nézetekben 's szertartásokban mutatkozik. Ezek azon kapcsok, mellyek az embereket vallásos szükségök közös kielégitése végett kisebb nagyobb tömegekben egyesitik. Ezen alapul a' positiva religio fogalma is. A' kijelentett vallás alatt ollyat értenek, mellynek eredete 's terjesztése egyenesen az istenség különös és rendkivüli nyilatkozása által történt; a' természeti alatt pedig ollyat, mellynek eredete egyedül a' lélek ön munkásságán épül.

Vallásbékekötések. V. Károlynak I. Ferencz franczia királyali hadakozásából 's azon kimélésből, mellyel Bölcs Fridrik szász választó, mint legnagyobb befolyásu német fejedelem iránt viseltetni kéntelenitették, lehet kimagyarázni Károly első lépéseit, mellyek szerint ellene volt ugyan a' reformationak, de elnyomására kemény rendeleteket nem tett. Ezekhez jövén még az evangyéliomi rendek állhatatossága a' speyeri birodalomgyülésen, a' Schmalkaldi szövetség (l. e.), a' Törökök Magyarországba beütése 's Károlynak a' pápával meghasonlása, — alkudozásba ereszkedék tehát a' császár a' Protestansokkal 's igy jöve létre 1532 a' nürnbergi vallásbéke, mellyet a' Protestansok 23 Jul., a' császár 2 Aug. ira alá. Ez által a' Protestansok nem nyertek többet, mint a' mivel birtak, a' császár ellenben mindent, mit kivánt; mert mindenik fél arra kötelezvén magát, hogy nem fog ellenségeskedni, conciliumig, vagy ha ebből semmi se lenne, uj egyezetig, a' császár szabadon dolgozhaték tervein 's mig külső ellenségeivel csatáza, nem félhete belsőtől. A' Protestansok, bár kivánataik nem teljesittettek, hasonlóul azért fogadák el e' békét, mivel nyugalomra vala szükségek. Azonban 1544 a' crespyi béke ismét munkába veteté Károlyal a' Protestansok elnyomását, mi annyival könnyebb lehete most, mert a' protestans szövetség fejei, János Fridrik szász választó és a' hesseni landgrof nem legjobb egyetértésben valának egymással, sőt mindenik haza mene seregével 's a' felföldi rendeket sorsokra hagyá. Ezen egyenetlenség káros következését csak hamar érzé a' szász választó, mert Móricz szász herczeg, bár protestans volt, titkon összeszövetkezvén a' császárral, becsapa a' választó tartományiba, 's bár a' választó őtet kiveré, sőt csaknem egész birtokát is elfoglalá, hirtelen ott terme a' császár 's 24 Apr. 1547 Mühlbergnél teljesen legyőzé a' választót, 's birtokába és méltóságába Móriczot helyezé. Igy a' császár, főleg miután a' hesseni landgrofot is elfogá, azt vélé, hogy czéljának elérése már markában van; de véletlenül távolabb esék attól, mint valaha volt, mert Móricz általtátván a' császár nagyravágyó terveit, 's hogy fiát, Filepet, örökös német császárrá akarja tenni, eltökélé, hogy Németország szabadságát kivivja, 's ipát, a' landgrofot, kit hijában kért ki, fogságából kimenti. Két dolog igen segité Móriczot, a) az Interim (l. e.),

melly legfőbb mértékben elkeserité a' Protestansokat 's igy hajlandóbbak valának, mint előbb fegyverfogásra, és b) a' nyakas Magdeburg ellen hozott birodalmi számüzés végrehajtatásának rábizása, mert Magdeburg felette erős levén, figyelemgerjesztés nélkül gyüjthete olly nagy seregét, millyent akára 's a' költség a' birodalom pénztárából fizetteték. Magdeburg megadván magát, Móricz a' helyett, hogy seregét elbocsátotta volna, ráütött a' császár népére, melly az Alpesek szorosait örzé, legyőzé azt 's 22 Maj. 1552 csak 2 mf. volt Innsbrucktól, honnan a' köszvényben sinlett császárnak 's öccsének Ferdinandnak szaladással kelle meg menekedniek a' fogságtól. Móricz e' szerencséje a' passaui egyezetet szülé (31 Jul. 1552), melly szerint a' landgrof szabadon bocsáttaték, a' schmalkaldi háborukor számüzettek honokba visszahivatának 's a' Protestansok teljes vallásszabadságot nyerének. Ezen szabadságot végre 26 Sept. 1555 az agostai (augsburgi) birodalomgyülés is megerősité a' császár nemeslelkü öcscsének, Ferdinandnak, eszközlésére. E' békébe ekkor a' németországi Reformatusok nem voltak befoglalva, 's csak a' westfaleni békekötéskor nyertek egyenlő jogokat a' Lutheranusokéval.

VALLÁSEGYESÜLET l. UNIO.

VALLÁSOSSÁG azon vallásos character, melly semminemü visszonyaiban se veszti el szemei elől az isten iránti szeretetet. A' vallásosság ugy áll a' valláshoz, mint az erkölcsiség az okossághoz, a' lélekesmeretesség a' lélekesmerethez, a' virág a' gyümölcshez.

VALLÁSSZABADSÁG abban áll, ha különbféle vallásfelekezetek valamelly statusban 1) istentiszteléseket nyilván tarthatják, 2) gyermekeiket 's papjaikat saját oskoláikban tanittathatják, 3) vallási 's egyházi dolgaikat 's szerkezeteket tulajdon elvek szerint rendezhetik, 4) más egyház papjai iránt semmi köteleztetések sincs, 5) ugyanazon polgári jogokkal birnak, mellyekkel a' status más polgárai, 6) ha az egyházi költségek minden különbség nélkül a' status pénztárából fizettetnek. Illy teljes vallásszabadság csupán az éjszakamerikai egyesült statusokban létez, hol a' status kormánya csak arra ügyel, hogy a' vallásfelekezetek egymással békésen éljenek. Melly káros legyen annak korlátolása 's nyomása, bizonyitják Spanyol-, Francziaországok, Salzburg és Pfalz, mellyek miatta legszorgalmatosabb alattvalóikat vesztek el, kik részint megöltettek, részént kivándoroltak; ellenben Angolország, Holland, Poroszország 's más türedelmes statusok népessége, 's jóléte szemlátomást nevekedett a' lélekesmeret szabadságának védelme alatt. Mindazáltal bár melly kivánatos volna is a' közönséges vallástürelem, még se kell elfelejtenünk, hogy csak addig becses az ember előtt valami, mig annak birtoka kétségessé tetetik, 's bámulva olvassuk, melly elszántsággal mentek az első sanyargatott Keresztények mártirhalálra, hogy a' franciaországi Protestansok inkább elveszték vagyonokat 's élteket, mint hitvallásokról lemondtak volna, sőt a' Zsidók is inkább készek voltak akármelly áldozatra, mint hiteket megváltoztatták volna.

VALLE (Péter) előkelő nemzetség sarjadéka, sz. 1586 Rómában; egyike a' 12 század legjelesebb utazójinak. Szép esmeretekkel felruházva, boldog jövendőt reményle, de szerelmes viszontagságain elkedvetlenedve, előbb Nápolyba, 's 1614 napkeletre utazék. Törökországban, Egyiptomban, Arabiában, Persiában és Arabiában 11 évig tartózkodék, 's e' tartományok nyelveivel és lakosaival közelebbről megismerkedett. Bagdadban egy szép georgiainéval kelt összve, de ezt is csak hamar, halál által, elvesztette. Ez eset visszatérésre birá őt, 's 1626 ismét Rómában látjuk számos keletszaki kisérőkkel. Itt meghalálozott nejének egyik szolgálójával házasságra lépett, 's a' tudományoknak és szép müvészeteknek szentelé éle-

tét. Utazásának nagybecsü leirása is ekkor készült. Mh. Romában 1652. —*l—y.*

Vallière (Louise Françoise de la Baume le Blanc, herczegné), XIV Lajos szeretője, régi nemes családból szüli. 's az orleansi herczegné udvari dámája vala. 2 évig lángola benne a' Lajos iránti szeretet, mig Lajos azt észrevevé. Szelid characterét legfényesb állapotjában is megtartá 's ezt jótételre használá. Hozá való szeretetből Lajos Vaujour mezei jószágot 's St. Christophle bárságot herczegséggé 's pairséggé emelé. Montespan asszonytól kiszorittatván, 1765 egy parisi carmelita-klastromba vonula, hol Louise de la Misericorde névvel éle, 1710-ig, midőn 66 évében mh. Irt *Réflexions sur la misericorde de Dieu.* Genlis asszony igen érdekes román tárgyává választá őt 's hires Lebrun egy szép bünbánó Magdolnát feste képe után. L. *Mém. de Mad. la Duchesse de la Vallière* (Paris 1829, 2 köt.).

Vallonok, a' Schelde és Lys közt lakók, kiknek földjéhez tartoznak még hajdani Flandriának egy része, a' mostani éjszaki és csatornai (pas de Calais) franczia megyék. Tágasb értelemben e' név alatt hajdani Hennegaunak, Namurnak, Luxemburgnak, Limburgnak 's részint a' régi lüttichi püspökségnek is vallon vagy romlott franczia nyelvet, melly a' kihalt gall nyelv maradványának tartatik, beszélő lakói értetnek. Régi földleiratokban vallon Flandria 's vallon Brabant emlittetnek. Vallon testőr, melly egy részét tette valaha a' spanyol király testőrzőinek, onnan vevé nevét, mivel Flandriának vallon részéből szedetett össze, mig e' spanyol felsőség alatt volt.

Valmyi ágyuzás, 20 Sept. 1792. L. Kellermann. Hogy a' braunschweigi herczeg, bár a' la lunei tetőt elfoglalá, a' már visszanyomuló ellenséget nyomon nem követé, mi a' győzedelmet és ezáltal Europa utóbbi sorsát eldöntötte volna, a' volt oka, mivel a' valmyi dombok hasonlók a' Johannisberghez (Nauheimnál), hol Condé herczeget 1 Sept. 1762 visszanyomván, a' megette rejtekben állott tartaléktól megveretett. Attól tartott t. i. hogy a' valmyi dombok megett is rejtezhet haderő.

Valmyi (herczeg), l. Kellermann. — Fija Metzben szül. 1770, atyja alatt katonáskodék, 1796 kitünteté magát az olaszországi hadseregnél, mint vezérsegéd, 1800 sokat teve a' marengoi nagy győzedelemre, 1805 részt veve az austerlitzi csatában, 1808 a' portugali, 1809 a' spanyolországi, 1813 a' német, 's 1814 a' francziaországi táborozásokban, 's mindenütt dicséretesen. XVIII Lajos 1814 lovasság főügyelőjévé, Napoleon 1815 a' pairkamara tagjává tevé őt, de e' méltóságát a' Bourbonok második visszatértekor elveszté.

Valombrosa, apátság az Apenninekben a' fiesoli püspökség kerületében. 1038 barátrendet alapitott itt Gualbert János, szent Benedek szabálya szerint, 's eredetéről valombrosainak neveztetett e' rend, tagjai pedig ruházatokról szürke barátoknak is. Magány és szemlélődő ajtatosság voltak czéljaik, de csak hamar klastrommá változott által a' remetelak. 1662 a' sylvestrinusokkal egyesültek, 's feketében járnak azolta. Valombrosa a' franczia revolutio vészei közt is épen maradt, 's a' megfutamodott papoknak menedékül szolgált. A' rendnek egyik tagja, pater Hugford Henrik, a' scagliola név alatt ismeretes és utóbb Fiorenzoban nagyobb tökéletességre hozott kőfestést találá fel, és *il Paradisino* nevü gyönyörü remetelakában, annak gyakorlásával foglalatoskodott. Még most is fenáll e' klastrom, 's utazóktól és hivektől gyakran látogattatik meg.

Valpy (A. I.) hires könyvnyomtató 's könyvkiadó Londonban. Első volt, ki nagy költséggel görög és latin betüket készittete Londonban, mert ő előtte e' könyveket Oxfordban 's Cambridgeben nyomtatták. Ő alapitá a philologusoktól annyira kedvelt *Classical*

Journált, 's ő adá ki temérdek költséggel Stephanus *Thesaurus lingvae graecae*-jét is. Legkedveltebb intézményinek egyike, nevezetes folyó iratok gyüjteménye, melly több év olta *The pamphleteer* cz. a. jelen meg.

VÁLTÓLEVÉL, irásban foglalt pénzkimutatás, mellynél fogva a' váltólevél kiadója, v. a' ki ennek köteleztetését általvevé, meghatározott summát bizonyos időben lefizetni kötelezi, 's ha ezt nem tenné, személye elfogathatásának is aláveti magát. Innen következik, hogy a' váltólevél alapja mindég egyezet, mellynek tartalmát a' váltólevél foglalja magában. L. Boset *Der Wechselcontract nach seinen historischen u. s. w. Ansichten* (Prag 1812). A' váltólevelek 1) ollyak, mellyekben a' kiadó maga igéri a' kifizetést; itt csak 2 személy jő elő, u. m. a' kiadó 's elfogadó. 2) Ollyak, mellyekben a' kiadó mással fizetteti ki a' pénzt. Ezek sajátképpieknek is neveztetnek, mert a' legnagyobb kereskedési fizetések ezeknél fogva tetetnek. Nedves váltólevelek nevet is viselnek, mivel gyakran tengeren keresztül vitetnek (cambia trajectitia). Ezeknél 4 személyről van szó, bár nem különbözők ezek mindég: 1) a' kiadó, ki a' felvett pénzt másutt fizetteti ki; 2) a' remittens, ki a' váltót általveszi, a' pénzt a' váltólevél adójának befizeti, hogy ezt másutt kapja ki; 3) a' váltólevél bemutatója, ki t. i. megjelen azzal ott, hol kifizettetik a' váltólevélben kitett pénz; 4) az, kihez a' váltólevél, mint fizetőhez, utasittatik, 's ki azt, e' szót *Elfogadom* 's nevét aláirván, a' kitett pénz pontos lefizetésére kötelezi magát. A' váltólevelet indossatio (l. INDOSSÁLNI) által másnak is ált lehet teljes joggal engedni, ki aztán a' kitett pénzt felveszi, csak hogy mindenik indossansnak jót kell állnia a' váltólevél készpénzbeli becséről. A' kinek tehát külföldön fizetni-valója van, váltólevelet vehet 's ezt, hitelezőjéhez indossálva, kész pénz helyett küldheti 'sit. A' kifizetés ideje különbféle: 1) a' kiadatás után 14 nappal, 1, 2—6 hónap mulva 'sat. 2) a' bemutatás után számlált bizonyos idő mulva; 3) uso (l. e.) szerint. A' váltólevél rendszerint kész pénzzel fizettetik ki. A' váltólevelek időmulta rövidebb, mint a' közönséges. A' mi a' váltólevél formáját illeti 1) a' nap és summa iratnak bele, 2) berekesztetik e' szavakkal: Pontosan felvettem, 3) a' kiadó nevét aláirja. Egyszersmind az a' mód is beiktattatik, melly szerint a' tulajdonos pénzét megkaphatja, mint azon pénznem is, melly a' kifizetés helyén divatoz. A' pénz mennyisége, melly a' váltólevélbe beiratik 's melly szerint határoztatik meg a' remittens által a' váltóért fizetendő summa, fixa valutának, 's az a' pénz, mellyben számittatik a' váltóért kifizetendő pénz, ingó valutának neveztetik. A' váltólevél folyama (Wechselcours) az álló és ingó valutának egy helyen és egy időben divatozó egymáshozi viszonya; p. o. a' folyam Leipzigtól Hamburgig 145½, azaz, a' váltólevélben kitett 100 bankotallér Hamburgban, mint fixa valuta, 145 tall. 's 6 garassal (szász pénznemben) fizettetik ki, mint ingó valutával. Ha ingó valutában éppen annyi becsü nemes ércz fizettetik, mint a' mennyit tesz a' nemes ércz becse fixában, akkor a' cours al pari áll. Ha ingó valutában több ezüst adatik közönségesen, mint a' mennyit a' fixa foglal magában, ugy a' cours emelkedett, ha kevesebb, alább ment, mit meg lehet tudni abból, ha inkább v. kevésbé keresnek váltóleveleket a' vevők. — Nem volt találmánynak jótevőbb befolyása a' nemzeti gazdagságra 's népek kereskedésére, mint a' váltóintézetnek; mert megkönnyiti a' fizetést 's ezáltal az adásvevést. Innen már Tyrus, Carthago, Athene, Corinthus, Syracusae, 's Alexandria, ugy látszik, esmerték a' váltóleveleket. Legbizonyosabb nyomaikat a' 12 száz. vége ólta találjuk, Franciaország némelly tartományiban; de kiképeztetését Olaszországban érte el, mit a' váltófoglalatosságban előjövő olasz

kifejezetek bizonyitanak. Vö. Martens *Versuch einer historischen Entwickelung des wahren Ursprungs des Wechselrechts.*

VÁLTÓTÖRVÉNY; váltójog. Ez alatt 1) VÁLTÓLEVELEKET (l. e.) tárgyazó törvények 's kölcsönös jogok és kötelezések értetnek. A' váltótörvény, szintugy mint más egyéb törvény, irottra és nemirottra osztatik. Amaz, a' törvényhozó hatalomnak nyilván kijelentett rendeléseiben gyökerezik, mellyek váltórendeleteknek mondatnak. Majdnem minden tartománynak, sőt majdnem minden tetemesb kereskedő városnak megvannak a' maga saját váltórendeletei, mellyek ennélfogva nagyon különbözők, a' tartományok és városok minemüsége szerint. A' nemirott váltótörvény ellenben csak bizonyos törvényszerü általánosan elfogadott szokásokon alapul; mellyet ennélfogva tapasztalás által lehet legbizonyosabban megtanulni. Meg kell azonban ezektől különböztetni a' csak némelly helyen 's némelly kereskedőknél bevett szokásokat, különösen ha nem törvényszeresek; mert ezek nem birnak az előbbiekéhez hasonló erővel. A' mondottakból kiviláglik az, hogy olly országokban mint p. o. Némethon, hol számtalan 's külön érdekü kereskedővárosok vannak, egy általános váltójog nem lehet; hanem a' körülményekhez és nemzeti viszonyokhoz kell azt alkalmazni. Különböző ennélfogva a' váltóper is. Igy p. o., a' váltókereset megindítása alkalmával, nem mindenhol lehet a' késedelmező fizetésü váltóadós személyét őrizet alá vetetni, hanem előbb vagyonából kell kielégittetést követelni. 2) Váltójognak neveztetik azon elsőség is, mellyel a' váltólevelek más egyéb adósági kötelezvények felett birnak. A' váltójog szigorusága abban áll, hogy ha az adós, kelletekor meg nem fizet, vagyonára tekintet sem lévén, tüstént megtámadtathatik személye. Magát váltójog szerint kötelezni, tehát annyit tesz: magát, kötelességeinek nem teljesitése esetében, azon szigoruságnak alája vetni, mellyet a' váltójog, a' váltóleveli adósokra nézve kiszabott. Nem szokatlan dolog az némelly országokban, hogy a' bérlési, haszonvevési 'sat. fizetendőségekre nézve váltójog szerint kötelezi magát az illető fél. Az illy szerződés v. kiadott kötelezvény nem tekintetik ugyan váltólevélnek, de mégis az a' következése van, hogy erejénél fogva, a' netalán késedelmező fizetővel váltójog szerint lehet bánni. Noha pedig a' váltóleveli hitelező, más egyszerü adósságbeli hitelezők felett sok elsőséggel bir, concursus esetében még sem elsőbb az ő követelése más egyebekénél, 's más óvószerek hiányossága esetében, majdnem minden országban egy rendbe helyeztetik a' közönséges adósokkal. Bizonyos okoknál fogva tilalmazza n' váltótörvény némelly személyeknek azt, hogy váltóleveket adhassanak ki. Illy tilalmazott személyek 1) az egyháziak; 2) a' katonák, minthogy váltójogi kötelezéseik miatt hivatalos foglalatosságaikban akadályt szenvedhetnének; 3) a' kiskoru személyek; 4) minden atyai hatalom alatt lévő személy, azon esetben, ha a' váltólevél által valamelly kölcsön volna biztositandó; 5) az asszonyok és parasztok, többnyire minden országokban. A' váltójogot tárgyazó 's Beseken *Thesaurus juris cambialis*-ában találtató iratokon kivül leginkább becsültetnek Siegel *Corpus juris Cambialisa*; Püttmann *Grundsätze des Wechselrechts*-e czimü munkája (Lipcse 1805). Minket Magyarokat, a' váltójog ügyében is még hátra lévőket, Stettner György ajándékozott meg Sáfár Imre szerint forditott 's hazánkra alkalmazott *Váltó Jog*-ával. (Pest. 1832).

VALUTA, eredetikép olasz szó, melly a' kereskedési nyelvben divatozik, 's annyi mint érték, becsár, melly fizetendőség gyanánt adatott v. elfogadtatott. Nem szükség pedig, hogy az érték valódi készpénz legyen; lehet az termesztmény, áru, váltólevél, v. más egyéb kötelezvény 'sat. Midőn tehát valahol ez olvastatik: az érté-

ket (v. becsárt) kezemhez vevém, annyit jelent, hogy a' járandóságra nézve teljesen elégség tétetett. —n—

VÁM általánosan az, mi a' tulajdonostól bizonyos árutól a' be-, keresztül- és kivitelért fizettetik 's az áru becse, sulya, vagy kiterjedési nagysága szerint határoztatik meg. A' vám tehát, széles értelemben véve, a' harminczadot, ut-, hid- és révbért is magában foglalja, 's ritka országban különböztetik meg szorosan ezen utóbbiaktól. Régibb, sőt ujabb időkben is hasznosaknak gondolták igen sokan a' vámokat, azon hibás képzeletnél fogva, mintha azoknak terhe a' kereskedők nyereségéből vonatnék el; továbbá mivel igy az átvivő idegeneket adózás alá venni, 's az egész kereskedést czélirányosan vezethetni képzelék. Azonban, nem a' kereskedő az tulajdonképen, ki a' vámot valósággal megfizeti; hanem ez csak előre adja meg azt, mit később a' vevők által kamatjaival együtt bőségesen visszafizettet magának, bele számitván azt az eladandó portéka árába. Azaz adó pedig, melly az átviteli árukért idegen kereskedők által fizettethetik, közönségesen csak kevés lehet, 's mindenkori nagy vigyázatot kiván, hogy az ország kereskedésének ártalmas ne legyen. A' mi végre a' kereskedésnek az adó általi vezettetését illeti, többnyire mindenkor bal következései vannak, ha a' kormány ugy vélekedik, mintha abból a' közönséges jóllétre, haszon áradhatna. Ha a' vám tulajdonképi emésztési adó gyanánt tekintetik, még a' következő hibák is szövetkeznek melléje: 1) hogy sokkal előbb bele számittatik már a' portéka árába, mintsem az valósággal használat, emésztés alá kerül; 2) hogy olly kereskedési czikkelyektől is kell azt fizetni, mellyek emésztés alá épen nem jutnak, hanem a' kereskedő rakhelyén hevernek; 3) hogy ezen adó, mint a' tőkepénzektől kivánt fizetendőség, a' polgárok munkálkodását akadályozza, csökkenti, 's ennélfogva a' termesztményeket is kevesiti. A' mi a' vámoknak a' közlekedésre 's kereskedési viszonyra befolyását illeti, ez a' következő: a' behozandó árukra vetett vám, megdrágitja reánk nézve a' külföldiek portékáit: a' kiviendőkre vetett vám pedig a' külföldiekre nézve drágitja meg a' mi készitményeinket vagy termesztményeinket. Az első rendü vám által arra czéloztatik, hogy minél kevesebb árut vásároljunk a' külföldtől, 's hogy innét minél kevesebb portéka szállittassék be hozzánk; a' másod rendü által pedig arra, hogy a' külföld kevésbé keresse a' mi áruinkat, 's hogy e' szerint minél kevesebb áru vitessék ki hazánkból idegen országba. Mennyire legyen azonban ez vagy amaz óhajtható: az a' földmivelés és mesterségek virágzása, ugy szinte az ország viszonyai 's politicai körülményei, szóval a' nemzeti élet évszaka által határoztatik meg. Legáltalánosabb vezérfonalul azonban a' mérsékletséget és arányosságot lehet venni, ollyképen, hogy a' vám sem a' kiviteli, sem a' behozatali, sem az országon keresztül, sem pedig az egyik helyről a' másik helyre szállitási, 's különösen ez utolsó, nyomasztó ne legyen; és hogy a' kiviteli 's behozatali vámok közt kellő sulyegyen tartassék. Ennek nem létében t. i. v. mi özönöltetünk el idegen országbeli árukkal, ugy, hogy a' honi munkaszorgalom elfojtatik, v. mi fogunk annyit külföldre szállitni, hogy végre magunk nyomorgunk szükségben. Csak e' kevés mondottakból is kitetszik az, hogy a' vámok helyes vagy helytelen rendezése, minden nemzet emelkedésének vagy hanyatlásának bizonyos lépcsőzete. (Törvényes tekintetben l. HARMINCZAD és VÁMJOG). —no—

VÁMJEGYZÉK. A' vámjegyzék készitése vagyis az áruktól fizetendő vámmennyiségnek meghatározása, egyik nyomos részét teszi a' kereskedési törvényhozásnak, és kül- 's belföldi alapos statisticai, kamarai és statusgazdasági esmereteket kiván. A' vámjegyzéken alapul a' felvett vámrendszer peliticai czélirányos volta vagy helytelen-

sége, a' mennyiben t. i. az ki-, be-, és átszállitandó portékákat nagyobb vagy kisebb adózásnak veti alája, vagy pedig tőle egyáltalán felmenti. A' vámjegyzéknek időről időre meg kell vizsgáltatnia 's a' gyüjtött tapasztalásokhoz alkalmaztatnia; mert a' kereskedési viszonyok a' belső és külső körülmények szerént változván, egyszersmind a' vámjegyzéknek szerintek való alkalmaztatását is szükségessé teszik. —*s.*

Vám-jog, privilegium által nyert engedelem, mellynél fogva a' szükséges utaknak, hidaknak, hajóknak 's réveknek elkészitése 's jó állapotban tartása által szerzett menetelbeli könnyebbségért, a' fel nem mentett 's önként keresztülmenő utasoktól, harmaikra 's szekereikre nézve, bizonyos fizetés törvényesen kivántathatik. A' hol vám nem szükséges, v. nem hasznos, nem szenvedtethetik meg a' törvény parancsolatja szerint; hol pedig lennie kell, ott tulajdonosa, az utakat, hidakat 'sat. jó állapotban köteleztetik tartani; különben a' károsodtaknak elégtételt kell szereznie. De ha e' sem buzditaná azoknak épségben tartására törvényes megintetés után, a' tiszti ügyész felperessége alatt bíróság eleibe idéztetvén, 3szorta való büntetésben marasztaltatik el. t. i. először 100, másodszor 200 for. fizetésében, harmadszor pedig a' vámnak és azon teleknek, hol az fekszik, elvesztésében. A' két első büntetési tárgy a' biráké, a' harmadik a' kir. ügyészé, melly köz becsárron váltathatik meg. A' vám csak az önként keresztülmenőktől kivántathatván meg, a' meszünnen arra hajtás v. más vámtól erre menni kinszerités, a' mondott 3szori büntetés alatt tilalmaztatik. A' szükségtelen vámnak eltörlése 's a' szükségesnek rendeztetése, a' vármegye által tétetik, kiküldöttsége tudósitása mellett; 's egyszersmind a' fizetendőség is az által állapittatik meg, a' mellynél többet követelők, erőszakoskodási büntetésbe esnek. A' vám alól ki vannak véve: az ország minden nemesei, tanulók, egyházi szolgák, oskolamesterek, egyházfiak, éneklők, a' sz. kir. városok polgárai, egyházi nemesek, az esztergomi érsek jobbágyai, némelly helyeknek kegyelvél által felmentett lakosai, továbbá a' malomba menők és visszatérők, uraságaik dolgában utazó jobbágyok, lakodalmi népek jegyest v. nőt vivők, v. urokat illyen menetelben követők, az országszéleken hidakat v. töltéseket készitők és javitók, az ország számára fegyvert v. egyéb segedelmet vivők, 's végre: csak a' vám helyéig menők, és onnét visszafordulók. Kik a' vámot megcsalják, minden velek volt vagyonjoknak elvételével lakoltatnak, mellyeknek azonban az ügy megvizsgáltatása előtti elidegenitése, erőszakoskodási büntetés alatt tilalmaztatik, megtéritetvén azon felül az okozott kár; a' kik pedig eliramlottak, illető bíróságok eleibe, velek volt vagyonaiknak elvesztésére perbe idéztetnek. *Kunoss.*

Vampirok, denevérek legnagyobb neme. Fejek kutyaéhoz hasonló. Afrikának némelly tájékain tartózkodnak, főleg Keletindia szigetein, Délszakamerika néhány tájékain 's gyakran nagy csoportokban repülnek szigetről szigetre. Gyümölcsel élnek, de állatokat 's embereket is megtámadnak, ha alusznak. Berepülnek t. i. a' szobákba, nyelvekkel vérig nyalogatják az alvó meztelen lábát 's ekkor vérét kiszivják. Innen az igazságtalan 's uzsoráskodó emberek is vampiroknak neveztetnek. — Vampiroknak neveztetnek még a' vérszopó kisértetek, kikről a' nép azt hiszi, hogy éltekben bűbájosak levén, éjel feljőnek sirjaikból 's azokat, kik velek öszveköttetésben voltak, véreket kisziván, megölik.

Vandalok, némellyek szerint szláv, mások szerint német eredetü nép, 's a' romai birodalom elpusztulását siettető népek egyike. Őshonok hihetőleg Ejszaknémetországban az Elbe és Weichsel közt volt. K. u. a' 3 száz. olta a' Burgundokkal kezet fogva, többször

hadakoztak a' Romaiakkal a' Rajnánál. Aurelianus császár alatt (272) Dacia nyugoti 's Magyarország egy részét ülték be. Midőn a' Gothoktol innen kiszorittattak, N. Constantintól engedelmet nyertek, hogy Pannoniában telepedhessenek meg, azon kötelezteteséssel, hogy hadban a' Romaiakat segitsék, mi nagy hiba volt, mert a' romai legiok közt katonáskodván, megesmerték a' birodalom belső gyengeségét, mellyet utóbb hasznokra forditottak. Hogy szép észtehetségü férjfiak voltak köztök, bizonyitja Stilicho (l. e.). 406 elhagyák a' Vandalok Pannoniát 's a' Svévekkel és Alanokkal Galliába mentek, hol nagy dulást tevén, 409 Spanyolországba nyomultak. Itt a' Vandalok Galiciában, a' Svévek Ocastiliában fészkelék meg magokat; de a' Romaiaktól nyomatván, majd Boeticaba, a' mai granadai királyság partmelyékére vonultak a' Vandalok. A' Romaiak itt megtámadák őket, de megveretének 423 's a' Vandalok uj vállalatokra bátradának. Ekkor Genserich (Geiserich) vitéz, okos és merész fejedelem volt a' Vandalok uralkodója, kit Bonifacius éjszakafrikai romai tiszttartó, megbúntatván III Valentinianustól, álthivott Afrikába, azon igérettel, hogy vele a' tartományon megosztozand. Genserich hajóra ülvén, egész népével álteveze Afrikába 427. Azonban Bonifacius megbékült a' császárral, 's nem akará teljesiteni igéretét, sőt fegyvert foga Genserich ellen; de megveretek 's Genserich Roma egész afrikai birtokát elfoglalá, mellyet azután Siciliával, Sardiniával, Corsicával Majorcával és Minorcával nagyobbita. Genserich rabló hajóserege uralkodék a' földközi tengeren 's Olaszország partján iszonyu pusztitást teve, sőt 455 Romába is bemene, hol semmi rendelet se levén téve védelemre, 14 napig dultak a' Vandalok 's minden drágaságot és mivet, mellyeket a' Gothok meghagytak, magokkal vittek, több ezer előkelő fogollyal. Altevezés közben egy hajó Roma legbecsesebb miveivel elsülyedt. Leo pápa, ki innepélyesen elibe mene Genserichnek, csak annyit eszközölhete, hogy legalább tüztől 's öldöklestől megmenekvék a' város, Genserich parancsára. Azon durva düh, mellyel a' Vandalok a' legszebb miveket rablák 's nagyobbára leronták, még most is vandalismusnak neveztetik. Genserich utódai közt egyenetlenség ütvén ki, elpusztula a' hatalmas vandal ország. Gelimer, nyugtalan 's nagyravágyó herczeg megfosztá Hilderich királyt, ki jó uralkodó volt, a' trontól, 's megöleté. Hilderich jó egyetértésben levén Justinianus keleti császárral, e' Hilderik halálának megboszulására, leginkább pedig a' Vandalok országának elfoglalására, hadat izene Gelimernek 's Afrikába küldé Belisarius vezérét 15,000-rel 534, ki Gelimert megveré 's elfogá, diadali pompával Konstantinápolyba vivé, mire a' Vandalok országa Afrikában megszünt, miután 106 évig fenállott volna.

Vandamme (Domingue), hünneburgi grof, franczia vezérhadnagy szolgálatan kivül, a' becsületrend nagytisztje, Casselben (az éjszaki dep-ban) szül. 5 Nov. 1771. Katonaságra adván magát, minden táborozásban rendkivüli bátorságot mutata, de keménységével, zsarolásával 's a' katonafenyiték elmellőzésével hirének sokat árta. 1806—7 Schlesia meghóditása bizaték rá; az orosz táborozásban (1812) meghasonlván Jéromos westfaleni királlyal, haza küldeték; 1813 eleinte Westfalenben és Alsósaxoniában táborozék az Oroszok ellen. 30 Aug. 1813 elveszté az ütközetet Kulmnál, elfogaték 's Moskauba, innen pedig Wiatkába (Siberia határaiban) viteték. Az 1814-ki békekötés után visszatére Franczíaországba, de el kelle Parist hagynia. 1815 ujra megjelene honában, 's Napoleontól franczia pairré és a' 3-dik seregosztály vezérévé nevezteték. A' waterlooi ütközet után méltóságától XVIII Lajos által megfosztaték, sőt későbbi parancsnál fogva számüzeték. Ekkor Genthe szalada, de itt maradás nem engedtetvén, Éjszakamerikába eveze, hol 2 évet tölte. En-

gedelem nélkül térvén vissza, ismét számüzeték, mire Gent mellett fekvő jószágán éldelt, mig szabadságot nyere haza mehetésre, 's a' hadseregbe lépe. Casselben saját költségén kórházat állittata fel.

VANDERBOURG (Charles Boudens de), 1814 olta a' feliratok 's széptudományok párisi academiájának tagja, ifju korában tengeri tiszt vala, a' lázadás kitörtekor Németországba jöve, hol a' német literaturában nagy jártasságot szerze. Irati: *Publiciste; Archives litteraires;* Horatius Odáinak, Jacobi Woldemarjának, Lessing Laokoonjának 'st. fordítása; sokat irt a' Journ. des savansba is. Mh. Parisban 1827.

VANDIEMENSLAND, Australia délkel. szárazán (a' d. sz. 40 — 44°) fekvő föld, 1804 olta a' nagybritanniai gonosztevők gyarmatja, 1255 nsz. mf., 16,000 europai lak. Nevét Van Diemen hollandi keletindiai kormányzótól kapá. Jeles kikötői a' Port Dary, Port Macquarie és Port Dalrymple. Fővárosa Hobartstown 3800 lak. 2 grófságra osztatik, a) Buckingham, délen; b) Cornwall, éjszakon, fővárosa Georgetown, hanem a' kormányszék helye Brigthon. A' levegő mérséklett 's egészséges; a' föld igen termékeny, főleg a' partokon. A' lakók feketék 's gyapju hajuak, mint az Afrikaiak. L. *Geogr. histor. and topograph. description of Vandiemensland* (Lond. 1822), Godwin *Beschreib. von Vandiemensland* (Lond. 1824).

VÁNDORCSILLAG, l. PLANÉTÁK.

VÁNDORLÓ MADARAK, l. MADARAK.

VÁNDORNÉPEK (nomades) azok, mellyeknek még nincsenek állandó lakaik, 's barmaikat legeltetve egy helyről másra vándorolnak. Földbirtok 's szántásvetés levén a' haladó pallérozottság főgyámolai, a' vándornépek utánok vannak a' földmivelőknek. Illy vándornépek gyakran legnagyobb revolutiokat okoztak a' historiában. Délszakamerika, Ejszakafrika 's ejszaki és közép Azsia még most is teljesek vándornépekkel. Köztök is vannak lépcsők; némellyek esmernek már nemi fényüzést 's tehetőséget, mások ellenben rabló vad életet élnek.

VANILIA (epidendrum vanilla), hegyeken növő, szőlőtő formán fára futó növény Mexicoban, Peruban, Guianában 's nehány nyugotindiai szigeten. Virága fejéres-sárga. Ebből képződik mintegy 6 ujnyi, keskeny, darabos és barna cső vagy tok, melly teljes apró, fekete 's fénylő magvakkal. Sept. végétől Dec. végéig szedetnek e' csövek, nehány hétig árnyékban szárittatnak, olajjal megkenetnek, hogy bogarak ne bántsák 's egészen ki ne száradjanak, aztán ón- v. czinlapokból készitett csomócskákba tetetnek, hogy szagokat ne veszitsék el. Legjobb vanilia, melly Ujspanyolországban terem. Készitését a' honi lakók titokban tartják. A' vanilia idegerősitő; de igen használtatván, ártalmas is lehet. Csokoláde-csináláskor 's finomabb ételekben is használtatik; néha orvosságban is.

VANINI (Lucilio, v. mint utóbb magát irományinak czimlapjain nevezé, Julius Caesar), tudós, szabadon gondolkozó Olasz szül. 1585 Tauresanoban v. Taurozanoban (a' nápolyi királyságban). Rómában 's Paduában tanula philosophiát, theologiát, törvénytudományt és astrologiát, pappá szentelteték 's predikálni kezde, de felhagya e' foglalatossággal 's egészen tanulásra adá magát. Beutazá Német-, Csehországok és Németalföld egy részét, egy ideig Genfben és Lyonban tartózkodék, hol tanita, de Angliába kelle illannia, hol fogságba teteték, 's kiszabadulta után ismét Lyonba mene. Mind e' helyeken a' vallás felől tett nyilatkozásai miatt rosz hirben álla. Lyonban kiadá: *Amphitheatrum aeternae providentiae*-jét 1615, mellyel azt a' gyanut húzá magára, mintha az atheismust akarná terjeszteni. Lyont el kelle tehát hagynia 's Parisba vonula. Itt 1616 más iratjelene

meg tôle *De admirandis naturae, reginae deaeque mortalium, arcanis, Libri IV* cz. alatt, 60 dialogusban. Bár a' Sorbonne engedelmével adá is V. ezt ki, mégis elvádoltaték, mint atheista. Parisból tehát Toulouseba mene 1617, hol tanitgata. De itt atheismus és bübájosság vétkével terhelteték, sőt elegendő bebizonyitás nélkül a' toulousei parlament által 1619 megégettetésre itélteték, 's a' szerencsétlen V. még azon napon vesztőhelyre hurczoltaték, nyelve kihuzatván, megfojtaték és megégetteték. V. 34 éves vala. Semmi esetben se érdemle illy büntetést, főleg mivel irományiból nem bizonyittathatik be atheismus; hanem ugy látszik vigyázatlan viseletével, tudós dicsekvésével 's csipős gunyaival sok ellenséget csinált. Voltaire és Bayle védék őt. V. irta még a' tridentumi concilium apologiáját 's egy értekezést az astronomiáról. Mi érte 's ellene iratott, l. e' munkában: *Leben, und Schicksale, Geist, Charakter und Meinungen des Lucilio Vanini etc.* W. D. F-től (Leipz. 1800).

Vanloo mivész család neve, melly Flandriából Ecluseból ered 's a' németalföldi iskolának több jeles képirót nevelt. *Első*, ki e' neven ismeretes lett, János. Ennek fija Jakab mint arczképfestő 1663 Parisba ment, az ottani mivészacademia tagja lett 's 1670 mh. Ennek fija Lajos mint rajzoló és frescofestő volt hires. Ennek két fija emelé nemzetsége nevét azon fényre, mellyel az a' mivészvilágban dicselg. Az idősebb, János szül. Aixben 1684, hires historiai és arczképiró velt, mh. 1745. Sok festeménye van Toulonban, Turinban, Romában, Londonban. A' fiatalabbik Károly András szül. Nizzában 1705, történeti és tájfestő, utóbb Parisban a' mivészacademia tagja és professora. Munkái többnyire Franczhonban maradtak. Jánosnak 4 fiai mind jeles mivészek voltak: Károly András Filep Berlinben udvari képiró, Lajos Mihály a' spanyol király első képirója volt, mh. 1771; Claudius és Ferencz jókor elhaltak.

Vannuchi l. Sarto.

Vansittart (Miklós) angol pair, sz. 1766 Londonban németalföldi nemzetségből. Tanulmányait Westminsterben 's Oxfordban folytatá, 's literaturai zsengéji itt jelentek meg 1788. — 1796 parliamenti tagnak választatott, 's financzialis ismereteinek fényes jeleit adá. 1801 a' kincstárnak, 's 1805 Irlandia első titoknokának választatott, 's ebbeli hivatalait példás hűséggel viselé. Grenville ministeriumában ő volt cancellárja a' kincskamarának, 's ajánlatára vétetett meg 1815 az ugy nevezett déltengeri társaságtól a' délamerikai kereskedés kizáró joga, 1823 cancellárjává lőn a' lancasteri herczegségnek, 's egyszersmind pairségre emeltetett. Lord Bexley nevét viseli azolta, 's követője a' kincskamarai cancellárságban a' szabadelkü Robinson volt. V. nem szónok, és politikai véleményi nem azok, mellyeket liberalisoknak mondunk. A' kamara megtámadásaira csak számadásokkal felelt, még pedig hibátlanokkal mindig. Sajtó alá bocsátott financzialis munkáji nagy belátást mutatnak, 's az 1812 megjelent: *Three letters on the british and foreign biblesociety* is tőle vannak.

Vár, hadi nyelven olly hely, melly természettől 's emberi kezektől olly tulajdonságot kapott, hogy a' megtámadóknak ellenállhat 's védelmül szolgál ezek ellen. Elosztatik: 1) fő-, 2) külmivekre 's 3) különös erősitésekre 's akadályokra. Főfalak azok, mellyek a' várat legközlebbről keritik, helyel közzel bevágó 's kinyuló szegleteket formálnak, hogy a' vár minden részei költsönösen védhessék egymást, mi a' védelmezés főkivánata. Egyébiránt formája helybeli környülményektől függ, innen egészen rendes formáju várak ritkák. A' vár falát árkok keritik, mellyekbe, hol lehet, viz eresztetik. Az árkokon kivül ismét falak, de a' főfalaknál kisebbek, huzatnak. A' külmivek és különös erősitések részint az árokban, részint kivüle és

pedig néha a' vártól különválva 's távol állanak; illyenek: a' minák, tornyok 'sa't. A' vár erős volta nem nagyságától függ; sőt messzeterjedő 's népes városokat nehéz védni, a' nagy vár nagy őrsereget, sok védő eszközt 's táplálmányt és olly várparancsnoki munkásságot kiván, melly emberi erőt felyülmul. Nem számos őrsereg védi a' várat, sőt a' sokaság megakadályozza a' hasznos munkásságot 's egyik parancsnok útjában állhat a' másiknak. Legjobb védelme a' várnak az őrsereg vitézsége 's hüsége, a' várparancsnok vas állhatatossága 's annak, ki intézi a' védelmet, találmányos esze, melly kifogyhatlan az ellenséget feltartó akadályok kigondolásában, 's a' környülményeket okosan tudja használni.

Varasd vármegye Horvátországban. Nevét Varasd várától kapta. Határai: kel. Szala 's Körös, é. 's nyug. Steiermark, d. Zágráb vármegye. Főhegye a' Maczel, melly e' vármegyét csaknem két egyenlő részre osztja. Jelesebb folyói: a' Dráva, Szutla, Krapina, melly Varasd és Zágráb vármegyék közt határt von, Bednya 'st. Részint dombos, részint tér földje középszerüen termékeny, 's csak a' Dráva melletti térség terem szükségesnél több gabonát. Gyümölcse, szilvája, dohánya 's bora (legjobb a' viniczi és töpliczi) bőven van. Erdők csaknem felét foglalják el a' vármegyének és sok sertés hizik bennek. Szarvas marha kevés neveltetik; de tehen sok tartatik, miért itt készül legtöbb vaj egész Horvátországban. Juhtartás se nagyon divatozik. Nagysága 34 nsz. mf.; lakói száma 155,696, kik 1 kir. vár., 5 mvár., 406 fal., 's 431 pusztán laknak; Tótok és Horvátok, közikbe keveredett Oláhokkal, Görögökkel 's Ráczokkal; vallásokra nézve nehány Zsidót, 's Óhitüt kivevén, mind Katholikusok. Járása 4, u. m. felsőmezei, alsómezei, felsőzágorjai 's alsózágorjai. Örökös főispánya: monyorokeréki gróf Erdődy Károly ur Eő Exc.

Varasd, sz. kir. város (H. András olta), 981 báz., 8811 kath., 13 óhitü, 327 zsidó, összvesen 9151 lak., vármegyeházzal, harminczad-és sóhivatallal, posta igazgatással, kath. gymnasiummal 's több szép templommal. Igazgattatásához képest városira, mellyet a' városi tanács igazgat, 's várira osztatik, melly grof Erdődynek, mint Varasd vára örökös urának tisztei által kormányoztatik. A' város általában szép, de nem igen élénk.

Varázslás, l. Magia.

Varázsvesszö, (virgula mercurialis) bizonyos babonás szertartással készitett, v. egyszerüen ivformán meggörbitett, v. két águ 's villa formán nyélbe szoritott fa vagy drótvessző, mellyről a' babona azt hiszi, hogy ott, hova ujjak közt sajátságos módon tartva magától hajlik, a' föld gyomrában kincs rejtez. Különösen használják a' bányászatnál, hogy általa a' nemes érczeket, ásványokat, földalatti vizeket 's érczereket felfedezzék. Mennyiszer használtatott ez csalárdságra, könnyen gondolható. De talán ma már csak ugy is tekintetnék, mint hajdani vakság maradványa, ha nem régiben bizonyos Campetti nevü fiatal olasz figyelmet nem gerjeszt vala nyomos állitásával, melly szerint testbeli érzés által a' föld alatti ásványokat és vizeket észrevehette, 's valóban a' vele tett próbákat ki is állotta volna. Ritter, ismeretes természetvizsgáló, a' bajor király parancsára 1806 Gargnanoba utazott Campettihez, 's hogy vele többszöri próbákat tehessen, Münchenbe vitte. A' tett próbák foganatját leirta Aretin: *Neu. liter. Anzeiger* (1807); érdekes felvilágitásokat nyujtott rólok Gilbert (1808) Vö. Rhabdomantia.

Várbolt, l. Casemattak.

Várfal (bastion), várakat körülvevő falakból kinyuló, két oldal- 's 2 homlokfalból álló bástya, az előbb divatozott tornyok helyett, mellyek hasonlóul kiálltak a' várfalakból. Az oldalfalak a'

mellékbástyának, a' homlokfalak pedig a' külerőségeknek 's a' bástya előtt fekvő környéknek védésére szolgálnak.

VÁRGROF (Burggraf) az volt, kit valamelly fejdelmi jogokkal birt várnak tulajdonosa kinevezett, hogy arra felvigyázzon, az őrsereget vezérelje, törvényt szolgáltasson 's a' jövedelmet szedje be. A' közép korban Németországon számosan voltak várgrófok, kiknek maradékai is megtartották e' czimet, noha e' méltóság örökös nem szokott lenni.

VARIATIO muzsikában egy rövid, egyszerü 's könnyen felfogható tételnek sokféleképp ismétlése. Ezen változtatás a' melodia kótáinak feltagolása és kisebbitése, egyszerü kóták melódiás ékitése, változtatott harmonia 's több illy segéd módok által történik. Fő kivánata, hogy a' melodia alapvonásai a' változatokban soha egészen el ne nyomassanak 's a' fő ének általok el ne töröltessék. A' fő tétel, melly illy módon változtatik, themának hivatik. A' thema v. ugy változtatik, hogy minden változat egy magában egész, bevégzett 's a' themával egyenlő rhytmusu tételt képez, v. ugy hogy a' themára az alapmelodia és rhythmusa tekintetében illy szoros ügyelet nincsen, hanem a' változatok majd jobban, majd kevesebbé dolgoztatnak ki, 's közbe csusztatott tételek által ugy egybe kapcsoltatnak, hogy végre együtt egy egészet tesznek. Első esetben a' thema szorosan van variálva 's ezek a' sajátképi variatiók. Ezek v. egy fő hangzatra egyedül, v. kisérettel, néha több versenyező hangzatra is iratnak. A' themának egyszerüségén kivül még kellemesnek is kell lenni. Általában a' variatio inkább hangszerekre mint ének hangra illik, mert itt a' szavak kimondása a' mesterséges változtatást gyakran akadályozza, innen inkább csak az énekes gyakorlására, v. nagy mestersége kitüntetésére szolgál. A' variatioknak legtöbb becsök van akkor, ha az alapmelodia kára nélkül minden változatnak saját charactere van 's igy az érdek fokonként nő. Költészetben is vannak variatiók, igy nevezik t. i. a' Spanyolok és Portugalok glossáit. L. Raszmann *Blumenlese südlicher Spiele.*

VARIORUM CUM NOTIS, bizonyos, nagyobbára Hollandban a' 17 és 18 száz. nyomtatott 's magyarázatokkal ujonnan kiadott régibb 's ujabb latin és görög munkák, nyolczad rétben.

VÁRNA (Tepliakow szerint hajdani Odessos), Bolgárországban a' silistriai basaságban, főpiacza Bolgárország és Oláhország Konstantinápolyali kereskedésének, 16,000 lak., a' fekete tenger nyug. partján. Várnától délen a' Haemus egy mellékága a' Bosporusig nyul, Bolgárország és Rumili partjai mentében. Ejsz. a' Duna felé hasonlóul több hegylánczok ágazik el. Innen Várna legjobb védő pontja Konstantinápolynak éjszak felől. Itt esett el 20 Nov. 1444 I ULÁSZLÓ (l. e.) magyar király. 1610 a' Dnepr melléki Kozákok megvevék és 3000 keresztény rabszolgát szabaditának ki. 1828-ban elfoglalák az Oroszok, 's Miklós császár 12 ágyut külde Varsóba emlitett Ulászlónak emelendő emlékül.

VÁRNAI, CSATA, l. ULÁSZLÓ (lengy. és magy. kir.)

VARNHAGEN von ENSE (Károly August) sz. 1785 Düsseldorfban, hol atyja tanácsosságot viselt. Ez, lemondván hivataláról, Hamburgba költözött utóbb, 's itt rövid idő mulva meghalálozott. Fia most Berlinbe ment, 's orvosi pályára készült, de megváltoztatván szándékát, már csak philosophiával és régi literaturával foglalatoskodott. 1803 jelentek meg első költeményei, 's ugyan ekkor tőle és Chamissótól egy szép literaturai almanach is. Schlegel A. W. és Fichte által megerősittetvén kedvencz foglalatosságiban, tanulmányait Hamburgban, Halleban és Tübingenben folytatá. 1809 az austriai sereg soraiba lépett, 's az asperni csata után tisztnek neveztetett. Wagramnál veszedelmes sebet vőn, 's betegen vitetett Bécsbe. Innen

összel Magyarországba jött ezredéhez, 's megismerkedvén itt herczeg Bretzenheimmal, ezt mint segédtiszte a' bécsi béke után több utazásaiban, 's nevezetesen Párisba is elkiséré. Most és ezentul egyiránt szentelvén magát literaturának és politikának, Stein porosz ministerrel közelebbről megismerkedett. Midőn az Austriaiak 1812 részt vennének az orosz háboruban, búcsut vőn szolgálatától 's Berlinbe ment. 1813 mint orosz kapitányt Hamburgban látjuk, 's utóbb mint Tettenborn segédtisztét Mecklenburgban, Hanoverben, Holsteinban 's végre Parisban. Ez időközben több vitézi rendekkel tiszteltetett meg. Azon seregosztály történetei, holott szolgált, 1814 nyomtatásban jelentek-meg tőle. Parisban porosz diplomatiai szolgálatba lépett, 's Hardenderg statuscancellart a' congreszre Bécsbe kiséré. 1815 ismét Parisban szemléljük, 's utóbb mint ministerresidenst Karlsruhéban. 1819 visszahivatott innen, 's ministerresidensnek neveztetett az éjszakamerikai egyesült statusoknál. De ő e' hivatalát több okokból fel nem vállalá. Az olta mint követségi titkos tanácsos Berlinben él hivatalos foglalatosság nélkül. Nevezetesebb munkáji: *Deutsche Erzählungen* (Stuttgart 1816) *Vermischte Gedichte* (Frankfurt 1816) *Geistliche Sprüche des Angelus Silesius* (Hamburg 1822) *Goethe in den Zeugnissen der Mitlebenden* (Berlin 1823) *Biographische Denkmale* (Berlin 1824—27) 'sat. Historiai dolgozásai charakteristikus éllel birnak.

VARRO (Marcus Terentius), hajdani Roma legtudósb férjfiainak 's legtermékenyebb iróinak egyike, szül. K. e. 116. Ifjabb éveiben katonáskodék, aztán tribunusságot 's más köz hivatalokat visele, Ciceroval meghitt barátságban éle, Antoniustól számüzeték, de Augustus alatt visszatére Romába, hol 89 évében hm. 500-ra menő irati közül csak 2 jöve hozánk, u. m. a' *De re rustica* 's a' latin nyelvről irtnak töredékei. Amazt találhatni a' *Scriptorum rei rusticae*-ben, e' külön is kiadatott Dortrechben 1619 (ujabban kiadá Sprengel 1826.)

VARSÓ, lengy. Warszawa, orosz Lengyelország és Masovia vajdaság fővárosa, mellyhez veteték néha a' vele hajóhidnál fogva összekötött PRAGA (l. e.) 4500 h. (Prágával) 's 135,800 lak. van, kik közt 28,000 Zsidók és 6000-en Protestansok. Sok pompás épületei közt kitetszők: a' III 'Sigmond által épittetett kir. kastély, a' szászpalota, pénzverő ház, fegyvertár, lengyel nagyok 115 palotái, 's több fényes templom. 6 korház, 5 könyvkereskedés és 22 könyvnyomtató van benne. Itt lakik a' vicekirály; helye az ország legfőbb kormányszékeinek, több academiának, müoskolának, gyüjteménynek 'sat, könyvtára 150,000 köt. tesz. Az angol társaság tagokat tart itt, hogy a' Zsidók közt a' kereszténységet terjesszék. Egyeteme 1816 alk., 's 1830 olta Sándor egyetemének neveztetik. A' kereskedést előmozditják a' hajózható Weichsel, 5 bankja 's 2 nagy vására. 7000 mindennemü kézmivest és 50-nél több nagy kereskedő házat számlál. Jelesek még 'Sigmond ércz 's aranyozott szobra a' krakói kapu előtt 's III Jánosé, mellyet Miklós császár emeltete a' Törökökön nyert győzedelem emlékezetére. 1830 Kopernikusnak és Poniatowski Józsefnek is szobrok emeltettek. Az 1831-ki lázadáskor, midőn a' Lengyelek az Oroszok ellen felkeltek, Paskevits orosz vezértől megvetetvén, a' város igen megrongáltatott. L. Cas. Wladisl. Woycicki munk., ki Varsót lengyel nyelven leirta.

VARUS (Quintilius), Augustus császár vezére, nevezetes azon teljes megveretésről, mellyet a' Németektől, kiket erőszakosan romai szokások 's törvények alá akara hajtani, szenvedett. A' Németek ugyanis e' miatt fellázadván, Hermann vezérlése alatt fegyvert fogtak 's a' romai legiokat, a' teutoburgi erdőnél, csaknem mind levagdalák, mire Varus szégyenletében megölé magát (K. u. 10.)

Vas, nemtelen fehéres-barna szinü, lágy, nyujtható és hajlékony, forrasztható, kasmacsos törésü mágneses ércz. A' hévségben igen nehezen és csak szén hozá adásával ömlik meg. A' levegő szabad hozájárulása alatt égettetvén fekete hártyák válnak le róla, mellyek vaspor név alatt esmeretesek, mellyek később barna piros szint vesznek fel, és tökéletes vas mésszé lesznek. A' nedves levegőből vizet, savitót és szénsavat von magához, barnássárga rozsdával vonatik be, kénsavval a' zöld gáliczot képeli; ezeken kivül minden savakkal 's aljakkal összeköttethetik, egyesülései többnyire zöld és sárgaszinük, fanyar, összehuzó izük, csak a' kéklőgyuló sav egyesül vele kék szinben (berlini kék) 's a' gubicsav fekete szinben (tenta.) Vas majd minden testben találtatik, az embernek vérén kezdve a' legutolsó kőig. Készittetik leginkább azon érczekből, mellyekben legnagyobb mennyiségben találtatik és mellyektől legkönnyebben elválasztathatik. Legalkalmasabb erre a' levegőből leesett tiszta vas, de ez igen ritka, leginkább készül tehát a' vaskovából és a' vérkőből. Ritkán és igen nehezen a' gyepivasból, melly valamint a' villósavas vasból készült, hidegen töredékeny. Kitisztitás által 3 faját kapjuk; első 's legtisztátalanabb az öntött vas, melly a' vasérczeknek szénnel ömlesztése által a' nagy ömlő kályhákból kieresztetik 's vagy igy vagy különbféle idomzatokban jön a' kereskedésbe. Ez a' többek közt sok szénsavat tart magában, innen könnyebben ömlik, és igen töredékeny, azért nem is nyujtható. Legtisztább a' nyuló vas, melly az előbbinek ujonnan öntése által készül. Ez legnehezebben ömlik 's többnyire rudakban jó kereskedésbe. Ebből készül szenezés által az Aczel (l. e.), melly szénővel bir. Haszna a' vasnak leginkább kiterjedett minden ásványok közt, sőt a' régieknél pénz is készült belőlök. Vágó eszközöknek legjobb az aczél. Rozsda ellen legjobban megoltalmaztatik zsiros olajok által. Az orvosi tudományban is használtatik mint erősitő. *Gy.*

Vas vármegye Magyarország Dunán tul eső kerületében. Nevét Vasvár hajdan erős helytől kapta. Határai: ny. Austria és Steiermark, kel. Veszprim, d. Szala, é. Sopron vármegyék. Egy hazánk legnagyobb vármegyéi közt. Kel. része nagyobbára térség; délen a' Dobra, nyugoton a' Steiermarkból áltjövő hegyek terjednek el. Nevezetes a' térségen magánosan felemelkedő, sok bort termő Sági hegy, a' kel. határhoz közel. Legnagyobb folyója a' Rába. Földje termékeny. Hires és jó a' jánosházi dohány. Esmeretesek 's dicséretesek a' sági, somlyói, vasvári és rohonczi borok. Nagy és jóizü baraczkkal 's gesztenyével bővelkedik. Roppant erdeiben sok vad tanyáz, és sok sertés hizik. Szarvasmarhája nagy és erős. Juh kevés tartatik. Nagysága 96 nsz. mf. Lakói száma 269,452, kik 1 kir. városban (Kőszeg), 1 püspöki vár. (Szombathely), 28 mvár., 267 fal. 's 126 pusztán laknak; Magyarok, Tótok, Németek 's Horvátok; vallásokra nézve nagyobbára Kath., 52,200 Luth., 6000 Reform., 18 Óhitüek, 2726 Zsidók. Járása 6, u. m. a' szombathelyi, kemenesaljai, kőszegi, körmendi, németujvári, tótsági. Főispánya: batthyáni herczeg Batthyány Fülep.

Vasall, l. Feudum.

Vasalli-Eandi, physica tanitója, csillagásztorony és természethistoriai museum kormányzója, a' tudományok turini academiájának tagja 's holtigi titoknoka, az olasz társaság negyvenének egyike, több tudós társ. tagja, érdemteljes és a' természettudományban nagy hirü férjfi, ki Spallanzanival 's Voltával vetélkedék. Az electricitas theoriájában, meteorologiában és mezei gazdálkodásban messze halada. Parisban részt vevé a' mértékek egységre hozásában. I Sándor Oroszországba hivá, de V.' hiv marada honához, bár az 1814-ki történetek alkalmával sokat kelle szenvednie. Mh. Turinban 1825.

VÁSÁR l. VÁSÁRJOG.

VÁSÁRJOG, olly engedelem, mellynek következésében bizonyos helyen és időben, eladókból és vevőkből álló nyilvános és közönséges összegyülekezést tarthatni. Ez törvénynél fogva senkit sem illet, hanem v. privilegium, v. elidősités által nyeretik. A' vele járó jegok ezek: használásától minden nem privilegiáltat eltiltani; a' háboritót pedig erőszakoskodási per által annak büntetésében elmarasztaltatni; a' későbben nyert joggátlóknak ellenmondani, 's azokat eltöröltetni (Joggátló volna pedig, ha ugyanazon időben 's ollyan helyen tartatnék, melly egy mf. távolságra sincs); továbbá a' vevők és eladók állásaitól a' kegylevél tartalma v. szokás által szabott helypénzt kérni, mint a' közlegelőn etetett marháktól is; végre az ön szükségére megkivántatóságokat, mások által kialkudott árron megtartani, es az ott elkövetett vétkeket nyomban megbüntetni: nem egyszersmind a' főben járókat is, hanemha a' vásár ura vérhatalommal is birna. *Kunoss.*

VASÁRNAP, a' hét első napja, melly meginnepeltetik, mivel ezen támadt fel Kristus 's küldte el a' szent lelket apostolaira. A' Zsidók még most is szombatot innepelik. Nevét a' vasárnap nálunk onnan kapta, mert e' napon régen vasat szoktak adni 's venni, 's a' vas-ár-nap 3 szó öszvehuzatván, lett a' vasárnap név. I Béla király törlé el, 's szombatot tevé vásár napjává.

VASÁRNAPI BETŰK. Időszámlálók az esztendő hét első napjait az abc hét első betüivel szokják jelelni. Az a' betü, melly vasárnapra esik, vasárnapinak neveztetik. (L. KEREKSZÁM). Ennél fogva meghatároztatik, hogy a' hétnek e' v. ama napja, a' hónapnak mellyik napja?

VASÁRNAPI OSKOLÁK, olly tanitó intézetek, hol szolgálatban levő, 's mesterséget gyakorló ifjuság, melynek a' hét köznapjain nincs ideje tanulni, vasárnaponként irásban, olvasásban, számvetésben 's hittudományban oktattatik. Német-, Angolországokban 's az austriai és bajor tartományokban számosak.

VASAS KATONA. Igy neveztetik a' nehéz lovasság azon vas páncéltól, mellyet kardvágás és puskagolyó ellen mejjén hordoz. Gusztáv Adolf hozá ezt be, ki az addigi egész testet boritó nehéz páncélt eltörlé 's csak mejjvasat és ostromsapkát hagyott meg; ma ez utóbbi helyet sisakot viselnek.

VASCO de GAMA, l. GAMA.

VASE (lat. Vasa) tulajdonkép csak edényt teszen, de a' szokás oda módositotta e' szó jelentését, hogy alatta valamelly szép és mesterséges alaku edényt értünk; innen szorosabb értelemben a' régieknek némelly cserép edényeit. Azok, mellyeket nem régiben kiástak, igen finom, vereses földanyagból valók, legszebb rajzolatokkal 's magasdad csoportozatokkal ékesitvék. Legtöbbet lehet ollyat találni, mellynek fekete földjén veres v. sárga alakok vannak. A' régiségek egyik részében sem kelle az uj kornak annyit tanulni, mint épen ezen égetett földből készült, festett edények körül, mellyeket, mivel legelőbb toscani tudósok által lettek ismeretesekké, többnyire etruskiaknak neveztek. Azonban mindennapi feltalálások által Siciliában, Nagy Görögországban, (kivált Capuánál és Nolánál), sőt Athenében magában, számuk ugy megszaporodott, hogy az etruski nevezet rájok épen nem illik. Eleinte a' rajtok talált irások, festvények, v. a' szép forma ébreszté a' tudósok figyelmét, de akkor még csak az épeket keresék; utóbb értékök annyira hágott, hogy a' legkisebb cserepet is összegyüjték, a' töredezetteket kiegésziteni megtanulták. Hausmann kitalálta fényes mázukat. L. J. Fr. Ludv. Hausmann *Comment. de confectione vasorum antiq. fictilium, quae vulgo etrusca apellantur* (Gött. 1823). A' számtalan nyomozások sokkal

világosabb adatokra vezetének bennünket ezen edények technicai készitésmódja, mint jelentésök körül. Eddig csak sirboltokban (v. gyárhelyeiken) találtattak ezen edények, v. a' halottak körül, vagy a' falakon broncz szegekről függve; de sehol sem valának hamuval töltvék, hanem mint hihető, olly valami ajándék lehettek, mellyet a' kimultnak a' koporsóba adtak. Alig lehet kételkedni, hogy ott azon mysticus bacchusi beavatás hitelesitésére voltak, melly éppen azon környékben, hol ez edények legsürübben találtatnak, leginkább divatozott. Sok nyom után itélve, e' beavatás egyszerre történt a' nagy görögországi fiu gyermekeknek az ephebusok sorába iktatásával, midőn ezek a' nagygörög köpenyeget megkapták (innen a' gyakori köpenyeges alakok az edények hátulsó részén), 's ezekből a' nők sem rekesztetének ki, főleg a' férjhez menendők. Ugy látszik, hogy menyekzői jelenetekkel diszitett edények mintegy bizonyitvány helyett adattak menyasszonyoknak illyen alkalmakkal 's illyenek egész korunkig nagy számmal maradtak fen. Ezekből emez edények legnagyobb száma 's azon körülmény is megmagyarázható, miért nem találtak közép Olaszországban mind ekkorig hasonló edényeket. Mert tudva van, hogy a' romai tanács, mennyire csak hatalma terjedett, ezen bacchusi mysteriumokat 568 (R. E. u.) mindenütt eltiltotta. Azonban még sincsenek felvilágitva minden ábrázolatok, 's jól jegyzi meg Creuzer, hogy az edényeknek még sok más czéljok lehetett mindenkor a' titok teljes vallás szellemében, melly az istentisztelethez tartozó minden eszköznek bővebb jelentést adott. A' mivészet történetére kivált a' képirására nézve igen fontos volna az edények tökéletes felvilágitása, de a' görög literatura töredékei erre alig lesznek valaha elegendők. Csak alsó Olaszországban próbálgaták ezeket ámitólag utánazni, mi által igen sok vevő megcsalódott. Nagyobb gyüjtemények, mint a' nápolyi (l. Gorio R. *Museo Borbonico*, *galleria de' vasi* Nap. 1825), londoni, parisi (kivált Durandé), bécsi (előbb Lambergé *Collection des vases grecs de M. le comte de Lamberg par le comte de Laborde* Par. 1822), petersburgi 'st. összehasonlitás által legtöbb tanulságot adhatnak. L. Dubois-Maisonneuve *Introd. à l' étude des vases antiques* (Par. 1817 fol.); *Dei vasi greci, dei lor forma e dipintura, e dei nomi e uso loro in generale* (Palermo 1823). Tischbein W. Nápolyban 1791 pompás metszetekben ada ki egy illy edénygyüjteményt. Emlitendő még Lanzi *De vasi antichi dipinti volgarmente chiamati etruschi.* (Flor. 1806).

VASKAPU, magas kősziklák közt levő szorosság és ut Erdélyben, melly a' hátszegi völgyből a' temesvári Bánátba viszen. Nevezetes azon győzedelemről, mellyet itt Hunyadi János a' Törököken 1441 nyert.

VAS KORONA, Monzában (Mailand tart.) tartott arany, drága kövekkel rakott korona, mellyel koronáztattak Olaszország királyai 's utóbb a' romai császárok, Lombardiához való jogokra nézve. Az egész egy vas abroncs, melly Kristusnak egy szegéből készittetett 's innen neve. Napoleon megkoronáztatása után 1805 alapitá a' vaskorona rendet, 's midőn 1815 a' lombardi-velenczei királyság Austriáé leve, Ferencz császár is megtartá azt.

VASUTAK. Már a' mult száz. közepe felé csináltak az Angolok fa utakat kőszénbányáiktól a' legközlebbi kikötőig; 1770 olta a' szekérkerekek fa pályái öntött vaslapokkal bélleltettek meg, végre a' fa pályák helyét egészen vas pályák foglalák el. Egyszersmind a' terh az előbbi nagy szekér helyett több egymással összekötött szekérre rakatott. 1 ang. mf. vasut 1100 font st. 's fentartása a' ráforditott tőkének $\frac{1}{2}$ proc. kerül. Vasuton 1 ló annyit visz el, mennyit 8 hasonló erejü ló közönséges országuton. 1 tonnányi terh vitetése csatornán 15, 's vas uton csak 5 schill. kerül, Manchestertől Liver-

poolig. Csatornán 36, vasuton 5 ór. idő kell a' portékák elküldetésére. Az angol vasut-társaságnak 1825 6½ mil. f. st. tőkéje volt. A' pesti kőbánya 's Pest városa közt is volt, nehány év előtt vasut, de már elpusztult. L. Baader bajor kir. főbányásztanácsnok *Neues System der fortschaff. Mechanik* (Münch. 1822).

Vasvár, mezőváros Vas vármegyében, melly tőle kapta nevét. Hajdan erős vár 's káptalan helye volt, melly Szombathelyre tétetett által. Most 147 háza, 2052 kath., 27 protest., 507 zsidó, összesen 2586 lakója 's postahivatala van. Körmendtől keletre esik 's jó bort termeszt. Sz. Domokos szerzeteseit Széchenyi György esztergomi érsek vitte be ide.

Vászon. A' legközönségesebb kenderből 's lenből készült szövet. Ezen utóbbi sokkal véknyabb és szebb 's gyolcsnak nevezzük. Legnevezetesebbek a' németországiak, 's különösen a' rumburgi. Honunkban leginkább virágzanak a' szepesi, szebeni, eperjesi és rozsnyói. Haszna, mint ruházat, eléggé esmeretes, kevésbé az, hogy belőlök készül a' papiros, 's hogy igy a' vászon nem csak testünket, hanem lelkünket is ruházza.

Vater (János Szeverin) sz. 1771 Majus 27 Altenburgban, philosophiai és theologiai miveltségét a' jenai és hallei egyetemekben nyeré, 's 1795 mint rendkivüli tanitó lépett fel Jenában. Fő foglalatossága itt egyetemi 's nevezetesen zsidó nyelvvizsgálás volt. 1799 mint rendes tanitója a' keleti literaturának és theologiának hivatott Halléba. 1807, Adelung halála után, a' Mithridates folytatását magára vállalá, 's ebbeli gyüjtögetéseit utóbb Königsbergben is folytatá. Hosszasan terjeszkedett ki az orosz nyelv sajátságaira is, 's e' tárgy körüli érdemeiért a' vladimirrend első osztályát nyeré. Vaternél több grammatikákat nem igen irt valaki. 1820 visszatért Halléba, 's itt theologiai munkák kiadásával foglalatoskodott. Irományai az egyház történeteit, az uj-testamentomi szent irás magyarázását 's a' theologia mostani állapotját tárgyazzák. Többi munkái: *Journal für Prediger; Kirchenhistorisches Archiv* és *Jahrbuch der häuslichen Andacht*. Mh. 1826 Mart. 16.

Vatican, mai Romának legnagyobb palotája, a' Vatican hegyen, mellytől kapá nevét, 22 udvarral 's 11,000 szobával. Több pápa épittete rajta, 's csak V Sixtus (mh. 1590) alatt leve készen. Benne vannak: a' hires vaticani könyvtár; temérdek műkincs; Sixtus és Pál kápolnái; a' Museo Chiaramonti, Pio-Clementinum, Appartemento Bergia, a' Stanza dei papiri (papyrustüretek gyüjteménye) 'st. A' belvederével 's Angyalvárral öszve van köttetve. Itt van a' pápaválasztási conclave is. Mivel a' pápa közönségesen itt lakik, innen a' Vatican nevezet gyakran a' papai országlás helyett is vetetik. L. *Il Vaticano descritto ed illustrato*, Pistolesitől (Rom. 1829), a' könyvtárra nézve Hase *Nachweis. für Reisende in Italien*-ének 110 lap.

Vauban (Sebastien le Prestre de), franczia marsall 's Franczia-ország legnagyobb ingenieure. 1633 szül. 's 17 éves korában hadszolgálatba lépe. Észtehetségei 's a' várerősitésbeni nagy jártassága igen kitetszvén, legfőbb katonai méltóságokra emelkedék. 1668 Lille (Ryssel), mellyet remekül megerősitett, kormányzója, 1669 minden franczia vár főbiztosa lőn. 1689 a' flandriai partok főparancsnokságát 's 1703 marsallpálczát kapa. Mh. Parisban 1707, 74 éves korában. V. egy azon nagy férfiak közt, kik a' hadmesterséget tökéletesiték 's Franczia-országot más hatalmasságokon felyülemelék. Olly magas tökélyre vivé a' várerősitést, mellyen ez előtte soha se álla, 300-nál több helyet erősite meg 's 53 vár vivatását igazgatá, de maga soha se jöve olly esetbe, hogy várat kellett volna védnie.

Nagy statisticus és politicai számvető vala. A' *Projet d' une dixme royale* munka neki tulajdonittatik.

VAUBLANC-VIENNOT (Vincze Mária, gref) szül. 1756. Rövid katonáskodás után, a' nemesek melléni törvényszékének titoknokává lőn. 1791 a' törvényhozó gyülésben a' kivándorlottak 's a' papság mellett szólott. Utóbb Jourdan és Marat ellen emelé fel szavát, 's Lafayettet ő védelmezte a' girondisták ellen. Minekutánna több veszélyeken szerencsésen keresztül esett volna, a' 9-dik thermidori revolutio után ismét a' szinen szemléljük. Mint elnöke a' poissonnieri sectionak, azon vád fejében, hogy részese egy a' national-convent ellen intéztetett egyesületnek, halálra ittéltetett, de ugyan ekkor (1795) a' seinei és marnei kerület által követnek választatott az ugy nevezett ötszáz tanácsához, 's minekutána felebbvitel útján vérittélete alól felmentetett volna, megjelent 1796 az ötszáz tanácsában, 's a' királygyülölés esküjét letette. De beszédeit itt is a' republica ellen intézte. 1797, hogy a' deportatiot kikerülhesse, Olaszországba szökött. Csak a' consulság alatt térhetett vissza, 's 1800 tagja lőn a' törvényhozó testnek, 1804 a' moseli kerület elnökének, utóbb grófnak 's a' becsületlegio commandeurjének neveztetett. Es még is ő volt egyike az elsőknek, kik a' Bourbonok visszaállittatása mellett szólaltak fel. 1815 Oudinot-val Parist Napoleon ellen védeni készülvén, elfogattatott volna, ha Luxemburgba nem szökik. XVIII Lajos visszatértével statustanácsosságra emeltetett. 1816, mint belminister, a' franczia akademiának uj organisatiot adott. Midőn utóbb Lainére bizattattak a' belső ügyek, statusministernek 's a' titkos tanács tagjának neveztetett ki, 1820 olta több izben küldetett a' következamarába. V. becsületbeli tagja a' szépmüvészeteknek is. Munkáji közül ezeket említjük: *Considérations critiques sur la nouvelle ère* (1801) *Rivalité de la France et de l' Angleterre depuis la conquete de Guillaume jusqu' a la rupture du traité d' Amiens* (1803).

VAUCANSON (Jacques) franczia mechanicus, szül. Lyonban, mh. Parisban 1782, mesterséges automatjai által lett hires. Ezek a) egy réz kacsa, melly az elcven kacsának minden mozdulatát utánazza, az elibe szórt magot felszedi, 's rendes uton ki is adja; b) egy provençali dudás; c) a' hires flótás. Ez utósó egy ember nagyságu alakot képez, zsámolyon v. talpalaton ülve, mellyben egy hajtómiv 's egy fujtató van elrejtve, ez által a' szél ugy hajtatik az automat minden részeibe, hogy a' flótás ajaka és ujjai legszabályosabban mozganak. V. már ezt 1738 mutogatta Parisban, 's megmagyarázta szerközetét, *Lé mecanisme du fluteur automate par Vaucanson*-ban (Par. 1738). Utóbb ez Du Moulin mechanicus kezére jutott, ki Németországon 's Petersburgban mutogatta. 1781 Beireis tanácsnok és professor Helmstädtben vette meg.

VAUCLUSE (vallis clausa) kicsiny mváros, völgyben, közel Avignonhoz. Petrarca, ki benne lakott, sonettejeivel Vaucluset 's az itt folyó Sorgue forrását halhatlanitá.

VAUDEVILLE könnyü, vidám, néha gunyos tartalmu franczia népdal, melly néha stropháiban valami tréfás történetet, nevetséges szokást, bohóságot csufol. Fő kivánata, hogy melodiája könnyü 's kedves legyen, 's hogy a' fő gondolat minden vers végén illő változtatással ismételtessék. Ama könnyü szinjátékok, mellyek illy dalokból 's ezekhez alkalmazott versekből szöve, Parisban az 1791 óta álló du vaudeville szinházban adatnak, 's nevők Comédies-vaudeville, illyen dalokkal végződnek; minden játszó személy illy dalt énekel, mellynek strophája az általa ábrázolt charakterhez van alkalmazva, honnan az olly tréfás vigjáték is vaudevillenek neveztetik, melly valamelly napi tárgyat gunyosan ad elő. Ujabb időkben Scribe

és Malesville irtak illyeket; Angely, Blum, 's Holtei pedig a' német színpadra iparkodtak átplántálni.

VAUDONCOURT (Guillaume), Bécsben szül. 22 Sept. 1772 franczia szüléktől, Berlinben, hol atyja a' kir. pattantyuság nevendékeit vizsgáló professor volt, nevelteték; 1786 Franczia országba mene, hol a' lázadás kitörtekor katonaszolgálatba lépe; aztán nagyon kitetszőleg véve részt több táborozásban, mire az olaszországi pattantyuság parancsnokává nevezteték; 1809 Tirolban csatázott 's Napoleontól vezérré teteték; Győr megvetetvén, a' békéig itt várparancsnok vala; 1812 Eugenius herczeg alatt Oroszországba mene a' táborral; 1814 ismét hazája szolgálatjába alla; 1815 Napoleon Elbából visszajövén, a' metzi nemzeti őrsereg felügyelőjévé 's a' polgárok a' Moselszövetkezetnek elnökévé tevék őt; Napoleon másodszor is elvesztvén uraságát, el kelle hagynia neki is Franczia országot, mire Angolországba 's innen Münchenbe jöve, hol előbbi feje, Eugenius herczeg, igen szivesen fogadá; 1821 segiteni akará Olaszország függetlenségét kivivni, de a' terv hajótörést szenvedvén, Spanyolországba mene; hanem a' Francziák beütése ismét Angolországba szoritá; végre 1825 engedelmet nyere hazájába mehetésre. Olly emberileg viselé magát számos táborozásaiban, hogy mint számüzött bátran mehete azon tartományokba, mellyekben előbb, mint ellenséges vezér parancsolt. Munkái közül, mellyekkel tartja fen éltét, mivel jószága örökösei, a' Bourbonok hiv pártosai kezében van, t. k. ezek: *Hist. des campagnes d Annibal en Italie* (Mail. 1812); *Mém. pour serv. à l' histoire de la camp. de Russie en* 1812 (Par. 1815); *A' joniai szigetek 's Epirus polit. 's kat. jelességei* (ang. nyelv. Lond. 1816); *Hist. des camp. d' Italie en* 1813 et 1814; *Hist. de la guerre des Français en Allemagne en* 1813 (Paris 1819); *Levelek Spanyolország belső politic. helyzetéről* (1821—1823 ang. 1824); *Hist. des camp. de* 1814 *et* 1815 *en France* (5 köt. Par. 1826); *Hist. polit. et milit. du Prince Eugène, Vice-Roi d' Italie; Carte du théâtre de la guerre entre les Turcs et les Grecs* (4 lap.)

VAUQUELIN (Nicolas Louis), becsületrend és sz. Mihály lovaga, a' franczia intézet 's csaknem minden tud. társaságok tagja, szül. 16 Maj. 1760 Hébersotban (Normandiában.) A' chemiában és gyógyszerességben sokra menvén, Fourcroy hires tudós segédévé vevé 's ezen összeköttetés 8 évig tarta. A' CHROMnak (l. e.) 's glucinának (berillföldnek) felfedezése igen hiressé tevé őt, mint e' munkája: *Manuel de l' essayeur* (1812) 's több értekezése is, jelesen: *Notice sur la terre du Brésil; Sur le chrome; Sur l' eau de l' amnios des femmes et des vaches; Sur les pierres dites tombées du ciel; Analyse de la matiere cérébrale de l' homme et de quelques animaux; Sur la présence d' un nouveau sel phosphorique terreux, dans les os des animaux.* 1788 közalkotója vala a' philomathiai társaságnak. Mh. mint a' következmara tagja Parisban Nov. 1829.

VAUX (Thierry, báró) cs. k. austriai belső titkos tanácsos 's sat. sz. 4 Jun. 1748 Petit-Failly-ben Lotharingiában, 's tanulmányait a' sedani katonai intézetben végezte. 1778 mint felhadnagy részt vett a' bajor örökségi háboruban, 's helyreállván a' béke, az ujonnan felállitott theresienstadti várnak (Csehországban) erősitésével foglalatoskodott. A' török háboruban majorságra emeltetett (1788) 's Gradiska bevételét József neki köszönhette. 1789 nevezetes részt vett a' belgrádi ostromban is, holott megsebesittetett. Erdemeiért a' Mária-therézia-rend lovagának és bárónak nevezteték. Az 1793-ki franczia háboruban Valenciennes és Quesnoy előtt, 's Famarsnál és Wattignynál bátorságának és tactikai ismereteinek fényes jeleit adá. Manheim általa jutott az austriai-porosz sereg kezébe. 1796 ezredesi rangra emeltetett, és Sundheimnál nem minden szerencse nélkül harczolt Mo-

reau ellen. Ő vette be hét nap alatt a' hüningeni hidfejet is. Most generalmajorrá lőn, 's majd geniedirectorrá a' főtáborban, 's az 1799 és 1800 hadviselések alatt több helyeket megerősitett. 1805 az olasz seregnél foglalatoskodott. Erre a' károlyvárosi, nagyszigeti, győri, budai és eszéki erősségeket vizsgálá meg. 1807 főtábornoki helytartónak, 's 1809 az egyetemi genie ügy fő igazgatójának neveztetett. Bécs bevételénél ugyanez esztendőben hadi fogollyá lőn, de csak hamar ismét kicseréltetett. 1817 valóságos titkos tanácsossággal jutalmaztatott meg. Mh. 1820 Aug. 4. — *l — y.*

VEDAM, l. KELETINDIAI LITERATURA.

VÉDANGYALOK, l. ANGYALOK, GENIUSOK.

VÉDELEM, l. DEFENSIO.

VÉDELMI HÁBORU. 3 neme van, 1) midőn az ellenség megtámadását országába ütés által megelőzzük; 2) midőn a' védelemharczot országunk határain, 3) ben az országban folytatjuk. Mindenik módnak mog van saját haszna és kára. Az elsőnek helye van 's hasznos, ha tetemes és egyesült hadi erővel reményleni lehet, hogy az ellenséget hirtelen megrohanván, erejét egy csapással tönkre tehetjük, további készületeit meggátolhatjuk, másokkal egyesülését hátráltathatjuk. Illy értelemben vitték minden nagy vezérek védelem harczaikat, p. o. XII Károly, midőn az éjszaki háboru kezdetével Daniába ütött; II Fridrik Saxoniába 1756 'st. Azonban e' mód káros lehet annyiban, hogy az ellenség a' méltatlan megtámadás gyanúját könnyen ránk vetheti 's a' köz véleményt maga részére vonja, megkivánja tovább, hogy csatába vezethető seregünk az ellenségét halaudja, 's hogy a' terv legmélyebb titokban tartassék. A' második mód, mint legegyszerűbb 's legtermészetesebb, leginkább van divatban; haszna, hogy általa felderül, mellyik fél a' megtámadó; de legerőtlenebb, legbizonytalanabb 's csupán néha lehet helye, p. o. ha mindkét rész hadi ereje alkalmasint egyenlő, ha a' határok természettől, vagy mesterség által erősek 'st. Mind e' mellett is valahol áttörhet az ellenség a' határon. E' mód könnyen a' most annyira elhiresült cordonsystemára is vezethet, melly szerint midőn mindent fedezni akarnak, semmit sem oltalmaznak 's mindent elvesztenek. A' harmadik mód sokkal erősebb charakterü. Ennek hasznai azon egyszerű 's minden hadak tapasztalása által megvalósult okfőn alapulnak, hogy az erő a' munkálódó vonal hosszabbulásával gyengül 's forditott arányban nevekedik. De azon kár jár vele, hogy a' határszélek az ellenség önkényére 's pusztitására hagyatnak, mi miatt a' lakosok közt nem ritkán rosz kedv támad. Azonban e' kárt felülmulja az emlitett haszon, kivált ha a' határszélek terméketlenek, miveletlenek 's a' védelmező a' lakókat a' háboru érdekébe vonhatja. Ez értelemben az Oroszok védelemharcza 1812 igen czélirányosan vala intézve, mellyben mindazáltal Butturlin orosz ezredes szerint (*Geschichte des Feldzugs in Russland*) a' Niementől Moszkváig visszavonulás korán sem az előterv, hanem a' franczia erő következete volt. Gyakran e' mód csak szükség munkája. Azonban egyik védelemharcz sem esik egészen szenvedőleg, valamint nincs kizárólag támadó állás. Általában igaz marad, hogy a' védelemharcz, ha csak a' tartomány mivolta, mint a' Schweiz, Spanyolország, 's europai Törökország, különösen nem segiti, többnyire mindig káros, és igy a' megtámadás mindig legjobb védelem. A' tapasztalás itt minden tekintetet félre vet.

VEGA (György, báró) sz. 1754 Carinthiában, 's gyilkos kéz által mh. 1802 Sept. 26. Mathematikai ismeretei 's ezeknek tettleges alkalmaztatása őt a' különben alacson születésüt bárósságra és alezredességre emelteték. Nevezetesb munkáji: *Mathematische Vorlesungen* 4 köt. (Bécsben 1802), *Logarithmentafel*, *Thesaurus logarithmorum completus*, *Anleitung zur Zeitkunde* 'sat. Messzelövő mozsarai, mellye-

ket Menheimban öntött a' pattantyusságnál haszonnal alkalmazhatók. Vega tagja volt a' berlini, erfurti, göttingeni és prágai tudós társaságoknak, 's az 1800-diki franczia háboruban Mária Therézia rendével tiszteltetett meg. — *l — y.*

VÉGREHAJTÁS vagy *birói foglalás* alatt azon törvényszeres cselekedet értetik, melly által a' perben hozott végső elmaraszlaló itélet valósittatik. A' végrehajtás, rend szerint az első folyamodási törvényszéknek biróságnak kiküldetett tagja által, az ő törvényhatósága körében, a' vesztes félnek, az itélet másolatja közlésével törvényesen bejelentett határnapon, a' szomszédok és határosok jelenlétében, eszközöltetik. Ennélfogva a' királyi és báni tábla itéleteit egy kiküldött előadó itélőmester v. táblabiró; a' kerületi táblaéit felváltva a' táblabirák; a' vármegyékéit az alispány, szolgabiró és esküdt, az alsóbb birságokéit pedig az alispányon kivül, magok az itélethozók; továbbá a' városokéit a' kiküldött tanácsos; az urszékekéit pedig a' szinte kiküldött uradalmi tiszt. A' sz. szék itéletei azonban, 's az itélő bíróság lakvidékén kivül eszközlendő végrehajtás, az illető 's törvényesen felkért világi birságok által valósittatnak. Ha a' birói foglalás a' perbeli itélet kihirdettetése idejétől számitandó egy év elfolyása alatt meg nem történik, csak az elerőtlenült itélet megujittatása után teljesittethetik. Ezt pedig, a' Hk. II: 57 czime szerint, vagy az előbbi bíróság előtt egyenesen annak felélesztése végett mozditandó per által, vagy az ujabbi gyakorlat szerint, végrehajtásujító parancs (mandatum renovatorio-executorium) segitségével lehet megnyerni. A' végrehajtás törvényszünet alatt is (kivévén az innepnapokat és a' nemesi fölkelés idejét) megtörténhetik; mellyről a' végrehajtó biró, mindenkor tudósitást köteleztetik tenni az őt kiküldött törvényszék vagyis bíróság előtt; 's ez, ha kivántatik, hiteles másolatban akármellyik peres félnek is kiadatik. Nem lévén az adóssági vagy birságos perben elmarasztaltnak a' végrehajtás alkalmával annyi kész pénze, mennyi a' nyertes fél kielégitésére megkivántatik, elsőben is annak ingatlan javai vetetnek birói foglalásba; 's csak ezeknek nem léte vagy elégtelensége esetében nyujthatja ki kezét a' végrehajtó az ingóságok elfoglalására. Ezek közül pedig mindenkor a' leghamarább 's a' legkönnyebben pénzzé tétethetők választatnak ki; épen maradván rendszerint (a' vesztes fél részéről) a' tárgyakat kimutathatás joga. Törvényeink megengedik a' személyfoglalást is azon esetben, ha egyébként a' javakból tökéletes elégség nem szereztethetik, 's ha ez a' vád- vagy keresetlevélben világosan kéretett. Az igy biróikép elfoglalt személy, a' győzödelmes félnek átadatik, olly czélból, hogy vele kézi munkája által szolgáltathassa le tartozását. *Kunoss.*

VÉGRENDELET (Testamentum.) A' végrendelet, melly őseink által már sz. István idejében esmertetett 's a' magasb ranguak közt a' romai 's egyházi jog szerint alkotva divatozott, nem egyéb, mint: valakinek törvényesen kinyilatkoztatott akaratja, az iránt, mi történjék javaival az ő halála után. Törvényes kinyilatkoztatásnak az mondatik, melly mind belsőkép, mind külső idomára nézve a' törvény által megkivánt rendszabásokkal bir. Törvényeink a' végrendeleteknek több nemét különböztetik meg, mellyek a' következők: nemesiek, polgáriak, jobbágyiak, egyháziak és jásziak; irottak és szóbeliek a' szerint, mint alkotásokkor tüstént irásba foglaltatnak v. csak élő szóval jelentetnek ki; továbbá nyiltak és bepecsételtek; v. az országban v. ezen kivül készitettek; tökéletesek, azaz minden törvényes megkivánatokkal birók és tökéletlenek; innepélyesek, mellyek a' rendszerint megtartandó innepélyekkel tétettek, és privilegiáltak, mellyek az innepélyeknek legalább is egy részétől fel vannak oldozva; végre tiszták és feltételesek. A' mi az innepélyeket illeti, ezek, mint a' fenebiekből már kitetszik, kétfélék, u. m. belsők és külsők.

Törvényeink és szokásunk szerint a' végrendeleteknek csak egy belső innepélyek van, rendelkezhetés. A' rendelkezhetés, személyre vagy dologra irányozva tekintethetik. A' személyes rendelkezhetés, a' végrendelést tevő személynek ezen cselekedetre alkalmatos voltában; a' dologi rendelkezhetés pedig, a' tárgyaknak törvényszerinti természetekben, azaz sikeres vagy sikeretlen rendeltethetésekben gyökerezik. Továbbá a' személyi rendelkezhetés két személyt tárgyaz, t. i. a' végrendelettevőt, hogy rendelést tenni joga legyen; és a' végrendeletest, hogy a' neki rendelt javak elfogadására törvény szerint alkalmatos legyen. Végre, a' dologi rendelkezhetés, v. királyi ügyészre nézve, v. pedig magán személyeket illetve, vétetik tekintetbe, mert a' javakhoz csak e' kettőnek lehet olly joga, melly a' végrendelkezést akadályozhatná. Egyébiránt pedig nem szükséges az, hogy a' magyar végrendeletekben egyenesen örökös is neveztessék ki; ennél fogva meghalhat valaki részint végrendeletet téve, részint pedig végrendeletlenül. A' külső innepélyek, a' végrendeletet tevő személyek rangjához képest annyira különbözők, hogy ezek szerint a' végrendeletek nemeit is igen könnyen meg lehet egymástól választani. I. A' nemesi végrendeletek, hiteles helyek és személyek vagy pedig csak magános emberek előtt alkottathatnak. Ennek következésében tétethetnek 1) (*a*) a' m. kir. udvari cancellaria vagy ennek kiküldött referendariusa előtt, ki azután erről tudósitást tesz; (*b*) az ország rendes birái 's ezeknek itélőmesterei, (*c*) a' hiteles káptalanok v. szerzetes gyülekezetek, v. pedig ezeknek kiküldetett, 's tudósitást teendő két tagja előtt, végre (*d*) a' vármegye közönsége, kiküldetett alispány, v. szolgabiró és esküdtje előtt. Mind ezeknek pedig vagy irott, aláirt 's megpecsételt végrendelet adatik át; vagy a' végső akarat, élő szóval jelentetik ki; minden esetre pedig a' jegyzőkönyvbe beiratik, 's az azt alkotott személynek halála után kihirdettetik. 2) A' magános emberek előtt, innepélyesen az országban készitendő végrendeletre nézve szükséges (1) hogy az ezt alkotó által, öt nemes v. a' nemességgel felérő rangu személy, v. szükség esetében bármi más érdemes ember kérettessék meg tanunak; (2) a' rendelkező végrendeletét, maga kezével aláirja és meg pecsételje; ha irni nem tud v. nem képes, hatodik tanu által irassa oda helyette, ki saját neve alá irásával is bizonyitsa, hogy annak nevét ő irta légyen alá; (3) minden tanu aláirja magát; ha pedig valakik közülök irni nem tudnak, másik irja alá neveiket, ők pedig az után keresztvonást tesznek; a' pecsétlésben egymásnak pecsétnyomóit szabadon használhatják; (4) minden csalárdság és ravaszság elkerültessék, különben a' végrendelet sikernélküli lesz: végre (5) a' végrendelet költtének ideje és helye feljegyeztessék 's minden javitás, vakarás és foldás elmellőztessék. A' szóbeli végrendelet csak abban különböz az irásba foglalttól, hogy itt az akarat élő szóval nyilatkoztatik ki, melly a' tanuk által figyelmesen meghalgattatik. Férjfi nem letében, sőt egyébként is, alkalmatos tanu lehet a' fejér személy. II A' polgárok és jobbágyok végrendeletére nézve szükség megjegyezni: ha valamelly város az 1715: eszt. 27. § 7. törv. czik. előtti végrendeletbeli szokással birván, ezt rendelete által is megerősité, attól magán személyeknek eltávozni nem szabad: különben a' polgárok a' városi tanács v. ennek kiküldött tagjai előtt rendelkezhetnek, mellynek a' rendelkező halála után felolvastatandó eredeti végrendelete, a' levéltárba eltétetik, 's a' jegyzőkönyvben csak említés tétetik róla. A' magános emberek előtt alkotandó végrendeletekre nézve, a' nemesieknél fentebb előszámlált megkivánatokra köteleztetnek ügyelni; de zárt végrendeleteket ezek nem alkothatnak. A' birtoktalan nemesek, v. gyanus nemességüek is, a' szükség esetén kivül, polgári módon parancsoltatnak végrendeletet tenni; a' birtokosok pedig végrendeleteikben a' városi telkekről is szabadon ren-

delkezhetnek. A' jobbágyok, ön nemzetségekre nézve, a' szerzeményről szabadon rendelkeznek; de nem ellenben az ősiről is. Azonban a' magszakadás esetében még a' szerzeményekre nézve sem; ugyanis minden ingóságaikat szabadon elajándékozhatják, de ősi telkeiket 's a' szerzetteknek felét az uraságnak kell hagyniok; ha pedig végrendelet nélkül halnak ki, azok egészen az uraságra háramlanak; és a' melly részben a' jobbágyok szabadon rendelkeznek, arra nézve serdületlen fiaik helyébe, örököst is tehetnek. A' mi a' külső innepélyeket illeti, ezek a' helyek és bevett szokásokhoz képest különbözők, 's egyszersmind sikeresek is; tanácsolható azonban a' törvényben foglaltakat követniek. III Végre az egyháziakra nézve ezek foglaltatnak törvényeinkben: a' latin és görök szertartásu catholicus főegyháziak végrendeletet nem tehetnek az egyházi jótétes javakról, atyai örökségökről, könyveikről, papi öltözetekről, szent edényekről, oltári ékességekről és házi gazdasági készületekről. Mind arról pedig, mi ezeken kivül van, kir. engedelem mellett szabadon tesznek végrendelést; de ha azt nem nyerhettek, akkor csak egy harmadáról, a' másik harmada az egyházé, a' harmadik pedig a' kir. ügyészé lesz. Ha a' fő egyházi, rendelkezés nélkül hal meg: azoknak egy harmada, mellyekről végrendeletet tehetett volna, tizedizbeli rokonaié lesz, ezek nem létében pedig ez is a' kir. ügyészé; sőt az ezen rendelések kijátszására, életben tett ajándékok is, mint nem tetettek, ugy parancsoltatnak tekintetni. A' külső innepélyekre nézve éppen nem különböznek a' nemesektől. Az alantabb rendü catholicus papság, u. m. kanonokok, plebanusok, segédpapok 'sat. mind szabadon rendelkeznek szerzeményeikről. Ha végrendelet nélkül halnak meg, egyharmada az egyházé, másodika a' szegényeké, harmadika pedig tizedizigi rokonaiké lesz; ha ezek nem volnának, a' kir. ügyészé; szegények lévén pedig rokonaik, a' második rész is azoknak adatik. Az oskolatanitói hivatalban lévő, v. nyugpénzzel megajándékozott, végrendelet nélkül halván meg, szerzeményének egyik része azon alapitványé lesz, mellyből zsoldját kapta, másodika a' szegény tanulóké, harmadika pedig tizedizigleni rokonaié. Ha pedig az ollyan az eltörültetett szerzetes rendből való, v. egyéb egyházi hivatalt viselő szerzetesbeli volna: hátrahagyott vagyonából az egyházi alapitvány v. a' monostor, szegények és rokonok, részesülnek. Az örökös és végrendelet nélkül kimuló világi tanitónak vagyonaiban a' kir. ügyész örökösödik. A' nem-egyesült Görögöknél *a)* az érsek egyházi diszruházat, ékességeket, nemesi birtokokat, ezüst nemüeket, drágaságokat, könyvtárt és a' házi 's gazdasági készületet utódjának hagyni köteleztetvén, más szerzeményeinek feléből az ő felsége hatalma alatt valóknak szabadon adakozhatik, másik része pedig a' nemzeti pénztárba adatik; *b)* a' püspök (azokon kivül, mellyeket, a' mint mondottuk, ennek is az egyházra és utódjára kell hagynia) fele jószágáról szabadon rendelkezhetik; a' másik fele, mint buzgó kiadásokra forditandó, az érsekre száll. Ha valamellyik ezen mondottak közül végrendelet nélkül hal meg: mindea örüksége, felezve, a' nemzeti pénztárba adatik és a' karloviczi oskola-alapitványhoz kapcsoltatik; ugyan ez történik azokra nézve, kik végrendeleteket nem a' megkivánt rendszabásokhoz alkalmazva tették. Az üres érsekség v. püspökség jövedelme is a' nemzeti pénztárba jut. *c)* Ha az alantabb rendből való világi pap (popa) özvegyet és gyermekeket v. ősi jószágot hágy maga után: ugyan a' szerint történik az örökösödés, mint más világi személyeknél. A' papi hivatal előtt biratott jobbágy teikek, az uraságra szállanak vissza, ki mindazáltal mást tartozik azokba bele helyezni; a' papság ideje alatt szerzetteket pedig az uraság becsáron váltja vissza, v. másoknak adja át. Más szerzeményeiknek harmadáról mindenik szabadon rendelkezik, két harmada pedig a' püs-

pöké. Végrendeleteknek külső innepélyei ugyan azok, mellyek a' másokéi. IV A' Jászok és Kunok végrendeleteit l. KUNOK és JÁSZOK. A' privilegiált végrendeleteknek 4 neme van, t. i. buzgó, mellyben könyörületességből, v. más közhasznu czélból tétetik hagyomány; katonai mig a' hadi személyek veszély közt forognak, ide értvén egyszersmind azokat is, kik a' katonasággal vannak, millyenek: a' tábori papok, orvosok 'sat.; döghalál idejekor tétettek, és mellyeket szülék tesznek gyermekeik közt. Ezekre nézve is megkivántatik, hogy a' belső innepéllyel mindenkor birjanak, de a' külső innepélyek reájok nézve változók; mert ha a' végrendeletet egészen a' rendelkező irta meg és alá, egy tanu sem szükséges; ha pedig csak aláirta, két tanunak jelenléte kivántatik, valamiat az illy szóbeli végrendeleteknél is két alkalmatos tanunak jelenléte szükséges. Ha valaki az országon kivül lévén 's végrendeletet tenni akarván, ott lelné az országnak rendes biráját, v. ennek itélőmesterét, valamint hon, ugy rendelkezhetnek ő előtte, ott is; különben a' tartozkodása helyén szokásban lévő innepélyeket tartozik követni, 's hogy azokat valóban megtartotta légyen, a' helységtől bizonyság-levelet kell kérnie. A' végrendeletek különbféleképp vesztik el erejeket; ugyanis némellyek 1) már magokban semmik, mellyek, t. i. lételekkor tüstént létalapos hibával birtak; 2) valódiatlanok (injusta), mellyekben egy v. több külső innepély hibázik; 3) felbomoltak, ha t. i. a' rendelkező megváltoztatá akaratját; 4) hasztalanok mellyeknek tárgyai nincsenek, hogy azokra alkalmazódhatnának; 5) elhagyatottak, midőn a' rendeléshez képest, az örökösök és hagyományosok nem akarják az örökséget és hagyományt elfogadni; 6) fonákok, mellyek nem szabad rendelkezési dolgokra nézve tétettek. E' tárgyból származnak következő perek: 1) a' végrendelet teljesitésére, mellyet a' rendelkezőnek örökösei mozditnak egymás ellen a' Hk. I: 57-nél fogva; az 1647 126 czik ereje mellett pedig más öröklők v. hagyományosok, a' rendes öröklési bíróság v. ker. tábla előtt. Az itélet a' végrendelet v. tanuk bizonyitása szerint hozatik, habár az sérelmes volna is; mert ezen bíróság és perfolyam szerint nem lehet a' végrendeletet elerőtlenitni; ennek semmisége azonban sikerrel vettetik ellen; 2) A' belső innepély hiánya v. joggát miatt elerőtlenitő, melly a' törvényes örökösök által a' végrendeletbeli öröklők és hagyományosok ellen indittatik; nemesekre nézve a' kir. tábla előtt, polgárokra nézve ön városi tanácssok 's a' jobbágyokra nézve az urszék előtt, a' Hk. I: 59. és az 1723: 49. t. czik. szerint. A' joggátlást kell be bizonyitni. A' felnevelt 's atyai javakból szeretet nélkül kizárt fiu, atyjának végrendeletét nem támadhatja meg v. döntheti el a' szeretet-elleniség alapjából. 3) A' külső innepélyi hiány, v. elkövetett csalárdság és ravaszság miatt elerőtlenitő per; a' fiu v. egyéb örökösök és hagyományosok által indittatik az illető bíróság előtt, melly mindenkor a' szent szék. 4) A' végrendelet félretétele mellékesen akkor eszközöltetik, midőn valaki, más főperfolyammal jogát követelvén, előre látja, hogy a' végrendeletet fogják eleibe gördítni ellenvetésül; a' főperfolyami bíróság előtt a' Hk. II: 52. szerint. A' főkövetelésen kül a' végrendelet semmiségét is be kell bizonyitni. 5) Az ősiek kiegészitése végett akkor indittatik per, midőn a' rendelkező az ősieket elidegenitette, és a' szerzeményekre nézve még is tett végrendeletet. A' vádlevél az 1647: 105 t. cz. alapul 's az örökösödési bíróság eleibe való; 's v. az örökösödők 's hagyományosok, v. a' végrendelet végrehajtója által támasztatik. Az adosságok fizetése mindazáltal ezen perfolyammal (institutummal) nem eszközöltethetik, hanem egyedül az adossági perfolyam által. 6) Hasonló pert mozdithatnak az örökösök 's hagyományosok, a' végrendelet végrehajtója ellen. Megtörténik néha, hogy a' végrendeletet alkotott személy, előbbi akaratját valamelly részben megvál-

toztatni szándékozik, v. ujabb szerzeményeiről akar rendelést tenni. Erre nézve nem szükség, hogy előbbi végrendeletét egészen megsemmisitse; mert azt ennek fenmaradása mellett is sikeresen végbe viheti, toldat által. A' toldat (codicillus) nem egyéb mint a' végső akaratnak kevésbé innepélyes kinyilatkoztatása az iránt, mit akar valaki javainak valamelly kisebb részével holta után tetetni. Ebben is meg kell lenni a' végrendeleti belső innepélynek, de a' külsők, reá nézve változók; t. i. ha az irottat maga a' rendelkező irja alá, három tanunak, ha pedig nem tudja v. nem képes aláirni, négy tanunak jelenléte kivántatik meg. Ha a' toldat szóbeli, mindenkor három tanu szükséges. Az országon kivül tétetettnek, a' végrendelet megkivánataival kell birnia. Benne nem az egész vagyonról, csak ennek egyes részéről lehet rendelést tenni. *Kunoss.*

Végrimek, az ujabb rimes verselés tréfája. Rimeket adnak t. i. fel a' költőnek, 's képzelő erejére hagyják, hogy e' vázlathoz testet ragasszon, 's még annyi lelket is leheljen belé, mennyit csak lehet. Mivel azonban többnyire a' legkülönösebb rimek választatnak, ugy e' szeszély szüleményei is leginkább burleszkek lesznek.

Végtagok. Igy nevezzük az emberi állati test legvégsőbb részeit, de különösen a' kezeket és lábakat. A' képelő mesterségekben, különösen festésben és képfaragásban, nem csak a' fej, hanem a' kéz és láb mozgásai is igen figyelemre méltók. Göthe (*Kunst und Alterthum*), minden erkölcsi kifejezést egyedül a' fejnek tulajdonit, de ezt eléggé megczáfolják a' jeles festőknek, kivált Raphaelnek mirei, kik fátyollal befedett képekben, a' test többi részeiben világosan kifejezték az ember tulajdonit, 's akaratját. Ugyan ezt mutatják a' régi képfaragok mestermivei is, máskép rakja lábát a' nympha, máskép Pallás, máskép Mars, és Jupiter, nem ugy tartja kezét a' tiszteletre méltó Matrona, mint a' félénk szüz.

Vegynemű (hybridum) az, mi két különböző faj közösüléséből ered p. o. a' lóéból, és szamáréból az öszvér. Hasonlóul történik a' növényeknél is; de mint ezeknek, ugy amazoknak sincs nemző tehetségek. Vegynemü szók azok, mellyek két különböző nyelvből tétetnek öszve.

Végzet l. Decisio.

Veji, a' Cremera folyónál, az etruriai 12 kerületvárosok, mellyek saját lucumoik alatt voltak; egyike, már korán öszveütközésbe jöve Romával. Emberkezek 's a' természet igen megerősiték Vejit, mellynek védistennéje Juno vala. 10 évi megszállás után mégis diadalmaskodék Camillus, ki a' város földalatti csatornáin bemenvén, iszonyu gyilkolással 's dulással bünteté a' lakókat makacs ellenállásokért, mire Romának e' leghatalmasb ellensége egészen elpusztula. Jul. Caesar romai gyarmatot telepite itt, hanem az 5 száz. Gothok, a' 6-dikban Longobárdok leronták, most azt se tudni bizonyosan, hol feküdt legyen? mindazáltal kiásott emlékekből ugy látszik Isola di Farnese fekszik most helyén.

Veillodter (Valentin Karl) főpredikátor Nürnbergben, hol szül. 10 Mart. 1769 's hm. 9 Apr. 1828. Jeles munkái e' világos lelkü tudósnak: *Predigten über freie Texte auf alle Sonn-und Festtage* (1799—1800); *Neue Predigten auf alle etc.* (1816—17); *Predigten über auserlesene Stellen der Psalmen* (1820); *Predigten über die Episteln des ganzen Jahres* (1806); *Summarische Erklärung der Sonn-, Fest- und Feiertagsepisteln zum Vorlesen am Altare* (Leipz. 1808); *Sammlung biblischer Texte* (1794); *Gebete am Morgen und Abend* (1801 'st.); *Ideen über Leben, Tod und Unsterblichkeit; An junge Christen bei der ersten Feier des Abendmahls; Communionbuch für gebildete Christen; Lieder, Erzählungen und Fabeln für Kinder; Allgemeine Chronik der 3 Jubelfeier der deutschen evangel. Kirche*

(Scheiblerrel és Henningsel); segité Vatert is *Jahrbuch der häuslichen Andacht*-jában, 'st. Nagy figyelmet gerjeszte e' nevetlen irat: *Wie sehr die protestantische Kirche Ursache habe, es nie zu vergessen, sie sei ihr Dasein vornehmlich der Erneuerung des Lehrsatzes von der wahren evangelischen Freiheit schuldig etc.*

VELASQUEZ (Don Diego) szül. Sevillában 1599, 's Herrara és Pacheco Ferencz vezérlése alatt szép előmeneteleket tőn a' képirásban. Első festményei mutatják a' természet hiv másolóját. Utóbb a' flamand és olasz iskola művein tanulgatott; 's 1622 pártfogójihoz, Madridba utazott; itt 1623 udvari festőnek nevezetett 's köztisztelet tárgyává lőn. Rubenssel, midőn ez Madridot meglátogatná, barátságos viszonyban élt, 's most feléhredt benne a' vágy, Olaszország művészi kincseit megláthatni. Az udvartól segíttetve el is utazott, 's egy ideig az olaszföldön a' Velenczeiek, Rafael és Mich. Angelo műveinek studiumával, másolatokkal és arczfestéssel foglalatoskodott, 's ez utolsót Madridban is folytatá. 1648 ismét Olaszországba utazott, hogy a' festő művészetek madridi academiájának számára képeket, szobrokat és büszteket szerezzen. 1651 visszatért Spanyolországba, 's itt a' királyi családot olly szerencsével festé le, hogy 1658 lovagi ranggal jutalmaztatott meg. Festményei még most is nagy becsben tartatnak a' kedvelőktől, 's Mengs különös dicsérettel említi természetes módját. Mh. 1660. Egy későbbi Velasqueztől (Lajos Jánostól) birjuk a' spanyol poesis történetei': *Origines de la poesia espanola* 1754. A' munka nem minden érdem nélkül való, de önállóság hijjával vádoltatik. *—l—y.*

VELDE, több hollandi képiró neve; leghiresb Adrian van der Velde, szül. Amsterd. 1639, mh. 1672; tájfestései, de kivált pásztordarabjai jelesek. Jesaias van der Velde főleg csaták 's rablók ábrázolásában jeleskedett; Leidenben 1630 körül élt. Némellyek ugy tartják, hogy ennek atyja volt volna Wilhelm van der Velde tengeri festő, ki 1610 Leydenben szül. 's 1693 Londonban hm. Ez pennával mindig mesterien és mesterileg rajzolt. Hasonnevü fija, szül. 1633 Amsterdamban, mh. 1707 szinte nagy mester volt tengeri ábrázolatokban.

VELDE (Franz Karl van der), elbeszélés és historiai román mezején kedvelt iró. Szül. Breslauban 1779, hol idő folytával a' városnál többféle hivatalt viselt, 1814 törvényszékbiró, 1818 pedig Zobtenben város birája lett, 1823 ismét visszatért Breslauba mint törvénybiztos, 's Apr. 6 1824 mh. 1817 lépett fel nagyobb elbeszélésekkel 's az olvasó világ kedvencze lőn. Nevezetesb elbeszélései: *Die Erzstufen*, *Prinz Friedrich*, *Die Eroberung von Mexico*, *Der Malteser*, *Die Liechtensteiner*, *Die Wiedertäufer*, *Die Patricier*, *Arwed Gillenstierna*, *Der Wunsch des Kanku*, *Das Liebhabertheater*, *Der böhmische Mägdekrieg*, *Das Horoskop*, *Christine und ihr Hof*, és *Die Gesundschaftreise nach China*. Helytelenül nevezik német Scott Walternek. Amannál a' rege többnyire csak mellékes tárgy, ennél fő czél; amaz regényes életviszonyokat csupán korképei elevenitésére használ, ez a' korképet csak hátulat gyanánt veszi, hogy költött személyeit 's azok regényes viszonyait nagyobb világba állithassa. V. d. Velde alig választotta regéinek felét Németországból, de noha majd Norwegia határin, majd China vidékin kalandoz, a' választott helyben divatozó gondolkodás és cselekvésmódot mesteri kézzel ábrázolni 's charaktereit személyesiteni értette. Összes munkáit kiadták Böttiger és Hell Theod. (Dresd. 25 köt. 1824).

VÉLEMÉNY l. KÖZVÉLEMÉNY.

VELENCZEI KÖZTÁRSASÁG. Az adriai tengeren büszkélkedő mai Velencze mocsáros környékén eleinte csak némelly szegény halászok tanyáztak; hanem a' nyug. Gothok vezérétől Alariktól, 's fő

leg az 5 száz. Olaszországban táborozó és Aquileját kegyetlenül felduló Attilától való félelem miatt több család, nem tartván a' szárazi lakást bátorságosnak, az adriai tenger oltalmára bizta magát és a' tenger szigetein, 's legelőször is egy Rialtó nevün, melly kereskedés végett a' Páduiaktól kevésé már meg volt mivelve, telepedett meg. Ezeknek példáját, az 568 hasonlóul Olaszországba beütő Longobárdoktól megrémülvén, ismét igen sokan követték, kik építették idővel Velencze városát Rialtó szigetén, mellyhez utóbb 60 kisebbet kapcsoltak, épületeket tevén ezekre is. Ezen uszó város lakói itt egy kis tökéletes democratiai közönséget formáltak, melly tribunusok által igazgattatott. 697 már herczeget (Doge) is választottak magoknak a' naponként népesedő szigetek. Legelső doge volt Paolucci Anafesto. A' dogenél volt a' végrehajtó, a' népnél a' törvényhozó, 's a' tribunusoknál v. nemességnél a' birói hatalom. A' kormányszék helyévé előbb Malamacco, és 737 Rialtó tétetett, hol rövid idő mulva, igen népes város, azaz, a' mai Velencze emelkedett fel a' tenger kebeléből, melly későbben a' kereskedés és hajókázás által hatalmassá lévén, az egész adriai tengeren való főuraságot magához ragadta. Csak hamar nem volt a' város a' mocsáros szigeteknek és a' közel lévő tenger part mellyékének birásával megelégedve, hanem okosan használa fordúlván a' N. Károly családjában támadt egyenetlenségeket, Olaszországban, Istriában, és Dalmátiában több birtokot foglalt el II Pietro Urseolo dogeje alatt 997, mivel a' mellett, hogy a' Velenczeiek lakhelyek természeti fekvésénél fogva abban az időben legelső kereskedők voltak, ezenfelyül a' 10 száz. hatalmokat Europába és Olaszországba is kiterjeszteni akaró Arabokkal folyt sok háboruskodások 's a' tengeri rablók megzabolázása által igen jó, és vitéz katonákká is képeztettek, a' honnan több dalmátiai városok magokat az ő oltalmok alá adták. A' keresztes hadak alkalmával a' keresztes seregek tábori készületeit tengeren ők szálitván fizetésért, ezáltal utat nyitottak magoknak a' keletindiai portékákra, mellyek addig szárazon szállittatak Konstantinopolba, Kisázsiába, Syriába és Egyiptomba. Ezek annyira nevelték Velencze gazdagságát és olly virágzó állapotba helyezték a' várost, hogy napkeletnek minden kincsei ide folytak. A' hatalommal hecsuszott az egymás elleni fondorkodás is; az aristocraták a' néppel küszködtek és egymás ellen fenekedtek, a' doge saját hatalmát igyekezett nevelni, mi a' nép gyakori fellázadását huzta maga után, melly csak a' 38-dik dogenak Vitali Michielinek 1172 történt megöletése után csilapodott le, midőn a' polgári alkotmány a' dogek korlátolására a' legfőbb hatalmat egy számos nemesből (Nobili) álló gyülésnek adta által, de ezen gyülést ismét szoros törvények tartották határok közt. Ezen mérséklett aristocratiában ment osztán tökéletességre a' törvényhozás és az igazgatás 's kezdettek az erkölcsök javulni és a' mesterségek virágozni. A' köztársaság belső virágzását hatalmának kivüli nevekedése is követte, mellyre a' német császár I v. veres szakálu (Barbarossa) Fridrik ellen viaskodó, 's magokat a' német császárok hatalma alól kihuzni akaró lombárdi városok szövetségébe való állása által jutott 1177, mellyért a' most emlitett városok pártján lévő pápa III Sándor Velenczét az adriai tengereni urasággal ajándékozta meg és éppen ennek emlékezetére tartatott évenként a' tenger nagy innepélyességek közti eljegyeztetése, midőn a' doge nagy pompával a' köztársaság tengereni uraságának megbizonyitására egy arany gyürüt szokott abba vetni és azt mint feleségét eljegyezni. A' köztársaság kereskedői hatalma legnagyobb kiterjedését, 's legfelsőbb pontját egy Enrico Dandolo nevü dogéja alatt érte el. Ez a' hires statusférjfi és tanult hadvezér ugyanis a' velenczei hajósereget személyesen vezérelvén, a' 4-dik keresztes had alkalmával, mellybe a' Velenczeiek is,

jóllehet éppen nem kegyességből, hanem csak kereskedői kinézésből, részt vettek, 1202 midőn a' napkeleti birodalmot, a' nyugoti nemzetek elfoglalták 's magok közt felosztották a' Velenczeieket Candiának és több jóniai 's az Archipelaguson lévő szigetnek birásába helyezte. De miután a' görög császárságot Palaeologus Mihály, II Balduin keleti császárszékben ült franczia grófot 1261 kiüzvén, ismét visszaállitotta 's ezáltal a' keletindiai kerekedés Konstantinopolból Alexandriába tétetett által, a' Genuaiak, kik a' nyugotiak napkeleti császárságának eltörlését igen segitették, megfosztották a' Velenczeieket a' keleti birodalommal folyt hasznos kereskedéstől. 1297 a' köztársaság ismét uj alkotmányt kapott, mellyet lehet Velencze megbukása egyik főokának tartani. Pradenigo nevü doge ugyanis bevitte Velenczébe az örökös aristocratismust 's a' dogekkal együtt igazgató nagyoknak régi és eddig évenként ujonnan választott nagy gyülését örökös aristocraták, azaz, az aranyos könyvbe beirt nemesi családok gyülésévé változtatta által; másik főoka pedig Velencze hatalma alászállásának a' Tiepolo támadása ellen 1310 felállitott és azután állandóvá tétetett Tizek rettenetes tanácsa volt, melly kegyetlen kormányzásával az elkeseredett Velencze hanyatlását óriási lépésekkel siettette. Azonközben Velencze Génuával, melly ama hatalmának naponkénti nevekedését irigy szemekkel nézte, hadba keveredett, mellyen Velencze annyival inkább kapott, mert hogy a' görög birodalomban való kereskedésből a' Genuaiak által kiszorittatott, nem feledheté. 130 évig folyt a' két szomszéd köztársaság közt az elsőség feletti vetélkedés és utóbb is Génua megaláztatásával, tökéletes legyőzetésével és egész hajóseregének a' Velenczeiek által 1381 történt elfogatásával végződött be. Ez a' szerencse Velenczét még nagyobb 's merészebb vállatokra és birtokainak az adriai tengeren innen és túl leendő kiterjesztésére serkenté. Vicenza, Verona, Bassano, Feltre, Belluno 's Pádua minden hozájok tartozó tájékaikkal 1402, Friaul 1421, Brescia, Bergamo és Crema 1428, Zante 's Cefalonia szigetek 1483 ólta velenczei felsőséget esmertek; hasonlóul tulajdonaikká tették a' Velenczeiek egy részét Istriának, mellyet az aquilejai patriarcha birt, Dalmatiát és a' harmadfél száz évig független királlyai által igazgattatott Cyprus szigetét, melly szép tartományt az utolsó király Jakab nője, velenczei Cornáro Katalin, engedett által 1486 hazájának, a' köztársaságnak és ezen 15 száz. volt a' köztársaság a' hatalom legfelsőbb pólczán; ekkor ugyanis 300 hajói, (ezek közt 145 gálya), és 90000-nél több szárazi katonái voltak, kereskedő hajóinak száma 3000-re és hajós legényeié 17000-re ment. Ezenkivül hadi tulajdonságokkal a' nemzeti szorgalmat is öszvekötvén, a' szebb mivek hazája is csupán Velencze volt, üveggel 's tükrökkel ők tartották Európát, selyem szöveteik, 's posztóik legtöbbre becsültettek, a' honnan felette gazdag lett a' köztársaság.

A' Velenczeiek ezen nagy hatalmokon legelső csapást a' Keletindiákra vivő jó remény foki utnak feltalálása ejtett 1498, melly által Velencze Alexandrián keresztül üzött keletindiai kereskedését és igy gazdagságainak 's kincseinek főkutfejét elvesztette. Azután a' Konstantinopolt 1453 elfoglaló Törökök, kiknek hatalma mindent földre tiport, mit utjában talált, fosztották meg lassanként a' Velenczeieket minden tartományaiktól, mellyeket az Archipelaguson és Morea szigetén birtak, sőt Albániát és Negropontét v. a' hajdani Euboeát is elvették tőlök. Ellenben okos alkudozásai által megmenekvék azon veszélyektől a' köztársaság, mellyekkel őtet a' Cambrayban 1508, hatalmának megalázására egyesült szövetség fenyegette. II Julius pápa ugyanis Velenczétől Favenza, 's Rimini városait kivánta, mellyeket ez nem akarván oda engedni, a' pápa szövetséget kötött a' köztársaság ellen a' leghatalmasabb europai fejedelmekkel, nevezetesen I).

I Maximilián császárral, kit a' Velenczeiek, hadi népét áltmenni nem engedvén, bántottak meg; 2) Catholicus Ferdinánd spanyol királlyal, ki a' nápolyi királysághoz tartozott kikötőket akarta Velenczétől visszavenni; 3) XII Lajos franczia királlyal, kinek minden igyekezete Mailand birtoka volt. Ezekhez csatlódtak még több kisebb olasz fejedelmek. Elvesztvén az első ütközetet a' Velenczeiek 's meggyőzetvén XII Lajostól, a' szövetségesek közül mindenik elfoglalta a' köztársaság birtokából, mihez jogot formált 1509. Látván a' Velenczeiek, hogy ennyi és illy hatalmas ellenségeknek nem felelhetnek meg, fortélyhoz nyultak; először is a' pápát elégitették ki, áltengedvén ennek Romándiolát; azután a' Spanyolokat csendesitették le, a' kivánt kikötők odaadása által, kiket e' szerént pártjokra huztak, sőt a' pápa és Ferdinánd 1510 a' Francziáktól elpártolt Helvetiaikat is magokhoz kapcsolták; Maximilián is annyi ellenséggel nem birván, elhagyta a' Francziákat, kik ellen már most a' pápa, a' Spanyolok, Velenczeiek, Helvetiaiak és Angolok nyilvános szövetségbe állottak. A' spanyol király Ferdinánd volt első, ki a' csatapályát felnyitotta, beütvén Navarrába, ezt követte VIII Henrik angol király, ki Aquitaniát támadta meg; a' Helvetiaiak elfoglalták Mailandot, mellybe Sforza Maximilian tétetett herczeggé, ki meg is maradt Mailánd birásában. Látván ezeket Lajos, békeséget kötött először is a' Spanyolokkal, kiknek oda engedte Navarrát, azután a' Velenczeiekkel 's a' többi szövetségesekkel 1514. E' szerént Velencze az ellene készült dühös háboru veszélyétől igen kevés veszteséggel megmenekedett ugyan, a' hadakozás mindazáltal hatalmát igen meggyengité, melly többé hajdani nagyságára el sem is jutott. A' keresztény fejedelmek által ellene készitett veszedelemtől megszabadulván, a' Törökökkel keveredett Velencze hadba, kik 1571 Cyprust és 24 évig tartott véres háboru után 1699, Crétát is elfoglalták; hanem a' legutolsó várakat e' szigetben csak 1715 tehették magokéivá. A' kárloviczi béke 1699, mint I Leopold császár szövetségesét, ismét birtokosává tevé Velenczét Moreának, de a' passaroviczi béke ismét a' Törököknek adá azt 1718. Corfut és Dalmátiát mindazáltal szerencsésen védelmezte. Ez idő olta Velencze a' statusok dolgaiban semmi részt nem vett és megelégedett birtokának, melly még szinte 3 mil. alattvalót foglalt magában, megtartásával.

Végre a' franczia lázadást követő öszvezavarodásnak Velencze is áldozatja lett. A' kormányszék ugyanis eleinte neutralitassal akarta a' fenyegető veszedelmet kikerülni; de midőn Bonaparte 1797 Austriába benyomult, Velencze is hadi készületeket tett 's szárazi tartományait a' Francziák ellen felfegyverezte, kiket hátulról megtámadott; hanem Austria a' Francziákkal megbékülvén a' magára maradt köztársaság semmivé leve, mivel a' Francziák Veronát, Paduát, 's Vicenzát elfoglalták, 's Bonaparte 12 Maj. az aristocratiai uralkodást eltörölvén, népuralkodást hozott be; de e' se sokáig tartott és a' campo formioi békekötés által 18 Oct. 1797 az Etsen inneni velenczei tartományok Dalmátiával és Cattaroval, a' Franczia országnak engedett Belgium helyébe, Austriának adattak; az Etsen tuli rész pedig az Alpeseken inneni köztársasághoz, mellyből lett azután az olasz királyság, kapcsoltatott, hozáadatván 1805 az austriai velenczei tartományok és Dalmátia is, kivevén a' keleti szigeteket. 1814 olta Napoleon megbukta után ismét austriai tartomány Velencze, 's része a' lombárdi velenczei királyságnak; Istria pedig, némelly a' quarnaroi öbölnél levő szigettel, triesti kormánysággá és Dalmátia a' hozátartozó szigetekkel királysággá tétettek.

Velencze, (Venezia, Venetiae, Venedig) az adriai tenger 2 fő és 134 mellékszigetén, mellyeket 134 csatorna hasit 's 400nál több hid köt öszve, 1797 130000, 1816 113000, 's most alig 100000

lak. Utczái igen keskenyek 's nem lehet rajtok kocsizni, honnan a' kereskedés csatornáknál fogva üzetik és kocsik helyett gondolyák (nevek a' velenczei csónakoknak) használtatnak. Kiváltképen híres a' Ponte rialto, melly köti öszve a' nagy sziget két főrészét. E' 187' hosszu, és 90' magas híd, mellyen két sorban 's egymástól 3 ut által elválasztva leggazdagabb márványboltok vannak onnal befedve. Piaczai közt legnagyobb a' négyszegü kövekkel kirakott Sz. Márk piacza Sz. Márk templomával, melly egy 976 épült pompás és legszebb mivekkel diszlő épület. Köz vélemény szerint itt fekszik Sz. Márk evangelista. A' főajtónál áll ama 4 ércz ló, mellyeket Nero hozott Görögországból Romába, Constantinus Konstantinápolyba vitt, 's innen a' 13 száz. a' Venecziaiak Venecziába szálitottak, 1797-től 1814-ig pedig Parisban voltak. A' templom mellett áll Sz. Márk 330' magas tornya, csak 10 nsz. lábnyi helyen. Márk piaczát ezenkivül a' dogek hajdani laka (goth izléssel épült kastély) a' status hajdani fogházával; az uj procuratia (a' tisztek hajdani lak.) a' törvényszékek teremeivel, egy hires könyvtárral és a' régiségek museumával; ezzel szemben a' régi procuratia (a' status ügyvédői hivatalának épülete), melly, mint az uj procuratia alatt is több boltok, és kávéházak vannak, mellyek, mint a' venecziai néptolongás középpontjai, csaknem éjel nappal tele vannak, végre a' pénzverő ház és a' váltótár ékesitik. A' patriarchalis és 29 más cath. templomon kivül vannak itt az egyesült Görögöknek, Örményeknek és Protestansoknak is templomaik. A' Zsidók 'sinagógáiknak száma 7. Számos palotáinak egy része omladozik, mivel a' nemesség naponként szegényedik 's a' város, mellynek hajdan 160,000 lak. volt, virágzó állapotja mindég inkább hanyatlik. Nevezetesek még benne a' fegyvertár, a' városnak kőfalakkal körül vett része, mellynek kerülete nagyobb kiterjedésü egy óránynál, Sz. György temploma, melly egész Venecziában legpompásabb, 's a' hires Palladio remekmive, nagy könyvtárral 's hasonló nevü klastromnak igen szép kertjeivel; a' malamoccoi kikötő erősséggel; a' Murazzi nevü 3 mf. hosszu 50' széles, és 30' magas töltés, melly óriási munka ezen felirattal büszkélkedik *ausu Romano, aere veneto*; több 's nagy jótévő intézetek, p. o. a' talált gyermekek roppant háza, melly évenként 150,000 tall. többe kerül 's nem csak gyermekeket nevel, hanem ki is készíti azokat, 's a' leányoknak egész életekre lakhelyül szolgál; a' Conservatorium di Pieta, melly a' leányokat kézi munkákban, muzsikában 's legszebb viaszvirágok készitésében oktatja; a' muzsikai conservatorium, leányok oktatására; a' szép mesterségek academiája, és a' hajókázó oskola. Gyárai legszebb arany miveket, hires tükröket, selymet, szappant, üveget, porczelánt, 's drágaságokat készitenek. Mostani kereskedése csak árnyéka a' hajdaninak. Ujabb időkben a' száraz felől kőfalakkal van keritve. Triesttel egy gőzhajó által van öszveköttetésben. Kikötője az austriai kis hajóseregnek álláspontul szolgál és minden nemzetbeli hajósoktól meglátogattatik. Még most is mutogattatik az a' gazdagon aranyozott Bucentaurus nevü gálya, mellyről hajitott a' doge 1311 olta az adriai tengerbe nagy pompával áldozó csötörtökön egy arany gyürüt, a' tengernek eljegyzésére, azaz a' köztársaság ezeni uraságának megbizonyitására. Venecziához tartozik Murano szigete is 3700 lak. 's igen nevezetes tükör és üveg gyáraival.

VELINPAPIROS, l. PAPIROS.

VELITESEK, a' Romaiaknál fiatal, könnyü fegyveres katonák, kik ütközetben nem hadrendben, hanem a' sereg előtt küzdének, szükség esetében az első hadrend (hastati) közé vonulának. Igy nevezteténk Magyarországon azon önkénytesen vállalkoztak, kik az 1813 ki franczia háborukor a' haza szabaditására fegyvert fogának a' Francziák ellen.

Vella (József) hires tudományos családról, szül. Maltában, 's így a' maig is itt szokásban levő arab dialektus ismeretével birt. Barbaria partjait is, ugy látszik beutazta, 's egy mecsetben, állitása szerint, Livius odaveszett könyveinek arab forditására akadt. Egy Roger király idejebeli oklevélgyüjtemény birtokával is dicsekedett, 's birt egy gyürüt is, mellynek arab felirásából az világlott ki állitólag, hogy Roger király gyürüje volt. Amaz oklevélgyüjtemény nagy fontosságunak tekintetett azért, mert általa a' siciliai nemesség jogai nagyobb részint megsemmisittettek. Vella a' nápolyi királyt kincseiről tudósitotta, 's tőle, okleveleiért főkép, kegyesen fogadtatott. Kincseit nem igen szerete közleni másokkal, 's ha igen, ollyakkal csak, kik arabul nem értettek, gyanu mindazáltal épen nem támadt ellene. 1791 a' Codex diplomaticus első kötete 's nehány évvel utóbb az arab Livius is olasz forditással, királyi költségeken jelentek meg. A' munka köz helybenhagyást nyert. Most feláll váratlanul Hager József, maga is nem minden tudós kuruzsolás nélkül való férjfi, 's azt vitatja, hogy Vella Liviusában bizonyos vezetéknevek másképen irattak, mint azok használtatnak az Araboktól, 's hogy Roger gyürüjének felirása a' Vella által adott magyarázatnál egyebet jelent. Most nyiltak fel szemei a' philologusoknak, 's csak most látták, hogy Vella Liviusa nyomoru compilatio, 's nyelve a' roncsolt máltai beszédmód. A' kéziratok most vizsgálat alá vétettek, nem különben a' gyürü is, 's a' csalás világosságra jött. Vella fogságra iléltetett, 's valószinüleg abban holt meg. —*l—y.*

Vellejus (Paterculus), romai történetiró, mintegy 20 évvel K. e. 's 31-el K. u., jeles családból szül. Campaniában. Tiberius alatt Németországon a' lovasságot vezérlé, kinek több táborozásában is jelen vala 's végre romai praetor leve. Buzgó pártolója 's magasztalója vala Tiberiusnak 's Sejanusnak, de éppen ez utolsóval volt összeköttetése okozá veszedelmét, mert ennek megbuktakor ugy látszik megöletek. Romai historiájából csak 2 könyv maradt meg, de ezeknek kezdete sincs meg. Legjobban adák ki Dav. Ruhnken (Leyd. 1779), Barbou (Paris 1777), 's Burmann (Leyd. 1719).

Velő azon zsiros állomány, melly a' csontoknak üregében találtatik, 's az abba ható üterek által behozott vérből választatik el. Legtöbb találtatik a' hosszu csontokban. A' kaponya, és a' hátgerincz üregében lévő állomány is velőnek neveztetik.

Veltlin (Vallis tellina, Veltelin, Valtelin), előbb Graubündtenhez, 1814 olta a' lombardi-velenczei királysághoz tartozó tartomány, 48 nsz. m². 80,000 lak., felette termékeny völgy, melly az Addától öntöztetik és sok gyümölcsöt, főleg jó bort terem. Jeles mvárosok benne: Sondrio v. Sonders, szép tájékon, 3500 és Tirano 3700 lak.

Venczel, Magyarország királya 1301—1305, Csehországé (itt e' néven III) 1305—1306, II Venczel Cseh- 's Lengyelország királyának fia, IV Béla, magyar király, legidősebb leányától, Annától, származott; feleségül vala neki jegyezve Ersébet, III András magyar királynak egyetlen leánya. Ezen összeköttetése a' cseh királyháznak a' férjfi ágban már kihalt magyar nemzeti uralkodó házzal vala ugyan egyik inditóok, hogy III András holta után II Venczelt hivnák meg az üres királyszékre: de főbb oka ezen meghivásnak az vala, hogy fentartanák általa az ország szabadságát és függetlenségét, mellyet veszélyezni láttaték Robert Károly elfogadtatása, kit a' római sz. szék iparkodék a' magyar nemzetre tolni. II Venczel azonban el nem fogadta a' magyar koronát, hanem 12 éves fiát, Venczelt ajánlotta a' magyaroknak. Ez, az apjától és derék cseh hadseregtől kisértetve, lejött a' magyar földre, 's Székesfejérváratt, László név alatt, megkoronáztatott a' kalocsai érsektől, Jánostól, mert az esztergami,

Csényi Gergely, Robert Károly pártján vsla; azután pedig Budán foglalt lakást; az országlást pedig leginkább Németujvári Iván gróf vitte helyette. A' római pápa azonban Venczel v. Cseh László megkoronáztatását semmit-érőnek nyilatkoztatta, 's azt kivánta, hogy mind a' két ellenkirály, Robert Károly és Venczel, követeket küldjenek Rómába, kik a' sz. szék elejébe terjesztenék a' két egymásba ütköző követelmény jogalapjait. Ez megtörtént, és a' pápa határozata 1303 oda ütött ki, hogy Robert Károly jogszerénti királya Magyarországnak; egyszersmind megoldotta a' sz. atya a' Venczel iránti hódulateskü kötvényét, és azokra, kik azontúl is ő hozzá fognának ragaszkodni, egyházi átkot mondott. Nem annyira ez a' határozat, mint inkább a' Magyarország helyzete felőli tudósitmányok, arra birták idősebb Venczelt, hogy fiát vissza vigye Csehországba. A' pápai végzés óta t. i. Robert Károly, ki a' magyar földről kiszorulva addig Bécsben tartózkodott, vissza mert ismét oda menni, 's a' bakonybéli monostorban lakozék; pártja napról napra növekedék; a' dunántuli vidék nagyobb része az egész illürfölddel együtt neki hódula, 's fegyveres csapatjai Budát a' szárazföldi oldalról megszálva tarták. De azok is, kik még által nem pártoltak vala Robert Károlyhoz, kétségesekké 's ingadozókká lőnek; a' hatalmasabbak pedig, mint Trencsényi Máté 's egyebek, semmiben sem vevék a' királyi hatalmat, és egészen függetlenül viselék magokat. Elindult tehát 1304 tavasszán idősebb Venczel, hadsereg elején, a' magyar földre. Pestnél táborba szállott, a' fiát által hivta, 's koronástól és minden királyi diszjelestől magával vitte Prágába. Itt 1305 megholt idősebb Venczel, és III Venczel általvette az uralkodást Csehországban; de a' magyarországi királyságról lemondott Otto bajor herczeg javára, 's a' koronát is általadta ennek; a' következett 1306 pedig, midőn épen Lengyelföldre készülne, ott is beállani apja után a' királyi méltóságba, Olmüczben megölettetett, és benne kiholt a' csehországi nemzeti uralkodó ház. *Fábri. P.*

Venczel, német császár (v. nem levén megkoronáztatva Rómában, csak király) 's cseh király, a' luxemburgi házból, IV Károlynak legidősb fija, szül. 1361. Országlása szerencsétlen vala, mert egy felől Németországon éppen akkor dühösködék a' legnagyobb rendetlenség, más felől olly rossz elvek szerint nevelteték, hogy Aristoteles se faraghatott volna belőle valamit. Már 2 évében cseh királyá koronáztaték, 6 évében, atyja parancsára, feudumot ajándékozván, herczeget láta maga előtt térdelni, 10 évében megházasittaték, 12-ben a' brandenburgi márkságot nyeré 's alig vala 18 éves, midőn atyját a' német császárszékben követé. Atyja haldokolván e' jó tanácsot adá neki, hogy a' pápával, papsággal 's Németekkel barátságban éljen, de ő, bármelly szükséges volt is ez Németország akkori állapotjához képest, fel se vevé azt. Kevélység, kegyetlenség, fajtalanság és ivás tevék charactere fővonatit. Sokat tehetett erre a' neki beadott méreg is, melly erős testalkatja miatt májára szála 's égető szomjuságot okoza. Uralkodása elején az egyházi szakadást a' peres pápaválasztás csaknem orvosolhatlanná tevé; ugyanekkor hatalmaza el Németországon az ököljog, nem levén erős kormány, mert V. asszonyok közt és serivással vesztegeté a' drága időt, 's fel se vevé a' pártoskodásokat, sőt ugy látszik, mintha alattomban élesztgette volna az öszveszövetkezett városok gyülöletét a' német fejedelmek 's herczegek hatalmának gyengitésére. Végre mégis kinszeritve látá magát azon veszély által, mellyel a' szövetségek a' királyi méltóságot fenyegeték, arra, hogy azoknak országbéke által ellene munkálkodjék. A' városok is önkényt hozzá járultak utóbb ezen békéhez; de azon egyezségi idő, mellyet 1384 négy évre határoztak, későbben pedig meghosszabbitottak, nem folyt le még, mi-

dőn már 1387 heves háboru támadt a' nagyok 's nemesek és a' szövetkezett városok közt. Az elválasztó ütközet Döffingennél történt meg, az utóbbiak veszteségével. Venczel azonközben aggodalom nélkül mulatta magát Prágában, 's habár a' Németországi rendek által hozzá küldött 's őt a' békesség helyreállitása végett meghivó követeknek nem felelte volna is valósággal azt, hogy *nem tudja, valyon köteles e a' rendeket összegyeztetni, kiket nem ő szakasztott el, 's hogy a' mesebeli farkasnak sorsától kell félnie, melly két czivakodó kost akart egymással megbékélteini*, cselekedeteit legalább ezen szájába adott szavak szerint intézte. Azon veszteség miatt, melly a' városiakat érte, hüvelyben maradt egy ideig a' kard. Venczel pedig örömest teljesitette a' rendeknek azon kivánságát, hogy minden zsidó adósságok erőszakosan rovattassanak le, mellyek t. i. több herczegeknek és városoknak terhesek valának. Azonban minden adósok kénytelenittettek a' királynak, mint (az akkori idők nézetei szerint) a' Zsidók vagyona fő sajátosának, száztól 15 fizetni. Egyébiránt Venczel, Csehországban sem volt kedves; a' Németeket ugyanis eleibe tette a' cseh hazafiaknak; majdnem mindent csak önkénye 's szeszélye szerint cselekedett, 's a' nemességet az által ingerelte fel különösen, hogy az elzálogositott koronajavakat erőszakosan kivánta vissza, 's némelly ellenszegülő nemeseket lenyakaztatott, és egyházi viszálkodásokba elegyedvén, igazságtalanságokat 's kegyetlenségeket vitt végbez. Összeesküdtek tehát ellene 1394 a' cseh nagyok, 's megtámadván őt, fogságba vetették. Azon lépések, mellyeket ifjabb testvére az ő megszabadulására nézve tön, 's azon fenyegetések, mellyekkel a' Németek fejedelmek szabadon bocsáttatását sürgették, megmentették őt a' hosszas fogságtól; mellyből szonban a' cseh monda szerint egy fürösztő leányka segitségével szabadult meg. De majd a' Németek előtt is hanyatlani kezdett tekintete. Vádolák azzal is, hogy a' hatalmas Visconti Galeazzo Jánost pénzért emelte légyen a' milanoi herczegségre. Ismét szakadozások támadtak az országban, különösen a' pápákra nézve. Venczel Francziaországgal egyesült, hogy a' cardinalisok egy része által Avignonban, más ellenkező része által pedig Romában választott pápákat lemondásra birják, 's egy ujonan választandó által az egyházi békét helyre állitsák. Venczel különösen Bonifacius lebeszélését vállalta magára, kinek a' német nagyok 's főbb egyháziak, mindnyájan kedvelői voltak, 's kik ennélfogva királyjok igyekezetét ismét helytelenitették. 1397 óta mindig hallhatóbbak lőnek a' panaszok a' király tehetlensége és gondatlansága ellen, mig végre a' választófejedelmek arra határozák magokat, hogy méltóságától megfosztandják. Az a' kérdés azonban, kit kelljen helyébe választani, meghasonlásra vezette őket; 's igy lön, hogy az ő letétetését csak a' mainzi, trieri, kölni és pflalzi választó fejedelem mondá ki a' lahnsteini gyülésben, királlyá választván egyszersmind Ruprecht pflalzi választófejedelmet, ki szavazatát, az előbbi tárgyban a' mainzi érsekre bizta. Venczel e' történetre nézve egészen egykedvü maradt; 's mivel ellenmunkálatokat nem tett, épen azért nyert jogainak olly védelmezőket, kik a' rajnai választófejedelmek lépéseit helytelenitették. Ennélfogva utódjának, Ruprechtnek is szünteleni villongásai voltak a' háboruskodó pártosokkal, ugy annyira, hogy a' birodalom becsületére és boldogitására, semmit sem eszközölhetett. Venczel azonközben uj perlekedésekbe keveredett testvérével Sigmonddal, mi ismét az ő elfogattatását vonta maga után. Majdnem másfél évig tartott fogságából kiszabadulván, némelly ajánlásokkal járultak hozzá Ruprecht emberei, egyességre akarván vele lépni; de ő azokat el nem fogadta, 's csak akkor mondott le fejedelemségi követeléseiről, midőn annak halála után, a' német rendek által megválasztott Sigmond, erre őtet testvérileg felszólitotta. Cseh-

országnak azonban birtokában maradt, 's szokott munkátlanságban és henyeségben élt, mellyet csak az eleinte általa pártolt Husziták mozgásai háboritottak meg. Midőn azonban Huss halálra itéltetése után az elkeseredett hitsorsosok által a' vérengző háboru valósággal kiütött, annyira megfélemlett Venczel, hogy halálos gutaütés érte 1419.

VENDÉE (hajdan Alsó-Poitou), franczia megye az atlasi tenger mellett, 134 nsz. mf. 270,000 lak. Főhelyei: La Roche sur Yon (másként ville Napoleon), Fontenay és Sables d' Olonne. A' föld nagyobbára termékeny 's jól mivelt. Hires azon hadról, melly lakói 's a' köztársaságiak közt folyt, Vendéehad név alatt esmeretes, 's a' franczia uj köztársaságnak veszedelmes lehetett volna, ha a' vezérek közt több öszvetartás volt volna. Még 3 szomszéd depart. vala e' had csatamezeje, 's ezen egész környék, melly köz életben le Boragenak neveztetik, ugy látszik, apró hadra van teremtve, természeti minemüségénél fogva; mert bár nincsenek erdei; de egyes facsoportjai szamosak 's minden darab föld tüskebokrokkal van keritve, honnan a' hadrendnek nehezen lehete valamire menni a' tartomány minden rejtekeivel esmeretes lakók ellen. Sehol se divatozott a' lázadás kitörte előtt Franciaországban annyi vallásosság 's nemességhez ragaszkodás, mint itt; következésképpen a' monarchia eltörültetése 's az istentisztelésben tett változtatások igen kellemetlen benyomást szültek Vendée lakóiban. Ezen okoknál fogva már 1792 mozgások mutatkoztak itt, de hamar elnyomattak. A' köv. évben ismét fellobbanták azokat az ifjuság katonáskodásra kinszerittetése; mert az erőhatalom ellen a' Vendéeiek fegyvert fogának 's a' kormánytiszteket megszalasztók. Egy polgártársaitól becsült fuvarozó, Cathelineau, lépe fel, mint az ifjuság vezére, 100-ad magával szétvere egy 80 főből állott köztársasági csapatot 's egy ágyut elveve. A' szerencse nagyobb vállalatokra ösztönzé a' felkelteket 's több csapatok kelekedének, de minden öszveköttetés nélkül. Legerősb vala a' Fontenay környéki, mellynek feje Gaston parokacsináló vala, de nem sokára elesék, 's Charette vevé által a' vezérséget, ki utóbb a' Vendéeiek fővezérinek egyike leve. Stofflet erdőtiszt, elsaszi fi, más sereget vezérle. Fegyverek eleinte botok, kaszák és nyársak voltak; hanem véletlenül rohanván a' köztársaságiakra, majd elég fegyvert szerzének magoknak, sőt ágyukat is, melly szerencséjek vallásos leikesültségeket még inkább nevelé, 's a' hasonlóul nem igen gyakorlott és az uj köztársaság mellett nem igen buzgó katonaságon győzedelmeskedének. Ha csatát nyertek, a' parasztok haza mentének 's kiki dolgához láta; csak kevés marada a' vezéreknél, hanem szükség esetében ismét talpon állottak. De le Roche-Jaquelin vevén által a' vezérséget, 's e' több izben győzvén, még inkább neki bátradának a' Vendéeiek, kiknek számát most több oda vándorlott, sőt egész köztársasági csapatok szaporiták. Több várost elvevének a' köztársaságiaktól, 's Fontenaynál 24 Maj. 1793 győzvén, 40 ágyut, sok fegyvert, 's hadi eszközöket zsákmányolának, a' hadi pénztárral együtt. A' lázadás fontos charactert veve 's Chatillonban legfőbb kormánytanácsot állitának fel a' felkeltek. A' nemzeti gyülés eddig v. csekélységnek nézé a' lázadást, v. nem bira erővel elnyomására; de most hadsereget küldé oda olly parancsal, hogy a' felkelteket irtsák ki. Azonban mig e' történt, a' Vendéeiek nagy haszonnal csatázának, 24 Jun. megvevék Saumurt, ágyukat, fegyvereket zsákmányolának 's több ezeret fogának el az ellenségből. Most Angolország is kezdé őket gyámolitni. De majd egyenetlenség támada köztök; Charette seregével elszakada a' többiektől, minek a' leve következése, hogy a' köztársaságiaknak, kik iszonyu kegyetlenséget követének elrajtok, ellen nem állhatának, 's a' 24 Dec. 1793 ütközet Savenaynál, melly után a' Vendéeiek szétoszlának, végét szakasztá a' dühös el szántsággal folyt

hadakozásnak. Rettenetes sors éré a' megveretett Vendéeieket. Csoportonként hurczoltatának Nantesbe, hol Carrier szörnyeteg, a' közönséges kivégeztetések igen lassan haladóknak teszvén, egész rakásokban fulasztatá őket vizbe. A' convent a' hadat bevégzettnek tartá; de tavasszal 1794 uj csapotok sereglének öszve la Roche-Jaquelin (ki azonban nem sokára elesék) és Stofflet alatt; Charette seregével a' parton álla. Ugyanekkor a' Loire jobb partján az ugynevezett Chouanok (l. e.) mutatkozának. Ezeknek is ugyanazon czéljok volt, u. m. a' vallás, királyi méltóság és nemesség fentartása, de nem munkálódtak mindég közösen a' Vendéeiekkel, honnan nem kell őket ezekkel felcserélni. — Bár a' megujitott csatázás nem volt is eldöntő, de a' vendéei vezérek elszántsága, mellyel a' hadat folytaták, meggyőzék a' conventet a' felől, hogy Vendéet fegyverrel nem csendesitheti le. Robespierre bukta után tehát Carnot (2 Dec. 1794) hirdetményt teve közönségessé, mellyben a' Vendéeieket honokba vissza hivá 's Nantesben Febr. 1795 a' béke helyreálla, e' feltételek alatt: hogy, közbocsánat adassék, a' Vendéeiek a' franczia köztársaságot esmerjék meg, de vallásokat szabadon gyakorolhassák, hadszolgálatra ne kinszerittessenek. Hanem a' csend nem sokáig tartott. Néhány ezer franczia kivándorlottak t. i. Quiberon-ra (l. e.) kiszálván 27 Jun. 1795, ez a' Vendéeieket ujra neki bátritá, Charette a' köztársaságiakat béketéréssel vádolván, mivel XVI Lajost megölték. De a' nagy reményeket nyujtó quiberoni kiszálást Hoche köztársasági vezér egy nap alatt füstbe hajtá (21 Jul.) 's majd Vendéet is leülteté, miután Stofflet és Charette vendéei vezéreket elfogta 's meglövette volna. Erre a' többi vezérek megadák magokat 's ismét visszaálla a' csendesség; hanem a' tartomány teljes hódolása 1805 történt. 1814 és 1815 is buzgón pártolák a' Vendéeiek a' Bourbonok ügyét. L. Posselt *Annalen*, 1796 3, 4 és 7 dar.; *Mémoires du général Aubertin; Mémoires pour servir a' l'histoire de la guerre de la Vendée*, Turreau vezértől, mindkettőt a' *Collect. des mém. des maréchaux de France et des génér. franç.* ban (Par. 1823); *Hist. des guerres de la Vendée et des Chouans etc.* (Paris 1819, 3 köt.) Bournisseauxtól; *Guerres des Vendéens et des Chouans contre la rép. franç. par un Officier supérieur des armées de la rép.* (Paris 1824—27, 6 köt.); 's la Roche-Jaquelinné asszony *Mémoires*-eit.

Vendeknek neveztetik a' Németektől a' Szlávok (l. e.) egy ága, melly éjsz. és kel. Németországban, az Elbetől kezdve a' kel. tenger mentében a' Weichselig 's délen Csehországig lakott a' 6 száz. 1) Az Obotriták Mecklenburgban laktak saját királyaik alatt. Oroszlán Henrik a' 12 száz. csaknem egészen kiirtá őket. Ezekhez tartoztak a' Polabok, Vagrik és Linonok. 2) A' Pommerek v. Vinczek az Oderától a' Weichselig. Fejdelmeik egyesültek Németországgal 1181 's csak 1637 haltak ki. 3) Ukerek (határszéli Vendek), Hevellerek és Rhetarik, a' brandenburgi márkságban. Medve Albrecht, Brandenburg markgrofja, Oroszlán Henrik szomszéda, legyőzé 's kiirtá őket, nem azért, mert pogányok, hanem mivel Szlávok voltak. 4) Szorbok, helyesebben Szerbek, a' Saale és Elbe közt; innen hajdani Meiszent a' Csehek Srbskonak nevezék. 5) Luszitzok (nem Lauszitzok), a' felső és alsó lauszitzi markságban. (l. Lausitz.) A' Szerbeknek saját fejedelmeik, királyaik, 's uraik valának és hatalmokat a' mai Osterlandon, Meiszenen, mindkét Lauszitzon, Anhalton, Kurkreison 's Brandenburg déli részén kiterjesztették. A' 10 száz. német gyarmatlakókkal, kik a' hegyi tájékokat lakák, mivel a' térséget földmivelés tekintetéből a' Szlávok magoknak tarták, keveredének öszve; innen jőnek a' hegymellyéki faluk német 's a' térségen levők szláv nevei. A' mi az emlitett népek nyelveit illeti, midőn német felsőség alá jöttek, a' városokból

erőszakosan szorittaték ki a' szláv nyelv, Leipzigban nevesen 1327 szüne meg. A' Szlávok a' 10 száz. Frankokkal és Szászokkal keveredvén öszve, származék a' felsőszáz beszédmód. Lauszitzban leginkább divatozott 's divatoz most is; a' felső lauszitzi beszédmód a' csehhez, az alsó lauszitzi a' lengyelhez közelit, de itt naponként hanyatlik. Pomeraniában az utolsó, ki vendül beszélt, 1404 hala meg. Csak a' lüneburgi fejedelemségben marada meg ujabb időkig egy csoportja az Obotriták főtörzsökének, 's 1751-ig Wustrowban vend nyelven tartaték az istentisztelet, hanem lassanként itt is annyira elaljasodék, hogy magok a' Vendek szégyenlék saját nyelveket beszélni, mellynek helyét a' német nyelv foglalá el.

A' Vendek igen hadakozó nép vala 's a' 7 száz. kezdete olta hadakozának a' Frankokkal, kiknek adózói levének, azután előbb a' Csehekkel, később a' Magyarokkal egyesülve a' Németek ellen, mig 934 Merseburgnál I Henriktől 's 948 Ottotól teljesen le nem győzetének. Ekkor hozák létre a' német királyok a' meiszeni, éjszaki szász és lauszitzi markgrófságokat, a' Vendek zabolán tartására. Meiszenben, Merseburgban, Zeitzban és Magdeburgban egyszersmind püspökségek is alapittatának, a' kereszténység terjesztésére a' Vendek közt. Városaikból, mellyekbe most Németek költözének, falukba szorittatának; a' hadi foglyok püspökségeknek, klastromoknak 's nemeseknek adattak el; minden eszköz használtatott, hogy a' Vendek keresztény vallásra téritessenek 's a' Németekkel lassanként egy néppé olvadjanak öszve. 1047 Gottschalk vend országot vagy obotrita királyságot állita fel, melly 18 tartományból állott, szász herczegek és a' német király alatt; de német szokásokat akarván bevinni, 1066 megöletett. Fija, Henrik 1105 visszaállitá azt; később Knud schleswigi herczeg kapá feudumul, kinek halála után több apró statusra bomla szét. A' 10, 11, és 12 száz. olta a' keresztény vallás beviteték, noha Bilbog, Swantewit 's más bálványok tiszteletének nyomai még sokáig észrevehetők maradának. Nevezetes kereszténységterjesztők valának a' pogány Vendek közt: 1) S. Vizelin, Hameln tartományból, ki Holsteinban 's a' szomszéd-vend tartományokban hirdeté a' keresztény hitet. Parisban tanult 1121 's mint oldenburgi püspök hm. 2) Bambergi Otto (l. Pomerania.) De a' czélzott Németekkeli egyesülés nem éretheték el mindenütt. A' felső 's alsó lauszitzi Szorbvendek (az alsó lauszitziek magokat Szerbiknek nevezik) maradékai még most is megtartják eleik nyelvét és szokásait, bár nemi különbséggel. Sőt mai Meiszenben is divatoznak a' faluk lakói közt szokások, mellyek ezen tájékok hajdani vend lakóitól veszik eredeteket. — A' mai Vendek Lauszitzban a' Löbautól Brandenburgig menő földet lakják, 's munkás, hiv nép; de azon nyomás, melly alatt sanyarognak meghódittatások olta, bizodalmatlanokká 's visszatartózkodókká tevé őket. Erős, izmos emberek, honnan a' nők szomszéd tartományokba dajkáknak vitetnek 's az ifjak derék katonák. Nyelvek a' szláv nyelv más leányaihoz, a' csehhez, lengyelhez és oroszhoz olly hasonló, hogy megértik egymást. Fenlengő versezetek (jelesen Klopstock Mesiása) fordittatván le, bizonyos, hogy a' vend nyelv magasb pallérozatásra nem alkalmatlan. Leipzigban most is áll fen egy predikáló társaság, azaz, lauszitzi ifju tanulók egyesülete, kik magokat a' vend nyelven predikálásban gyakorolják.

Vendôme, igy neveztettek IV Henrik 's a' szép Gabriela természetes ótódai. Lajos, vendômei herczeg, XIV Lajos seregeinek főtábornoka, sz. 1654, 's részt vett a' németalföldi hadviselésekben. Utóbb vezére lőn a' spanyol földön táborozó franczia seregnek, 's itt, és Olaszországban, valamint nehány évvel utóbb Marlborough ellen változó szerencsével hadakozott. 1708 visszahivatott, 's két évig foglalatosság nélkül maradt. De midőn V Filep környülményei balra for-

dultak Spanyolországban, oda küldetett segédére. Jelenléte felbátoritá a' sereget, 's Filep spanyol király visszatérhetett Madridba. Stahrenberg az austriai sereg vezére 1710 Villaviciosánál megveretett, 's e' csapás a' szövetséges fegyverek eddigi sikerét semmivé tette. Mi után igy Vendôme Filepet királyszékén megerősitette volna, mh. 1712, 's az Escurialba temettetett. Testvére, Filep, a' maltai rendnek nagyperjele sz. 1655, 's a' németalföldi, rajnai és spanyol háborukban nevezetessé lön. A' spanyol örökösödési háboruban, 1705, elbocsáttatását vevé és most nehány évig Rómában élt. Midőn 1710 Franciaországba visszautaznék, az Austriaiak kezébe került, 's csak 1711 bocsáttatott el. Mh. Párisban 1724.

VENEZUELA, Caraccas tartomány városa, Colombia délszakamerikai szabad statusban, mint Velencze szigeteken 's karókon épült, 's ezért nevezék az itt először 1499 kikötő Spanyolok Venezuelának. Lak. száma 10,000.

VENUS (a' Görögöknél Aphrodite.) A' költők két Venust említenek, u. m. idősbet, ki Uranus, és ifjabbat, ki Jupiter és Dione leánya volt, de a' kiknek történetei ugy adatnak elő, mint egy és ugyanazon személyeké. Némellyek ellenben ugy irják, hogy Venus tenger habjából vette lételét és a' zephir széltől csigahéjban Cyprus szigete partjára hajtatván, innen Cytheria szigetéhez ért, hol a' Horáktól neveltetett fel 's azután vitetett az égbe. Ezen tenger habjából származásáért Venus Anadyomenek is neveztetik, 's tenger szinü patyolatba öltözve adatik elő és a' tengereken nagy hatalom tulajdonittatik neki, honnan a' hajósok szerencsés tengeri utazásért tengeri isteneken kivül ő hozá is imádkoztak. Idősebb Venus, mivel alatta a' legtisztább és nem testi szeretet ábrázoltatik, Venus Uranianak, az az, égi v. menyei Venusnak; az ifjabb pedig, mint a' földi v. állati szerelemnek képe, Venus pandaemosnak, vulgarisnak neveztetik. Fák közül a' myrtus volt neki szentelve, mivel ez alá rejtette magát, midőn tengerből Cythera szigete (mai neve Cerigo) partjára mezitelenen kilépett. Felnevekedvén csaknem minden istenek szerették volna feleségül venni, de ő a' legcsunyábbat, Vulcanust, választotta férjének, kitől gyermeke nem volt, másoktól u. m. Marstól, Bacchustól, Mercuriustól ellenben több gyermeket szült. Legesmeretesebb gyermekei Amor v. Eros (Szerelem) és Anteros (viszontszeretet), Hymen, Hermaphrodit és Aeneas. Isteneken kivül halandókkal is társalkodott, kik közt legjobban ADONIST (l. e.) szerette. Midőn ERIS (l. e.) Peleus lakadalmára nem hivatván meg, bosszuállásból egy arany almát, e' felirattal: *A' szebbnek adassék*, hajitott volna a' terembe, Venus nyerte azt el, Paris itélete szerint. Venusnak több nevei vannak: u. m. Venus a' szépségtől (Venustas), Aphrodite (habból született), Athenében Hetera, mivel a' barátokat a' barátnékkal összeköti; Cypris Cyprus és Cytherea Cythera szigetétől, Paphia Cyprusnak Paphus nevü városától, hol legszebb temploma volt, Erycina az Erycén (Siciliának egy hegyén) levő kápolnájától. Romában legnevezetesebb melléknevei voltak Genitrix és Libitina. Az elsőbbet onnan kapá, mivel a' Romaiak közönségesen azt hitték, hogy Aeneas a' Latinusok királya, kire vitte fel Romulus a' maga származását, Vénus és Anchises trojai herczeg fijok volt, honnan templom is emeltetett tiszteletére ezen felirattal: *Templum Veneris Genitricis, alias Veneris et Anchisae, cum Atrio.* E' templomot Julius Caesar épittette, mivel a' pharsaliai ütközet előtt fogadást tett, hogy ha győz, Venus tiszteletére templomot emel. Mint Libitina azért nevezetes Venus, mivel Servius Tullius rendelése szerént minden halottól egy pénzt kellett Venus templomába vinni, mint mindenik születőtől a' Juno Lucinaéba, 's az ifjuság istennéébe minden férfiui togába (mellyet az ifjak 17 évektől kezdve viseltek) öltöző ifjutól, hogy

azáltal a' holtak, születtek és férjfiui kort ért ifjak számát minden év végével meg lehessen tudni. Libitina Venus templomában mind azt, mi a' temetésre szükséges volt, meg lehetett a' Libitinariusoktól (temetésről gondoskodóktól) venni. Sokféleképpen, közönségesen pedig legszebb asszony alakban képeztetik, fija Amor 's néha a' Gratiák társaságában. Szekerét hattyuk, galambok, 's néha verebek huzzák. Legszebb szobrát a' Görögöknél Praxiteles készité. Ujabb időben egy szobra Melosban találtatott.

VENUSNYAVALYA bujasenyv, syphilis. Igy neveztetik azon nyavalya, melly ragadvány által terjedvén, leginkább a' bőrben 's annak folyamatjában, de a' csontokban is mutatkozik, eleintén csak a' nemző részeket bántva. Eredetéről bizonyost nem tudunk. Hihetőleg Amerika feltalálásával eredt ezen betegség is, melly eleintén csaknem mindég halálos 's igen sebesen terjedt el egész Európában, ezt mutatják a' baj nevei is; a' Spanyolok t. i. mexicoi az Olaszok spanyol, a' Francziák olasz, a' Németek franczia betegségnek nevezvén azt. Vallyon ez a' régiek bélpoklosságától különbözik e' v. sem? meghatározni nehéz, de az igaz, hogy miolta ezen betegség mutatkozik, amaz csaknem egészen kihalt.

VÉR az állati test véredényeiben találtató veres nedv. Találtatik minden szoptatóknál, madaraknál, kétéltüknél, halaknál és nehány férgeknél azon különbséggel, hogy a' szoptatóknál és madaraknál a' vér meleg; a' többieknél hideg. A' bogarak és férgek nagyobb számu véredényeiben csak fehér nedvet, fehér vért találhatni. A' vér két különböző részből áll, mellyek a' vér megalvásakor egymástól különválnak, t. i. egy tojás fehéréhez hasonló vérsavóból, és egy sürübb nehezebb veres vérlepényből. Ezen utolsó ismét két részből áll t. i. a' tulajdonképpen veres vérhitőből, és a' hegedő nyirkból, mellynek kell leginkább a' vér megalvását tulajdonitani. A' vér eredetét veszi azon tejnedvből, melly az eledelekből elválasztatik és a' nyirk edények által felszivatva a' tápcsőn keresztül a' lefele menő üres érbe ömlik 's igy a' sziv jobb pitvarába 's innen a' jobb gyomorba vitetik, honnan azután a' tüdő üterek által a' többi vérrel együtt a' tüdőbe vitetik, hol érintésbe jövén a' beszivott levegővel a' fekete véreres vér piros üteres vérré változik, melly a' tüdő erek által visszavitetik a' sziv bal pitvarába, innen a' bal gyomorba, honnan a' függér által az egész testbe szétvitetik 's a' testet táplálja. A' megmaradt, de már a' táplálásra alkalmatlan fekete véreres vér a' vérerek által öszveszedetve ismét a' jobb pitvarba vitetik, hogy innen ismét a' szivbe vitessék. Ezen tökélletes kettős vérkerengés csak a' megszületett szoptatókban 's madarakban van jelen, mert a' magzatokban, 's a' többi állatokban a' vér nagyobb része a' jobb sziv pitvarból a' balba áltmegy, a' nélkül, hogy a' tüdőkbe ment volna. Mig a' test él, a' vér szüntelen kereng, ugy hogy a' vérkerengés fő oka az életnek, vele az élet, 's a' test munkálkodásai is megszünnek. A' vérkerengés, mellynek legfőbb oka a' sziv örökös öszvehuzódása és kitágulása, csudálatra méltó sebességgel vitetik véghez ugy, hogy ha egyenes vonalban menne, egy perez alatt mintegy 149 lábot futna ált, de ezen sebesség annál inkább fogy, mennél inkább távozik a' szivtől a' vér. Ha az élet megszünik, v. ha a' vér a' testből kieresztetik, csak hamar megalszik, 's egy savanyu, később rothadó forrásba megy által. Egy megnőtt közép szerü emberben a' vér mennyiségét 24—30 fontra szoktuk becsülni. *György.*

VERA CRUZ NUEVA, kikötő 's kereskedő város Mexicoban, a' mexicoi öbölnél; Cortez épitteté 21 Apr. 1519, 's most ónak neveztetik, mert rosz levén kikötője, tőle nehány mf-re uj város alapittatott. 7000 lak. van. Nem legjobban védett kikötőjében csak 30 hajó fér el, de egyetlen a' mexicoi öbölnél.

VERÁNCZ ANTAL (saját irásmódja szerint Wrancius, Maximilián király diplomája szerént Wranchich) szül. 1504. Dalmátföldön, Sibenik városban. Apja, Ferencz, közrendü nemes ember vala. Annya báttya, Statilius János, akkor budai prépost, 1536 óta pedig erdélyi püspök, szolgáltatott a' tudományra vágyó ifjunak költséget, hogy Olaszföldön, Paduában, végezhetné tanulását. A' mohácsi csata után Statilius János Zápolya pártját követé, 's ehez vonà Olaszföldről visszatért öccsét is, Veráncz Antalt, ki azontul titoknokságot viselt János királynál. Minthogy egyházi életre szánta magát V., neki juttatta Zápolya, hihetőleg Statiliusnak püspökké létével, a' budai prépostságot, és ehez nem sokára a' gyulafejérvárit is. Zápolya János holta után (mh. 1540) az özvegy Isabellával és a' gyermek Sigmond Janossal, v. inkább György baráttal tartott V.; mi akkor világlott ki, mikor keresztül kezdék egymást vágni a' királyné 's a' váradi püspök irányzatai. Mindazáltal 1549, nem tartván állandónak a' Zápolya felekezet helyzetét, és Nádasdi Tamástól is nógattatva, áltment I Ferdinand partjára, ki őt azonnal pornoi apáttá, 1552 pécsi, 1557 egri püspökké, 1569 pedig esztergomi érsekké 's 1572 királyi helytartóvá tette. De már 1573 Jul. 21 mh. V., Eperjesen, midőn, Maximilián király ajánlására, már útban volna számára Rómából a' bibor süveg. Ész, tanultság, nyelv, és emberesmeret, szólatosság, alkalmas ügynökké 's alkudozóvá tevék Veráncz Antalt, ki ennélfogva mind Zápolya Jánostól, és György baráttól, mind azután I Ferdinand és Maximilián királyoktól gyakor izben nyomatos követségekre használtatott, mind a' keresztény fejedelmeknél, mind a' fényes kapunál. Számos és sokféle foglalatosságai mellett leirta a' korabeli honi történeteket, mellyeket, jobbára csak töredékképpen, kiadott Kovacsics Márton György *Scriptores rerum hungaricarum minores* cz. gyüjteményében, mellyben a' következők fordulnak elő Verántcztól: Az első köt. 13 sz. a. *Verantii etc. — Joannis Regis Hung. decessus, Joanni Statilio, qui tunc oratorem agebat in Gallia, anno* 1540 *perscriptus.* 14) *Excidium Albae Regalis anno* 1542. 24) *Diarium legationis nomine Maximiliani II Imp. et Regis per Antonium Verantium, Albertum de Wyss et Christophorum a Teuffenpach, ejusdem oratores, ad portam Ottomanicam susceptae anno* 1567, *auctore Ant. Verantio.* A' 2-dik kötetben 11) *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione Regni, Ant. Verantii fragmentum.* 12) *Ejusd. de rebus gestis Joannis Regis Hungariae Libri duo. Fragmentum.* 13) *Ejusd. de situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae Fragmentum.* 14) *Ejusd. castigationes in Jovium. Fragm.* 15) *Ejusd. Fragmentum rerum Hungaricarum anni* 1551. 16) *Ejusd. de itinere et legatione sua Constantinopolitana cum fratre suo Michaële Dialogus.* 17) *Ejusd. Fragmentum historiae Hungaricae anni* 1553. 18) *Summa successus ultimae actionis legatorum, Antonii Verancii, Francisci Zay et Augerii a Busbecche apud principem Turcarum Zoleimanum habitae* 1557 *mense Augusto.* A' külföldön jött ki: *Iter Buda Hadrianopolim. Fragmentum Verantianum luce donatum ab Alberto Fortis. Cum numismate argenteo ceri inciso, iconem Verantii referente. Venetiis* 1774, mellynek magyar kivonatját l. Molnár János könyvháza 2-dik szak. 260 — 263 lap. Becses történetesmereti kútfők Veráncz Antal levelei is, mellyek kéziratban vannak, és 3 köt. töltnek be. E' felett Horányi Elek azt állitja (Memor. Hung. III 501 l.), hogy második törökországi követségéből visszajövet egy török krónikát hozott magával Veráncz, melly az iróknál *Codex Verantianus* nevet visel, és nagy világot terjeszt mind azon nemzetek történetére, mellyek fegyverküzdésben valának a' fényes kapuval. Pray pedig (Specimen Hierarchiae Hungaricae Tom. I. pag. 182) azt jegyzi meg, hogy Veráncz Antal leveleiben

nem homályos nyoma fordul elő annak, hogy ő vala első feltalálója amaz esmeretes arundeli márványkronikának. Általában Veráncz Antal a' legjelesebb magyarországi egyháznagyok közé tartozik, ki az által is megkülönböztette magát sok kartársától, hogy szegény állapotban hm. Életét megirta testvérének fia; melly életirat Kovacsics fenemlitett gyüjteménye 1 köt. 28 sz. teszi, illy cz. a. *Vita Antonii Verantii, Archiepiscopi Strigoniensis et Cardinalis ac per Hungariam Locumtenentis. Auctore Fausto Verantio, ex fratre Nepote.* *Fábri Pál.*

VÉRBOSSZU, melly szerint Európának hajdani durva népei, 's egyéb világrészeknek miveletlen lakosa, a' gyilkosságot viszongyilkossággal fizeti vissza a' vétkesnek, v. ennek rokonainak. A' vérbosszu, a' legközelebbi rokon kötelessége. Az atya a' fiuért, a' fiu az atyáért, a' testvér a' testvérért 'sat. áll boszut; melly, iszonyatos kegyetlenkedéssel, néha évekig folytattatik, nemzetségről nemzetségre megy át, 's megengesztelése felette nehezen eszközölhető.

VÉREDÉNYEK. Igy neveztetnek azon edények, mellyekben a' vér kereng. Azok, mellyek a' szivből eredvén a' vért az egész testbe szélyelvezetik, ütereknek, azok ellenben, mellyek a' test egyes részeiből a' vért a' szivbe visszaviszik, vérereknek mondatnak. Az üterek a' szív bal gyomrából erednek. Itt ered t. i. a' függér, melly csak keveset menvén felfelé, csak hamar ivbe görbül, 's a' gerinczek mellett menvén lefelé a' rekeszt áltfurja 's a' negyedik ágyék gerincz tájánál a' két csipütér szakad. A' függérnek felfele menő részéből erednek a' szivet tápláló üterek. A' függér ivéből erednek a' fejet, nyakot, és a' felső végtagokat tápláló üterek, a' lemenő függérből a' mejj és has üterei, mig végre a' két csipütér a' medenczét, 's az alsó végtagokat látja el vérrel. Az üterek mindég kisebb kisebb ágakra oszlanak, mig végre csak nem hajszálnyi edényekké válnak, mellyek puszta szemmel alig észrevehetők. Ezekhez hasonlókból erednek a' vérerek, mellyek a' test egyes részin erednek, lassanként egyesülnek egy felső, és egy alsó üres érbe, mellyek a' szív jobb pitvarában végződnek. Egyedül az altest v. is hasi vérereknek van különös lefolyások. Ezek t. i. egy vérérbe a' verőczérbe gyülnek öszve, melly a' májhoz megy, és abban ágazik el, a' máj üterével együtt. A' májban ered azután apró edényekkel a' májér, melly mind a' verőczértől, mind a' májütértől a' májhoz vett 's megmaradt vért az alsó üres érbe vezeti. Ezen nagyobb vérkeringésen kivül van még az emberben, 's más tökélletes állatokban más, az ugy nevezett tüdő v. kisebb vérkeringés, mellyre szolgálnak a' tüdőütér és a' tüdőerek. A' tüdőütér a' szivnek jobb gyomrából ered, és csak hamar két nagy ágra szakadt, mellyből egyik a' jobb, másik a' bal tüdőben ágazik el. A' tüdőerek sok apró ágakkal kezdődnek, mellyek azután mind inkább egyesülnek, 's végre 4—5 nagy törzsökbe jövén öszve, a' szív bal pitvarába nyilnak. Az üterek nem csak munkálkodásokra, hanem alkotásokra, és számokra nézve is különböznek a' vérerektől. A' kisebb számmal jelenlévő üterek, keményebbek, erősebbek 's kisebbek is a' vérereknél. Közönségesen 4 hártyából állanak, mellyek közül a' külső sejtes tag, a' második erős, kemény, és érmeczes, a' harmadik vékony körös izom rostokból áll, a' negyedik igen gyenge, vékony és belső fala igen sima. Munkálkodása: a' vérnek a' szivből a' test egyéb részeibe vezetése, mit hogy annál könnyebben tehessen, tulajdon mozgással bir, kitágulhat, t. i., és magát ismét öszvehuzhatja, melly mozgását gyakran szabad szemmel is láthatni, de gyakrabban tapinthatni, 's ez a' pulsus. Ezen alkotásából és munkálkodásából foly az is, miért nem esik öszve az áltvágott vagy megsértett ütér, mint a' vérér, hanem nyilása mindég körös marad, és mért veszedelmes annyira az ütérsértés. A' vérerek ellenben na-

gyobb számmal vagynak jelen, többnyire kettő szokott mindég egy ütérnek megfelelni; csak két hártyából áll, mellyek az ütér külső és belső hártyáinak felelnek meg, azért az erek fala is gyengébb, véknyabb, lágyabb, ha keresztül vágatik öszveesik, és a' vér rajta álttetszvén a' test felszinén kékes szinnel mutatkozik. A' belső hártya többnyire tág 's rekeszeket készit, melly a' vér szív felé folyását megengedi, de azt vissza nem bocsátja. Illy rekeszek azonban az agyvelő, has, és szív vérereiben nem találtatnak. A' vérerek nagyobbak és tágabbak is, mint az üterek, leginkább tapasztaljuk ezt az alsó végtagokon, mellyek leginkább ki vannak csomósodásoknak, vérérdagoknak, tétetve mint ezt leggyakrabban tapasztaljuk a' többször terhes asszonyoknál, és az aranyérrel küszködők alfelében.

VÉRDIJ alatt azon birság v. pénzbeli büntetés értetik, mellyet a' bünös fel, az általa elkövetett személysebesitésért v. a' véletlen gyilkosság által okozott károkért, a' törvényes bíróság rendelése következésében fizetni tartozik. Vérdijnak mondaték hajdan azon alku által meghatározott pénzmennyiség is, mellyet a' szántszándékos öldöklő, a' meggyilkolt rokonainak, egyezség szerint fizetett; 's melly által bünét mintegy megváltotta. —*no*—

VÉRÉREK. Igy neveztetnek azon véredények, mellyek a' vért a' test egyes részeiből a' szivhez visszaviszik.

VÉRESŐ olly eső, melly után veres pecsétek láttatnak, mellyeket az esővel leesett vérnek tartottak, vagy legalább neveztek, de a' mi semmi egyéb mint apró veres bogarak, v. pillangók, mellyek kibuvásokkor a' házak falain piros pecséteket hagynak hátra.

VERES TENGER, más neven arabiai öböl, a' Törököknél mekkai tenger, az indiai ocean öble, melly mintegy 300 ném. mf-re terjed el Arabia 's Afrika kel. partja közt az Afrikát 's Azsiát öszvekötő suezi földszorosig. Egy nagyobb folyó se ömöl bele 's mindenütt homokos parttól, kőszikláktól 's néhol pusztaságoktól vetetik körül. A' hajózás veszedelmes rajta. A' hol az arabiai tengerről beeveznek, Bab-el-Mandebnek (veszedelem kapujának) neveztetik, melly bemenet 5 mf. széles.

VERGENNES (Károly Gravier, grof) statusminister XVI Lajos alatt sz. 1719. Atyja a' dijoni parlament elölülője volt. Károly a' diplomatiai pályára készült, 's 1750 követnek küldetett Trierbe, 1760 Konstantinápolyba, 1771 Stockholmba, hol az Aug. 18 kitört zendülésben tanácsával élt a' király. XVI Lajos országlásának kezdetével a' külügyek ministerévé lőn, 's az maradt haláláig (1787). Vergennes sok tapasztalással, hidegvérüséggel, szorgalommal és bélátással birt, de a' nélkül, hogy nagy ember lenne. Politikájának fő vonása bizonyos rendszeres lassuság volt, 's határozatlansága által, a' külföld szemei előtt, csökkent a' franczia cabinet tekintete. A' revolutio őt már sirjában találta, 's mondatik, hogy az udvarnak azt előmozditó lépéseit helyben nem hagyta. Politikai vallástételét saját soraival adjuk. Ha a' hatalmasságok általlátnák, úgy mond, hogy minden politikai fogás silány és nyomoru, akkor helyesebben kormányoztatnék a' világ, 's kevesebb bajaik volnának a' ministereknek. Mennyi kintól mentenék meg ők ez által a' nemzeteket?! —*l—y.*

VERHUELL (Károly Henrik, grof) franczia pair, aladmirál, és nagykeresztese a' becsületlegionak sz. 1770 Geldernben. Katonai pályára lépvén, mint tengeri kadet hollandi szolgálatba lépett, 's hadnagy volt a' revolutio kitörésével. 1795 elbocsáttatását kéré, és 1804-ig hivatal nélkül maradt. De most aladmirállá lőn a' hadnagyocska. Napoleon tapasztalt tisztet kivánt a' Boulognenál összegyült hollandi flotilla vezérlésére, 's Vernhuell bátyjára esett a' választás, de az maga helyébe öccsét ajánlá, 's igy ez Franciaországba ment,

mint aladmiral. Vernhuell hiven felelt meg a' benne helyezett bizodalomnak, 's Guinernél visszavonulásra kinszerité ez angol flottának egyik részét. Bonaparte Lajos alatt tengeri ministernek és Sevenaari grofnak neveztetett ki. Utóbb hollandi követ volt Parisban. 1813 és 1814 franczia zászló alatt nagy makacssággal védé a' heldi kikötőt önnön földijei ellen. 1819 a' pairek kamarájába hivatott meg.

VÉRKÉSZITÉS. Az eledelek emésztése után elválasztott tejnedvből készül a' vér. Ez t. i. a' nyirkedényeken vitetvén változik, de hogy mimódon? azt nem tudjuk, miglen a' tápcső által a' lefelé menő üres érbe nyilik (Vö. ASSIMILATIO).

VÉRKŐ (Haematites) veres szinü tökéletes mesze a' vasnak. Találtatik vizzel egyesülve mint kő, megtisztitva régenten az orvosok használták mint vérállitó szert, most leginkább az üvegesek, porczellán készitők 's festők használják 's a' spanyolt legjobbnak tartják. Ugyan ez a' Rötfesték vagy veres angol föld is, melly a' zöld gáliczkő maradványából készül, ha ebből a' kénsav kivonatott. Leginkább olajfestők és spanyol burnót készitők használják. Hasonló ehez a' veres plajbász is, melly agyaggal kevert vérkő, 's leginkább Angliában, 's Nürnberg körül ásatik. A' hasitható darabok fába foglalva vagy magokba is hosszura hasitva plajbász név alatt árultatnak.

VÉRMENYEKZŐ (parisi). Ezen borzasztó történet ideje IX Károly franczia király országlása. Okaira nézve l. HUGENOTTÁK, GUISE, CONDÉ és COLIGNY. II Ferencz holta után Medici KATALIN (l.e.) vevé 10 éves fija, IX Károly, helyett kezébe az országlást, 's a' Guisek ellenére, kik a' Katholikusokhoz szitottak, politicából a' Protestansokhoz szita, 's türelmi parancsot ada ezeknek. A' Guise pártja ellenben elhiteté a' néppel, hogy a' kath. vallás legnagyobb veszélyben van, 's a' Hugenottákkal kegyetlenül bána, mire Condé herczeg fegyvert fogá, angol segitséget keresvén, a' Guisek pedig a' Spanyolokhoz folyamodván. Mindkét fél iszonytató kegyetlenkedéseket követe el, mig szükségi béke el nem altatá azokat, de csak azért, hogy annál dühösben törjenek ki, mert a' kath. pártot Guise Ferencznek Orleans vivatásakori megöletése egy Hugenotta által, a' Protestansokat pedig annak tapasztalása, hogy az udvar csak időt akar nyerni 's Condét és Colignyt fortélyal szándékozik hálóba keritni, ujra fellobbantá az ellenségeskedést. Hanem a' háboru tüzét, mellyben 1569 Jarnacnál Condé elfogatott 's mint hadi fogoly agyon lövetett, ez uttal is elfojtá a' st.-germain-en-layei béke 8 Aug. 1570, melly kedvező feltételek alatt köttetvén, mélyen elaltatá a' Hugenották fejeit, kik most a' bearni ifju Henrik (későbben IV Henrik névvel franczia és navarrai király) 's Coligny admiral voltak. A' király barátságot szinlelt, az öreg Colignyt, a' Hugenották gyámolát uvarába hivta, atyja gyanánt tisztelte 's hugát a' bearni herczeghez adá nőül, hogy a' 18 Aug. 1572 tartandó lakadalomra, a' vőlegény protestans levén, a' főbb Hugenották Parisba csalogattassanak. Némellyek meginték Colignyt, de sikeretlenül. 22 Aug. egy ablakból lövés teteték Colignyre 's megsebesitteték; a' király oda siete 's boszállást esküvék. De még a' napon rábeszélé a' gyenge királyt anyja, hogy Coligny élte után leselkedék. *Haljon meg*, kiálta ekkor a' király, *Coligny, de nem csak ő, hanem minden Hugenotta is, hogy ne legyen kitől tartanunk.* Ezt követő éjel Katalin vértanácsot tarta 's Bertalan éje (24 — 25 Aug. közt) 1572 rendelteték végrehajtás idejévé. Coligny megöletése után a' királyi kastély tornyából haranggal jel adaték éjfél tájban az öszvegyült polgárkatonaságnak a' Hugenották lemészárlására. Condé herczeg 's a' navarrai király csak ugy menekvének meg, hogy misére menének 's látszólag a' kath. hitre térének. Egyszersmind az egész országban ugyan azt

parancsolá Károly, de nehány emberszerető tisztviselő nem hajtá végre a' vérszopó akaratját. 30 napig tartott ezen utálatosság 's összesen 30,000 ember áldoztaték fel. Romában ágyuk durrogának e' hirre, a' pápa jubileumot hirdete, 's Te deumot énekeltete. A' megmenekedtek járhatlan hegyek közé 's Rochellebe futának. Az udvar e' fertelmes tettével csak azt nyeré, hogy a' Protestansok még inkább elkeseredének 's ezentul szemesebben vigyázának. L. Curths *Bartholomaeusnacht* (Leipz. 1814); Wachler *Die pariser Bluthochzeit* (Leipz. 1824); és *Hist. de la Ste.-Barthélémi d'après les chroniques, les mém. et les manuscr. du tems* (Par. 1826), ebben Bertalan éje Medici Katalin munkájának iratik. Vö. Schiller *Gesch. der Unruhen in Frankreich bis zum Tode Karls IX.*

Vermeyen (Johann v.), másként Hans mit dem Barte, hires historiai képiró, szül. 1500 Beverwickben Harlemtől nem messze. V Károlynál nagy kedvességben állott, azt utazásiban 's jelesen Tunisba is kisérte 1535. Lerajzolta a' császár hadi tetteit és győzelmeit, 's ezek szerint szőtték azon drága szőnyegeket, mellyek Bécsben még ma is megvannak. Különben szép magas szál ember volt, 's olly rendkivüli szakála, hogy ha egyenesen állott is, rá hághatott. Mh. Brüsselben 1559. Hires 10 nagy cartona, mellyek V Károlynak Tunisba menetelét ábrázolják attól fogva, mint a' sereg Barcellonánál hajóra ült 's Tunisban kiszállott. E' cartonok vizszinnel festvék, 20' hosszak, 12' magasak 's mint a' rajzolat historiai hüségére nézve igen fontosak, Bécsben tartatnak.

Vermond (Abbé de), nyelvtanitó, utóbb a' szerencsétlen Maria Antoinette királyné olvasója; mint illyennek, nagy befolyása volt a' királyné charakterirányára 's utóbbi sorsára. V. falusi borbély fija vala. Papságra készült 's már doctor és a' Mazarin-collegium könyvtárnoka volt Parisban, midőn Maria Therézia császárné a' franczia udvartól tanitót kivánt, ki a' Dauphin, utóbb XVI Lajos mátkájának *franczia nevelést* adjon. Több jeles férjfi kikerülé e' kényes hivatalt, 's a' toulousei érsek, ki később első minister lett, Vermondot ajánlá Choiseul herczegnek. Majd Bécsbe is indula. A' császárné hizelgőleg fogadta, házi körébe vitte, 's ő azon egyszerüséget, mellyben a' nagy fejedelem asszony élt, 's melly a' versaillesi feszes udvari szokással annyira ellenkezék, ugy megkedvelte, hogy ifju nevendékének szivében is hasonló indulatot törekvék gerjeszteni. Ezzel 1770 Versaillesbe ment, olvasója lett, 's még mint királyné előtt is fenn tudá azon tekintetet tartani, mellyet fiatalkori benyomás szerez. Valóban lassanként félre is teve M. Antonia minden szertartási kötelékeket, 's igy segité azon trónnak bukását, mellynek fényét illy kül formák is őrzék. Mad. Campan, a' királyné első komornája vádolja Vermondot, hogy a' bécsi udvarral folyvást összeköttetésben maradt, 's a' királynét e' politicai tekintetben is sok gondolatlanságra birta. Még inkább dolgozott a' zendülés részére az által, hogy emlitett pártfogóját Lomenie de Brienne toulousei érseket, befolyásával első ministerségre segitette, kinek teljes tehetetlensége Franciaország szerencsétlenségét siettette. Alig üte ki a' zendülés, V. a' nép dühe elől Bécsbe futott, 's ott homályban hm.

Vernet (Horatius) fija Károlynak egy megkülönböztetett festőnek sz. 1789 Jun. 30 Louvreban, 's atyja és nagyatyja, egy hasonlókép szerencsés festő nyomaiba lépett. Születése egy sokat rontó és sokat teremtő, egy magosított korban esett, mellynek szelleme erősen hatott művészünkre. A' nagynak 's a' hazainak érzéke, e' két fő vonása amaz éveknek, művészileg tükröztetik darabjaiban. Csaták, a' jemappi, montmiraili és hanaui csaták festésével kezdé pályáját. Későbbi, részint igen különféle képei, hol a' házi élet és falusi ünnepek jelenéseit adják, hol vadászatot tárgyaznak, hol zsiványta-

nyát láttatnak velünk; egy szóval a' legkülönfélébbek, 's valóságban és sajátságban utólérhetetlenek. Művei egyedül csak technikus kivitelök által akarnak tetszeni, 's annál mélyebb hatással vannak reánk, mennél kevésbé látszanak arra számolni. Ki nem ismeri, ha csak rézmetszésből is Waterlooi katonáját? — Vernet legujabban Algirba utazott királyi költségeken 's ebbeli fáradozásinak több gyümölcseit várhatni. Az antwerpeni ostrom (1832) most készül teremében. —*l—y.*

Vernier vagy Nanius. Igy neveznek feltalálója után bizonyos műszert némellyek Vernier Pétertől, ki Dornensben Franciaországban 1630 káplán volt, mások Nunnez vagy Nanius Portugaltól, ki 1537 hm. Ezen eszköz a' törtszámok elosztásbeli értékének kijelelésére szolgál. L. Biot *Traité d' astronomie* (Par. 1810).

Verőcze, Tótország vármegyéje, nevét Verőcze nevü mvárosától kapta. Határai: é. a' Dráva, melly Somogy és Baranya magyar vármegyéktől elválasztja; ny. a' sz. györgyi, d. a' bródi határszéli ezredek, 's Posega várm., kel. Bács és Szerem vármegyék. Nagyobbára sikság, 's csak déli határán feküsznek hegyek, mellyek elszakasztják Posega vármegyétől. Főfolyóján a' Dráván kivül több kisebb, hallal gazdag folyói is vannak. Nagy mocsárok a' kologyvári és Dombe. Földje termékeny 's mindennemü gabonát ad. Bort is szür. Szarvas marhát, főleg sertést sokat nevel. Emlithető a' selyemtenyésztés is. Nagysága 83 nsz. mf. Lakói száma 148,123, kik 1 kir. városban (Eszék), 17 mvár., 231 fal. 's 33 pusztán laknak; Tótok, Ráczok, Németek 's Görögök; legtöbben Kath., 45,000 Ohitüek, 2000 Reform., 24 Luth., 200 Zsidók. Járása 7, u. m. eszéki, diakovári, valpói, miholjaczi, verőczei, vuchói, nassiczi. Főispánya: mezőszegedi Szegedy Ferencz ur Eő Mélt.

Verőczér azon vérérág, melly az altest vérereiből eredvén a' májba hat, ebben elágazik, és az epekészitésre szükséges vért adja. Mind azon vérerek, mellyek a' verőczérben végződnek, teszik a' verőczér-rendszert, hova tartoznak a' fodor, lép, vese, gyomorerek. Ezen edény-rendszernek nagy befolyása van az egészségre, mert az altestből visszatérő vér a' verőczérben gyül öszve, 's igy ennek kerengése a' máj munkálkodásától igen függ. Ha a' máj lassan végzi munkáját, a' vér a' verőczérben lassan kerenghet, megtorlódik, honnan ezen erek kitágulnak, vérér-csomók erednek, sőt végre vérkiöntődés is történik, honnan magyarázhatók az ugynevezet aranyér és más hasonló betegségek.

Verőérdaganatja, Ütérdag, Ancorysma az ütér üregének kitagulása egyes helyeken. Ez a' valódi ütérdag, de van alütérdag is, ha kinyittatván az ütérfala, a' vér a' szomszéd sejtszövetbe kiömlik; továbbá, ha csak az ütér megsértett külső hártyáin tolódik ki a' belső hártya (öszvetett ütérdag); 's végre, ha az ütér felett fekvő vérér az ütérfelső falával együtt keresztül sértetve az üteres vér a' vérérbe tolul (véreres ütérdag). A' valódi ütérdag részént a' vér nagy tolódásától, részént az ütérfalak gyengeségétől ered, ezért leggyakoribb is a' nagyobb ütér-ágakban 's a' végtagokban, hol külső erőszak az üteret leginkább érheti, p. o. huzódás, ütés, esés, nyomás, erőltetés, rázkodás. De különbféle betegségek, erős vértorlodások, tüzesitő italokkal élés, indulatoskodás, 's különösen a' harag is okozhatják ezen bajt, mellynek megszakadása, kivált a' belső részekben, tüsténti halált okoz. A' külső ütérdagot megesmerhetni az ütér helyén érezhető eleinte kicsiny, kerek vagy hosszudad, szintelen, puha, érmeczes dagból, mellyben az ütérveréshez hasonló kopogás éreztethetik, melly a' nagyobb nyomásra el múlik. A' baj kezdetben kicsiny 's lassan nevekedik, de később sebesen nő, szinét változtatja, 's fájdalmas kezd lenni, a' szomszéd részek megdagadnak 's a' kopogás a'

daganatban elenyészik. Végre a' daganat felszakad, 's a' beteg ha előbb sorvadásban el nem halt, vérzésben hal meg, kivált ha a' baj el vagyon rejtve. Gyógyitása másképen alig történhet, mint tartós nyomás, vagy az ütér lekötése által, de mindkettő veszedelmes, sőt gyakran éppen lehetetlen, 's a' beteg életét csak gyenge gyuladás elleni gyógymóddal tarthatni rövid ideig fel.

Verőerek, Üterek. Igy neveztetnek azon véredények (l. e.) mellyek a' vért a' szivből a' test többi részeibe viszik.

Verona, Felsőolaszország has. nevü tartományának megerősitett fővárosa, termékeny térségen fekszik, a' lombardi-velenczei királyságban, az Etstől délire és éjszakira osztatik, mellyeket 4 hid köt össze. 9000 háza 's 48,000 lak. van, kik Olasz-, Németországokkal és Schweiczal élénk kereskedést üznek. Több romai régiség közt jeles a' 22,000 embert befogadó amphitheatrum. (L. Bartol. Giuliari *Topografia dell' Anfiteatro di Verona*, 1822, és Simone Stratico *Lettera*, 1824). Több tudós és mivész szül. benne, mint Catullus, Corn. Nepos, idősb Plinius, Vitruvius, Scaliger, Scipio Maffei, Paolo Cagliari képiró 's m. 1769 olta *Academia di agricoltura, commercio ed arti* van benne. Történeteire nézve l. Carli *Storia di Verona;* régiségeire nézve Maffei *Verona illustrata*; Bevilaqua Lazise gróf *Statistica della città di Verona* (1823). Délkeleti Europa és Spanyolország helyzete miatt 1822 congresz tartatott Veronában, hol Sándor császár, Ferencz császár, a' porosz király, mindkét Sicilia és Sardinia királyai 's más olasz fejedelmek jelen voltak; csak britt statusminister nem jelent meg ez uttal a' congreszen, mert Londonderry megölte magát, Canning pedig, hiv maradván a' neutralitashoz, nem akarta Britannia status- és kereskedési hasznát a' pyrenei félszigetet dolgaiba avatkozással veszedelmeztetni. Wellingtont küldé tehát oda, Francziaország pedig herczeg Montmorencyt. E' congreszen a' szárazi hatalmasságok Francziaországnak szabadságot adtak, hogy a' félsziget monarchiai hatalmát fegyverrel visszaállitsa, sőt szükség esetében segitséget is igértek; a' porta és Oroszország közt fenforgott ellenségeskedésekre nézve lord Strangford brit. követ utján ultimatum benyujtása végeztetett a' portának, hogy a' bukaresti béke pontjait teljesitse; a' Görögök ügye félretétetett, sőt követeik be se bocsáttattak Veronába; végre meghatározták, hogy az austriai seregek Piemontból kitakarodjanak, Nápolyban 's Siciliában pedig kevesittessenek. Dec. közepe táján hagyák oda a' monarchák Veronát.

Veronese, l. Cagliari.

Vers, Versmérték, Verselés. A' latin Vertere, és versus szótól kölcsönözött Vers nem egyéb, mint egy kiszabott határok közt irt 's hasonlag ismételt sor. Poeticában a' vers a' belértelemnek azon formája, mellyet a' hang törvényszeres mozgás és mérték által nyer, vagy egy metrice feltagolt rhythmusokból álló sor. Tehát rhythmusok teszik a' versnek képben és ellenképben kifejlését, metrum vagy tactus pedig mértékét és határát. Tehát a' vers a' hangbeszédnek legmagasb képe. Az illy sorokból összeállitott egészet is, p. o. dalt, versnek nevezik. A' versmérték alatt majd metrum, majd láb értetik. Verselés végre a' versmértéknek alkalmazása. — Emlitendő itt: hogy rhythmus tactus nélkül nem is képzelhető, hogy egyenes és egyenetlen tactus 's annál fogva háromféle metrum van: *a)* spondaeus = két negyed, vagy négy negyedrész tactus; *b)* molossus = nehéz három negyedrész tactus; *c)* trochaeus = könnyü hat- vagy kilencz nyolczadrész tactus. Hajdan csak láb szerint mértek, 's ez sok tévedésre adott okot; mert a' láb csak a' metrumi periodus (tactus) egyes fő momentumának formája, mellynek viszonylatos mennyiségét előbb rhythmice vagy metrice kell meghatározni, tehát csak ezek által mérhető, de nem mérték. E' mér-

ték azonban most egy ezelőtt nem ismert, vagy csak homályosan sejtett három idős hosszára, ugy kettős, t. i. könnyü (háromidős) és nehéz (egyenes tactushoz tartozó) dactylusra vezetett, mint ezt Apel alaposan kifejté. A' grammaticusok által, kik csak hosszuról és rövidről, de nem millyen hosszuról és millyen rövidről tanitottak, sokféle visszaélés és tévedés támadott, mi által a' rhythmus még homályosabb és nehezebb lett. De már ma hibás méréseiket 's felosztásaikat mind félre tette a' muzsika 's tactus szabatos theoriája, 's rhythmusi törvényekre huzta az ellenkező és össze nem függő versformákat. — Jó versben megkivántatik, hogy prosodiára, rhythmusi és metrumi mértékre, ugy rimre nézve hibátlan legyen; hogy caesurával birjon, melly a' rhythmusi figurának határa; hogy kellemesen hangozzék, vagyis magánhangzói kellő változatban kerüljenek elő 'st.

VERSAILLES, Franciaország legszebb városainak egyike, Paristól $2\frac{1}{3}$ mf-re, terméketlen térségen. A' 17 száz. közepéig csekély mváros vala, vadászkastélyal 's fényét XIV Lajosnak köszöni, ki temérdek költséggel épittete benne kir. palotát, 1661-től 1678-ig, 's 100,000-re nevekedék lakói száma. XIV, XV 's XVI Lajos itt laktak, mig ez utolsónak 6 Oct. 1789 a' parisi Tuileriákba nem kelle költöznie, midőn a' király 's kormányszékek elköltözése után olly hirtelen aláment mint felemelkedett. Napoleon sokat teve előbbi fényének visszaállitására, 's az omladozó kir. kastélyt is felépitteté. Most a' Seine és Oise dep. fővárosa, püspök, nehány tudós társaság, képiró-, muzsika-, pattantyuság- 's hadi földmérő oskolák helye. 2000 háza 's 35,000 lak. van. A' kir. kastély kertje gyönyörü. — Versaillesban köttetett 1783 az Ejszakamerikát Nagybritanniától örökre elszakasztó béke. (L. Vaysse de Villier: *Tableau descriptif, historique et pittoresque de Versailles*, Paris 1827).

VÉRSÉG l. ROKONSÁG.

VÉRSZEM, véres szem, igy nevezik az orvosok a' vérnek kiöntődését a' szem első vagy hátulső üregében, a' mi szemre ütés, és erőltetés által hányás, köhögés 'sa't. alatt leginkább történik.

VERTOT d' AUBOEUF (René Aubert de) franczia történetiró, a' praemonstratumiak priorja, szül. 1655. Utóbb az orleansi herczegnének titoknoka 's a' maltai rend historiographja leve. Mh. Paris 1735. Francziák Curtiusának neveztetik. Jelesb munkái: *Histoire des révolutions de Portugal* (ném. Regensb. 1788); *Hist. des révol. de Suède; Hist. des révol. de la républ. Romaine* (ném. Zürich 1750—52 és Bécs 1803); és *Hist. de l' ordre de Malthe* (8 köt.)

VERTUMNUS v. Vortumnus, a' Romaiaknál, kik a' Hetruriaiaktól vevék által, gyümölcsök istene, az évszakok igazgatója 's kereskedők védistene. Ifjunak képeztetik, ölében gyümölcsökkel, v. hona alatt levő gyümölcsel teljes bőségszaruval. Pomona férjének v. szeretőjének iratik. Innepeit Oct. tartották a' Romaiak 's Vertumnaliáknak nevezték.

VESE olly belső rész az állati testben, melly a' vizelletet választja. Legelső jeleit a' halaknál látjuk, hol egyszersmind legnagyobbak is, mert a' puhángoknál találtató vesetoldalékoknak nevezett rész mint valódi vesék még meg nem mutattattak. Az emberben a' vesék hoszudad, kerekded, babidomu, mintegy két három hüvelyknyi hosszu, $1—1\frac{1}{2}$ hüv. széles testek. A' test minden oldalán találtatik egy vese, melly hátulső részével a' rekesz-izom lágyék részén fekszik a' 11dik hátgerincztől az 5dik ágyékgerinczig, ugy, hogy kerekded széle a' hasizmokat nézi, mig belső kivájt széle a' gerinczek felé van fordulva, hova a' szomszéd nagy véredényektől és idegektől ágak hatnak bele. Minden vese magából a' fügérből kap egy veseütért, melly a' kivájolásnál hatván be, itt sok ágakra oszlik, mellyek ismét összevegyülvén egy veseérbe, a' felmenő üres érbe végződnek. Az idegek az

altest idegeiből erednek, idegfonatot képeznek, melly ágakat bocsát a' vesébe. A' vizellet-elválasztás az embernél az üteres vérből történik, igy a' többi emlősöknél is, de a' többi állatok vizellete Jacobson szerint véreres vérből gyülvén öszve, részint a' két ágra oszlott vérőczérnek egyik ágából vitetik oda, részint pedig az egész verőczér által, melly csak azután megy a' májhoz. A' vizellet-elválasztásnak szüksége elégé kitetszik, ha a' táplálást és a' vizellet alkató részeit tekintetbe vesszük, mert ez leginkább mészből és villósavból áll, mellyek mint felületesek, ha ki nem üritetnek, különbféle betegségeket okoznak; hová leginkább tartozik a' köszvény és a' kőbetegség. Munkássága ellenarányban áll a' bőr munkásságával, innen midőn ez kisebb mint télben, a' vizellet elválasztás nagyobb. Legközönségesebb betegségei a' vesének: a' gyuladás, genyedés, megkeményedés, rákfenés természetüvé változás, és a' kőbajok, mellyek leginkább a' vese medenczében találtatnak.

Veselényi Ferencz (Hadadi) Magyarország nádora 1655—1667. Füleki várnagy vala ő az I Rákóczi György, Erdély fejedelme, 's III Ferdinánd császár és király közti háboru folytában, mellyben nagy érdemet szerzett magának a' császárnál az által, hogy 1644 a' megvehetetlennek tartatott murányi várat, mellynek asszonya, Szécsi Mária, 's parancsnoka, Illésházi Gáspár, Rákóczival tartának, csinnal elvette az ellenféltől. Feleségének, Bosnyák Sófiának, kevéssel az előtt történt halála után t. i. még fiatal korában özvegységre jutva, Murányvár szép örökösére irányozta vágyát, és titkos levelezés utján hasonló személyes öszvejövetre hirta a' leányzót. A' murányi erdőben, közel a' várhoz, tartatott az öszvejövet, mellyben Mária nem csak kezét igérte oda a' deli 's szeretetre méltó kérőnek, hanem arra is ajánlotta magát, hogy őt és fegyvereseit éjjel a' várba bebocsássa. Igy az éj és a' szerelem kedvezete alatt beférkezett Veselényi a' murányi várba, 's ennek feleszmélt őrjeit vagy leöldöste, vagy parancsnokostól kiszoritotta abból. Menyegző, a' murányi uradalommal megadományoztatás, és grófi méltóságra emeltetés nyomban követték e' foganatot. Kevéssel ezután kassai vagy felföldi katonai parancsnokságra jutott Veselényi Ferencz; 1655 pedig, a' posonyi országgyülésen nádorrá választatott. Mindazáltal a' vasvári békekötés után (1664) feje lett ő az ő róla neveztetett öszveesküvésnek az uralkodó ház ellen; de még ennek kitörte előtt meghólt 1667 elején.

Veselényifélé öszveeskü vés. A' sz. gróti győzedelmet (1664 Aug. 1) nyomban követett vasvári békekötés a' Törökkel nyilványos panaszra fakasztotta Veselényit, Zrinyi Miklost és Pétert, sőt az esztergami érseket, Lippait is. I Leopold 1665 Bécsbe hivta a' magyar egyházi 's világi országnagyokat, és Lobkovicz Venczel hadi tanács elnök által hivatalosan közöltette velök a' békekötvényt, és elejökbe terjesztette ennek okait és a' külön kötményeknek jutalmas voltát. De a' magyar országnagyok meg nem tudtak Lobkovicz előterjesztésében nyugodni, hanem Veselényi nádor által emlékiratot nyujtottak be, mellyben a' békekötést, mint a' magyar kormánytanács befolyása 's megegyezte nélkül készültet, törvényelleninek, tartalmát az országra felette károsnak bélyegezék; fentartatása esetére pedig azt sürgeték, hogy, az 1662-ki posonyi országgyülés határozata szerént, minden német hadak kitakarittassanak az országból. Ezen emlékiratra nem jött felelet, és a' magyar országnagyok bús hallgatásban oszlottak haza. Kölcsönös bizodalmatlanság származott innen a' bécsi kormánytanács és a' magyar országnagyok közt; ezek el valának hitetve, hogy a' magyar országalkotmány felforgatása 's korlátlan kényuraság behozatása elhatározott szándéka 's terve a' császári kormánysegédeknek, különösen Lobkovicznak és Hocher Pál

udvari korlátnoknak ; amaz gyanakodó szemmel tekinté ezeknek minden lépteit. Még 1665 nyarán együtt valának a' trencsényi ferdőben Veselényi, Zrinyi Péter, I Rákóczi Ferencz, ki itt feleségül jegyezte magának Zrinyi Ilonát, Péter leányát. Ezt az öszvejövetet az udvar ellen irányzottnak vélék a' bécsi fő emberek ; és hihető is, hogy már itt megindittatott arról a' tanakodás, mint lehetne a' bécsi kormánynokok tette ellen foganattal munkálódni ; 1666 számosabb gyülés tartatott a' murányi várban, mellyen, I Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől küldetve, megjelentek Betlen Miklós és Teleki Mihály. Itt elhatároztatott, török segedelemmei védni a' magyar országalkotmányt a' bécsi korzánynokok megtámadásai ellen; és az erdélyi küldöttek által megkéretett e' gyülésből Apafi, hogy a' nagy vezérnél tenné meg a' szükséges lépéseket. E' határozat leghatóbb inditójának Szécsi Mária mondatott, ki, a' Németek iránti gyülölettől ösztönöztetve, férjét és az egybegyült nagyokat és nemeseket végső eszközletek megfogadására buzditotta. Apafi léptei azonban a' nagy vezérnél, Kiuperli Akhmetnél, foganatlanok valának, I Leopold pedig, az országban mutatkozó elégületlenséget elháritandó szándékból, egybehivatta 1667 Beszterczére a' felvidék 13 megyéjit, hogy Rottal János, róm. sz. birodalombeli gróf, és Zrinyi Péter, már horvátországi bán, mint királyi biztosok, előlülte alatt a' vallásbeli 's egyéb neheztelmények elháritásáról tanakodának. Az egybegyültek, nem elégelvén a' királyi biztosok utasitványait, küldöttséget rendeltek Bécsbe, országgyülést kérni a' királytól, és panaszt tenni néhány német katonai 's polgári tisztviselők kicsapongásai ellen. E' mellett titkos tanakodásokban abban állapodtak meg az elégületlenek, hogy tovább is sürgessék az Apafi által megindított alkudozás foganatját. E' gyülésen esett halálos betegségbe a' nádor, Veselényi Ferencz. Holta után Zrinyi Péter vette által a' titkos vállalat igazgatását; de ő sem tudott segedelmet nyerni a' fényes kaputól ; sőt a' fényes kapu szómagyarázója, Panajot, ki neveltetését a' bécsi kormánynak köszöné, tudósitotta ezt a' munkába vett kezdeményről, a' nélkül mindazáltal, hogy valakit megnevezne. Később, 1670, Zrinyi Péter elbocsáttatott udvari papjának, Forstallnak nyilatkozása, 's Rákóczi Ferencznek fegyverre költe által kitudódott, hogy ezek az öszveeskövés fejei. Ekkor fegyvererőt intézett I Leopold a' kelekedő támadás ellen; és minekutána Szécsi Mária kéntelenittetett Murányvárat Lotringeni Károly herczegnek feladni, 's ez a' várban találkozott irományokat Bécsbe felküldötte, kisültek ezekből a' többi részesek nevei is. Előkelők valának köztök : Nádasdi Ferencz, országbiró, Tököli István, késmárki gróf, Frangepáni Ferencz, Zrinyi Péterné testvér öccse, sőt Tattenbach Erasmus gróf is Stájerföld kormányzója. A' kik közülök kézbe kerültek, halállal és jószágvesztéssel büntettettek. De mivel elitéltetésök, több magyarországi vármegyék ellenmondását nem tekintve, Bécsben, és csupa külföldiekből szerkeztetett rendkivüli biróság által történt; mivel a' következett 1671 még mintegy 300 nemesek részént kivégeztettek, részént külföldi börtönökbe zárattak, a' posonyi kiküldött biróság itéleténél fogva ; e' felett pedig a' támadás által gerjesztett kormányi ellenhatás az elégületlenség okait, nem hogy azokat elmellőzni igyekeznék, hanem kéméletlen alkotmánysértés, korlátlan vallásüldözés és katonai zsarnokság által a' türhetetlenség fokáig emelé : csak hamar az uralkodó házra nézve az előbbinél sokkal veszélyesebb támadás ütött ki Tököli Imre vezérlete alatt, mellyel öszve függött II Rákóczi Ferencz felkelése is a' következett évszáz elején ; ugy hogy csak a' szatmári egyezet (1711) vetett véget azon belháborunak, mellyet a' veselényiféle öszveeskövés inditott meg. *Fábri Pál.*

VESPASIANUS (Titus Flavius), a' legjobb romai császárok egyike cseekély születésü, de vitéz férjfi vala. Caligula alatt Német-

országban vezérkedék, aztán Britanniában 's mindenütt szerencsésen. Afrikában dicséretesen visele proconsulságot. Nero Palaestinába küldé a' fellázadt Zsidók ellen. K. u. 69 köz akarattal császárrá választaték 's megfelele a' benne helyezett bizodalomnak. Titus (l. e.) fiját segédül vevén fel, a' roppant birodalomban a' csendességet helyreállitá 's a' katonai fenyitéket. A' nép erkölcsét is iparkodék javitni. A' tudományokat 's mivészségeket gyámolitá. Különösen kedvelé Quintilianust, idősb Pliniust 's Josephus zsidó történetirót. Roma egy részét, melly az előbbi polgárhadak alatt sokat szenvedett, 's a' capitoliumot, melly Vitellius alatt leégett, ujra felépité; egy nagy amphitheatrumot is épittete, mellyet most is láthatni Coliseo névvel. Fösvénységgel vádoltatik, mivel a' népet igen adóztatá; de ez alaptalan, mert a' kiürült pénztár szükségessé tette az adózást. 10 évi csendes uralkodása után, 70 éves korában hm. 's első vala Augustus után, ki természetes halállal hunyt el, 's ki tulajdon fijára hagyta az országlást.

Vespucci, l. Amerigo Vespucci.

Vesta. E' nevet két istenné viseli, egyik az idősebb, ki Uranus v. az ég nője 's Saturnus anyja, 's Cybelének, Rheának, Opsnak, Tellusnak, v. Gaeának neveztetik, másik az ifjabb, ki Saturnus és Rhea Ops leánnya és a' tüz, egyszersmind a' szüzesség istennéje vala, mivel a' bátyjától Jupitertől megnyeré, hogy férjhez ne mehessen. Azt mondják, ő tanitotta meg az embereket legelőször a' tűz használására. Mint tisztes asszony, ugy festetik, kezében lévő fáklyával v. lámpással. Numa Pompilius templomot épittetett neki, 's bevitte tiszteltetését. Ugyanezen romai király papnékat is tett neki, kik hatan voltak, 's mikor beavattattak, idősebbek 10 's ifjabbak 6 éveseknél nem lehettek; a' templomban 30 évig kellett szolgálniok; kötelességeik a' Numától rendelt szüntelen égő tüzre vigyázás, a' status javáért imádkozás és áldozás voltak. Mikor szent hivataljokba beléptek, örökös szüzességet kellett esküdniek. Ki ezt megszegte, elevenen temettetett el; és a' mellyiknek felvigyázása alatt a' tűz elaludt, hasonló kemény büntetésre itéltetett. Ellenben Vesta szüzei szép szabadságokkal éltek, atyai hatalmat nem esmertek, ha ki mentek, egy lictor ment előttök, személyek megsérthetlen volt, a' halálra itélt bünöst, ha velek történetből találkozott, szabadságba helyezhették 's ha meghaltak, a' városon belől temettettek el. Öltözetjek fejér szoknya és bársony köpenyeg volt, 30 évi szolgálatjok után a' templomot elhagyhatták 's férjhez mehettek.

Vész, vihar; a' levegőnek felettébb erőszakos mozgása. (V. ö. Szél.) Midőn illy vész dühöng, a' szél egy másod percz alatt 80 sőt száz lábnyira is halad.

Veszettség, l. Ebdüh.

Vesztegház. Veszteglés azon idő, melly alatt ragadó nyavalyára nézve gyanus helyről jövő hajó rendeltetése helyén nem köthet ki, senkivel se kereskedhetik, portékáját nem rakhatja le 's az utazókat nem teheti ki. Okot a' vesztegházak létesitésére eredetileg a' kelettel üzött kereskedés ada, melly a' földközi tengeren üzetett 's gondos ügyelet nélkül a' keleti tartományokban honos döghalált könnyen e terjeszthette volna; de majd a' Nyugotindiából, Ejszakamerikából evező hajók is veszteglés alá vettettek, az ott dühösködni szokott sárga hideg miatt, melly néhány év előtt Spanyolországban már mutatkozott. A' veszteglés ideje azon helyhez képest határoztatik meg, mellyből a' hajó jő; p. o. a' marseillei vesztegházánál, melly egy a' legjobbak közt Europában, az egészséges helyről evező hajóknak 18, a' fogékony portékákkal (millyenek: gyapju, gyapjumivek, selyem, len, kender, prém, száraz bőr, tollak 'st.) terheltteknek 20, a' gyanus helyről jövőknek végre 40 napig kell veszteg-

leniek. Minden esetre utlevelet kell előmutatniok a' hajózóknak a' helybeli consultól, különben nem bocsáttatnak be a' kikötőbe.

VESZPRÉM várm. Magyarország Dunán tuli kerületében, nevét Veszprém nevü püspöki városától kapta. Határai: ny. Vas és Szala várm.; d. Somogy, k. Fejér, é. Komárom és Győr várm. A' hires BAKONY (l. e.) 12 mf. hosszan 's 4—5 mf. szélesen terjed el e' vármegyében, 's roppant erdeje, jelesen több száz éves tölgyfái, sok rosz embernek (v. mint itt nevezik, szegény legénynek) adnak szálást, 's számtalan sertésnek eledelt. Nevezetes folyója egy sincs, de apróbb több öntözi Veszprém földét. Palota mellett érdekes a' Kikiri tó, nagy romai münek jeles és megnézést érdemlő maradványával. A' Bakonyt 's némelly homokos helyet kivevén, Veszprim földje termékeny. A' levegő tiszta 's egészséges. Terményei közt hiresek borai, jelesen a' somlyai, szőlősi, dobai, devecseri. Koppánnál márvány, Ugodnál kőszén ásatik. Nagysága 74 nsz. mf., mellyeken 170,605 laknak, kik legtöbben Magyarok, mintegy 30 helységben Németek, 7-ben Tótok; vallásokra nézve (1819) 83,084 Kath., 31,370 Ref., 17,756 Luth., 60 Óhitüek 's 3720 Zsidók. Lakaik: 1 püspöki, 9 mváros, 170 falu, 's 236 puszta. Jeles oskolái: a' pápai 's veszprémi kath. gymnasiumok 's pápai reform. collegium. 4 járásra osztatik, mellyek: a' veszprémi, pápai, devecseri és cseszneki. Főispánya: vásonkeöi grof Zichy István ur Ő Exc.

VESZPRÉM püspöki város has. nevü vármegyében, 1112 ház., 6602 kath., 43 óhitü, 1815 prot., 619 zsidó, öszvesen 9079 lak. Házai magas hegyeken 's völgyekben épültek. Közepén áll magas mészsziklán a' püspök vára (hajdan jó erősség) szép székes egyházzal. A' püspök *Magyar királyné cancellárja* czimet visel. Jelesek benne: a' káptalan, mellyet Sz. István alapita 1009; papnevelő intézet; kiszolgált papok intézete; kath. gymnasium; postahivatal; vármegyeház; 's vásárai.

VÉTELEGYEZET, l. VEVÉS-ADÁS.

VETERANUSOK, régi 's több táborozásban jelen volt katonák, kik legalább 50 évesek voltak 's többé nem köteleztettek hadi szolgálatra. Ha tovább is volt kedvek katonáskodni, különös tekintet volt rájok.

VETERANI ÜREGE, 3 mf. Ujorsován felyül, a' Duna bal partján, hol e' keskeny kősziklavölgyen tör keresztül. Nevét 1692 kapta, midőn grof Veterani vezér e' kősziklalyukhoz 300 embert 's 5 ágyut rendelt, kik d' Arnan kapitány alatt 45 napig védték e' helyet. 1788 megerősittetett. L. *Österreichische milit. Zeitschrift*, 1825, 5 füz. — Veterani árka a' Temesnek kiszáradt ága, melly a' lugosi csatamezőn megyen keresztül, hol grof Veterani tábornok 6000-rel 21 Sept. 1695 II Mustafa szultánt, ki nagy sereggel nyomult Temesvár felől, egész nap fentartotta, 's végre megsebesittetve a' barbarok kezébe került, kik fejét levágák.

VETO (tiltom), olly törvényes jog, melly szerint valaki ellenmondásával egész gyülekezet végzetét elerőtlenitheti 's végrehajtatását megakadályozhatja. A' romai köztársaságban mindenik tribunusnak volt joga vetojával a' tanács végzeteit megsemmisithetni. A' hajdani lengyel királyságban 1652 törvény hozatott, hogy egyetlen országgyülési követ elerőtlenithesse ellenmondásával a' többi követek végzeteit. Az angol királyok is birnak azon joggal, hogy a' két parlamenttől hozott végzetektől jóváhagyásokat megtagadhatják. A' franczia lázadás kezdetében 1789 a' versaillesi tanácskozó gyülés olly hatalmat ada a' királynak, mellyel a' gyülés végzeteit, ha neki nem tetszettek, visszavethette. Ez a' hatalom Veto suspensifnek neveztetett; de már első próbatétele, hogy vele éljen, veszélyt huza a' királyra. A' spanyol alkotmány szerint a' király a' cortesek kétszer

megujitott törvényjavalatától megtagadhatta jóváhagyását, de harmadszor nem. Norvegiában is divatoz a' veto az 1814-ki alkotmány szerint.

VEVÉSADÁS alatt olly terhes, nevezett, egyezési kötés értetik, mellynek következésében valamelly dolog, bizonyos árért másnak birtokába átadatik. A' vevésadás tehát általában a' javaknak minden nemeit, ingókat és ingatlanokat, és azoknak árát tárgyazza. A' javaknak kereskedésbelieknek és nem tilalmazottaknak kell lenni; az árnak pedig valódinak, igazságosnak, bizonyosnak vagyis meghatározottnak és pénzbelinek. Ezen egyezetet nem mindenek, hanem csak olly személyek tehetik, kiket sem a' természet sem a' törvények az alkudozásban nem akadályoznak; ollyanok tehát, kik az eladandó dolognak sajátságával vagy a' sajátosnak meghatalmazásával birnak, és ollyanok, kik a' megvásárlandó tárgynak birásától különös törvény által nem tilalmaztatnak. Ha tehát félelem nem forog fen, a' vevésadás, a' férj és nő, ugy szinte az atya és fiu közt is szabadon gyakoroltatik, mindeniknek saját vagyonára nézve. Kötelezteti pedig az eladó, az eladott 's egy harmadiknak jogától mentes dolgot, az egyezet kötésének idejétől fogva kapott haszonnal együtt, a' vevőnek valósággal 's nyomban átadni, mihelyt ez neki elégséget tett. A' vevő az alku szerinti árt letévén, a' dolognak történetes veszedelmeit viselni tartozik; végre: ha talán némelly feltételek vannak hozzá kapcsolva, azokat mind a' két egyező félnek szorosan kell teljesitnie. Meg kell ezen egyezetet a' váltástól (permutatio) különböztetni, mi is olly terhes egyezet, melly szerint egy dolog a' másikért, természeti nemében adatik; mert ebben pénz nem fordul elő, 's a' megbánásnak is van helye, a' vevésadásban ellenben nincs; de van viszont az elállásnak vagyis szóvisszavételnek, mindaddig, mig az ár tökéletesen meg nincs határozva, holott ez, a' váltásra nem alkalmaztathatik. Végre: a' név szerint eladott dolognak veszedelme, a' vevésadásban, a' vásárlóra háramlik; a' váltásban pedig nem. Ezen tárgyra nézve, közönségesen ugyan azon perek támadnak, mellyek az egyezetekből általánosan szoktak eredni; u. m. teljesitési, elerőtlenitési, kárpotlási 'sat. *Kunoss.*

VEZÉR, becsületczim a' Törököknél, mellyet mindenik 3 lófarkos basa visel. Ezeken kivül van még Konstántinopolban 6 vezér, kik statustanácsi vezéreknek neveztetnek, mivel a' divánban ülhetnek. Erre törvénytudó 's már más fontos hivatalokat viselt férjfiak választatnak. Hanem eldöntő szavak nincs 's csak véleményeket mondhatják ki, ha a' nagyvezértől megkérdeztetnek. Fizetések nem nagy, hanem olly turbant viselhetnek, mint a' nagyvezér, 's a' szultán nevét ők irják a' tartományokba küldendő parancsok alá. Meg kell tőlök különböztetni a' nagyvezért (Vezir Azemet), a' diván fejét, ki a' szultán képviselője, intézi a' tanácskozásokat 's dönt el mindent egyedül. Kineveztetésekor pecsétnyomót kap, mellyre a' szultán neve metszve van, 's mellyet mindég mejjén kell hordozni. Ezen pecsétnyomónál fogva meg van ő hatalmazva, hogy a' szultán nevében határtalanul uralkodjék.

VEZUV, tüzokádó Nápolyban, $1\frac{1}{4}$ mf-re a' fővárostól. Pyramis formán emelkedik fel a' térségből. 3680 l. magas. Oldalai kopaszak, csak néhol láthatni szőlő- 's gyümölcskerteket; de alja népes és igen mivelt. Itt terem a' hires LACRYMAE CHRISTI (l. e.) K. u. 79 olly dühösen tört ki, hogy Herculanumot 's Pompejit eltemette. 1794 Torre del Grecot csaknem semmivé tette. 24 Oct. 1822 a' kirohant temérdek hamu elhomályositá a' napot 's Cassanoig (105 ol. mf-re) repült. A' 12 l. magas láva 1 ol. mf-re folyt. L. *Der Vesuv. in seiner Wirksamkeit während d. J.* 1821, 1822 *und* 1823, *mit physik.*,

mineralog. und chemischen Beobachtungen von Monticelli et Covelli, ném. Nöggerathtól és Paulstól (1824.)

VIASZFESTÉS encaustica, a' régiek közönséges festésmódja. Igy Ovid említi ezt (Fast. lib. 5 vers. 274) *picta coloribus ustis*, és Plinius (Hist. nat. 35, 2,) midőn azt mondja, hogy e' mesterség feltalálója nincsen tudva. Mi magát a' mesterséget illeti, azt mondja Vitruv, hogy a' falra festett szinek, tartósság végett, puni viaszszal vonatnak be, 's hogy ezt encausisnak, beégetésnek hivják. Illy módon szokás vala festeni a' hajókat is. Háromféle volt a' viaszfestés módja. Az első szerint tüzes vassal süték a' rajzolatot az elefántcsontra. A' második szerint eleodori viaszat (azaz, mellyet felolvasztván, közé annyi finomul eldörgölt földszin festéket elegyitettek, mennyit csak beszivott) meleg fogócskával raktak 's egyengettek el. A' harmadik mód ecsettel történt. Talán e' festésmód a' viasztáblára irás szokásából kelekedett. Az encausis kifejezéssel talán csak a' hosszabb ideig tartásra czéloztak a' régiek; utóbb encausisnak nevezék a' cserép edényekre, és érczneműekre tett festést 's mind azt is, mi tüzben ezüstöltetett vagy aranyoztatott meg. Ujabb időkben a' porczellán- és zománszfestést nevezék igy, 's bátran igy nevezhető a' középkorbeli üvegfestés is. A' régiek viaszfestéséről kevés bizonyosat mondhatni; mert mit Plinius előad, nem meriti ki a' dolgot 's csak ellenkező véleményekre adott alkalmat. Florenczi professor Grund vélekedése szerint tettek ugyan próbát. Bevonták t. i. viaszszal az elefántcsontot, 's rá vésték a' rajzolatot; de a' régiek módja nem lett elérve. Még kevesebbet tudunk a' harmadik bánásmódról, mellyet Plinius igy ir le: Tertium accessit, resolutis igne ceris, penicillo utendi, quae pictura in navibus nec sole, nec sale ventisque corrumpitur. Annyi bizonyos, hogy e' módnál a' festékek viaszszal vegyittettek, de mind a' mit ujabbak róla fejtegettek, csupa gyanitás. 5 száz. tünt el e' mesterség, 's grof Caylus 1752 Parisban próbát tön annak helyreállitása körül, 's az uj encaustica szerint készitett első munka egy Minerva-fő volt Vien képirótól, melly 1754 nyilván kitétetett; majd találkozának több vállalkozók is, mint Roslie, Le Lorrin, baro Taube, Angeloni, Reifenstein 'st., de csak hamar felhagytak vele, mert a' siker a' várakozásaak nem felelt meg. Nehezen is kaphatna fel az encaustica az olajfestés mellett, 's ujabb képirók azt állitják, hogy encaustica szerint lehetetlen a' szineket teljes harmoniába hozni, mert a' festékeket csak igen halaványan látja 's csupán gondolomra dolgozik az ember. L. Pernetti *Dictionnaire portative de peinture* l. 37; Jacobson *Technol. Wörterb.*, Göthe *Winckelmann und sein Jahrhundert*, 'st.

VIASZFIGURÁK, VIASZALAKOK már a' Görögöknél és Romaiaknál is esmeretesek valának; használták a' viaszat pecsétek lenyomására, viaszfestésre, fénymázra márványfalakhoz és szobrokhoz; voltak a' Görögöknél saját viaszbáb készitők, kiket a' Romaiak sigillariusoknak neveztek. Anacreon dalaiban is van említés a' viasz-Amorról. Sakjátéknál csinos viaszalakok képzék a' figurákat. Adonis innepén minden ház egy kis kertecskét kivána Adonisnak legalább nehány virágcserépből állitani, de mivel a' kora évszak természetes virágokat még ekkor nem nyujta, viasz gyümölcsök, virágok 'st. segitének a' szükségen. Artemidorus azt irja álom-könyvében, hogy viaszkoszoruk halált jelentenek. Ama hires Heliogabalus vendégeinek viasz- étkeket rakatott fel, mellyek mind azon nyalánkságokat, mellyeket maga kóstolgatott, másolatai valának. Most a' viasz boncztudományi vagy gyümölcs-ábrázolványokra, illőleg használtatik; alkalmas képzőmivészeti gyakorlatakra, 's félmagasiatu arczképekre is; de életnagyságu viasz alakok, bár mint dicsértessék is arczulati hasonlatosságuk, tul lépnek a' valódi szép mivé-

szet körén. Meglepő hasonlatosságuk ugyan bámulatra gerjeszthet, de tetszetős életük, mellyel ámitanak, annál borzasztóbban érezteti valódi halálukat, 's mozdulhatlanságukat. Florenczben több mint 30 szoba van tele boncztudományokhoz tartozó viasz készitményekkel. Illy viaszábrázolványokat legelőször 17 század vége felé de Nones kórházbeli seborvos kezde készitetni Genuában. Abbate Zumbo olly ámitólag utánazá egy heltnak fejét, kit Nones be akara balzsamozni, hogy mindenek természetesnek hitték. Ezután la Croix nevü Franczián vevé maga mellé Nones, ki az emberi test minden bel részeit viaszban pontosan mintázta. Hiresek e' nemben Ercole Lelli, Giov. Manzolini, 's hitese Anna Manzolini mivei. Most Olaszországban L. Calra, Filippo Balugani és Ferrini jeleskednek. A' hires Fontana Florenczben nagy tökélyre vitte e' mivészséget. Francziaországban Pinson és Laumonier magasztaltatnak. Illy alakitványokhoz 4 rész viasz, 3 rész fejér terpentin, kevés faolaj vagy zsir olvasztatik összve, 's különféle szinekre festetik. Nagyobb tömegek kézzel, apróbbak különféle vésőkkel és más eszközökkel idomittatnak. Formába is öntenek viaszalakokat. Azon viasz, mellyből a' képzőmivészek mintákat készitenek 16 rész viaszból, 2 rész burgundi vagy vargaszurokból 's 1 rész zsirból; vagy 10 rész viaszból, 1 rész terpentinből, ugyanannyi vargaszurokból és ugyan annyi zsirból áll. Igen alkalmas a' viasz kőbe metszett képek lenyomására is. Itt egy unczia szinviaszhoz, mellyet lassan olvasztanak fel, igen kevés tört sárga czukrot, $\frac{1}{2}$ unczia kiégetett kályhakormot, 's 2 — 3 csepp terpentint vesznek. Ezt az egyvelget használják munkáiknál a' kőmetszők is.

VICARIUS, helytartó, helyettes. Ezen czim különbféle rangu 's hivatalu személyeknek adatik, v. különbféle személyek által használtatik. Igy p. o. a' pápa Krisztus helyettesének nevezi magát e' földön; azon főpap pedig, ki a' pápától olly hatalmat nyer, hogy bizonyos csekélyebb nemü tárgyakban, minden előleges kérdezősködés nélkül ön itélete szerint munkálkodhassék, szentséges helyettesnek mondatik. Némelly országokban a' közönséges lelki tanitók segédei is helyettes nevet viselnek. A' világi hivataloknál is használtatik ugyan ezen kifejezés, de sokkal ritkábban mint az egyháziaknál. Megjegyzendő, hogy a' helyettes tisztviselő mindenkor más, mint az al tisztviselő; 's ennélfogva p. o. nálunk Magyaroknál az alnádor nem egyszersmind nádori helyettes, és az alországbiró nem egyszersmind országbirói helyettes is. —*n*—

VICENTE (Gil), portugali Plautus, szül. 1480 körül Barsellosban jeles házból. Születésénél fogva az udvarhoz jutván, ünnepi alkalmakra verseket kezde irni 's ezekben nagy ügyességet bizonyitott. Drámáit először Emanuel király udvarában adák elő. Ezek igen tetszének 's a' költő hirét még III János alatt is emelék, ki V. vigjátékiban néha maga is játszott. Költészünk saját leányát Paulát is, noha már a' királyné tiszteletdámáját, szinmivészségre oktatá, 's ez nem csak mint korában első rendü szinésznő, hanem költői és hangászi tehetségéről is hires lett. V. ki Olasz-, Spanyol-, Francziaország és Anglia nagy drama költészeinek kalauza volt, 's a' mostani dramai költészet ujra állitójának tekintethetik, korában egyedül állott 's mint mondani szokás, europai hirt nevet szerzett. Azt mondják, Erasmus csupán azért tanulta volna meg a' portugal nyelvet, hogy V. comaediáit olvashassa. Darabjai rakvák mind azon hibákkal, mellyek az első próbatétektől mindig elválhatlanak, de e' gyakulatlan próbákban valódi költői szellem, erő, gazdag leleményesség, természetes és könnyü ábrázolás, összehangzó verselés uralkodik. Miveiben a' portugal és spanyol nyelvet tarkán cserélgeti. Mgh. 1557 Evorában. Munkáit kiadta fija Lajos 5 könyben, Lissab. 1562.

VICENZA (Armand Augustin Louis de Caulaincourt, herczeg), franczia vezérhadnagy, sok vitézrend tulajdonosa, 1773 szül. Caulaincourtban, C. marquis fija; a' lázadás alatt, mint diplomata és bajnok, bátorságával, vitézségével, hüségével 's ügyességével, a' legsulyosb környülmények közt kitünteté magát. 15 éves korától fogva szolgála a' hadseregnél, a' lázadás kitörtekor elveszté tiszti rangját, egy ideig be volt zárva 's 1792 olta mint gráuátos, aztán mint lovas vadász ismét katonáskodék. Csak Hoche ajánlatára nyere kapitányságot. Erre megkülönböztetéssel szolgála az olaszországi hadseregben 's elkezdé követi pályáját Konstantinápolyban Dubayetal, kinek segéde volt, aztán mint ezredes Németországban csatáza, 1801 Sándor császárhoz küldetek követségbe, kitől azolta mindég igen becsültetett; végre az első consul segédévé tevé 's 1804 a' császárnak nagylovászmestere leve. 1805 osztálylyezérségre emelteték 's a' becsületrend nagykeresztesévé nevezteték Vicenza herczeg czimmel. Innen kezdve minden táborozásban, kivevén a' spanyolországit és austriait 1809, midőn követ volt a' pétervári udvarnál, mindég Napoleon oldala mellett bajnoskodott. Pétervárat laktában, 4 év alatt, meg tudá tartani Oroszországot a' száraz földi rendszer mellett; mert annyira becsülteték Sándortól (kinek, mint iratik, a' tilsiti béke után bizonyos, a' franczia sereg kezébe került 's az orosz katonaság közt koholt öszveesküvésről szóló irományokat adott által), hogy az orosz nagyok irigykedni kezdének rá. Sándor az erfurti congreszre is elvivé magával 1808. Midőn 1810 Francziaország politicája Oroszországot megbántá; a' herczeg 1811 haza kéredzék. Az orosz háborut igen ellenzé, sőt Napoleont arra kéré, hogy Spanyolországban bizzon rá sereget, de Napoleon maga mellett tartá, 's szerencsétlen visszavonulásakor saját szánkájában hozá vissza. Ezen 14 nap alatt nem távozék el a' császár oldala mellől. Legmeghittebb bizodalom látszék mindkettőjöket öszvekapcsolni; de mivel a' herczeg nem egyezheték meg Napoleon hadi 's békei rendszerében, minden foglalatosságtól visszavonula. Azonban Bassano herczeg rövid távolléte alatt, folytatá Dresdában a' levelezést Bubnával 's a' 27 Maj. Pläswitzben kötött fegyvernyugvás az ő munkája. Erre franczia meghatalmazottá nevezteték a' prágai congreszre, hova 28 Jul. érkezék meg, de küldetése kivánt czélt nem ére 's 12 Aug. Austria hadat izene Napoleonnak. 16 Nov. Napoleon meghatalmazottjává 's küldolgok ministerévé nevezé őt. A' herczeg most azt javalá a' császárnak, hogy a' szövetkezett fejedelmek frankfurti javalatit hirdesse ki 's békés érzelmét határozottan nyilatkoztassa ki, egyszersmind pedig a' nemzetet Francziaország természeti határainak védésére szólitsa fel. Ezen nyilt javalat nem nyeré meg Napoleon tetszését. Azonközben a' szövetséges seregek benyomultak Francziaországba 's 5 Febr. 1814 Chatillonban békecongresz nyittaték fel (l. CHATILLONI CONGRESSUS). Itt C. eleinte feltétetlen teljes hatalommal birt; de majd azt a' parancsot kapá Napoleontól, ki a' schlesiai seregen diadalmaskodék, hogy tudta nélkül semmit se csináljon. Ezen környülmény elégé megczáfolja Pons de l' Hérault vádját (l. *Congrès de Chatillon*, Paris 1825), ki azt hányja szemére a' herczegnek, hogy 5 Febr-tól 21-ig az Európával kötendő békét nem hajtá végre; ez annyival lehetlenebb volt, mivel e' rövid idő alatt is jó ideig felfüggesztették a' szövetkeztek az értekezéseket. A' congresz szétoszlása után 19 Mart. C. Napoleonhoz mene, kit St. Diziernél talált. Midőn Paris megadá magát, Ney és Macdonald marsallokkal Sándor császárhoz küldé őt Napoleon, 's C. vala az, ki, már minden remény füstbe menvén, legalább Elbát megnyeré a' méltóságától megfosztott franczia császárnak. Erre a' fontaineblaui lemondó egyezetet köté 11 April. 1814. Igy Napoleon 20 April. történt elutazásáig hiven meg-

maradt C. fejedelme szolgálatában, ki emlékül kardjával 's keleti kőbe metszett portraitjával ajándékozá meg őt. Ugyanezen hüséggel hajtá végre C. a' fontainebleaui egyezetet 's aztán mezei jószágára vonult. Napoleon Elbából kiszökvén, külügyek ministerévé tevé őtet 's ekkor adá ki 4 April. 1815 azon köriratát, mellyben az europai udvarokat Napoleon békés érzetéről biztositá, de a' mellyet egy cabinet se fogadott el. Mivel Napoleon alatt szolgálatot vállala, számüzetéssel büntették, hanem nagy befolyásu baráti 's egy idegen udvar közbeszólása kieszközlék, hogy a' számüzettek lajstromából neve kitörölteték. Ezolta váltólag Parisban 's falusi jószágán lakék, gyermekei nevelésével 's mezei gazdálkodással foglalatoskodva. 54 éves korában hm. Parisban, 19 Febr. 1827. — A' herczeg öccse vala a' lovasság ama vitéz vezére, grof Caulaincourt (Auguste Jean Gabriel, szül. 1777), ki az olasz-, spanyol- és németországi táborozásokban több győzedelmet nyere; Oroszországban a' fenyitéket és rendet fentartá; 's a' Moskvánál 7 Sept. 1812 történt ütközetben az orosz bal szárny nagy sáncát rohanással megvevé, de egy ágyugolyóbistól találtatván, győzedelmének közepette adá ki lelkét.

Vicenza, a' lombardi-velenczei királyság hasonló nevü tartományának fővárosa, termékeny szép térségen fekszik a' Bachiglione mellett, melly itt hajózható, 's a' várost 2 részre osztja. Kettős fallal vétetik körül; kerülete 1 mf.; kapuja 6; temploma 22; oskolája 7; kór- 's árvaháza 27; 's a' lak. száma 30,800. Itt szül. Palladio hires épitő, ki honát sok szép épitménnyel diszesité. Emlithetők: 1) a' tanácsház; 2) olympiai játékszin; 3) két diadaliv; 4) a' a' Valmarana palota. A' templomokat 's palotákat gyönyörü festemények ékesitik. A' lakók sok selyem mivet készitnek; de más gyárakban is foglalatoskodnak. L. Forti *Notizie statistiche della cittá di Vicenza*, 1821.

Vico (János), Olaszország legeredetibb irójinak egyike, sz. 1660 Nápolyban. Egy veszedelmes esés következésében komollyá és borongóvá lőn egész életére. Első tanulmányait könnyen fogá fel, de a' philosophia undort gerjesztett benne a' tudományosság ellen. Az accademia degl' infuriati, hol jelen volt egy ülésben, uj tüzet öntött lelkébe. Most törvénykezési vizsgálódásokkal foglalatoskodott, 's innen ismét álltért a' philosophiának erkölcsi részeire. Hogy tudományos vizsgálatai által aláásott egészségét helyreállitsa, falura ment, 's 9 évet töltött el itt. Véghetetlen, a' mit olvasott ez időközben. Legkedvesebb irói voltak: Plato, Tacitus, Baco és Grotius. Tudományos kincsekkel gazdagon felkészülve végre visszatért Nápolyba, 's megházasodott. Itt, mint a' rhetorikának tanitója számos évig szegénységben élt. Öregségében királyi történetirónak neveztetett ki, de szakadatlan tanulásai és házi bajai őt már kábaságba sülyesztették, 's igy későcske volt a' segéd. Mh. 1744. Vico a' tudományokat öszveségökben ajánlá tekinteni, 's iratai telvék mélységgel és eredetiséggel. Philosophia Dantéjának mondatott, 's méltán. — Fő munkája, melly elveit következményestől foglalja magában, 1745 jelent meg Nápolyban illy czim alatt: *Principj di una scienza nuova d' intorno alla commune natura delle nazioni.* Uj kiadás jelent meg 1818, ugyan csak Nápolyban. —*l—y.*

Victor (Emanuel) Sardiniának királya, második fija III Victor Amadenak sz. 1759, 's mielőtt a' thronusra jutna, aostai herczegnek neveztetett. 1789 házasságra lépett Theresiával, Ferdinand főherczegnek leányával. Mint esküdt ellensége a' franczia revolutionak, 1792 háborut izentetett Francziaország ellen, és seregével a' Var torkolatjáig előnyomult. 1796 mh. Victor Amade, 's első szülöttje IV Károly Emanuel lépett helyébe. Midőn ez 1802 a' kor-

mányról lemondana, a' Cagliariban, angol védelem alatt élő Victor Emanuelre szállott név szerint a' hatalom, mert eldődei birodalma valósággal franczia kezekben volt. 1814, Napoleon megbukása után visszatért Turinba. Az 1814 és 1815 békekötésekben visszanyerte Nizzát és Sabaudiát, 's ehez Genuát kapcsolta a' bécsi congresz. 1821 kintelen volt lemondani a' kormányról, 's Károly Felix testvérére szállitani a' koronát. Victor Montealieriban hm. 1824.

Victor (Perrin), belluuoi herczeg, francziaországi pair és marschal, becsületrend nagykeresztese 'st., szül. 1766 la Marcheban Lotharingiában, 's 15 éves korától kezdve a' pattantyusságnál szolgált. Toulon ostrománál 1793 nehéz sebet kapott 's brigadás general lett; részt vett az olaszhoni táborozásokban 1796 és 97, 's Provera generalt 5000 bécsi önvállalkozottal együtt Mantuanál elfogta. Majd mint osztályos general rontott az egyházi birtokokba. A' campo-formioi béke után Vendéeban helyre állitotta a' csendet. 1800 a' marengoi csatában az elővéd csoportot vezérlette, 's ezzel az Austriaiakat 8 óráig feltartóztatta, mig a' franczia sereg egyesülhetett. Az amiensi béke után mint követ Kopenhágába (Dánországba) ment. 1806 Jenánál és Pultusknál harczolt; Jan. 14 1807 Schill csapatja Arenswaldnál Pomeraniában elfogta, de Febr. 26 Blücherért kicseréltetett; erre a' Friedland melletti ütközetben ugy meg különbözteté magát, hogy marsalli pálczát nyert. A' tilsiti béke után Napoleon berlini kormányzónak tette. 1808 a' spanyolországi táborozásban vitézkedett, 's több győzelemnek egyik fő szerzője volt. A' Talavera melletti csata után 1809, a' Spanyolokat Pena-Perrostól 1810 elkergette, 's igy a' Francziáknak Andalusiába nyomulhatásra utat nyitott. Majd Cadixot zárta be, 's állását az Angolok és Spanyolok ostroma ellen is megtartá, jelesen a' Chiclana melletti harczban Mart. 5 1811. Az orosz táborozásban 1812 a' 9 számu hadi testet vezérlette, 's a' Francziáknak a' Berezinán átkelését fedezte. A' dresdai csatánál Aug. 27 1813 egy merész mozdulat által az Austriaiak bal szárnyát elvágta 's nagyobb részét elfogta. Részt vett továbbá a' Wachau, Leipzig és Hanau melletti csatákban is, 1814 Elsasz helyeit védelem állapotba tette, megütközött Briennenél, ugy a' Marne és Seine mellett. Salinsnál Febr. 17 nehány órányi pihenést engede katonáinak 's ez oka lőn, hogy a' monteraui hid védetlen maradt, mit a' császár élénken szemére hányt és serege parancsnokságát Gérard tábornokra bizta. Nem tekintve e' keseritést, tovább is teljes erejéből szolgála V. a' császárnak; különösen kitüntette magát Mart. 7 Craonne mellett, hol sebet is kapott. A' restauratio után Lajoskeresztet ada neki a' király 's a' második katonai osztály kormányát bizá rá. Hasztalan iparkodott Belluno Napoleonnak Elbából visszatértekor a' csapatokat engedelmességben tartani; azért Belgiumba követé a' királyt 's ugyan azzal Jul. 1815 ismét Parisba jött, ekkor pairré, a' kir. testőrség majorgeneráljává 's azon biztosság elnökévé tétetett, melly a' hadi tiszteknek a' 100 nap alatti viseletét vizsgálandó vala. Midőn de Latour-Maubourg marquis Nov. 1821 mint követ Konstantinápolyba ment, helyette Victort nevezé XVIII Lajos hadministernek. Azon óhajtása mindazáltal, hogy a' Spanyolországi tábornál 1823 majorgeneral lehessen, nem teljesült, 's e' tisztséget Guilleminot general nyerte el. Mivel azonban a' sereg tartása iránt panaszok tétettek, Belluno maga ment a' sereghez. A' tábornoki tisztség parancsnoksága mégis Guilleminotnál maradt, 's Belluno csak a' sereg ellátása iránt egyezkedett Ouvrard és Tourton szállitókkal, 's velök a' kincstár részére nagyon terhes egyezkedéseket tett. Ouvrard számadásai 1825 hosszu perre adának okot, melly 1826 a' számadó ellen dült el. Ugy látszik, hogy a' köz vélemény, melly e' részben a' herczeget gondtalansággal vádolta, nem volt alap

nélkül. Miután a' franczia sereg a' Bidassoan átkelt, Belluno is visszatért Parisba 's folytatá minister ségét, de Oct. 28 1823 statusministerré, titkos tanácz tagjává nevezteték, 's helyette Báró Damas lett hadminister. Majd Bécsbe akará a' király következként küldeni; de ezt nem vállalta el. Ettől fogva elvonultan élt; X Károly megkoronáztatása után még a' Sz. Lélek rendével tisztelé meg.

VICTORIA, a' Görögöknél Nike, győzedelem istennéje, Pallas nevü Titannak és Styxnek fijok, Zelosnak, Kratosnak és Biának (bátorság, erő és hatalom) testvérek. Közönségesen szárnyasnak képeztetik, fején babérkoszoruval 's kezében pálmaággal.

VICUNA (camelus pacos), juhteve, hasadt körmü négylábu állat, melly hasonló a' tevekecskéhez, 's mint ez, csupán déli Amerikát és pedig Perut lakja, jelesen ennek magas, hóval 's jéggel fedett hegyeit. Igen becsülik veresbarna, néha halványveres és sárgás, tömött 's igen finom szőrét v. gyapját, melly minden gyapjunem közt legfinomabb. Gyomrában találtatik a' bezoárkő. Próbálták Európába is áltplántálni, de nem tenyésztek, hihetőleg mert Andalusia hév égaljába hozattak, holott a' vicunák hideg tájékokhoz szoktak.

VIDA (Marcus Hieronymus), jó latin költő a' 15 száz., 1480 körül szül. Cremonában, nemes, de vagyontalan családból. Romába menvén tanulása végeztével, itt kanonok leve, 's X Leo, azt bizván rá, hogy az idvezitő életét hősi versekben irja le, a' tivolii priorsággal is megajándékozá őt. VII Kelemen hasonlóul becsülé, 's midőn *Christias*-át bevégzé, 1532 albai püspökké nevezé (a' montferrati herczegségben). Mh. 1566. V. azon Olaszok közé tartozik, kik a' 15 száz. a' latin költészetet először 's szerencsével iparkodának visszaállitni. Munkái: *Christiados libri* VI (Cremona 1535); *De arte poetica libri* III; *De Bombyce*; *De scacchorum ludo*; 'st.

VIDA TÁNCZA, betegség, melly különösen hirtelen növekedő görcsök által a' külső tagok izmaiban mutatkozik 's olly erőszakos és különféle mozgásokat okoz, hogy a' beteg tánczolni és ugrani látszik. Először egyes tagokban egyszerü rángatózások támadnak, de csak hamar több tagban is mutatkoznak, a' mozgások többfélék lesznek, végre láb kar 's minden tag sebesen és csodálatosan mozog, a' betegek a' szobában futosnak, asztalra, székekre ugrálnak, 's álmélatra méltó erővel a' falakra is felszöknek. E' rendkivüli erőködés után egy fertály, fél, sőt néha csak egész óra mulva csendesülnek le. Minden nap 's többnyire bizonyos időben kerül ismét elő a' görcs, 's hasonló módon kezdődik az irtózatos táncz. E' betegség leghihetőbb oka az inak ingerültségének a' tagok izmaira való rendetlen és megrohanó hatása, mi által ezeknek mozgása többé a' beteg akaratjától nem függ. Ez állapotban a' betegek többnyire eszméleten kivül vannak. Mi okból keletkezik e' betegség, nem mindig lehet kitapogatni; néha bélférgek, néha a' nemző műszerek kifejlődése ad rá alkalmat. Nevét onnan származtatják, hogy hajdan Ulm körül volt volna St. Vidának egy kápolnája, mellyhez bucsura jártak; ide vándorlának e' nyavalyában sinlődő asszonyok is, kik miután itt rémitő rángatózások közt dühöngőkként rogyásig, ájulásig tánczoltak, betegségöktől egész esztendőre megszabadultak.

VIDDIN, erős város és egy rumelii helytartóság főhelye a' Duna mellett, 25,000 lak., egy helytartó-bey 's görög püspök laka. Ujabb időben Paszván Ogla szerencsés csatázásáról ismeretes. III Selim, végezvén Austria és Oroszország ellen folyt hadakozását, a' birodalom roncsolt állapotján a' statuskormány uj rendje, a' janicsárok nagy hatalmának megtörése 's uj hadalkotmány (Nizam-Dsédid) által akara segiteni. A' janicsárok megzabolázására europai fenyitékhez és hadmesterséghez szoktatott katonaságot szándékozék felállitani, hogy ezzel amazokat elnyomassa. Hogy a' terv közönsé-

ges békétlenséget ne szüljen, a' Konstantinápolyban levő legveszedelmesb osztályok megkiméltettek 's a' határszéleket őrző janicsárok (yamag) eltöröltetése veteték munkába. Az országlás parancsa, hogy e' janicsárok többé zsoldot ne kapjanak, ellenállást talála, melly ugyan mindenütt erőtlen marada, de Viddinben erős lázadás töre ki, hol a' merész és fortélyos Paszván Oglu (azaz, Paszván fija) tevé magát a' janicsárok vezérévé. Atyja az utolsó háboruban (1788 — 91.) önként vállalkozott bajnokaival vitézül csatázott, de a' nagyvezértől, ki tekintetétől tartott 's gazdagságára vágyott, kivégeztetett 's maga P. O. is jó ideig ült fogságban. A' porta ellen elkeseredett P. O. tehát nyilt karokkal ragadá meg a' bosszuállás alkalmát, öszveszedé az eltörlendő janicsárokat, 's a' basát kiszalasztá a' városból. Az uj katonaság tartására szükséges adók a' várost is hajlandóvá tevék lázadásra, 's alig nyere egy győzedelmet P. O., azonnal hozá állának a' lakók 's már nem csekély sereget állithata ki. Midőn hadereje már annyira nevekedék, hogy a' város jövedelmei annak tartására nem valának elégségesek, egyes osztályokat külde a' szomszéd tartományokba, hogy adókat szedjenek, a' köz pénztárakat elfoglalják 's a' moldvai és havasalföldi fejedelmeket felszólitá, hogy neki élelmet, tábori eszközöket 's pénzt küldjenek, ha duló csapatjainak beütéseitől mentek akarnak maradni. Erre nyilatkozást bocsáta ki, mellyben azt hirdeté ki, hogy a' szultán a' korán ellenére, Mohammed rokoninak éltét 's vagyonát rabló csoportra (mint az ujonnan alkatott statustanácsot nevezé) bizta, mire nézve ő minden hiv janicsárt 's igazhitüt felszólit zászlója alá, hogy a' szultánt ama rablók hatalmából kiszabaditsa 's a' törvényes statusalkotmányt visszahelyezze. A' Görögöket is meg tudá nyerni, polgári és vallás szabadsággal biztatván őket. Konstantinápolyban ezalatt az erőteljes Rachid Effendi, a' statuskormánynak feje nyomos tervet teve a' lázadás elnyomására és a' janicsárok kiirtására; de halála megelőzé a' nagy terv kivitelét 's a' statustanács többi tagjai nem voltak eléggé merészek ama terv folytatására, sőt a' félemlitő Paszvánnak kegyelmet 's atyja elfoglalt birtokinak visszaadását ajánlák, ha engedelmességre visszatérend. Ezen engedékenység a' lázadót még merészebbé tevé. E' t. i. Viddint az uj adóktól felmentetni 's a' janicsárok őrjogát visszaadatni kivánd. A' szultán engede 's basát külde Viddinbe, de ezt P. nem hagyá hivatalába belépni, mivel a' sereg az ő részén maradt. Erre azt kivánd, hogy viddini helytartóvá 's 3 lófarkos basává tetessék, mit a' szultán megtagadván, P. ismét felüté a' lázadás zászlóját. Eleinte a' vala terve, hogy seregével Konstantinápoly ellen menend 's a' nagyok nagyobb része megelégedetlen levén az uj szerkezettel, hihetőleg felforgatta volna Osman trónját; de később megváltoztatá feltételét, 's a' szultán seregét Viddinben bevárni szándékozék, reménylvén, hogy a' szultán hadereje hozá áltjő vagy ellenkező esetben a' város körül levő posványokban elvesz. Az első táborozásban 1797 serege mindenütt győzedelmeskedék, többnyire minden várost elveve a' Duna mellett 's már Belgrádot fenyegeté és mig a' szultán katonái ütközetek, 's dög miatt naponként fogyának, az ő serege nőttön növe. A' szultán köv. évben Hussein nagyadmirált, ki a' szárazi táborozáshoz nem értett, küldé P. ellen nagy sereggel. P. felhagya hóditásaival, hadnépének nagy részét elbocsátá 's 10,000 emberrel Viddinbe vonula, mellybe már előbb 2 évre elég élelmet takaritatott, azt tevén fel, hogy elszánt ellenállással fogja a' számosb ellenséget elerőtlenitni 's fogyasztani. Ugy is leve, 's midőn a' főrohanás visszavereték, Hussein oda hagyá Viddint. P. erre ismét öszveszedé szétbocsátott hadnépét, az előbb elfoglalt helyeket visszafoglalá 's most nagyobb veszély fenyegeté a' török birodalom éjszaki tájékait, mint előbb. Nem birván a'

porta e' hatalmas ellenségével, végre Oct. 1798 kéntelenitteték ennek megkegyelmezni, viddini helytartóságot 's basaméltóságot adni, annyival inkább, mivel a' Francziák Egyiptomban kiszálván, nem akart két (külső és belső) ellenséggel küszködni.

VIDÉK ISMERTETÉS. Vidék hadi nyelven olly müszó, melly azon darab földnek, mellyen hadi mozdulatoknak 's munkálatoknak kell történni, természeti minőségét bélyegzi. Magában foglalja tehát a' földszinének mind azon tárgyait, mellyek a' seregek állására, mozgására, összecsapására befolyással lehetnek. Nagy kopasz téreket, mezőket, homokos és posványos térségeket egyenes vagy sik vidéknek, árkokkal, mély utakkal, vizekkel, épületekkel rakvákat keresztülvágott vidéknek neveznek. Nyilt vidék az, hol a' kilátást és mozgást semmi sem gátolja, nehéz, hol a' kifejlődést hegyek, erdők, tavak, mocsárok 'st. akadályozzák. Innen önkényt következik, mi a' vidékisméret. Ez kétfelé oszlik, általánosra és különösre. Az első a' tartomány természetes tulajdonságival 's a' föld olly minőségeivel foglalkozik, mellyeknek a' háborura általában befolyásuk lehet. Tulajdonkép ez a' katonai földirás. A' különös vidékismeret főleg a' csatapiacz tulajdonságának vizsgálatát teszi tárgyul. Amazt előlegesen is meg lehet tanulni, ezt csupán saját szemlélet, tapasztalás és gyakorlás által szerezhetni meg. Mivel pedig a' földszin minőségének a' harcz kimenetelére mindenkor igen nagy befolyása van, ennek gyors és helyes szemrevétele mindenkor a' vezér szükséges és fő tulajdoni közé tartozik. Földabroszok, rajzok segithetnek ugyan itt, de korán sem kielégitők, annál kevésbé, mivel tökéletes pontosságukra nem mindig lehet bizni. A' vidékismertetés tanitja azt is, mint kell egyes esetekben ez vagy amaz vidéket czélirányosan használni, tehát a' hadmesterség egyik fő részét teszi. Azonban itt a' theoria mindenkor nagyon keskeny korlátok közt szorong, 's szabályai nem alkalmazhatók a' mindenhai esetekre; azért nyilván van, hogy e' részben tapasztaltság, gyakorlott szem, 's leleményes ész mindig legjobb szolgálatot tehetnek.

VIDÉKRAJZ a' föld szinének helyes felfogását 's topographiai abroszokra olly leirását teszi, melly után mind az egyes tárgyak, mind azok minőségei világosan megkülönböztethessenek. Illy rajzon nem szükség árnyéknak és világnak lenni; a' képek formáját maga a' természet mutatja. Fő dolog a' topographiai abroszon, hogy hegyláncz ok, folyamok, helységek, utak 'st. pontosan jegyeztessenek. Katonai abroszoknál megkiváutatik, hogy a' felvett térnek mind dombossága, mind lapálya, erdők területe, 's minősége, hidak, utak 'st. szorosan kijeleltessenek. Igy más-más kivánati vannak a' gazdasági, erdőszeti, bányászati 'st. abroszoknak. L. *Lehre der Situationszeichnung* Lehmantól (1828).

VIEN (József Mária) igazgatója a' franczia festészetakademiának Romában, a' király első festője, utóbb tagja az Institutumnak és birodalmi grof, szül. Montpellierben 1716. Már kora éveit is a' festészetnek szentelé, 's 1740 Parisba, és 4 évi itt mulatozás után, 1744 Romába ment. Itt készült egyike legjelesebb festményeinek: a' remete. 1750 — 75 elnöke volt egy festőiskolának Parisban. 1775 a' Romában levő franczia festészetakademiának igazgatójává lőn. Kevéssel a' revolutio kezdete előtt hazájába visszatért, 's itt köz tiszteletben élt 1809-ben bekövetkezett haláláig. Munkás volt öregségében is, 's virágokat festett és idylli jelenéseket. Vien ha nem tartozik is a' franczia iskola első festőjihez, érdemekkel teljes mint tanitó minden esetre, mert az antik nagysághoz és egyszerüséghez vezető vala vissza az izletet. Festményei igen számosak. — *l* — *y*.

VIERWALDSTÄDTI TÓ, romános tava Helvetiának, magas havasok közt, nagyobbára a' luzerni és unterwaldeni, 's részint az

urii és schwyzi cantonokban. E' 4 szomszéd canton határán fekvén, kapta nevét. Hossza 9 ór., szélessége sehol se több 1 ór-nál, mélysége 900 láb. Vize tiszta, mellyben sok jóizü hal uszkál. Alstad sziget rajta fekszik.

VIGJÁTÉK, l. SZINJÁTÉK.

VILÁG, minden teremtett dolgok, minden lények összvesége. Sajátképen azonban világ azon egész, melly a' természet mindenségét 's a' szellem körét is magában foglalja, olly értelmi képzet, mellyet az általunk észrevehető tünetek summájával nem lehet egyenlővé tenni. Alárendelt értelemben a' szellem vagy az ember, ellenébe tetetik a' világnak. Továbbá e' kifejezés jeleuti még minden testi dolgok összveségét, vagy a' materialis világot. Ez értelemben veszi a' physicus a' világot, midőn azt égre és földre osztja. E' szavakban világrész, világtörténet, ó és uj világ 'st. e' kifejezés földünkre vagy az azt lakó emberi nemzetre vitetik.

VILÁG ALKOTMÁNYA, MINDENSÉG, UNIVERSUM, minden világtest, azaz, álló csillag, bujdosó v. planeta, üstökös 'sat. összvesége, egymással összeköttetésben 's rendben véve és egésznek tekintve; innen VILÁGRENDSZER (l. e.) Nézésnél fogva keveset tudunk a' világ alkotmányáról; de sejditès és gyanitás felvilágitják azt, hova érzékeink nem hatnak. Naprendszerünkben a' napot középpontban állani látjuk, melly körül a' föld 's más planéták holdjaikkal rendesen forognak. Földünk életmüszeres, érző és gondolkozó lények hona. Vizsgálódások tanitják, hagy naprendszerünk többi planetái földünkhez hasonlók; ebből tehát azt következtetjük, hogy azok is hasonló lények lakai. További vizsgálódások hihetőlegessé teszik, hogy az álló csillagok napunkhoz hasonló testek, mert saját világosságokkal fénylenek 's egymáshozi állásokat nem változtatják. Innen azt gyanitjuk, hogy mindeniknek saját planetái vannak, mellyek hasonlók földünkhez, 's mint e', kimért pályában kerengenek napjok körül. Mivel, tapasztalás szerint, naprendszerünk különböző égi testei egymáshoz költsönös viszonyban állanak, ugy a' mindenség többi számtalan naprendszerei is. 'S mint mindenben, hova csak elhat tapasztalásunk, költsön-munkálatot, rendet és szükségességet találunk, ugy a' világ alkotmányában is azt kell gyanitnunk 's a' világ mindenségét rendszernek, összveegyezőleg egymásból függő egésznek tekintenünk. Ujabb tapasztalások bizonyossá teszik e' sejditést. Ezek azt tanitják, hogy az előbb mozdulhatlanoknak gondolt álló csillagoknak is van, de csak századok mulva észrevehető mozgások. Ez ama következtetésre viszen, hogy az álló csillagok összves serege planetáival együtt ismét egy közös pont (középponti nap) körül, mellynek némellyek a' Siriust tartják, forog. E' szerint az egész álló csillagrendszer nagyban a' volna, mi kicsinyben egyes naprendszer. E' roppant gondolatot mi nem foghatjuk meg 's elhal gondolatunk az égi testek milliomszoros forgásaiban. Örök mozgás és örök, soha meg nem zavart, rend uralkodik a' meny megmérhetlen üregében, mert hajszálnyira se térnek el az ég számtalan testei azon pályától, mellyet a' legfőbb bölcseség kezdetben mindeniknek kimért. L. Laplace *Exposit. du système du monde* (Paris 1813); de Pontécoulant *Théorie analytique du système du monde* (Paris 1829); Herschel *Über den Bau des Himmels* (rézm. Dresda 1826.)

VILÁG CSUDÁJI, l. CSUDÁJI A' VILÁGNAK.

VILÁGESMERET sajátképp a' lakott föld esmerése; de közönségesen a' társaságos viszonyok és characterek esmerése értetik alatta. Magában foglalja ez az emberi állapotok, rang, kor, életviszonyok, sajátságok 'sat. esmereteit. (L. EMBERESMERET.)

VILÁGGOLYÓBIS, l. GOLYÓBIS.

VILÁGHISTORIA, l. TÖRTÉNETIRÁS.

VILÁGHOMÁLY. Ezen szó jelenti a' rajzolásban és festésben a' világosságnak és árnyéknak szabályos elrendelését a' jelenlévő testek közt, úgy hogy mindenik hathatósan láttassék, és az egész egyetértést mutasson. A' világhomálytól függ a' festék tartása. Szorosabb értelemben világhomálynak nevezzük a' sugarak visszaverődése által megvilágított homályosságot.

VILÁGI BÖLCSESÉG. Így nevezék az egyházi tanitók és theologok a' philosophiát, a' kijelentett vallástudománnyal ellentétben, mellynek sapientia divina nevet adtak. A' philosophiának, mellyet hiu emberi bölcseségnek néztek, sapientia secularis volt neve nálok.

VILÁGI PAPOK, azon papjai a' kath. egyháznak, kik rendhez nem tartoznak, hanem templomokban szolgálnak, mint papok 's káplánok, vagy a' káptalanoknál, mint kanonokok, 'sa't. Latin nyelven ezek clerici saeculares, a' szerzetesek pedig clerici regulares nevet viselnek.

VILÁGITÓ TORONY, l. PHARUS.

VILÁG KÖRÜL HAJÓZÓK. Azon merész férjfiak közt, kik Colombo pályáján, kompasztól 's bátor lelkektől vezettetve, a' világtengert kel-ről nyugotnak áltevezték 's ezen irányban végre honokba visszatértek, első volt Magellan, portugali fi, (1519—21.) Nyomdokit a' Spanyolok, Francziák, Hollandiak, Angolok, Oroszok 's Ejszakamerikaiak követék. Legtöbb 's legfontosabb tengeri utakat mindazáltal az Angolok tevének (L. EJSZAKFÖLDSARKI UTAZÁSOK.) Jelesebb utazók: Drake, Hudson, Button, Baffin, Bylot, Narborough, főleg Dampier, Halley, Wood Rogers, mind Angolok; Bellinghausen orosz kap., ki 1820 a' 70°-ig mene; lord Anson Angol, kivel ujra kezdődék a' déli tenger felfedeztetése; e' főidőszak a' földleirásra 's Angolország tengeri erejére nézve. Cookkal áll elő a' világkörüli hajózásnak legujabb szaka 1770. Vancouver pontosan megesmerteté a' földleirókkal 's hajózókkal Amerika éjszaknyug. partját. Ugyanezen évben küldeték el D. Entrecasteaux vezér La Perouse felkeresésére 's a' nagy tengernek megvizsgálására, 's neki köszönjük Ujcaledonia 'st. szorosabb esmeretét (Vö. KOTZEBUE Otto, KRUSENSTERN és FREYCINET.) L. *Voy. autour du monde* Duperrey útja XVIII Lajos parancsára 1822—25 (6 köt. földabr. Par. 1828); d' Urville kap. *Voy. de la corvette l' Astrolabe, exécuté par ordre du Roi, pendant les années* 1826—29 (Par. 1830, 5 köt.) 1828 jöve meg Beechy angol kap. Portsmouthba, miután 40 hónap alatt 15,600 ném. mf. tett volna.

VILÁGOS KAMARA, l. CAMERA CLARA.

VILÁGOSSÁG képirásnál; erejéhez képest meghatározza az árnyékot és szineket. Amaz a' világosság tisztaságától 's azon mediumtól, mellyen keresztül esik, végre a' testnek állásától függ. Gyengitett világosság az, melly a' képben előforduló fő világosságnál homályosabb. Ez vagy onnan származik, mert a' tárgy a' szemtől távolabb van, vagy onnan, hogy a' sugárok nem egyenes irányban esnekrá. Világosságok többes számban azon helyek, mellyekre a' fénysug ár teljes erővel esik. Ezek helyes elrakása a' perspectivával összefüggésben van.

VILÁGOSSÁG azon egyetlen tárgy, melly szemünkre, 's tehát látásunkra hat. A' világosság oka azon finom megmérhetlen anyag, melly sugárként terjed rettentő sebességgel (mintegy 42 ezer mf. egy másod percz alatt) egyenes vonalokban. De micsoda legyen ezen anyag? azt mind ed dig bizonyosan nem tudjuk. Ezen finom anyag, sok testeket egészen álthathat, mellyeket áltlátszóknak nevezünk, mig másokon ált nem hat, hanem inkább visszaverődik. A' sugárok e' visszaverődésén alapul az, hogy a' homoru tükörben a' sugárok a' tükör előtt egy pontban gyülnek öszve, és itt nagy hévséget okoznak. Az

áltlátszó testeken álthatván a' sugár, ezekben a' test sürüsége, és éghetősége szerint megtörődik, azaz előbbeni irányát mással cseréli fel. Ezen alapul a' gyujtó üveg munkálkodása, melly a' sugárokat hasonlóképp egy pontba gyüjti, de tul az üvegen; mint az is, hogy a' fehér sugárok bizonyos testen álthatván, a' szivárvány hét szineire oszlik. Sok test a' napsugárainak kitétetve azokat magokba szivja, 's azután setétben azokat magokból ismét kiereszti. Illyenek minden bujdosó csillagok, a' gyémánt, phosphorus, márvány, 's minden megromlott állati, és növényi testek, mellyek rothadásba indultak. De sok élő állatok és növények is bocsátanak sugárokat magokból, mint a' nagy sarkantyuka, Jánosbogár 'sat. Könnyen ered világosság, ha porczelánt, agyagot öntünk megmelegitett érczlábakra, sok érczek is fénylenek, ha előbb a' napon voltak, mint a' zsiros olajok is. Minden égés is világot ad 's csak itt és a' napnál 's csillagoknál látunk eredeti világosságot. Különböző testek különbféle módon hatnak a' sugárokra, innen a' testek különböző szine. A' világosság minden életre hathatósan munkálkodik, 's e' nélkül az élet a' természet mind három országában csak tengődés. A' testek különböző szinökre nézve különbféleképen bontják szét a' sugárokat, innen különböző melegséget okoznak, általjában véve meennél világosabb a' szin, annál kevesebb meleget szív magába. A' világosság mennyiségének megmérésére szolgál a' Photometer, melly sok szerzőktől sokféleképen ajánltatik.

VILÁGOSSÁGMÉRŐ, l. PHOTOMETER.

VILÁGOSSÁGTUDOMÁNY l. OPTICA.

VILÁGRENDSZER alatt általában több égi testek bizonyos rendben levő összekötettése, különösen pedig naprendszerünk testeinek egymáshoz való viszonya értetik. E' felől 3 vélemény létezett. 1) PTOLEMAEUS (l. e.) azt vélé, hogy a' föld a' világ egészének középpontján áll mozdulatlanul 's a' többi világtestek körülte kerek körben forognak. 2) TYCHO DE BRAHE (l. e.) hasonlóul a' mindenség közepén állani tanitá a' földet 's mozdulatlanul, ugy pedig, hogy a' nap 's hold a' föld, a' többi planeták a' nap körül forognak. 3) KOPERNICUSÉ (l. e.), melly leghelyesebb, mert e' szerint a' nap középen áll, önnön-maga körül forogván, 's a' planeták (ezek közt földünk is) mindég nagyobb körökben bizonyos idő alatt végzik körülte forgásokat. A' holdak planetáik körül forognak 's ezekkel együtt a' nap körül. L. Bode *Erläuterung der Sternkunde* (3 kiad. Berl. 1808, 2 köt. rézm.).

VILÁGSARK, l. SARK.

VILÁGSZEM, l. OPÁL.

VILÁGSZERŰ, l. COSMICUS.

VILÁGTÁJÉK, l. SZÉLMUTATÓ.

VILÁGTENGELY, l. TENGELY.

VILÁGTENGER (ocean). Sajátképp csak egy világtenger létez, melly földünknek $\frac{3}{4}$ részét boritja. Minden viz, melly tengernek neveztetik, az ocean része, mindazáltal az egész viztömeg 5 főrészre osztatik, mellyek *a*) az éjszaki jeges tenger; *b*) a' nyug. világtenger; *c*) az indiai ocean; *d*) a' keleti, másként déli v. nagy világtenger, 's *e*) a' déli jeges tenger. (L. TENGER).

VILICSKA (Wieliczka), város Galicia bochniai kerületében, hires csaknem kimerithetlen sóbányájáról, melly legnagyobb egész földen, 's 1237 olta dolgoztatik. Mélysége 600 l. 900 ember foglalatoskodik benne. A' város alja már egészen üres. Jelességei ezen alvilágnak egy sótömegből kivágott kápolna, oltárral 's szobrokkal, egy tó 's édes vizü patak. Evenként 700,000 mázs. sót ad. A' város hajdan Galiciával együtt Lengyelországhoz tartozott, de 1772 Austriáé leve. A' bécsi béke 1809 a' sójövedelmet közössé teré Austria és a' varsói akkor felállitott herczegség közt; hanem a' párisi béke

1814 ismét visszaadá Austriának, melly itt fősóhivatalt, 's bányásztörvényszéket tart.

Villa, a' Romaiaknál mezei ház, major. 3féle épületből állott, mint a' villa urbanából, a' villa urának lakából, villa rusticából, hol a' gondviselő v. tiszttartó lakott, 's voltak az istálók is, és a' villa fructuariából, mellyben az élelem 's takarmány tartatott. Ezen villák olly fényesek voltak, hogy városokhoz hasonlitottak. A' mai Olaszok mind a' dolgot, mind a' nevet megtartották, 's minden nagy város szomszédságában vannak villák, mellyekben laknak a' tulajdonosok nyáron. Roma körül nevezetesek a' Borghese, Aldobrandini, Estense, Ludovisi villák.

Villám azon esmeretes felséges jelenés a' zivataroknál, melly egy nagy szikra által a' felhők közti megzavart villanyos egyenlőséget helyre állitja. Ha ezen villanyos egyenlőség helyre állitása a' föld és a' felhők közt történik, akkor a' villám menykőnek mondatik, mivel régen azt hitték, hogy illyenkor kövek estek le az égből, mellyeknek tulajdonitották az illyenkor történt romlásokat, épületek meggyujtását, ember-és állatölést, érczek olvasztását 'sat. De a' villanyosság által vezéreltetvén az ujabbak Muschenbrock, Wall, Gray, Rollet, Winkler, kivált Reimar és Franklin közelebbről meghatározták a' villám természetét, melly a' villanyéhoz annyira hasonlit. A felhőkben mindég van villany jelen, melly a' vizből kivált pára által nevekedik, de különböző felhőkben különböző mennyiségben, innen egyenlőségre törekedvén, történik, hogy azon felhőből, mellyben több villám van, a' másikba menjen egyrésze ennek által, mi ezen szikra által történik, mellyet mi villámnak nevezünk és csak azért tetszik ez nekünk vonal-idomunak, mivel sebessége igen nagy (Helvig szerént mintegy 45,000 láb. egy másod percz alatt). Azon vonszó erő, melly a' villanyos felhők és a' föld közt van, oka a' felhők rendetlen mozgásának, és sok szeleknek, innen magyarázhatók a' forgószelek, nagy esők, 's az ugy nevezett vizi sróf. A' villám néha egyenesen hat egyik felhőből másikba, vagy a' földre, ha ennek kisebb a' villanyossága, mint a' felhőké, néha pedig keringő utat csinál, vagy több ágakra oszlik, kivált ha egy jó vezér-testre akad. Legjobb vezérje a' hegyes testek, az érczek, az emberi és állati testek, magasabb növények, és nedvességek, legrosszabb vezérje a' száraz levegő. Végczélja a' villámnak a' viz vagy a' nedves föld. Tapasztaltatik néha az is, hogy a' villanyszikra a' földből hat a' felhőkbe, mit Mahon lord jegyzett meg legelőször. Az embert találó villám többnyire halálos, mivel mint felettébbi ösztön hatván az érző inakra, ezeknek tökéletes elkábulását okozza, melly ha nem olly nagy mértékben történt, gyengén izgató szerek által az ember gyakran a' haláltól megmentetik. A' mi az előre vigyázást illeti a' villám ellen, legjobbnak találtattak eddig a' Franklin által felállitott törvények, mellyek röviden ebből állanak: Tétessenek a' házakra villámszivók, vagy ha ezek nincsenek, inkább alsó mint felső szobákban mulassunk, még pedig ezeknek közepén széken ülve, vagy pamlagon heverve csendes lélekkel, de ne feküdjünk magára a' padlatra, v. függő lámpák alá, 's ne bujjunk pinczékbe, hova ugyan ritkán hat a' menykő, de annál veszedelmesb az itteni tartózkodás a' támadandó gyuladás alatt. Száraz szellőfolyás nem szivja a' villámot, azért nem szükség felettébb aggodalommal zárni be egyszerre ajtót ablakot; mert a' meleg, emberrel megtöltött szobák annál ártalmasbak, mennél nagyobb a' félelem és aggodalom. Ha utszán vagyunk, ne lépjünk ajtó vagy kapu alá, ne is járjunk közel az ereszhez; legjobb, vagy az utsza közepén lassan tovább haladni, vagy mindjárt eleinten házban oltalmat keresni eső és villám ellen. Mezőn, kivált hol semmi, vagy igen kevés felemelkedés van, mulatni éppen olly veszedelmes

volna, mint sebes lépéssel fa, kerítés v. gabonakereszt 'sa't. felé sietni, 's alattok keresni menedéket; tóban, 's vízben sincs bizonyos menedék; azért jobb lefeküdni, mint álva v. ülve maradni. Lovaglók, szintugy mint nyilt kocsikon utazók ki vannak téve, de nem annyira, mint a' lovak, a' veszedelemnek. Ellenben kicsiny, v. éppen semmi a' veszedelem fedett kocsikban, és szekerekben, ha kevés, v. semmi ércz sincs benne. A' harangozás által nem kergettetik el a' vihar, de hogy huzodnék általok, a' sem bizonyos. Hathatósabban ellenzi a' terhes felhő közeledését a' lövöldözés, kivált nagyobb ágyukból.

VILLÁMSZIVÓ, Menykőfogó. Igy nevezteték azon Franklin által feltalált előkészület, melly által v. a' felhők villanya vitetik minden ütés nélkül a' földbe v. a' villám felfogatik, és bizonyos uton az épületek, hajók 'sa't, minden kára nélkül a' földbe v. vízbe vezettetik. Tapasztalta t. i. Franklin, hogy a' felhőktől a' villanyt minden ütés nélkül el lehet vonni hegyes testek által, kivált ha ezek érczből voltak, 's hogy elegendő vastagságu érczvezér a' villanyt a' szomszéd testek sértése nélkül vezeti egész végéig. Ezen véleményét ő már 1749 kijelentette, 's csak hamar követék őt honfijai, gyakrabbak levén Ejszakamerikában a' viharok, mint nálunk, de már 1754 Morvaországban is állított villámszivót Divisch Prokóp. Ezt követték 1762 Dr. Watson által Angliában Payneshillben és 1769 Hamburgban fellállitott villámszivók. Legközönségesebbek a' Reimarus által ajánlott szivók érczrudakból, kivált rézből, mellyek az épület teteje felett kezdődnek 5—6 lábbal, 's a' nedves földbe egy lábnyira nyulnak be. Epp, és Saussure ajánlják vezérnek a' sárga réz drótot ujnyi vastagságnyira öszvesodorva. A' vasrudakból készült 's kivált Würtenbergben, és Austriában használt villámszivók igen könnyen rozsdásodnak, 's gyakori igazitásokat kivánnak. Legujabb időkben la Postolle parisi udvari gyógyszeres a' szalmakötelet ajánlotta villámszivósak, de ez annál nevetségesebb, mivel a' szalma alig tartozik a' középszerü villanyvezérekhez, 's igen gyuladós.

VILLANI, három olasz történetiró neve. Giovanni V. a' 14 száz. elején 12 könyvben leirá Florenz történeteit, alapittatásától 1348-ig, midőn dögben mh. Több olasz tartomány historiáját is beszövé e' munkájában, mellyeket beutazott, innen felette becses. Egyébiránt Giovanni különbféle polgári hivatalokban 's fegyverrel is szolgált honának. Holta után öccse, Matteo V. folytatá az emlitett historiát egy 13dik könyvben 1363-ig, midőn hasonlóul dögben mh. Mivel csak korabeli történeteket ir le, ez is igen becses munka. Ennek fija, Filippo V. florenzi polgár, törvénytudó és biró, sok évig elöljárója volt Perugiának, de tudományokat kedvelvén, lemondott minden hivatalos foglalatosságról 's irá latin nyelven *De origine civitatis florentinae et eiusdem civibus*-át. Első mesékkel teljes része sohase került sajtó alá; a' 2-dikat 1747 Mazzucchelli olasz forditásban kiadta.

VILLARS (Louis Hector, előbb marquis, aztán herczeg), Francziaország paire 's marsallja, szül. 1653 Lyonban. Katonapályára lépvén, 1690 maréchal de Camp leve. XIV Lajos 1700 a' spanyol öröklés ügyében Bécsben küldé. Midőn a' spanyol korona felett had üte ki, előbb Olasz-, aztán Németországban igen kitünteté magát, mig XIV Lajos békére hajlása munkásságának végét nem szakasztá. 26 Nov. 1713 kezdének a' felől értekezni Villars és Eugenius, e' hadnak hősei, Rastadtban, 's 3 Mart. 1714 a' béke megkötteték Austria és Francziaország közt. V. most a' hadi tanács elnöke és XIV Lajos holta után (1715) az országlás tagja és statusminister leve. A' franczia academia is tagjává nevezé. Midőn 1733 a' lengyel királyválasztás uj háborut szüle Austria és Francziaország közt, V. Olasz-

országba küldeték sereggel, hol a' sardiniai királlyal 3 hónap alatt Mailandot elfoglalá. Mh. Turinban 17 Jun. 1734, 82 éves korában. V. utolsó nagy franczia vezére volt az akkori időnek. A' neve alatt kijött *Mémoires*-nek csak 1 részét irta maga.

Villás, a' természet 3 országai több testeinek azon tulajdona, hogy setétben világítnak. Már Plinius vevé észre, hogy bizonyos kagylónemek, mellyek mésznemü kőszikiákba furják be magokat, éjel világítnak 's a' 17 száz. elején figyelmezni kezdének (főleg Boyle) a' rothadó állattestek világítására. Több tapasztalatok (jelesen Marsiglié, Beccarié 's más olasz természetvizsgálóké) azon véleményre vivék a' tudósokat, hogy a' világosság test 's e' leve Newton tudományának alapja. Az ugy nevezett bononiai kő vala sokáig azon egyetlen test, mellynél tapasztaltatott a' setétben világitás, mig 1675 Balduin fel nem fedezé, hogy a' választó vizben feloszlott kréta maradványa világosságot szív be és setétben világit. Többek tapasztalását nyomozván, végre Marggraf bizonyosan megmutatá, hogy minden testből lehet villó állatkat készitni, melly gáliczsavanyt 's alkalis földeket foglal magában. Ezek lajstromát Wedgwood készité (l. Gren *Journal* VII, 45 'st.), ki 80 számlál elő.

Villegas (Estevan Manuel de) hires anakreoni spanyol költő, szül. 1595 Naxarában (Ocastiliában). Anakreont 's Horatiust leforditá 's ezek szellemében eredeti munkákat is irt, e' czim a. *Amatorias*. Mh. 1669.

Villéle (József, grof), franczia financzminister 's 1822—27 a' ministertanács elnöke, Toulouseban szül. 1773. Ifjabb kori homályos életéről kevésé esmeretesek a' tudósitások. A' franczia tengeri erőnél szolgált, a' st. domingoi táborozásban jelen volt 's 1791 Francziaországba visszatért. Erre parancsnokát, Saint Félixet, ki utóbb aladmirál leve, Indiába kiséré. Midőn ez 1793 a' monarchiai alkotmányhoz ragaszkodásáért Bourbon szigetre szalada, V. követé védőjét 's a' szigeten tagja leve a' gyarmatgyülésnek. Csak 1807 tére ismét vissza Francziaországba, hol észrevettlenül éldele Toulouseban 1814-ig. Az elmék ekkori mozgásakor egy alkalmi munkát ada ki, mellyben tüzzel 's erővel adá elő politicai elveit, a' képviselői alkotmányt általában félretevé 's ellenzé alkotmányi oklevél (charte) alapitását; mivel csak határtalan hatalom látszék neki Francziaországra nézve legalkalmasabb országlásformának. 1815 a' felsőgaronnei depart. követévé választá őt a' kamarának, melly Chambre introuvable-nak (l. e.) nevezteték. Az ülés 1 Oct. nyittaték fel 's V. mindég a' többséggel szavazott, melly a' lázadás semmisitésének ürügye alatt a' polgári rend állapotját fenekestől megváltoztatni 's a' nyilvános és polgári szabadság helyébe aristocratia alá rendelt monarchiát bevinni akart. V. mindazáltal nézeteiben mérséklett volt. Az 5 Sept. 1816 költ ordonnance félbenszakasztván a' kamara munkásságát, V. Toulouseba vonula vissza; hanem uj választás 1817 ismét a' követek kamarájába lépteté, mellyben a' tulságos királypárt most a' kisebb számot tevé. V. ehez tartozék, 's mivel nem vala a' kamarában kitetsző tag, könnyü vala Villélenek magát kitüntetni. Ugyanekkor kezde Corbiére is nemi hirre kapni. V. most figyelmét a' közjövedelemre forditá, miáltal magának fényes pályát nyita fel. Azonközben az ultrák pártja mindég veszte fontosságából; hanem Berry herczeg szomoru vége uj reményeket nyujta annak. Az 1820-ki követválasztási törvény a' hatalomnak adá a' követválasztás monopoliumát 's uj ministerium választaték, olly férjfiakból, kik Villélet és Corbiéret ugy tekinték, mint vezetőjeket. 1820 V. a' kamara elnökévé nevezteték 's a' kamara jobb oldalát a' ministerium (Pasquier v. Simeon) ugy nyerheté meg, hogy szóvivőinek, Villélenek 's Corbiérenek, ministerczimet és fizetést ada, mindazáltal hivatali osztályt nem biza rájok.

Illy helyezet egy pártnak se tetszék 's mi természetesb, mint hogy a' ministerium, mellynek illy gyámolokra vala szüksége, a' gyámoloknak magoknak helyet adjon. V., Corbière és Peyronnet ministerek levének. Most a' tulságos királypárt czéljánál vélé lenni magát; hanem érett megfontolás és rendkivüli történetek arra birák az uj ministeriumot, hogy menetét változtassa meg 's egy párttal se tartson. A' határtalan hatalom rendszere ez idő tájban bukott meg Spanyolországban; ugyan e' történt Nápolyban, Portugalban és Piemontban. A' laibachi és veronai congreszek semmisiték ugyan a' néprendek végzeteit, 's Franciaországnak teljes hatalmat adának a' spanyol háborgás elnyomására; hanem V. a' spanyol háboru veszélyeit 's költségeit helyes szempontból itélvén meg, mint financzminister, igen gondolkozva egyezék meg abban. Azonközben engednie kelle. Az angoulèmei herczeg spanyol táborozása éppen olly eldöntő, mint dicsőséges vala; de midőn a' herczeg Spanyolország szerencséjét mérséklettség 's megengesztelődés elvei által akará ujonnan alapitani, szükségesnek vélé a' ministerium a' herczeg szabályaival felhagyni. Spanyolország a' győzedelmes párt szenvedélyének játékul hagyaték 's Franciaország nem csak a' spanyol cabinetrei befolyását veszté el, hanem győzedelmeinek gyümölcseit is, mellyek 200 mil. franknál többe kerültek. Villélenek egyszersmind a' kivándorlottak kárának megtéritéséről is kelle gondoskodnia, mire az uj kamarától egy miliardot eszközle ki. Egyszersmind felemelkedék a' jesuitismus eddig rejtegetett befolyása, melly a' királyi hatalmat veszélyel fenyegeté; honnan az országlás a' kamarákban és kivül integettetvén, iparkodék azt korlátolni, mi Villélet, ki szövetségben lenni kivánt ugyan a' jesuitákkal, de urainak nem akarta őket, uj ellenségeskedésekbe keveré. Legszónoklatosb ellenei valának Chateaubriand a' *Journal des débats*-ban 's a' contraoppositio vezére, grof Labourdonnaye. Ehez jöve a' 3 procentes kamatok bukta, mellyek a' helyett, hogy, mint V. a' kivándorlottakat biztatá, 75-en felyülmentek volna, alig maradhatának 64-en, mig a' 4 procentesek egészen folyamaton kivül jövének. Az is igen ócsároltaték, hogy V. azon kir. ordonnancet védé, melly Haiti függetlenségét, 150 mil. frankal a' gyarmatbirtokosak kárát megtéritvén, foglalá magában, főleg mivel Haiti nem fizethete. V. ugyan több esetben az alkotmány szerint cselekedett, hogy a' rá nézve nem igen kedvező közvélemény itéletét megváltoztassa, sőt a' sajtószabadságra 's arra szavazott, hogy X Károly koronázási esküjében a' charta emlittessék, de mégis hatalmas szavak hangzának ellene a' pairkamarában, mint Pasquier, Roy, Portal, Siméon, Talleyrand exministereké 's m. Még a' csaknem egészen az országlás befolyása alatt választott kamarai követek közt is kezde vala pártja ingadozni; főleg az árta sokat hirének, hogy az egyiptomi basának kedveze a' Görögök kárával. Azonközben a' hatalmas minister mindég mélyebben fészkelé meg magát a' király kegyében, 's az absolutismus és jesuiták pártjait is megnyeré magának. Egyébiránt fentartá a' külső békét, a' belső csendet Spanyolországban, 's kifejté a' nemzeti szorgalmat és hitelt honában. Egy ideig külministerséget is viselt, mellyet azután báró Damas kapa meg. — Midőn V. magas polczán magát bátorságban lenni vélé, felhagya a' mérséklettséggel, 's nem ügyele többé a' köz véleményre, mi közönséges békétlenséget szüle. Még nagyobb leve az elkeseredés V. ellen, midőn a' nemzeti őrsereg nagy vizsgálata tartaték 29 Apr. 1827, annyira, hogy az egész parisi nemzeti őrsereg szétoszlattaték. Végre V. azáltal akara szert tenni a' szavak többségére, hogy uj választó kamara hivassék öszve 's 76 uj pair neveztessék ki; a' király tehát 5 Nov. 1827 szétoszlotá a' követek kamaráját. Most nyilvános és közönséges zugolódás kelekedék V. ministeriuma ellen. Az uj választások nem a' ministerek nézete sze-

rint sülének ki. 19 és 20 Nov. nyugtalanágok törének ki Parisban, midőn vér is folyt, 's a' policzáj magát éppen olly gyanussá, mint gyülöletessé tevé. L. *Le livre noir de MM. Delavau et Franchet, ou Répertoire alphabétique de la police politique sous le ministère déplorable*, Annéetől (Paris 1829, 4 köt.). V. látá buktát közeledni, 's mind ő, mind a' többi ministerek, kettőn kivül, 4 Jan. 1828 letevék hivatalokat. V. mint Peyronnet és Corbière is, pairméltóságot kapa, 's Toulouseba vonula. Financzkormányzására nézve l. Ganilh *De la science des finances et du ministère de Mr. de Villèle* (Paris 1825). A' *La Villèliade* gunyirat kevés hónap alatt 15 kiadatot ért.

VILLEMAIN (Abel François), a' franczia academia tagja 's Parisban a' Faculté des lettres-nél a' franczia ékesen szólás tanitója, 11 Jun. 1791 szül. Parisban. 1814 ő nyeré az Intézet jutalmát e' beszédével: *Sur les avantages et les inconvéniens de la critique* azon ülésben, mellyet Sándor császár és a' porosz király jelenlétekkel megtiszteltek, kikhez V. készület nélkül igen szép beszédet tartott, melly annál nagyobb tetszést nyert, mennél sulyosabb feladat volt az akkori körülmények közt magát kifejezni. 1816 hasonlóul megkoszoruztatott *Eloge de Montesquieu*-je. Bár Decazestól a' könyvkereskedés igazgatójává 's 1819 Maitre des requetes-é neveztetett, mégis megtartotta tanitói hivatalát, mellyben imádva hallgattatott a' franczia ifjuságtól. Mint irót köv. munkái nevezetesitik: *Cromwell élete* (2 köt.); Cicero de republicajának forditása; *Laskaris* (Par. 1826); *Discours et mélanges littéraires*, mellyek academiai munkáit foglalják magokban; *Nouv. mélanges histor. et littéraires* (Paris 1827, 3 köt.); *Tableau de la littérature au 18 siecle* (Par. 1828—30, 4 köt.); *Tableau de la littérature au moyen âge en France, en Italie, en Espagne et en Angleterre* (1830, 2 köt.).

VILLERS (Charles Franç. Dominique de) egyenes lelkü, kellemes társalkodó, iratiban éles eszü 's szellemteljes Franczia, több tudós társaság tagja, sz. Lajos- és svéd éjszakcsillagrendek lovaga, 4 Nov. 1764 szül. Belchenben (Németlotharingiában). Metzben a' pattantyus-oskolát végezvén, katona leve, de e' mellett is szorgalmasan tanulá a' görög és zsidó nyelveket. A' lázadás kitörtekor elhagyá Franczia-országot 's Németországban találá menedéket, hol a' westfaleni királyság létezése alatt Göttingenben az egyetemnél philologia tanitójává nevezteték, melly hivatalában igen szerettetett 's becsültetett. Hannover az előbbi uraság alá jövén, elveszté ugyan V. tanitószékét, hanem hatalmas baráti kieszközlék e' parancs megváltoztatását, mire sok hányatás által roncsolt életének a' halál 26 Febr. 1815 végét szakasztá. Jeles munkái: *Essai sur l' esprit et l' influence de la réformation de Luther*, mellyet a' franczia Intézettől megkoszoruztatott; *Lettre à Mad. la comtesse Fanny de Beauharnais sur Lubeck; Coup d' oeil sur les universités; Rapport sur l' état de la littérature ancienne et l' histoire en Allemagne; Introduction à l' ouvrage de Mad. de Staël sur l' Allemagne; Constitutions des villes anséatiques*, 's t. Vö. *Zeitgenossen* V szám.

VILLOISON (Jean Battiste Gaspard d' Ansse de), az ó és ujgörög nyelv és literatura legalaposabb esmerőinek egyike, 5 Mart. 1753 szül. Corbeil sur Seineben, 15 évében már minden régi irót általolvasa 's 23-dikban a' feliratok academiájának tagja leve. 1778 az országlás Velenczébe küldé, hogy a' Márk-könyvtár kéziratit megvizsgálja. Itt megesmerkedék tudós Morellivel 's e' társalkodásnak köszöni létét az *Anecdota graeca e regia Parisiensi et e Veneta S. Marci bibl. depromta* (Velencze 1781, 2 köt.). Itt találá Homer Iliasának egy jeles codexét is, mellyet 1788 kiadott. Németországot is meglátogatván, használá a' weimari könyvtárt. Grof Choiseul tudományokat kedvelő franczia követtel Konstantinápolba menvén, 3 év

alatt beutazá az Archipelagus szigeteit 's Görögország szárazát. A' lázadás kitörvén, Orleansban éle mig a' vihar lecsilapodék. Visszatérvén ekkor, a' nemzeti intézet tagja 's professor leve, de hivatalát nem sokáig viselé, mert 26 Apr. 1805 mh. Kiadta: *Longi Pastoralia de Daphnide et Chloe*-t (Par. 1778, 2 köt.), 's több jeles értekezést irt a' *Mém. de l' Acad. des inscr.* 's más időszaki irományokba. Kézirati a' parisi kir. könyvtárban hevernek.

VILLÓK azon testek, mellyek setétben világitnak, de meleget nem adnak 's lángba nem törnek ki. Osztályok 3, u. m. 1) azon testeké, mellyek savitás következésében lettek villók. Illyenek minden égvények, aczéllal kiütött szikra, üngyuladványok, forró olaj, némelly gőzök 'st., talán a' rothadó müszeres testek is, p. o. tengeri halak, csigák, rothadt fa 'sa't. 2) Olly testeké, mellyek mind a' napvilágot, mind a' földi tüzet beszivják és setétben ismét kibocsátják magokból, millyenek különbféle föld- és kőnemek 's némelly müszeres testek. 3) Azon testeké, mellyek villanyos kifejlések következésében v. nem eléggé esmeretes okokból világitnak. Ide tartoznak: a' villós bogarak, Jánosbogár, tüzbogár, a' macskanemü állatok szemei, 's szőre, ha simogattatik, 'st.

VILNA, hajdan a' lithvaniai nagyherczegségnek, most hasonló nevü orosz kormányságnak főhelye, a' hajózható Vilia (Vilna) folyónál. Hegyek közt 's völgyben fekszik, 3000 ház., 25,000 lak. (ezek közt 12,000 Zsidó, 1,000 Tatár), szép palotákkal 's épületekkel, az Ohitüek 35 templomával 's klastromával, 7 más templommal, 's 1 mecsettel. Sok Német telepedett itt meg. Kereskedése virágzó, mint egyeteme is, mellynek gazdag csillagásztornya 's füvészkertje van. Tudós társaság, orvosi, philanthropica társ. 's 5 könyvnyomtatás létez benne. A' kormányságnak 1084 nsz. mf. 's 1,328,000 lak. van. Termékeny földje sok gabonát, lent és kendert ad. Lakói Lithvánok, Lettek, Lengyelek, Zsidók, Görögök, Tatárok, Oroszok 's Németek.

VINALIA, borinnep, a' Romaiaknál. Az Etruskok ugyanis azt kivánák a' meggyőzött Latinoktól, hogy minden borokat adják ki. Ezek tehát még egyszer fegyvert fogának 's Jupiternek igérék borokat, ha győzendenek. E' megtörtént 's fogadásokhoz képest mindenik hordóból az első pohárbort Jupiternek szentelék. Ezt az innepet évenként 23 April. tarták. Volt még Romában más borinnep is, 21 Aug., midőn a' közellevő szüret szerencsés kiütéséért esedeztek a' Romaiak Jupiternek. Csak ezen innep után volt szabad a' bort eladni. Az innep kezdetekor a' Flamen Dialis nyitá fel a' szüretet, ő szakasztván le az első gerézdet.

VINCENT (William) hires angol iró, szül. Londonban 1739 Nov. 2. 's mh. 1815. Papságra lévén V. szánva, 9 éves korában a' Westminster oskolába küldeték, hol Gibbon tanulótársa volt. Innét 1757 Cambridgebe ment, a' Trinity-College oskolába; 1761 baccalaureus lön, a' következett évben pedig a' Westminsteroskolában segédtanitó. Itt hamar megesmerteté magát mint jeles tehetségü férjfiu, 's 1771 a' második tanitói széket nyerte el ezen nagy intézetben. Most felügyelt a' királyi oskolásokra, gondoskodnia kellett a' collegiumi belső rendtartásról, 's a' nevendékek tudományos és erkölcsi mivelődésére ügyelni. Minthogy ezen sulyos hivatalnak lelkiesmeretesen megfelelt, minekutána a' hit doctorává tétetett, kinevezte őt a' király 1776 udvari segédpapjának; 1788 a' Westminsteroskola főtanitójává, 1798 pedig a' Sion-college tanulóintézet előljárójává tette. E' mellett még hitszónoki hivatalt is viselt a' minden szentek londoni templomában, 's a' yorki érsek által a' király alalamizsnásává tétetett, melly utóbbi hivatalát szinte haláláig viselte, az emlitett hitszónokit azonban idősb fiának engedte át. 1801 a' westminsteri sz.

Péteregyháznál kanonoki, 1802 pedig ugyanazon egyháznál decani jövedelmet és méltóságot nyert. Alapos tudománya 's a' régi literaturábani jártassága, több apró iratain kivül, különösen a' következő munkáiból tünik ki: *The voyage of Nearchus to the Euphrates* 1799, és *The periplus of the Erythrean sea* 1800—5, mellyek tetemesen megjavitja, 1807, cz. a. jelentek meg: *The commerce and the navigation of the ancients in the Indian Ocean* 2 köt. czimmel. Minden munkáinak teljes jegyzéke a' *The annual biography and obituary for the year* 1817 czimü munkában találtatik. —n—

Vinci (Leonardo da), feje a' florenzi képiróoskolának, szül. Vinci mvárosban Florenznél, 1444 és 1452 közt, 's Ser Pietro jegyzőnek természetes fija vala. Már ifju korában képirás, plastica, boncz-, épitéstudományok, geometria, mechanica, költészet és muzsika foglalatoskodtaták őt. Tanitóját, Andrea del Varrochio képirót és szobrászt, nem sokára felyülmulá 's neve hiresedvén, 1482 Lodovico Maria Sforza mailandi herczeg szolgálatába hivá. V. rajzacademiát alapita, melly a' Sforza család szerencsétlen bukta nélkül még jótevőbben munkálódott volna. A' herczeg parancsára itt készitett festményei közt első vala Medusa feje, 's leghiresebb az urvacsora a' sancta-maria delle graciei dominicanusok refectoriumában. Fájdalom! e' jeles frescofestemény, kevés gond levén rá, semmivé leve; mindazáltal több részént jól talált régi másolatokban csodálhatjuk e' ritka mivet. Emlithető Rafael Morghen igen derék rézmetszete. L. Göthe *Kunst und Alterthum* (3 füz.). Képirászon kivül Leonardo munkássága más bámulást gerjesztő vállalatokra is kiterjeszkedék. Az Adda vizét Mailandig vivé, a' mortesanai hajózható csatornát a' chiavennai völgyekbe 's Veltlinbe 200 migl. messzeségre huzá 'st. 1499 visszatére Florenzbe, hol azt a' parancsot vevé, hogy a' tanácsgyülés teremének falai közül egyet festményeivel ékesitsen. Ez alkalommal készite V. Angelo Mihállyal versenyezve, egy cartont, melly legkitetszőbb miveinek egyike. A' Florenziek Niccolo Piccinio alatt nyert győzedelmét adá itt elő V., 's főleg egy zászlóért küzdő lovascsoportja csodáltaték. Ez a' carton is csak másolatok után esmeretes. Midőn X Leo 1513 pápai székbe üle, Leonardo Medisi Julian herczeget Rómába kiséré; de vagy Angelo Mihálytól üldöztetve, vagy azért, mert már Rafael kapá meg a' vaticani munkákat, 1515 I Ferencz hivására Francziaországba mene. Már öreg levén, itt keveset v. semmit se dolgozék 's már 1519 mh. az őt meglátogató király karjai közt. — A' világ Vinciben olly férjfit tisztel, ki a' Cimabue által (1420) ismét felébresztett képiró mivészséget, egész kiterjedésében, elvekre 's állandó szabályokra visszavinni iparkodék. Mély igazság vala czélja 's ezt szoká mondani *Vogli sempre quel che tu debbi* (mindég azt akard, mit kell). Emlitett mivein kivül legjelesb mivei közé számlálhatók még: Lisa del Giscondo képe Parisban; a' la vierge aux rochers név alatt esmeretes kellemteljes festemény; Leda, Kaunitz herczeg bécsi gyüjteményében; a' gyermek Jesus beszélgetése a' tudózokkal a' templomban, a' Pamfili palotában Rómában látható festemény; Keresztelő János; Lodovico Maria Sforza herczeg képe, a' dresdai képgyüjteményben, 's m. Szint olly becsesek e' halhatatlan mivésznek irományai is, mellyeknek egy része, fájdalom! elveszett, más része kézirat. Csak *Trattato della pittura*-ja jelent meg, először 1651; legjobban 1817 Manzi könyvtárnok adá ki. Ezen értekezésén és egy *Fragment d' un traité sur les mouvemens du corps humain*-en kivül semmi se jöve tőle sajtó alá; hanem az ambrosiana könyvtárban Mailandban 16 köt. kézirata tartatik; 7 más köt. Filep spanyol királyhoz került. Mostanáig még tartalmok se esmeretes ezen kincseknek. Leonardo szép rajzainak (mert mindég egy könyvecskét hordoza, mellybe vonzó alakokat, 's arczakat, különbféle

indulatok látható kifejezeteit, szorgalmasan feljegyzé) gyüjteményét Caylus kiadá e' czimmel: *Recueil de têtes de caractère et de charge etc.* (1730). Ide tartoznak még: *Dessins de Léonard de Vinci, gravés par Ch. J. Gerli* (Mail. 1784) és *Osservazioni sopra i disegni di Leonardo, dall' Abb. Amoretti* (Mail. 1784). Ezenkivül 1796 olta Londonban Leonardo számos rajzai, mellyek az ángol király birtokában vannak, metszve kijőnek e' cz. *Imitations of original designs by L. da Vinci, published by J. Chamberlaine* (1796, fol.) L. Braun *Leonardo da Vinci's Leben* (Halle 1819).

Vindelicia, az a' föld, mellyet a' Vindelicik (német nép) birtak Augustus idejében, az Alpesek 's Bodentó közt, Bajorországon 's Tirolon keresztül az Innig, sőt a' Dunáig; ezért neveztetik Augsburg Augusta Vindelicorumnak. Csak tüzes csatázás után győzheték le a' Romaiak 's Tiberius nagyobbára máshova szálitá őket.

Vindicta, azon pálcza a' Romaiaknál, mellyel a' rabszolgákat illeték, midőn szabadokká tevék. Innen jő a' pándekták e' czime: *De manumissis vindicta.*

Vineis (Péter) v. Pietro delle Vigne, hires olasz törvénytudó és kormányfi a' 13 száz. Születéshelye Capua volt. Szegény szülektől vevén eredetét, csak némelly jótevők gyámolitása által folytathatá 's végezheté tanulmányait a' bolognai főoskolában, mellyeknek törvénytudó férjfiai, akkor egész Europában leghiresebbek voltak. Megesmérvén Vineist történetből a' tudományokat és tanult férjfiakat becsülni tudó II Fridrik, annyira megkedvelte őt, hogy tüstént hivatalba helyezé udvaránál, 's hamar emelé egymás után protonotariusi, tanácsnoki és végre canczellari hivatalra. Illy állásponton egészen megnyeré fejedelme bizodalmát, 's annak minden ügyeiben részt vön. Különösen a' pápák (IX Gergely és IV Innocentius) követelései 's megtámadásai ellen védelmezé őt, szóval és irásban. Az elsőnek a' császár ellen intézett gunyiratait alaposan és elmésen megczáfolá, 's ez által nagy befolyással volt arra, hogy a' II Fridrikre kimondott egyházi átok, minden további következés nélkül maradt. Midőn pedig IV Innocentius, a' császárt 1245 a' lyoni egyházi gyülés elébe idézé, mint ennek követe, hatalmasan védelmezte fejedelmét Vineis. Mind ezen szolgálatai mellett is gyanuba hozatott a' császár előtt, mintha orvosa által mérget szándékozott volna neki beadni. Fridrik, balesetei 's az élete után tett többszöri leselkedések által gyanuskodóvá tétetvén, hitelt adott a' vádnak, kiszuratá canczellárja szemeit, 's Pisában tömlöczbe vetteté, hol a' szerencsétlen férjfiu önmaga vetett véget életének 1249, kétségbeesetten tömlöczének oszlopába vervén 's összezuzván világtalan agyát. Ez a' kemény bánásmód, mellyet II Fridrik, az ő jogait legszorgalmasabban 's legnagyobb munkássággal védelmező férjfiun elkövetett, eltörülhetlen mocsok az egyébkint nagy fejedelem történeteiben. Vineis munkái ezek: 1) *II Fridrik tetteiről szóló hat könyv*, levélformában 's rosz latinsággal irva; 2) egy értekezés a' teljes császári hatalomról.

Viola több muzsikai szerszámok közönséges neve, mellyeknek nagyobb része ma már nincs divatban. Nevezetesebbek valának 1) *Viola da gamba* (térdhegedü), mellyet mint a' gordont térdek közt szoktak vala tartani. Kisebb volt ugyan ennél, 's hat hurjait D, G, c, e, a, d, hangok szerint igazitották fel. Kótáit (Bassus-vagy tenorkulcsban) 6 fogu lajtorjába irták. 2) *Viola d' Amore* (szerelemhegedü) brácsához hasonlitott. Elején̈te 12—14 hurja volt; ebből 6—7 bélhur (közülök a' 3 mélyebb dróttal körülfonva), nyergen feküdt 's vonóval játszának rajtok. A' többi csupa dróthur vala, a' kurtartó alatt apró srófokhoz akasztva. Ezek a' nyergen furt lyukakon mentek keresztül a' fogantyu alatt ki a' srófvályuba. A' bélhurokkal octávákra vagy egyhangulag igazittattak 's csak arra szolgáltak, hogy együtt zengé-

sök által a' hangot erősitsék. Utóbb elveték e' dróthurokat 's csak a' nyergen fekvő 7 bélhurt tarták meg. Martheson *(Orchester)* és Walther *(Lexicon)* emlitenek még egy más szerelem-hegedüt is, mellynek csupán 4 drót - és 1 bélhurja volt, 's illy accordok szerint igazittaték: c, e, g, c, g, vagy c, es, g, c, g. A' maiglan divatozó Viola 3) a' *Viola di braccio*, *Violetta*, *Viola alta (alto Viola* roszul van mondva), francz. *Taille*, öreg, vagy brácsa hegedü, alakjára nézve egészen a' kis hegedühez hasonlit, de hangjára 's hangkörére nézve a' hegedü és kisgordon közt középen áll. Játszása is épen ugy történik, mint a' hegedünek, csak hogy kótái nem G —, hanem altkulcsba iratnak. Négy hurjának ketteje ezüst dróttal van fonva; feligazitása a' hegedünél egy quintával lejebb, igy: c, g, d, a, tehát épen ugy mint a' kis gordonnál, de egy octávával feljebb. A' brácsa az a' vonó szerszámok közt, mi az alt vagy tenor az énekhangok közt.

Viotti (Giovanni Battista), egyik legnagyobb hegedüs és componista, szül. Fontanaban Remontban 1755. Elejénte Turinban a' királyi hangászkarnál hegedäs volt, 1782 Parisban rendkivüli figyelmet gerjesztett, de a' zendülés által üzetve, Londonba ment, hol az operaorchestrum igazgatója lett; e' mellett borkereskedést is üzött, de 1798 rögtön kitiltaték Londonból, 's Hamburgba ment, utóbb Parisba, hol kis ideig a' nagy operát igazgatta, végre vissza került Londonba, hol Mar. 3. 1824 mh. Játékában tisztaságot, pontosságot 's rendkivüli ügyességet legkellemesebb egyszerüséggel párositott. Van mintegy 27 hegedüconcertje, 2 concertans symphoniája két hegedüre, 36 hegedü duettje, több hegedü-quartettje és triója, 12 hegedü-solója bassus kisérettel, 's számos themája variatiokkal. Énekre nézve van tőle 2 olasz aria orchestra kiséretével. A' neve alatt kijött klavirdarabokat e' hangszerszámra eredetileg alkalmasint nem maga szerkeztette.

Vipera, l. Kigyók.

Virág azon része a' növénynek, melly annak tenyésztő részeit magában foglalja. A' virág részei kétfélék, fők a' nemzőrészek a' vaczokkal, mellékrészek az ezeket körül vevő körény, csésze, bokréta, pilis, de a' köz életben csak ezeket szoktuk virágnak nevezni. Vaczoknak nevezzük azon részét a' virágnak, mellyből a' többi kinő. Középben ül az anya, mellyből később a' gyümölcs lesz, ennek alsó csomós részét, melly később gyümölcsé lesz, magzatnak, felső sokszor gombos részét bibének, középső részét pedig anyaszárnak nevezzük. Az anyát körülveszik a' himek, mellyek csak termékenyitő részek. Ezek közönségesen egy kis szálacskából, himszálból, állanak, mellyen ül egy kis zacskó, a' porhon, melly a' termékenyitő himport tartja magában. Ezen nemző részeket körülveszik a' többi részek, de a' mellyek közül hol egyik, hol másik maradhat el. Legritkábban marad el a' pilis v. a' virágnak mézgét elválasztó v. oltalmazó része; de ez gyakran olly felette kicsiny, hogy szabad szemmel alig látható 's idomára nézve is nagyon változó, majd csak egy kis gödör, mint a' tulipánoknál, majd csak apró szőrök, majd egész korona, mint a' nárczisnál, majd sarkantyu idomu, mint a' violánál 'sat. Többnyire mindég a' himszálak és a' többi virágboriték közt létez. Körülveszi őtet a' nemző részekkel együtt a' körény, mellynek külső többnyire zöld részét csészének, 's egyes részeit lepeknek nevezzük; a' belsőt pedig, melly többnyire szines, sziromnak hivjuk. A' virágok szaga többnyire legnagyobb mértékben fejlődik ki a' pilisekben, mert a' zöld és pilistelen virágoknál szagot igen ritkán érzünk. De sok még eddig ösmeretlen okok kivételt csinálnak ezen törvényből, igy a' nagy pilisü kandillának semmi szaga sincs, sőt ugyanazon növényfaj is néha csak bizonyos környülállások közt szagos,

igy az estikefajok csak estve szoktak szagoskodni. A' virágnak a' növény megesmerésére, 's tudományos leirására igen nagy befolyása van, mivel a' növénynek legállandóbb részeihez tartozik.

VIRÁG. A' chemiában igy neveztetnek azon legapróbb száraz testek, mellyek felrepités által választatnak el. Legesmeretesebbek, 's a' gyógyszertárakban is előfordulók a' kén- és horganyvirágok. Virágnak neveztetik még a' hornak szagot adó, hihetőleg szálló olaj, 's a' romlani kezdő bor tetején megjelenő fehér pejhek is.

VIRÁGOK, mesterségesek, tollakból, selyemből, 's kivált a' selyempillék tokjaiból készülnek. Ezen utolsók leginkább Olaszországban készülnek, azért olasz virágoknak is neveztetnek. Legszebb virágokat (millyenek már Nero idejében készittettek) kapunk most Párisból, Dresdából, Bécsből, Berlinből, Nürnbergből. Szagot a' mesterséges virágok szagos olajjal fecskendezés által kapnak.

VIRÁGJÁTÉK (Jeux floreaux) innep, mellyet Toulouseban évenként megülnek. Toulouse már a' troubadourok idejében is birt illy czimü literaturai intézettel *College du gai savoir* vagy *de la gaie science* (viditó tudomány collegiuma, mint a' költészség nevezteték.) Ez még 1323 előtt alapittatott. Hét troubadour képzé, egy cancellár alatt, ezen collegiumot, melly doctorokat és baccalaurusokat nevez, és a' szerelem törvényeit (*lois d' amors-fleurs du gai savoir*-nak is neveztetve) tanitá palotájában és kertjében. 1323 minden Oc nyelvü költőhez versben irt levelet bocsátának, 's meghivák őket Maj. 3-kára 1324 dalinnepre, a' legjobb költemény szerzőjének finom arany violát igérvén. Ezen alkalommal Arnaud Vidal, hires troubadour, nyeré el a' jutalmat. A' város tisztviselői pedig, kik hasonlókép hivatalosak voltak, arany violát igérének jövendőben, olly innep elevenitésére, melly Toulousenak diszére vált. Az évenkénti innep fényesebbé tételére az arany viola mellé még két más ezüst jutalmat, egy vad rózsát és gyürüvirágot kapcsoltak. Hasonló intézetek állottak fel utóbb Barcelonában Jánus, 's Tortosában Márton királyok alatt; ellenben Toulouseban amaz eredeti intézet, az idő nem kedvező körülményei miatt, hanyatlani kezde, 's egy század mulva egészen vége felé közelgete, midőn CLEMENCE ISAURE (l. e.) gazdag adakozásaival ismét felsegité. E' végrendeletében megerősité ezen költészi innep ülésére tett tetemes ajándékát, melly innep most Jeux floreaux név alatt folytattatott. Az innepélyességeket mise, predikátzió, és alamisnálkodás nyitá meg mindig. A' jutalom elosztatása előtt Clemence sirja rózsákkal hintetett be. Gazdagabb virágok tüzelék a' hangászok vetélkedéseiket. Öt jutalom rendeltetett; a' legjobb odára 400 livr. érő arany amaranthus; egy kötetlen beszédre, mellynek fel olvasása legalább egy fertály 's legfelyebb fél óráig tartson, 250 livr. érő ezüst viola; egy eclogára, elegiára vagy idyllére 200 livr. érő ezüst-gyürü virág, végre a' bold. szüz tiszteletére készitett legszebb sonettre vagy legjobb hymnusra 60 livr. érő ezüst liliom. A' doctorok helyett most virágjáték-mesterek vannak, és 40 biró. 1694 a' virágjáték collegiuma academiává tetetett. A' cancellár hivatala 's a' rangok más különbözései 1773 elörültettek. A' pecsétet egy állandó titoknok, az elölülést pedig egy tag viseli, Moderateur (felügyelő) czim alatt. Ez minden harmadik hónapban változik sors által. 15 évi félbeszakasztatás után (1790-től fogva) 1806 gyülének elsőben ismét öszve Toulouseban a' birák és az academia ujra munkálatba lépe, 's elosztá régi szokás szerint a' Clemence Isauretől alapittatott virágjutalmakat. Azolta évenként megülték ezt az innepet, mellyel egy szép költészkor emlékezete van öszvekapcsolva, 's a' franczia költészségre nézve korán elhalt kedvelt költő Millevoye, sok hervadhatlan virágot nyere itt. Az academia a' toulousei tanácsházban

gyül öszve, mellyet capitoliumnak neveznek. Pritevie - Pritavi teljes történetét adá ki ezen academiának.

Virágvasárnap, Husvétot megelőző vasárnap, mellyen Jesus Jerusalembe bemene, utjára szórt pálmaágakan, 's virágokon, mellyekkel őt a' tolongó sokaság megtisztelé.

Virgilius (Publius) Maro, románok legnevezetesebb hősi költője, K. e. 70 M. Licinius Crassus és Cn. Pompejus Magnus consulságok idejében szül. Mantuától nem messze Andes nevü faluban, melly most Pietolának neveztetik, hol atyja kis jószágocskát birt, mellyet maga mivelt. Tanulni kivánásból meglátogatá Cremonát, Mailandot, és Nápolyt, hol Syrotól az epicurea philosophiát, Partheniustól pedig a' görög nyelvet tanulá. Ezen tájékokat annyira megkedvelé, hogy ott leendő eltemettetését végrendeletében meghagyná. Ha Virgilius, mint sokan hiszik, első eclogájában, Tityrus személyében saját történeteit beszéli el, ugy 30 esztendős volt, mikor Romába visszatért, hogy fekvő jószágait, mellyeket sok más ártatlan kazafi ősi birtokaival együtt, a' köztársaságiak ellen folyt háboru után, Octavius, és Antonius alávaló czéljok végrehajtásának eszközei, a' katonák közt jutalmul fel osztottak, visszakérje. Megérkezte után csak hamar megesmerkedett Asinius Pollioval és ama hatalmas kedvelttel, Maecenassal, kiknek szószóllása által tulajdonát nem csak visszanyeré, hanem Augustusnak annyira kegyelmébe jöve, hogy ez vele barátságosan leveleze. Aeneisét elvégezvén, V. Görögországba utazék, hogy munkáját itt áltnézze és kipallérozza; de midőn Augustus napkeleti utjában vele Athenaeben öszve találkozott volna, reá vevé magát, hogy Augustussal visszatérjen. Már Megarában megbetegedék 's utazás közben mindég rosszabbul leve 's Brundusiumban (melly Calabriában esvén, mondja Virgilius sirirásában: Calabri rapuere) vagy mások szerint Tarentumban mh. életének 52 évében K. e. 19. Teste saját kivánsága szerént Nápoly városába viteték, mellyhez közel a' puteolii ország ut mellett temetteték el, ezen még halála előtt maga által készittetett sirverssel:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope: cecini pascua, rura, duces.

Virgilius, mint bucolicus (azaz pásztori, mivel *βυκολος* ökör pásztort teszen) költő 10 eclogát irt; az utolsót életének 33—34 éves korában. Ezen pásztori énekeiben, mellyekben Theocritus idylliumait követte, nagy hiba az, hogy a' pásztori charactertől igen eltávozik, 's olly hizelkedéssel teljes és csinos kifejezéseket ad a' pásztorok szájába, mintha ezek udvari emberek volnának. Továbbá mint didacticus (tanító) költő egy Georgica (földmivelési) czimü munkát készitett Maecenás ösztönözésére, melly a' didacticum poemának legtökéletesb példája. Ebben Hesiodust követte, de ettől is igen keveset költsönözött. Végre mint hősi költő lép fel Aeneisében, melly legtökéletesb epos latin nyelven, 's a' Romaiak legrégibb történetei adatnak elő benne. Ebben Homerust tartá Virgilius szemei előtt. Halálos ágyában csinált végrendelete szerént megégettetni parancsolá azt, mivel ugy nézé, mint hijános és tökéletlen munkát, mi szemérmességének csalhatlan tanuja; de bár melly szorosan megtartották is a' Romaiak a' holtak végrendeleteit, Augustus még sem engedte azt megégettetni. Mint költőt ezen időszakban, melly tudósokkal olly gazdag volt, hogy érczektől vett hasonlatosság szerént tudományok arany idejének neveztetik, Virgiliust illeti az első hely u. m. ki a' pásztori szelid és együgyü érzetektől a' hősi versezet legfellengősebb kifejezéseire emelkedett fel. Erkölcsére nézve szelid és nyájas, társalkodásban szemérmes 's barátságban hiv volt. Legjobb kiadatai Virgilius munkáinak Burmanné (Amsterd. 1746 4 köt.) 's Heynéé (Leipz. 1828.)

VIRGINIA, l. APPIUS CLAUDIUS.

VIRGINIA, l. EGYESÜLT STATUSOK.

VIRIATHUS v. VIRIATHES, vitéz Lusitaniai, ki sokáig vitézül harczolt a' Romaiak ellen hena függetlenségéért. Servius Galba romai praetor ugyanis kegyetlenségével felláziá a' Lusitánokat, kik V. (az előtt vadász) alatt ugy megverék a' Romaiakat, hogy csak kevesen menekhetének meg. Az ellene küldött uj seregek se valának szerencsésbek. Csak Metellus küzde vele nemi sikerrel. A' Romaiak tehát, akkori körülményeikhez képest, tanácsosbnak láták őtet Lusitania (most Portugal) független urának megesmerni 's vele barátsági szövetséget kötni; hanem nem sokára megszegék a' békét 's Servilius Caepio a' félemlitő Viriathust alattomosan meggyilkoltatá. Igy esék el 14 évi csatázás után V., ki más viszonyok közt Romának legveszedelmesebb ellensége lehetett volna. (L. *Viriath und die Lusitanier*, Beckertől, Altona 1826.)

VIRTUOS. E' név leginkább azoknak adatik, kik észtehetségöket szép mivészségekben a' tökély magas fokáig kimivelték. Nálunk rendesen mesterhangászról vagy énekesről mondatik.

VISCHER (Peter), a' Nürnbergből származott mivészek közt jeles említést érdemel. Mikor született, nincs tudva: elég, hogy Német- és Olaszországot bevándorolva, mint réz- és harangöntő mester tért vissza, 's mivei nevét hamar elhiresiték. Idő mulva 5 fijával együtt dolgozott, 's igy hozta létre S. Sebald hires sirját S. Sebald templomában Nürnbergben (1506—19), melly a' rajzolat helyességére, nemes és változó állásokra, a' számtalan figurák arczai kifejezésére, ruhák redőzetére 's a' bronczöntés tisztaságára nézve nemcsak a' leghiresb olasz mesterek miveivel vetekedik, hanem sok antikot is meghalad. Az apostolokon 's egyházi atyákon kivül 72 figurát számlálhatni ez emléken. Még hiresebb munkája vala ennél Ernst magdeburgi érsek vasból készitett siremléke 1497. Közönségesen ugy hiszik, hogy 1530 holt volna meg. Számos mivek, mellyek egyébiránt bélyegét hordják, kérdés alatt vannak, ha egyenesen tőle, vagy valamellyik fijától származnak-e? Képét, mint az öntőmühelyben volt, lerajzolta Sebald sirján.

VISCONTI (lat. vicecomites), lombardi család Mailandban, melly politicai szerepe és tudományokra nézve szerzett érdemei által magát a' középkorban 's ujabb időben igen nevezetessé tevé. Eredete homályos. Már a' 11 száz. dicséretesen emlékezik a' történetirás nehány Viscontiról; de ismét eltünnek, midőn Barbarossa Fridrik Mailandot lerontá 's a' Viscontiak engedni kénteleniteték a' Torrianok ellenpártjának. Első, ki e' ház hatalmát alapitá, V. Otto mailandi püspök vala (mh. 1258), ki elleneit legyőzé 's az uralkodói hatalmat unokaöccsének I Matteo-nak (mh. 1322) hagyá, ki VII Henrik császártól csász. helytartó czimet kapa, mellyet majd Mailand ura czimmel cseréle fel. Matteot Galeazzo követé, ki Bajor Lajostól fogságba teteték 1327, 's nem sokára mh. Bresciában. Fija, Azzo, éppen olly vitéz hadban, mint nyájas béke idején, 1329 örökös nélkül halván meg, nagybátyjára, Lucchinora (Matteo fijára) szála az uralkodás, ki birtokait nagyobbitá, 's a' tudományokat pártolá, jelesen Petrarcával, kit igen becsüle, leveleze. Öccse Giovanni (mh. 1354), mailandi érsek, Genuát is hatalma alá kapá 's még buzgóbban gyámolitá a' tudományokat. 3 unokaöccsei II Matteo, Bernabo és II Galeazzo közül az első egy év mulva mh., a' másik kettő pedig kegyetlenségeivel igen megutáltatá magát alattvalói előtt. Galeazzo mindazáltal a' tudományokat igen szerette, 's Petrarcát nagy tiszteletben tartá, sőt ennek javalatára Paviában egyetemet alapita. 1378 fija, Galeazzo, Bernabot a' trezzoi várba zárván, egyedül uralkodék. Ez alatt a' Visconti ház nagysága 's hatalma legmagasb pontra emelkedék, mert 1395 Venczel

császártól herczegi rangot nyere 's igen sok birtokot szerze. Hatalma alatt valának Pisa, Siena, Perugia, Padua és Bologna is 's észrevehetőleg kimutatá, hogy Olaszország királyczimére vágyott, de méreg által kivégeztetvén 1402, nagy tervei nem létesülhetének. A' tudományok benne nagylelkü pártfogót találának, udvarába édesgeté kora leghiresb férjfiait, a' piacenzai egyetemet visszaállitá, a' paviait egyesité vele 's nagy könyvtárt alapita. Roppant épületeket is tétete, jelesen a' Tessinen levő hidat Paviánál 's a' pompás mailandi székesegyházat (1386—97). 3 fijai, Giammaria, Filippo Maria 's Gábor (házasságon kivüli), megosztozkodván nagy birtokán, egyenetlenségekkel 's botlásaikkal eljátszák házok hatalmát. Majd mindenik lombardi városban egyes hatalmas polgárok emelkedének fel 's a' szomszéd statusok elcsipegeték a' Viscontik birtokait, mint Florencz Pisát, 's a' Velenczeiek lassanként Paduát, Vicenzát, Veronát, Brescziát 's más városokat. Giammaria, kegyetlenségeivel gyülöletessé tevén magát, öszveesküvőktől megöletett 1412. Filippo Maria 35 év alatt most szerencse polczán, majd nyomoruság szélén látá magát, mert a' Velenczeiek sokszor Mailand falai alá nyomulának. Mh. 1447 férjfi örökös nélkül. Természetes leányát Biancát, Sforza Ferencz hires vezérhez adván nőül, a' Mailandiak, látván, hogy szabadságokat a' gyönyörü tartományokra vágyók ellen nem védhetik, ezt választák herczegjekké 1450. Az ujabb időbeli Viscontik a' régi nemzetség maradékai.

Visconti (Ennio Quirino), a' leghiresebb régiségesmerők egyike, 1751 szül. Romában. Elei Genuából származának. Attyja Giovanni Battista tudós esmeretekkel tünteté ki magát 's 1768 a' romai régiségek felvigyázójává teteték. Fija a' csudagyermekek közé számláltathatik, mert már olly korában esmerte a' pénzeken levő császárfőket, midőn alig tudta neveiket kigyagyogni. 10 évében közönséges vizsgálatot álla ki a' romai és bibliai históriából, numismaticából, chronologiából, földleirásból, 's geometriából és 12-ben a' legnehezebb trigonometriai feladatokat meg tudá fejteni. 13-ban rimekben leforditá Euripides Hekubáját 's nem sokára Pindarushoz fogá. Atyja azt a' tervet tevé, hogy a' Pio-Clementinum museumot leirja 's nehány czikket kidolgoza ahoz, de csak az első kötetet végzé el, többi részét pedig e' nagy 's jeles munkának, melly maga is elégséges volna nevét halhatlanitni, V. adá ki *Il Museo Pio-Clementino descritto* cz. alatt (1 köt. 1782, 2 k. 1784, 3 k. 1788, 4 k. 1790, 5 k. 1792, 6 k. 1796, 7 k. 1807, ehez jöve később 8 kötetül *Il Museo Chiaramonti* V. Filep Aureltől és Guattani József Antaltól). Midőn a' romai jelesebb antikok Parisba viteténck, követé V. kedvelt mükincseit, elrendezé ezeket uj honokban 's lajstromozá, mindenik mellé rövid, de oktató 's izlésteljes észrevétet tevén. E' lajstrom kijöve 1815 *Notice des statues, bustes et bas-reliefs de la galerie des antiques du Musée Napoleon* cz. alatt. 1817 irá *Description des antiques du Musée Royal*-át. Még bővebben adá elő a' *Musée français* névvel esmeretes gazdag gyüjteményt. 1800 tagja lön a' franczia intézetnek. Sok tudományos munkában olvashatni értekezéseit. Majd amaz óriási terven dolgozék, hogy az addig zavarban volt iconographiát hozza rendbe. Igy álla elő az *Inconographie grecque* (Paris 1811, 3 rész.). A' romaiból csak a' két első kötet jöve ki 1818, a' császárok képezeteiig. Lord Worsley rábizá a' Görögországból hozott mivek leirását 's igy láta világot az *Il Museo Worsleyano*; 's az angol parlament, midőn lord Elgin gyüjteményét megvevé, őtet Londonba hivá, hogy ezen hires régiségeket lajstromozza. A' fáradhatlanul munkás, szemérmes és nyájas V. 7 Febr 1818 hm. L. felőle *Kunstblatt*, 1820 70 sz. Munkái (*Opere tutte*,

divise in tre classi, 1 osztály 8, 2-dik 5, 's 3-dik 8 köt.) Mailandban jöttek ki 1824, ol. és francz. kiadatokban.

VISMUTH. Már régebben esmert, hanem csak a' 18 száz. leirt veresés, leveles, töredékeny, kevésé nyujtható, könnyen olvadó, 's nagyobb hévségben el is repülő nemtelen ércz. Találtatik magában, más érczekkel egyesülve, kénnel, savitóval. Közönségesen a' kobaltal együtt találtató tiszta érczből készül repités által, honnan gyakran tisztátalan. Salétromsavba felolvasztva, 's vizzel lecsapatva készül a' magisterium vismuth, melly az orvosi tudományban is használtatik. A' spanyol fehér is belőle készül.

VISNU, l. KELETI INDIAI MYTHOLOGIA.

VISTA a vista; váltójogban forgó olasz kifejezés, 's azt teszi, hogy a' váltólevelet, mihelyt előmutattatik, ki kell fizetni.

VISTULA, l. WEICHSEL.

VISUM REPERTUM (látlelet) jelentése és véleménye a' törvényszéki orvosnak azon jelenetekről, mellyeket valamelly eleibe tett testen, megsebesitetten, vagy halotton tapasztalt. A' megnézésnek mindég egy törvényszéki személy jelenlétében kell történni, mivel mind azon vizsgálatok, mellyek az akkori jegyzőkönyvbe nem találtatnak, ugy nézetnek, mint jelen nem voltak. Ezen jegyző könyvre épiti az orvos véleményét, melly annál jobb, mentől szabadabb minden véleménytől a' baj eredetére nézve, és mennél inkább ugy tekinti a' dolgot, mint jelenést. Az orvosnak, ki visum repertumot akar adni, eskudtnek kell lenni.

VISSZAÁLLITÁS, l. RESTITUTIO IN INTEGRUM.

VISSZAHELYZÉS (Repositio). Midőn valaki bizonyos tárgynak birtokában igazságtalanul háborgattatik, vagy attól egészen megfosztatik, ugy szerezhet magának legrövidebb uton 's idő alatt kivánt elégtételt, ha az 1802: 22 és 1807: 13 törv. czikkely értelméhez képest, magát annak használatába vagy sajátságába visszahelyezteti. Ezt pedig a' sérelem után legfeljebb is egy év lefolyta előtt kell teljesittetnie az alispány által, ki ha azt, egyszerü folyamodás által történt felszólittatása következésében, a' folyamodás napjától számitandó egy év alatt végbevinni elmulasztaná, hivatalának elvesztésével lakolna érette. Egyébiránt ő a' visszahelyzés alkalmával, melly bizonyos előre bejelentett határnapon 's mindenkor a' helyszinén történik, jogos kérdésekbe nem avatkozhatik, sem irományok szerint nem itélhet, hacsak ezek az elfoglalási tettet vagy az előbbi használatot nem tárgyazzák, sem az elfoglaltaknál többet vissza nem adhat; az időközbeli gyümölcsöket, károkat és költségeket azonban sikeresen itéli és téritteti meg. Ha netalán az elfoglalt tárgyak már megemésztettek, vagy az elfoglalónak gondatlansága miatt elvesztek volna, azoknak becsára itéltetik meg a' panaszos fél részére; ha pedig más helyre, a' felkért alispány hatáskörén kivül levőre szálittattak volna, átvevőlevél (compassus) által eszközöltetik ott a' birói visszafoglalás. Ha a' sértő fél a' visszahelyzésnek magát ellene szegezné, az eljáró alispánynak a' vármegye közgyülésén tett tudósitása következésében, hajdukar (brachium) rendeltetnék ez által, melly egyébiránt is mindenkor bevárja a' teljesitettekről szóló tudósitmányt. Mind a' két alispány akadályozva lévén foglalatosságai miatt a' visszahelyzés teljesitésében, a' vármegyei köz gyülés rendel ki erre bizonyos személyt önnön kebeléből. A' polgárekra nézve szinte van helye a' visszahelyezésnek, kiknek ezt, saját városi tisztviselőségöktől kell kieszközölniek. *Kunoss.*

VISSZASUGÁRZÁS (Reflexio). Ha a' világosság egészen vagy legalább részben ált nem látszó lapra esik, akkor a' beesés szegletével egyenlő szeglet alatt sugárzik vissza. Ez a' catoptricának alap törvénye.

Visszaüzés (Repulsio) törvényszeres orvoslat, mellynél fogva a' birói foglalás alá kerülendő fél, a' hosszu folyamatu perek első szakaszában hozatott itéletnek valóságos végrehajtását, valamelly fenyegető cselekedet által megakadályozza. A' visszaüzési perbe, az ügy velejét illető bizonylatokat, próbákat, is lehet bele iktatni, mellyek ha olly nyomosak, hogy az előbbi itélet alapjait elgyengitik, birtokon belől hozatik uj itélet. Valamint az ellenállásnak oppositionak csak a' rövid, ugy a' visszaüzésnek csak a' hosszu folyamatu perekben van helye; de egyedül az alap-perekben, mellyekre nézve egyszersmind a' tilalom is közbe van téve; az ujitott perben soha sem. Ha a' visszaüzés azokból, vagy azokon alapuló okokból tétetik, mellyekből az ellenállás, ugy törvényes, és semmi rosz következést se von maga után; de ellenkező esetben, a' bíróság és ellenfél közt két és egy harmad részben megosztandó egy arany márka (72 for.) büntetésre, és a' költségeknek 's idő közben nyert gyümölcsöknek megtérítésére itéltetik a' helyes ok nélkül visszaüző. Ugyanazon jogbeli több visszaüzők, csak egy büntetést szenvednek. A' kétszeres visszaüzésnek nincs többé helye. A' visszaüzési per a' győztes által a' visszaüző ellen a' Hk. II 73; 1729 33, szerint a' kir. vagy bani tábla előtt indittatik; benne a' felperesnek a' visszaüzés valóságát, az alperesnek pedig a' visszaüzés okát kell adni és bebizonyitni. Az azoknak megbüntetésére indittatott per, kik a' visszaüzésre nem figyelvén, a' javakat annak ellenére elfoglalják, megegyez az ellenállás-nál (l. e.) illy esetben előfordulóval, mellyben a' hatalmasan elfoglaló fél, birói itélet által minden keresetétől elmozdittatik, 's az azon javakat tárgyazó jogaitól megfosztatottnak nyilatkoztatik. *Kunoss.*

Visszaverő, l. reverbere.

Visszaverődés. Ha valamelly mozgásba tett test, utjában olly akadályra talál, melly által eredeti iránya megváltozik, azt szokás mondani, hogy az illy test amaz akadálytól visszapattan. Itt áll a' visszasugárzásnak azon szabálya, melly szerint a' függőlegesen összeütköző test ugyan ugy pattan vissza, különben pedig a' visszapattanás szeglete egyenlő azon szeglettel, mellyet a' másikba ütköző test formál.

Visszavonás, l. Eris.

Viszhang, l. Echo.

Visszhangtudomány (Katacustica) a' hang visszaverődésének alapvonatjait, 's a' visszhang (l. Echo) mivolta megmagyarázását tanitó tudomány.

Vitellius (Aulus), a' Roma császárszékében ült leggyalázatosb fejedelmek egyike. Midőn a' praetorianusok Otho helyébe Galbát választák császárrá, ő is kikiáltatá magát ajándékokkal megnyert legioi által. Ebből véres polgárhad leve, mellynek a' 4-dik ütközetben legyőzött Otho öngyilkossága szakasztá végét. Utálatos életmódja 's erőszakoskodásai miatt felkelének a' legiok 's Vespasianust emelék császárságra, ki Roma felé közelgetvén a' gyáva lelkű V. elbujt, de megtaláltatott, 's az utczákon alá 's fel hurczoltatván agyon-veretett 's dögteste a' Tiberisbe vettetett, uralkodásának 7-dik havában, 57 éves korában, K. u. 69.

Vitéz János (Zrednai) a' 15 száz. elején született Tótország Zredna nevü helységében, nemes, de szegény atyától. Egyházi pályára szentelvén magát, előbb honában, azután Olaszföldön tanult. Innen haza térve, Hunyadi János házához került, és ezen hősnek levelezését vitte, egyszersmind pedig nagyváradi prépostságig haladt. Miután de Dominis János, váradi püspök, a' várnai csatában 1444 elveszett, Vitézt ajánlotta Hunyadi a' pápának követőjéül, és 1445 végén elfoglalta Vitéz, a' pápa helybenhagyásával, a' váradi püspök-

széket. Nagy befolyása vala Hunyadi János fiainak, különösen Mátyásnak, nevelésére 's oktatására. E' mellett sok nyomatos követségekre használtatott Hunyadi Jánostól, Szilágyi Erzsébettől és I Mátyás királytól, ki alatt 1465, Szécsi Dienes helyébe, esztergami érsekké lett. E' felett V László alatt királyi, I Mátyás alatt pedig akademiai korlátnokságot is viselt, t. i. a' pozsonyi akademiánál. Mh. 1472 Aug. 8. Tettei 's viszontagságai bele vannak szőve Hunyadi János, László és Mátyás és V László történeteibe. A' történetkutató előtt igen becses az ő levelezése, mellynek egy részét egybeirta Ivanics Pál, nagyváradi kanonok; felvette azt a' maga gyüjteményébe Schwandtner, a' II darab elején, illy cz. a. *Joannis de Zredna, Cancellariae Regis Hung. olim Protonotarii, Epistolae in diversis negotiis statum publicum regni Hungariae concernentibus, ab anno* 1445 *usque ad annum* 1451, *Gubernatoris nec non Praelatorum et Baronum hujus Regni nomine exaratae, per Paulum de Ivanich, Dioeceseos Zagrabiensis Presbyterum, Altaris S. Pauli in Ecclesia Varadiensi Rectorem etc. vivente adhuc Auctore in hoc volumen congestae, et notis illustratae.* Hogy ez a' Joannes de Zredna egy személy Vitéz Jánossal, csak Kéler Gottfried kéziratban maradott értekezése által lett bizonyossá. Kéler Gottfried okait azután, ennek engedelmével, használta Horányi Elek *Memoria Hungarorum Pars III*, 1777 de Zredna Johannes felüliratu taglalatban. *Fábri P.*

Vitézek, lovagok, a' középkorbeli emberiségnek virágai és sajátságának legszebb bélyegei. Mert a' kor szelleme mindenkor a' benne élt előkelőbbek 's nagyobb rendüek cselekedetei után ítéltetik meg, 's minden időszaknak meg van nemesi rendje, melly annak mintegy képviselője. — A' pogány korban, mellynek iránya csak érzéki gyönyör és földi szerelem volt, nem mutathata az emberiség nagyobb hőseket, mint kik erős karjok 's ügyes elméjök által uralkodásra emelkedtenek, hogy a' világtól tiszteltetve egy vidám és örömteljes életet éljenek; 's ha a' középkorbeli vitézek legszebb küzdése az idvezitő sirjáért történt, Görögország legnemesebb, legdicsőitettebb hősei egy legszebb hölgy menyasszonyi ágyáért áldozták magokat fel. Innen volt, hogy a' diadalmas az asszonyt csak mint kéjének tárgyát tekintette 's Homer hősei a' legszebb fogoly nőt arra teremtettnek hitték, hogy a' leghatalmasb hős nyoszolyáját ékesitse. Innen történt, hogy a' virágát hullatta később korban a' hajdani szellem bujaságra és kicsapongásra fajult. Innen, hogy a' szellemi élet, ha nyilván fellépett, csak mivészetben 's költészetben fejezheté ki magát, különben pedig a' philosophia titkaiba kénytelen vala burkolózni. — Az uj időszámlálással, mellyet a' kereszténység okozta szellemi lázadás, 's a' régi királyi székeknek a' német (germani) népek betolulása által történt teljes felforgatása bélyegez, egészen uj charakter, uj és egészen más élet fejlődött ki az emberiségben. Összeomlott a' mythologia temploma, megnémult a' delphusi háromlábu szék 's mi előbb csak kevés avatottak titka volt, köz tudománnyá lett. A' lélek ég felé kezde emelkedni, 's mit a' régi világ csak a' jelenben és érzéki valóságban keresett, azt a' jövőben és idealisban kezdé keresni; az anyaszentegyház a' menny előtornáczának tekintetett, igy nem csudálhatni, hogy az, mi közönséges ellen volt, a' hit, egyház iránti tisztelet, egy láthatlan világ utáni élénk küzdés, egy szép, idealis lelkesülés, a' lovagoknak is első charaktervonását teszi. — A' lovagvilág a' német népek sajátságaiból veszi eredetét 's talán már azoknak hadakozásmódjából; honnan már az örökös nemesség és feudale systhema is származtatható. Kinek kedve tartotta, sikra szállott a' gyengébb ellen. Ki illy hadat vezérlett, szabad volt, mások pedig szolgái lettek. A' törzsökök és családok iránti hajdani tisztelet majd elhitette azt is, hogy a' fiu apja szellemében örökül,

mit ez hires ősei nyomdokinak buzgó követése 's nemes törekvése által igazolt is, honnan a' nemzet már jókor urakra és szolgákra 's ezeknek minden gondolható fokaira oszlott, úgy hogy nagy Károly császári méltósága nem egyéb volt, mint azon legnagyobb gyürü, melly a' herczegek, grófok, nemesek 'st. számtalan gyürüit összefoglalta. Valamint e' német sajátságos szellem, hova csak a' népek vándorlásának árja elhatott, mindenütt elterjedett, úgy Spanyol-, déli Franczia- és Olaszországban is a' feudummal 's jobbágysági rendszerrel együtt mindenütt lábra kapott a' lovagság. — Mint a' magyar lovag név a' lovastól, úgy a' német *Ritter* a' *Reiten* igétől származik, mert a' Németek a' Magyaroktól és Avaroktól tanulták a' lovakon harczolást; innen az illy könnyü lovasok neve Reiter, Ritter, Franczióknál Chevaliers, Olaszoknál Cavalieri lett.

Az emberi szellem az idők fokain mindenkor bizonyos formákra szokott alakulni, 's valamint ez rá nézve szükséges és elkerülhetetlen, úgy bizonyos, hogy épen e' formákban készíti előre sirját is, 's a' már kész és bevégzett munka felett függ a' halál lárvaburokja. Igy a' lovagoknál is ama természeti különségek a' kis- és nagykorúság, valódi és nem valódi nemesség 'st. közt, meghatározott formákra és törvényekre huzattak. Előbb a' gyermek mint apród tanulta más lovag udvarában a' vitézi erényeket; 14 éves korában urának fegyverhordozója lett, lovát tartotta, 's azt lovon mindenütt kisérte, 21 esztendős korában innepélyesen vitéznek üttetett. — Pár-viadal döntő el a' versenygést, czimerek jöttek szokásba, ösök próbája bizonyos törvények alá vettetett 'st. — A' lovagrend, volt az uralkodó és képviselő rend. Azért őtet illette minden termékek java, váraiban, mellyeket elődje minden birtokival, mint részét a' haddal nyert zsákmánynak, bajnokilag szerzett, pompának, gazdagságnak, vig életnek, a' mivészség legszebb viráginak és szerelemnek kelle divatozni. Igy a' vitéz független, határtalan ur vala várában, 's mint egy kis király, véres háborut folytatott szomszédjával; honnan némellyik függetlenségét balul értve, valódi ragadozó vitézzé fajult, kirabolta az utazó kereskedőket, klastromokat 'st., melly korlátlanság kivált némelly gyenge császárok alatt legkicsapongóbb féktelenséggé vált. De épen azért, mivel a' lovag illy uralkodó volt, mind azt körébe vonta, mi őt urnak bélyegezheté 's diszitheté. Legfényesebb fegyverekben 's öltözetekben ragyoga, vadászat és vig társaság volt időtöltése, hol a' bor patakként folyt 's a' szerelemdalnok éneke kedvesen zengett. Majd feudalis ura, majd saját ellenségei ellen szálla ki, majd az innepi harczjátékokra indult, hol a' föld minden pompája egyesült, hol a' legszebb dáma kezéből vevé el a' győzelem leggyöngédebb, de épen azért legdrágabb jutalmát. Illy fényüző, illy kényelmes életből nem lehete kimaradni a' szerelemnek, mert hiszen ez a' legfőbb, mit a' föld adhat. De már ez nem ama pogánykori közönséges, érzéki, hanem a' keresztény elvek által finomult, tisztult szerelem volt; innen ama lágy esengés, mellynél fogva a' vitéz csak hüsége és tettei nagysága által iparkodott szépe kegyét megnyerni; ha táborba ment, Istennek és szépének ajánlá magát 's mintegy gyermeki félelemmel tartózkodék minden nemtelen tettől. A' lovagoknak e' fő sajátságos szellemével legközelebbi kapcsolatban volt a' második fő törvény: a' gyengébb nemnek oltalmazása (udvariság). Innen ama számtalan lovagkaland, mellyet készakarva kerestek. Igy menének Argo vitézei az aranygyapjuért, 's Homer hősei Ilium előtt viaskodtak. De a' keresztény vitéz, kit még a' polgári élet korlátai nem szorongattak, vagy a' keresztért, vagy tiszta szerelméért, vagy dicsőségért, 's mindig hitteljes szivvel vándorlott idegen földre. Mind ezt az időkornak románs szelleme még határozottabban kiképzé, 's innen a' lovagvilágnak ama tarka, gazdag és szines

külseje is, valamint magának a' romanticának is charaktere tarkaság.

A' lovagság története általában. Nem csak a' regék, hanem az év könyvek is Nagy Károly alatt említik a' vitézek első virágzó 's szinte mesés hőskorát. Minden vitéz epopoeiában előfordul Nagy Károly 12 pairjével mint a' lovagság feje; de még az ekkori lovagokról historiai bizonysággal keveset mondhatni. Sokáig tarthatott bizonyára, míg a' lovagság ezen első mesés korából az érett kor virágzó idejére eljutott. Sok nagy tetteket szülhete már az első időszak is Németországon a' császárok harczaiban, Franczia országban a' birodalom nagyai közt, Spanyolországon a' Maurokkal folytatott csatákban: de mind ez csak előkészület volt ama sokkal nagyobbakhoz, mellyek jövendők valának. Ekkor egy fénysugár villant fel keleten, 's (1095 — 1270) a' kereszt délről, nyugotról, éjszakról minden vitézt dicső tettek nézőpiaczára szólíta. Legdicsőbb czéljok lőn majd a' vitézeknek a' szent föld elfoglalása, 's bár ugy tetszik, hogy mind e' drága erő csak egy agyrémért vesztegettetett el, még is a' gondolat, mellynek hódoltak, igazán nagy és szép volt. A' Troját kivivó vitézek is hamar elvesztek erőködésök gyümölcsét, 's az ember mindenütt csak arra születettnek látszik lenni, hogy a' legfőbb lépcsőre felhághasson ugyan, de sokáig rajta ne maradhasson. A' képzelet maradjon képzelet, de az ember mindenét ne tegye érte koczkára. A' kereszthadaknál a' föld minden zugából összeidéztettek a' vitézi hősek egy kis szentelt tervre; császárok királyok felvevék a' keresztet, 's gyakor gyalázatos fogságban évekig sanyarogtak; itt olly tettek történtek, mellyeket egy Tassónak csak hiven kelle ábrázolni, hogy a' legnagyobbat fesse; itt a' csatában és fegyverszünet alatt minden vitézi rény, hit, engedelmesség, önmagán-uralkodás, tiszta szeretet 'st. legfőbb fényben gyakoroltattak. Legszebb virágai voltak e' hadaknak a' *Vitézi rendek*, mellyekben a' lovagkor szelleme legképzelményesebben nyilatkozott. Leghiresebbek valának a' *Johanniták*, *Templariusok* és *Német Vitézek*; a' Lázár rend már korán elenyészett. Valóban koronájának mondhatni ezeket a' lovagkornak, kik bátor elszánással, 's ön magok megtagadásával állottak eleinte összeszigoru törvények alatt betegek ápolására, utazók védelmezésére, foglyok kiszabaditására 'sat. — Azonban a' kereszthadak előtt külön országokban nagyon egyoldalu volt a' lovagság szelleme. Másként volt a' könnyü és románosgondolkodásu franczia, másként a' heves vérű, de vas állhatatosságu, szerelemféltő és boszulehelő spanyol, másként a' nyers, faragatlan, de rendithetlen hüségü 's nagy bajnokságu német vitéz. Ez egyes elemek költsönösen egymásba olvadtak a' kereszthadak alatt, sőt még kelet magas miveltségéből 's a' Saraczénok érzéki finomságából is sok ragadt a' keresztény vitézekre, ugy hogy a' lovagság finom erkölcse, életmódja és miveltsége a' kereszthaboruktól kezdődik. De majd ezek szüntével csökkenni látjuk a' lovagokat, már a' kalandor vitézeket aljasodni tapasztaljuk, a' reformatio 's puskapor feltalálása után csak neve volt már a' vitézeknek, de hajdani szellemök rég elröppent.

Hol az egész, és az idők szelleme olly sokat tett egy rendnek felemelésére, ott a' költészetnek sem lehete hátra maradni, 's egy Achillesnek kell Homert találni, ki az ének szárnyain az utóvilágra átvigye. A' vitézi költészet szelleméről l. Románo s. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a' troubadourok déli, a' trouverek éjszaki Franczia országban, a' minstrelek (ministriers, ministeriales, udvariak) Angliában, nem találhattak dalaikhoz méltóbb tárgyat, mint azon vitézek tetteit, kiknek udvaraiban vendégszerető elfogadást nyertek. De magok a' vitézek is hárfázva és cziterázva énekelték szerelmeiket 's bajnok tetteiket. Provenceben Cour d' amour állott fel, melly a'

vitézek költészi vetélkedéseiben ítélt, 's a' szerelemdalok (chanzons), váltogatott dalok (tensons), pásztoridyllek (pastourelles), költői beszélgetések (sirventes), sonettek 'st. csak a' szerelmet és bajnokságot lehelő románczok variatiói valának, mellyeket a' sváb időszakbeli költők Németországra is átplántáltak. Magasabb és komolyabb volt az Angolok, Németek és éjszak belföldi hősköltészete. Különös sajátsága volt a' vitézi költeménynek a' mesés, tüneményes, és csodálatos, mi a' lovagságnak gyermekkorát bélyegzi. Óriások, törpék, rémek 'st. elegyülének a' vitézi költeménybe, mire hihetőleg az Arabok tündérmeséi adtak alkalmat; de ez talán az akkori csodákat hivő idő gondolkodásához képest e' nélkül is megtörtént volna. A' vitézi költeménynek két fő ága az epos és román; mellyek azonban nem egyebek, mint előbb költői, utóbb prosai köntösbe öltöztetett epopoeiák. Valamennyi vitézi román, egyetkettőt a' kereszthadakból kivéve, mese és költemény, csoda és valóság közt tántorog, 's csupán formája választja, ha epopoeiának vagy románnak tartsuk-é. A' kereszthadakból csak egy valódi epopoeiát mutathatni; ez Tasso *megszabaditott Jerusaleme*. A' többi számtalan, eleinte mind költői köntösü volt, utóbb prósában fordittatott, 's a' vitézi románok legióját teszi. Itt tehát az epopoeia története egyszermind a' román története; 's itt is Olaszoké a' dicsőség Ariostó *Orlando furioso*-jában. A' lovagság első időszakát tárgyazó költemények mind cyclusi charakterüek. Az éjszaki mondák után a' vitézi románra nézve háromszoros mythusi kör marad, u. m. Arthus királyról, Nagy Károlyról és az Amadisekről, bizonyosan nem tudhatni, mellyik volt első, talán mind a' három egy idejü. De bizonyos, hogy ezek három egymástól különváló mesekört képeznek 's alkalmasint mind másmás néphez tartoznak, habár később egybe füzettek is. Az első kettő némi historiához kapcsolja magát, 's e' tekintetben az idősbségnek joga az *Arthus király* czimü költeményt illeti. Nevezetesek e' cyclusból ama sajátságos költemények Merlin varázslóról, 's a' szent graalról, vagy azon medenczéről, mellyben a' keresztre feszitéskor Kristus vére felfogatott. Legrégibb chronica e' mesekörből 1150 *Hist. des Bretons* Wistace vagy Eustache mestertől, vagy *Brut d' Angleterre* caeni Wace Roberttől van, 's kétség kivül Normandiához és Angliához tartozik, 's az éjszaki és német mondákhoz legközelebbi gyürünek tekinthető. A' második cyclusba Nagy Károly és 12 pairjeiről szóló vitézi románok tartoznak. E' költemények legrégibb kutfeje Turpin mesés chronicája, kit Nagy Károly alatt rheimsi érseknek tartanak, de hihető hogy e' chronica még a' 10 századnál is későbben foltoztatott össze. E' románkör nézőpiacza Franczia ország 's a' provençali költemény méltó tárgya. Az Amadisek mese körét épen nem lehet historice meghatározni: de e' kör egészen Spanyol eredetünek látszik. L. Rüsching *Vorlesungen üb. Ritterzeit und Ritterwesen* (Leipz. 1823, 2 k.) *Das Ritterwesen und die Templer etc.* (Stuttg. 1822, 2 köt.) *Mém. sur l' ancienne chevalerie, par La Curne de Sainte-Palaye* (Par. 1826, 2 k. rezek.).

VITÉZI JÁTÉK, l. TOURNIROK.

VITÉZI RENDEK, l. RENDEK.

VITÉZSÉG, a' lélek azon ereje, melly nagy veszélyekben tartós és erős ellenállásban tünteti ki magát. A' stoa főfő erényeihez tartozott 's a' régiektől hősi erénynek neveztetett, mivel hősök sajátja. Erkölcsi tekintetben arra való állhatatos törekvés, hogy minden akadályt és kellemetlenséget meggyőzzen, mellyek az erénynek ellenszegülnek. Hogy a' vitézségnek erkölcsi becse legyen, nem kell csupa természet adományának lennie, hanem szabad, megfontolt elhatározottságból származzon 's erkölcsi czélokra irányoztassék. Az erkölcstelen elvekhez való ragaszkodás nem vitézség, hanem makacsság, kő-

szivüség és elég erő nélküli vakmerőség. Rettenthetlenség 's állhatatosság mintegy alkotó részei a' vitézségnek, mert amaz a' belépő veszedelem alkalmával mutatkozó lelki erőben, ez pedig az elhatározottság maradandóságában áll. Noha nagyobbára természet adománya a' vitézség 's főleg férjfi sajátja, ki az ellenállás eszközeivel bir, mégis szokás és elmélkedés által is fejlődhetik a' ki. Közönségesen bajnokok erényének tekintetik, kik élteket a' status parancsára legfenyegetőbb veszélyeknek teszik ki, de nem erény ott, hol csak nagyravágyó merészség.

VITÉZZÉ ÜTTETÉS, azon innepélyes cselekedet, melly által keresztben, 's az érdemesnek hátára tett kardütésnél fogva valaki vitézzé neveztetik. Annak, ki ezt tette, már vitézi méltósággal kelle birnia, 's annak, kin e' cselekedet végrehajtatott, 21 évesnek, nemes családból származottnak 's hadi tettekkel kitetszőnek lennie.

VITTORIA (Fernandes de Guadeloupe), generálissa és 1828-ig elnöke a' mexikói egyesült statusoknak, szül. Ujspanyolország Durango nevü helységében. A' revolutio kitörésével, 1810 épen iskolájit végezé vala el, 's ő volt egyike az elsőknek, kik együvé állának, hazájokat a' spanyol uralkodás alól felmenteni. A' spanyol alkirály dijt szabott fejére. Ekkor a' xalappai erdőkbe vonult V. 's itt 30 hónapig rejtezkedett, 's növevények és férgek voltak táplálata. Ekkor forró láz kapá meg őt, mint lelki és testi fájdalmainak következése, és 14 napig feküdt egy barlang torkánál, 's várta halálát. Keselyük repkedtek felette, mint prédájok felett. V. megkap egyet, midőn orrát a' betegnek félig bézárkozott szemébe készült vágni, 's a' madár meleg vére volt, 14 nap olta első táplálata. Megerősödve egy közel forráshoz csuszott, 's égő szomját megenyhité. A' Spanyolok elüzetése után, menedékhelyére talált egy öreg Indus, de csak alig ismerhetett reá, annyira meg változott e' vadonban. Midőn egészsége helyreállott, ismét a' bátrak soraiba lépett. A' hosszu és nehéz szabadsági háboruban egy sem tünteté ki magát annyira, mint ő. Utóbb Iturbide parancsára, kinek nagyravágyó terveit felfedezte, elfogattatott; de barátjai a' xalappai erdőkbe szöktették őt. Iturbide bukása után (1823) Vittoriát ismét mint generálisát a' köztársaságnak szemléljük. 1824 a' szövetséges statusok középponti kormányának elnökévé lőn, 's az maradt 1828-ig, midőn Pedrazza Gomez Manoel lépett helyébe. — *l* — *y*.

VITTORIAI ütközet, 21 Jun. 1813. Febr. közepe táján 1813 megérkezvén Napoleon oroszországi szerencsétlenségének hire, azt a' parancsot vevé a' Spanyolországban táborozó franczia vezér, hogy a' haderő feleslegét Németországba küldje. 30,000 próbált bajnok hagyá el ekkor a' spanyol földet, mire az elgyengült Francziák az Ebro megé vonulának 's Wellington utánok. A' vittoriai térségen terjeszkedék ki a' két ellenséges sereg, a' Spanyoloké Wellington, a' Francziáké József király és Jourdan alatt. 21 Jun. Wellington megtámadtatá a' franczia középpontot Hill vezér által, ki visszanyomá ugyan azt, de segitsége jövén, véres leve a' csata 's csak Graham ángol vezér oda érkezte kinszerité a' Francziákat Pampeluna felé visszavonulni, mi nagy rendetlenséggel történt, alkonyodtkor. Olly bizonyosnak tarták a' Francziák a' győzedelmet, hogy semmiről se gondoskodtak, 's innen több tisztné és Józsefnek egész podgyásza az Angolok kezébe került. 15,000 halt és sebes maradt csatamezőn, 3000 Franczia esett fogságba; az Angolok 151 ágyut, 400 tábori szekeret zsákmányának, a' hadi pénztárral együtt. Csak Clauzel franczia vezér más napi oda érkezte mentő meg a' Francziákat Wellington seregének utánok nyomulásától, kik erre a' Pyrenék tövében öszveszedék magokat Soult alatt. Az Angolokat az is visszatartá, mivel Suchet marsall Valenciát 's Maurice Matthieu vezér Barcelonát még ke-

zek közt tarták. E' győzedelem eldönté a' pyrenei félsziget szabadságát. L. *Arthur, Herzog v. Wellington, nach engl. Quellen* (Leipz. 1817.)

VITRUVIUS (Marcus Pollio), hires romai épitő, szül. Veronában, 's Augustus és Tiberius idejekben élt. Elte körülményiről bizonyost nem tudhatni. 10 könyvből álló, épitésről szóló, munkája (egyetlen, melly e' tárgyban hozánk érkezett) forog kezünkben, honnan megbecsülhetlen az. Legjobb kiadati: de Laeté (Amsterd. 1649), Rodeé (Berl. 1800), Schneideré (Leipz. 1807—8) és Straticoé (Öttingen (1826—28.) Fordíták: ném. Rode, ol. Carlo Amati, Viviani 's Marini.

VIVIANI (Vincenzo), hires olasz mathematicus, Florenzben szül. 3 Apr. 1622. Olly szorgalommal tanulá a' geometriát, hogy Galilei külön oktatá 's nemileg fijává fogadá őt. Galilei holta után azon tervet tevé, hogy Áristaeus görög mathematicus conica sectioról irt 5 könyvét 's pergai Apollonius elveszettnek tartott ugyanazon tartalmu, 4-dik könyvét kipótolja. Később Apollonius egész munkája Florenzben megtaláltaték, 's öszvehasonlittatván V. munkájával, kitüne, hogy nem csak utólérte, de felyül is multa V. Apolloniust. 1666 II Ferdinand nagyherczegnek első mathematicusa leve V. Florenzben, 's az Accademia del cimentonak tagja. Többek közt ő menté meg a' Valdichiána völgyet a' Chiana kiöntéseitől, 's erről tett jelentését most is olvashatni. Neve külfölden is elhiresedék. XIV Lajos 1699 a' tud. parisi academiájának tagjává nevezé, fizetéssel. Mh. 22 Sept. 1703, 82 évében. Emlitett két munkáján kivül irt még *Enodatio problematum universis geometris propositorum etc., a Claudo etc.* (1677.)

VIZ ha egészen tiszta, azaz, minden különnemü részektől szabad, szintelen, általtátszó, szagatlan és izetlen folyadék, melly körülveszi a' föld felületét mint tenger és folyók, 's a' levegőt is bizonyos magasságra betölti mint gőz és pára. Régen egyszerü elemnek tartották, mig végre (mit már Newton is gyanitott) 1781 Cavendish Henrik őszvetett voltát felfedezte, mi a' franczia vizsgálók Lavoisier, Fourcroy, Bucquet, Vauquelin által megerősittetett, hogy t. i. a' viz 100 része 11 rész gyulóból (hydrogen) és 89 rész savitóból (oxygen) áll. Legtisztább viz az, melly a' magasabb tartományokban felfogott esőből és hóból kerül, mellyben a' külön nemü részeknek semmi jele sem találtatik. De mivel ez ritka eset, tiszta vizet csinálunk lepárolás által. A' viz a' levegő közép mérsékletenél folyó, de ha a' levegő mérséklete a' hévmérő 0 (*Fahrenheit* 32) foka alá száll, akkor megfagy 's kristály formát vesz magára (l. JÉG.) A' tisztátalan viz nehezebben fagy 's akkor is csak a' viz, 's a' hátra maradott rész annál tisztátalanabb. Megmelegedvén a' viz 80° R. forni kezd, miután a' benne levő levegőt apró hólyagok formájában elbocsátotta volna; ekkor a' viz gőzzé kezd válni. A' gőz a' viznél 70-szer jobban ki van tágulva, 's mentől nagyobb a' hévség annál inkább tágul, annyira, hogy erősb p. o. vas edényekbe záratva, ezeket is szét repeszti. A' gőz ezen tulajdonságán alapulnak a' gőz machinák. A' láthatlan gőz hideg testek által melegségét veszti 's ismét vizzé sürüdik. Igy erednek a' felhők, gőzök, köd, 's más levegői tünemények. Ezért látjuk lehelletünket a' hideg levegőben, 's ezért vonódnak be vizzel hideg ablakaink, vagy a' hidegből a' melegbe hozott test. Levegői viznek nevezzük a' viz által felolvasztott, 's gőzformában a' levegőben lévő vizet, melly ha meg sürüdik, ismét a' földre esik, mint eső, felhő, köd, harmat, dér, hó, jégeső, eredetileg a' lepárolt vizhez hasonló, és tiszta. A' föld minden vize innen veszi eredetét, leggyakrabban harmat és ködformában szálván le; a' levegői viz pedig a' földiből veszi eredetét, ugy hogy átaljában véve a' viz szünteleni kerengésben van. A' folyók eredete a' hegyek által felszivott gőzben kereshető. Legjobb inni az egé-

szen tiszta és szagatlan kútviz, mert legtöbb szénsav és és legkevesebb föld van benne. A' testek önsulyánál (Gravitas specifica) a' vizet vesszük főmértéknek, mellyhez mérjük a' többi testek nehézségét 's igy az ő önsulya = 100. A' vizbe minden test annyira ereszkedik be, 's annyit veszt sulyából, a' mennyit az azon téren található viz nyomna. Ezen alapul a' Gravitas specifica.

Viza folyókba tengerből jöni szokott hal, fekete háttal, kékes oldallal, 's fejér hassal, nagyehető, 's nem csak halakat és más vizi állatokat, hanem egész darab fákat 's gyökereket is elnyel. Megfogatván, hogy kopotyoján keresztül kötelet vonhassanak, illy fortélyal élnek: valamellyik halász a' viza hasa alá lopodzván, azt gyengén vakargatja, mi neki jól esvén csendesen marad, 's hánykódás nélkül meg hagyja magát kötni. Husa 's ikrája kedves izü. Hójagjából, bőréből, szárnyaiból 's beleiből főzik az ugy nevezett vizahójagot, mellyel ragasztanak 's némelly zavaros italokat megtisztitnak.

Vizesés az, midőn viz magasról esik alá. Kétféle: természeti 's mesterségi. Amazok közt leghiresebek: Európában a' Rajnáé Schaffhausennél; Afrikában a' Nilusái; Éjszakamerikában a' Lőrinczfolyóé Niagaránál; 's Délszakamerikában a' Paranáé, Paraguayban. Legszebb mesterségi vizesések: a' marlvi közel Versailleshoz és st. cloudi; a' lovi Geldernben; 's wilhelmshöhei Kasselnél.

Vizfő, Hydrocephalus, annyi mint fejvizkórság, létezzen ez a' fej külső részeiben, v. az agyvelő hártyái közt, v. magában az agyvelőben, melly két utolsó gyermekek gyakori 's legveszedelmesebb nyavalyái közé tartozik.

Vizi madarak, l. Madarak.

Viziránvra venni (nivelliren) a' méréstan egyik ága. A' földszinének egyenetlenségéből következik, hogy annak egyik pontja közelebb v. távolabb áll a' földteke középpontjától, mint a' másik, v. köz szólás szerint, egyik hely magasabban fekszik mint a' másik. Ennek pontos tudása sokszor igen fontos, kivált vizi épitésnél, hol a' viz esésére fő ügyeletnek kell lenni; igy a' bányászatnál, sánczoknál 'st. Minden a' föld középpontjából annak felső szinén huzott körvonal valódi, 's ennek minden tangensse, érdeklője, tetszetős horizont ad. E' tangensnek minden pontja, az egyetlen érdeklő pontot kivéve, közelebb vagy távolabb fog esni a' föld középpontjától, mint a' valódi horizon. Tudományilag kifejezve tehát, viziránvra venni az igazi (vagy láthatatlan) horizontalis lineához egy olly másik, párhuzamos lineának feltalálását teszi, mellytől aztán valamelly helynek magasságát vagy alacsonyságát mérni lehessen. Irtak erről derék munkákat Mariotte, Febure, Bühm, G. Ch. Müller, Hogreve 'st.; jeles Picart *Traité du nivellement*, ugy Mayer *Prakt. Geometrie.*

Viziszony, l. Ebdüh.

Vizkórság, azon beteges állapotja az állati és emberi testnek, melly a' test valamellyik üregében 's a' bőr alatt rendin tul meggyülő vizes folyóságban áll. Innen különbféle a' vizkórság. Ha a' viz a' koponya üregében gyül meg, vizfőnek; ha a' tüdő körül a' mejjüregben, mejjvizkórságnak; ha a' szivet körülvevő zacskóban, szivzacskó-vizkórságnak; ha a' hasüregben, hasvizkórságnak neveztetik. Okai: erős, hevitő italokkal való rendetlen 's szerfeletti élés, mert az ezáltal okozott gyakori ingerlés gyengiti a' vérrendszer életerejét, elrontja a' vért 's igen meghigitja; a' test belső üregei bőreinek heves gyuladásai, mint agyvelő-gyuladás, mejjgyuladás 'sat. Sok vér elvesztése is néha vizkórság jele, mert egy felől gyengiti az érrendszert, vagy éppen ennek gyengeségétől származ, más felől a' vér rosz és vizes tulajdonságától jő. A' hirtelen és tartós meghülés is okozhat vizkórságot, mert a' bőr álthülvén, a' visszavert kigőzölgés befelé fordul 's a' bőr szövetének lyukacskáiban, a' bőr alatt 's

ak közt gyül meg. Némelly betegségek is hagynak magok után vizkórságra hajlandóságot, p. o. a' változó hideglelés, skárláthideglelés, gyermekek agyvelő-gyuladása. A' két utolsó igen veszedelmes, mert az általok okozott vizkórságot nehéz orvosolni 's könnyen öl. Más betegségekkel is párosodik vizkórság, mint utósó jele 's hirmondója a' halálnak. Idősebb emberek, kik szerfelett éltek hevitő italokkal, ritkán kerülik ki a' mejj - v. hasvizkórságot, ha más betegség előbb el nem ragadja őket. Leghamarabb segitő eszköz vizkórság ellen a' viznek lecsapolása; csak kár, hogy nagyobbára mulékony 's gyakran uj veszedelmeket okoz, mint gyuladást és fenét. Ezenfelyül a' viz ismét meggyülvén, több izben kell a' csapolást ismételni. Mindazáltal enyhülést hoz a' betegnek 's élete hoszabbittathatik általa. A' bőrvizkorságnál a' lábak daganatjának bevagdalása által lehet segiteni, mert ezeken a' lyukakon kiszivárog a' viz; de mennél korábban kell ennek történni: egyébiránt attól kell tartani, hogy a' vagdalások által okozott sebek meggyuladnak, mi nagy és nehezen orvosolható keléseket okoz 's végre fene következik.

Vizmérleg (Libella) azon eszköz, melly által valami testnek viziranyos állást adunk, egyszersmind véle a' kisebb testek magasságát is nézés által egybehasonlithatjuk, kivált ha az diopterekkel van felkészülve. Sokidomuk; legközönségesebbek az egyes csővek, mellyeknek közepében levegő uszik, 's ezen levegő holléte határozza meg a' kisebb vagy nagyobb viziranyosságot.

Vizmérő, l. Hydrometer.

Viznadrág, borzasztó jelenet tengeren, melly abból áll, hogy fellegből nagy zugással vizoszlop ereszkedik le a' tenger felé, 's egyesül más a' tengerből felemelkedő vizoszloppal. Ezen egyesülés után az oszlop, melly addig csendesen állott, tovább megyen 's egy idő mulva szétpukkan, midőn a' viztömeg olly iszonytató ropogással 's olly erővel rohan vissza a' tengerbe, hogy a' körében levő hajókat ritkán lehet megmenteni. A' legfontosb tapasztalatok következő pontokba huzathatnak öszve: 1) egyenként ritkán látható, hanem 3, 4, 6, kevés távolságra v. mindjárt egymás után; 2) a' viznek nagy része forrni látszik; 3) nagy lármával jár, melly viz alatt tetszik lenni; 4) felemelkedő köd, füst, gőz képződik; 5) saját zugást csinál, mellyet az előbbitől meg kell különböztetni; 6) a' viznadrág felett mindég felhő lebeg, melly kezdetben mindjárt nem látható; 7) felleg nincs mindég öszvekötve a' viznadrággal, hanem gyakran csak később emelkedik fel az azt felfelé huzó felleghez, mellyel egyesül; 8) a' viznadrág löketve v. ugorva megyen előre; 9) felleg (egyesülve v. nem) követi mindég nyomon a' viznadrágot, melly alatt a' viz morogni szok; 10) haladása nem mindég egyenlően gyors; 11) vastagsága nem mindenütt egyenlő, átmérője közepén legrövidebb, a' viz szinén 's a' fellegnél legnagyobb; 12) a' viznadrág létezésekor 's utána mindég hideg szok lenni a' levegő, 13) közönségesen meleg időben létez; 14) rendszerint villámlik, legalább electricai világosságot láthatni; 15) eső, melly édes, 's közel hozá jég esik; 16) mindég ott kerekedik, hol a' száraz föld csucsainak helyzete mintegy kénszerittetik forgó szelet csinálni; 17) miveletei, ha szárazra jő, hasonlók forgó szelekéihez; 18) vége felé sok viz hull alá. Forster tapasztalatit olv. a' *Bemerkungen auf einer Reise um die Welt*-ben (Berl. 1783.) Természete 's származása a' viznadrágnak még nincs elégé kifejtve. L. Reimarus jeles munkáját *Vom Blitze* (Hamb. 1778.)

Vizszentelés, nagy innep, mellyet a' görög egyház 6 Jan. v. Theophanias napján tart, Jesus Jordanbani megkereszteltetésének emlékezetére. Előbb a' legközlebbi folyó jegén lyuk vágatik ki, melly fenyő v. más zöldellő ágakkal ékesittetik fel 's szentek képeivel, mellyek közt keresztelő Jánosé kitetsző, teljes kunyhókkal vetetik

körül. Istentisztelés végével énekelve, gyertyákkal 's füstölőkkel a' lyukból kiforró vízhez, melly Jordannak neveztetik, megyen a' papság, 's az első pap keresztet vetvén rá, 's keresztet mártván bele, megszenteli azt. Aztán fecskendőt mártván a' szentelt vízbe, kereszt formában megfecskendi a' körülállókat. A' szertartás után kiki palaczkokat 's tálakat tölt meg vízzel, hogy ezt testi 's lelki nyavalyájában használja. Gyermekek is mártatnak a' lyukba testerősítés végett. Oroszországban a' vízszentelés a' legnagyobb 's legfényesebb innepek közé tartozik, melly innepélyességben a' császári ház is ajtatos részt vesz 's a' katonaság lövöldözéssel kiséri a' köz örömkiáltást.

Vizvezetés, l. Aquaeductus.

Vladimir, orosz czár, két testvérének holta után 981 egész Oroszországnak feje levén, azt több szomszéd tartománnyal nagyobbitá. Anna Romanovna görög herczegnét nőül vevén 988, megkeresztelkedék 's népével együtt keresztény leve. Az első keresztény tanitók Konstantinápolyból jövének 's ezek vivék be az Oroszországban most is szokásban levő görög vallásszertartást. V. mint első keresztény országló 's mivel sok klastromot és oskolát alapita, Szentnek 's minthogy ő tevé le a' birodalom későbbi nagyságának talpkövét, Nagynak neveztetik. V. emlékezetére alapitá II Katalin császárné 22 Sept. 1782 a' Sz. Vladimirrendet.

Vliessingen, erős város Walcheren sziget déli oldalán, Németalföld Seeland tartományában, a' nyug. Schelde torkolatjánál; csatornánál fogva öszveköttetik Middelburggal. Benne van az admiralitas és a' scheldei tengeri osztály kormánya. Jelesek: tanácsháza, 's uj tengeri kikötője, mellyben 80 hadi hajó elfér. Itt szül. Ruyter admiral és tengeri hős. 1809 az Angolok megvevék a' várost 's kikötőjének és várának egy részét leronták.

Vogel (Károly), l. Vogel (Keresztély).

Vogel (Keresztély), sz. 1759 Dresdában, mh. 1816 ugyan itt, mint művészetakademiai tanitó, és fija, Károly Keresztély, ismeretesek a' műkedvelők előtt, 's Németország jelesebb festőji közé számittatnak. Amaz theoriai vizsgálatokkal is foglalatoskodott, 's ezeknek következményeit 1812, külön iratban, *Die Schönheitslehre über die Verhältnisse der Form* cz. alatt előterjesztette. A' munka mély és finom észrevételekben gazdag, de előadása nehézkés és tökéletlen. —*l—y.*

Vogesek, wasgaui bérczek, a' Jurabércz folyamata, melly Franczia országot Schweiztól elválasztja. Kezdődnek Belfort környékén, Elsasz és Lothringen közt határt vonnak, a' rajnai német tartományokba kanyarodnak, hol éjsz.-keletileg Hundsrück névvel a' Rajnánál 's Moselnél elterülnek, *éjsz.-nyugotilag* pedig Ardennek névvel a' luxemburgi nagyherczegséghe vonulnak. Gazdagok vadakkal 's madarakkal, ezüsttel, rézzel, vassal, ónnal, piskolczczal, kőszénnel, fával 's szép legelőkkel, mellyeken sok marha legel. Itt készül a' Münstersajt név alatt esmeretes igen jó sajt. Az Ill, Lauter, Mosel, Meurthe, Saar és Saonne belőle erednek. Franczia ország egy megyéje (Depart. des Vosges) tőle vevé nevét. Főhely benne Epinal. Itt fekszik Plombieres kicsiny város is hires meleg ferdőivel.

Vogler (György József), a' hangászat történeteiben nevezetes férfi, nagy clavir 's még nagyobb orgonajátszó, eredeti alapos hangszerkeztető 's fáradhatlan vizsgálója a' hangászatmivészségnek, Würzburgban szül. 1749. Atyja hegedüket csinált ugyanott, miáltal alkalma leve sok hangmivésszel megesmerkedni. Az Ifju Vogler nagy muzsikai észtehetségei korán kitünének 's miután a' philosophiát 's a' törvénytudományt elvégezvén, honában hivatalt nem kaphata, Manheimba mene, hol Károly Theodor akkori választótól kegyesen fogadtaték 's 1773 Bolognába küldeték, hogy hires Marinitól a' con-

trapontot tanulja meg 's az egyházi énekléssel egész méltóságában esmerkedjék meg. Marini rendszerével nézetei nem férvén öszve, Paduába mene V. Valottihoz, hogy tanulását bevégezze, 's itt egyszersmind theologiát is tanula. 1775 v. 1776 visszajöve Manheimba, itt a' kápolna igazgatását kapá, 's alapitá esmeretes hangoskoláját, mellyben nyilvános leczkéket tarta a' muzsikáról. 1780 olta nagyobbára úton volt Német-, Francziaországokban, Hollandban, Dán-, Svéd-, Angol-, Spanyolországokban, sőt Görögországban és Afrikában is, 's mindenütt tetszéssel fogadtaték. 1786 Stockholmban kir. karigazgató leve. 1790 Londonba, hol a' maga által feltalált orchestrionon hallatá magát, 1791 a' Rajna mellyékeire, és Svábhonba, 1792 Hamburgba 's innen 1793 Stockholmba utazék, hol a' harmoniáról 2 évig tanitást tarta. 1795 ismét Parist látogatá meg, de hamar visszatére. 1799 örökre oda hagyá Svédországot 500 svéd tall. évi nyugpénzzel, 's egy időre Kopenhágenba rándula, hol *Hermann von Unnát* lépteté szinpadra. 1800 Berlinbe 's 1801 Prágába jöve, hol a' hangászatnak közönséges tanitójává nevezteték. 1803 Bécset látogatá meg, hogy itt egy operát szerkeztessen; de 1805 had ütvén ki Bajorországba mene, hol Münchenben a' kir. herczegné férjhez mentekor előadá *Castor és Pollux* nagy énekjátékát. 1807 mainl Frankfurtba utazék, honnan a' hesseni nagyherczegtől Darmstadtba hivaték 's itt is marada 1814 történt haláláig, miután udvari karigazgatóvá, titkos egyházi tanácsnokká 's az érdemrend első osztálybeli vitézévé neveztetett volna. Találmányos eszének tanuja az emlitett orchestrion, bizonyos orgona alaku, 4 clavirből álló muzsikaeszköz. Munkái: *Tonwissenschaft und Tonsetzkunst* (Manh. 1776); *Organistenschule; Choralsystem; Handbuch zur Harmonielehre* (Prag 1802); *System für den Fugenbau* (Offenb. 1811). Tanitványi: K. M. v. Weber és Gottfr. Weber, Meyer Beer, báró Poiszl 's más jeles hangászok. Miséi 's operái: *Hermann von Unna* és *Samori*, symphoniái st. még most is becsesek,

Voigt (János Károly Vilmos) szászweimari nagyfejedelemségi bányatanácsnok, 1752 Febr. 20 szül. Alstädtben. Első tanulási helye Kloster-Roszleben volt, 's 1773—75 Jenaban tanulta a' törvényeket. De a' természettudományok különösen pedig az ásványtan iránti vonzódása, más pályára lépteté őt, minekutána az akkori fő bányakapitánnyal Trebrával megesmerkedett. Ez magával vitte őt 1776 a' freibergi bányaoskolákra, hol Ponikau, Mende és Werner becses esmeretségeiben részesült. Itt, 's a' szász és cseh Erzhegyeken utazása alkalmával, különösen az itteni basalt hegyek vizsgálgatásakor vetette meg alapját mélyebb tudományának, 's kifejté a' basaltnak vulkani eredetéről való nézeteit. Gyakran tartózkodott Dresdában is, hol Titius által minden gyüjteményhez hozzá férhetett. A' szász-weimari fejedelem fel akará ekkor tájban élesztetni a' félben hagyott ilmenaui bányászatot; 's ez arra birá V-t, hogy Weimarba menjen. Testvére, későbbi minister, és Göthe állott az ujonan kinevezett bányabiztosság elején. Emez utóbbinak ásványgyüjteményét V. rendezé el; 1780 pedig a' jenai természettárbelit is. Most a' fejedelem parancsára beutazá a' weimari fejedelemséget ásványtudományi és bányászati tekintetből. Erről szóló tudósitásait levélidomban intézte Göthéhez, ki azokat kiadá. A' munka kedvezően fogadtatott. Göthe közbenjárására, magával vitte Voigtot, mint természetvizsgálót, utazásaira a' fejedelem. Henrik fejedelmi püspök parancsára beutazta 1781 a' fuldai fókerületet, 's ásványleirást adott ki róla. 1782 ujabb utazásokat tön, mellyek alkalmával a' basaltkő vulkáni eredetét tette figyelme főbb tárgyául. E' tárgyban tudósitásokat irt egykori tanitójához Wernerhez, mellyekkel őt kedvesen meglephetni vélte; azonban ennek nézetei megváltoztak már azóta a' basalt iránt, 's ezt most

ő vizi (neptun-) eredetünek tartotta. Hosszas vita támadott tehát köztök, mellyben majdnem minden jelesebb ásványtudósok részt vettek. 1783 a' Harzhegyeket utazta be a' fejedelem parancsára. Ezen, 's több más Göthével tett utazásai után, Wieland *Mercur*-ja számára 3 levelet irt a' hegyesmeretről, mellyek franczia nyelvre is lefordittattak, eredetiben pedig több kiadást értek, e' cz. a. *Handbuck der practischen Gebirgskunde.* 1785 Ilmenauban bányászati titoknokságot, későbben pedig tanácsnoki hivatalt nyert. Minekutána azonban az itteni bányák 10 évi miveltetések után a' viz hatalma miatt pusztulásra kezdettek jutni, több időt fordithatott V. tudományos levelezéseire és ásványgyüjteményeire, mellyeket később különbféle tudományos intézeteknek eladott. 1789 Berlinbe ment, hol Klaproth, Gerhard, 's több jeles férjfiak által igen jól fogadtatott. 1801 ismét utazást tön a' hesseni kőszénbányákba és basalthegyekre. 1802 megjelent tőle *Geschichte der Steinkohlen und des Torfes* 2 köt. melly Göttingában jutalmat nyert. Utolsó 's a' maga nemében egyetlen munkája ez volt: *Geschichte des ilmenauschen Bergbaues* (1820) mellyben annak további munkáltatását is lehetőnek állitja. Élete alkonyát azon bizonyosság deritette fel, 's tette kellemessé előtte, hogy az ő 40 évig védett tűzi (vulkan) rendszerét, majdnem minden ásványtudósok, különösen pedig a' Francziák, elfogadták. Mint polgár tiszteletre méltó, mint tisztviselő szigoru rend- és tisztaságszerető volt. Halála, melly 1821 Jan. 1 lepte meg, csendes volt, mint egész életfolyása, mellynek nyugalmát szerencsés charactere megzavartatni nem engedé. —s.

Voigt (János), történettudomány tanitója Königsberghen, a' régibb német történettudományi társaság tagja, 1786 Aug. 27 a' szászmeiningeni fejedelemség Bettenhausen nevü falujában szül., hol atyja sebész volt. Ez őt hasonlókép ezen életnemre szánta, 's ennélfogva Henneberg faluba adá egy rokonához, hol azonban az ifju Voigtot az ősi törzsökvár romjai sokkal hatalmasabban vonzották magokhoz, mintsem a' latinság és hangászat tanulása. Zsebeit krumplival megrakván, egész nap is eltanyázott a' düledékek közt. 1806 husvétkor Jenába ment, 's eleinte a' hittudományt tanulá, de a' Berlinből a' jenai történettudományi tanitószékre érkezett Luden előadásai, rövid idő mulva a' történettudomány részére hóditottak meg őt. Kezdett tanulmányát azonban mégis elvégezé; de majdnem halálos betegsége, melly közben, 9 órai ájultságának ideje alatt már el akarák temetni, két évre elhalasztatá vele a' hittudományokból adandó próbatételt. Nem sokára visszatért atyja engedelmével Jenába, hogy magát egészen a' nyelv- és történettudományra adja. Innét azonban Niemeyer meghivására Halleba ment 1809, hol nagy örömére, az ó és vallástörténettudomány tanitószékét nyerte meg. Itt kezdett most az ó és középkor történeteiben nyomozódni, 's e' tárgyra nézve szakadatlan levelezésben volt Ludennel. A' történetiráshoz megkivántató hiteles kutfőkkel alaposan megesmerkedni vágyván, utazni szándékozott; de 1817 Königsbergbe a' történetirás melléktudományai tanitójának, 's a' titkos levéltár igazgatójának meghivatván, — terve elmaradt. Elhagyá tehát Hallet 's az itten oskolákat, mellyeknek 1815 óta első tanitója és felügyelői segédje volt. Königsbergben megszállotta őt a' honvágy; 's csak a' történettudomány iránti buzgalma enyhitheté azt. Mig a' német lovagrendek történeteivel foglalatoskodott, kiadá azonközben 1818 a' *Lombard szövetség* történeteit. 1819 Kraus Chr. Jak. tanitó életét irta le; nagyobb tervet készitett a' német lovagrend történeteinek, 's e' czélból utazást tön az országban, tetemesen segittetve az uralkodótól. 1821 nyarán *De lacertarum societate* irt, egy lovagegyesületről t. i. melly az ő állitásai szerint, Nyugotporoszországnak a' német lovagrendtől való elszakadását 's Lengyelországhoz csatlakozását eszközölte. Erre a' középkor és új

időbeli történettudomány rendes tanitójává 's a' titkos levéltár főigazgatójává neveztetett. 1823, Schuberttel szövetkezve a' következő czimü munkát adá ki: *Jahrbücher, oder die Chronik Joh. Lindenblatts (Johannes von der Pusilie), Officiats von Riesenburg.* 1824 *Geschichte Marienburgs* jelent meg, mellyre *Geschichte Preuszens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens* következett. —*n*—

Voigt (Keresztély), törvények doctora, szászweimari titkos tanácsnok 's levéltárnok, 1774 Thüringenben, Altstädtben szül. 3 évében szüleivel együtt Weimarba költözött, hol atyja (szül. 1743) könyvtárnoki 's ügyészi rangból az országos hivatalok első fokára, statusministerségre és elnökségre emelkedvén, egyszersmind megnemesittetett. Keresztély neveléséről, atyja és anyja egyiránt buzgó lélekkel gondoskodtak, 's megnyerék neki nevelőül Herdert, ki atyjával barátságos viszonyokban állott. Nem csuda tehát, ha illy vezetők segedelmével annyira ment, hogy alig 13 éves korában, már latin, franczia és angol értekezéseket kezdett irni. 1789 a' jenai egyetembe ment tanulni, melly akkor, sok nevezetes férjfiai által, nagy hirben és virágzásban volt. Itt Voigt, fő tanulmányán a' törvénytudományon kivül, még a' bölcselkedésre, történetirásra és természettudományokra is adta magát. A' szünidőket többnyire utazásokban töltő, 's illyenkor sok jeles esmeretséget tön, mint p. o. Hamburgban Klopstockkal. Oskolai pályájának szerencsés végezte után, majdnem egész egy évig tartózkodott Dresdában, hogy a' nyilvános törvénykezés módjával megesmerkedjék. 1796 visszahivta őt hazájába Károly August herczeg, 's ekkor országlási assessorrá, két évvel később pedig országlási tanácsnokká 's végre 1806 titkos tanácsossá tette. Ezen főhivatalokban olly jóságosan munkálkodott, hogy mindenek tiszteletét megnyeré. 1801 olta lelkiesmeretes az gorusággal viselte a' titkos levéltárnokságot is. E' mellett különös megbizásokban is részeltette őt fejedelme. 1798, Károly Fridrik herczegi örököst tanitotta a' statusjogra, fejedelme kivánsága következésében, 's ezt olly dicséretesen teljesitette, hogy a' jenai törvénykar, doctori oklevéllel ajándékozá meg őt, ki már előbb tagjává választatott több tudós egyesületeknek. Szintolly dicséretesen járt el péterváli kettős követségében, 1801 és 1804. Különösen nagy becsüek veltak az ő szolgálatai, az 1806 és 7 háborus évek alatt. 1811 összekelt barátjának Herdernek özvegyével, szül. Schmid Henriette Mária asszonnyal, kitől, Herder 3 árváján kivül, egy fiat nyert, de csak rövid ideig létezőt. 1813 Maj. maga Voigt is veszedelmes nyavalyába esett, 's mh. 13-dikban Weimarban. Életfolyamát tárgyazó becses munka Eichstädttől *Memoria Christiani Gottl. de Voigt* etc. Jena 1823, 4. r.

Voigtland (lat. Terra Advocatorum) régen az a' föld, mellyet a' birodalom hajdani ügyészei, a' mostani Reusz fejedelmek és grófok elei birtak, u. m. a' Szászországhoz tartozó voigtlandi kerület, Weida és Ziegenrück megyék a' mostani weimari nagyherczegségben, a' Reusz fejedelmek és grofok birtokai, Hof hajdani tartomány-kapitányság Bajorországban, 's Ronneburg megye a' szász-altenburgi herczegségben. Most szoros értelemben Szászország voigtlandi kerülete (32¼ nsz. mf. 95,000 lak.) értetik alatta, 3 megyével, mellyek Plauen, Pausa és Voigtsberg. Nevezetes benne a' gyöngyhalászat, az Elsterben, mellyben néha a' keletiekhez hasonló szép gyöngyök találtatnak.

Volga, 570 ném. mf. pályájára nézve egész Europának legnagyobb folyója. Oroszországnak tveri kormányságában ered Volcho-Verchovie falunál, nehány tóból, Tvernél hajózható, 's minekutána az Ocka Novgorodon felyül 's a' Kama Kázánon alól vele egyesültek, olly nagy folyóvá lesz, hogy Astrachanon alól 12 mf-ei 60 ágnál

többen ömöl a' caspium tóba. Partja mindenütt termékeny, még a' torkolatainál fekvők is, mellyek még nem miveltetnek. Sehol se találtatik annyi tölgyfa, mint e' folyó szomszédságában, melly belső Oroszország öszveköttetésére felette fontos és a' külső kereskedést is igen segíti, mivel a' visnei-volotsoki csatorna a' Volga egy mellékfolyóját, t. i. a' Tverzát, a' Znával 's ezt a' Slinával öszveköti, melly utolsó természeti öszveköttetésben áll a' Mstával, Volchovval és Névával, miáltal az Astrachantól Pétervárig való hajózás ésigy a' caspium tónak a' keleti tengerreli öszveköttetése eszközöltetik; hasonlóul köti öszve az éjsz. csatorna a' vologdai kormányságban az éjsz. Keltmát 's a' Dsuritsot a' déli Keltmával 's ezáltal a' Kainát a' Vitsegdával, ennél fogva pedig a' Volgát és Dvinát, a' caspium és fejér tengereket egymással. A' Volga, főleg Astrachantól a' tengerbe ömléséig, felette gazdag halial, ugy, hogy tavasszal 10,000 apró hajó is foglalatoskodik halászattal. Tengeri borjuk is jőnek a' Volga torkolatjába a' caspium tengerből. Wichmann a' halászat jövedelmét 4,700,000 rub. teszi.

Volney (Constantin François Chasseboeuf, grof), Franciaország paire, hires utazásiról 's irományiról, szül. 1755 Craonban (Bretagneban) 's már korán nagy kedvet mutata idegen tartományok látására. Először is Syriát tevé utazása tárgyává. Csaknem egész évet tölte egy maronita-klastromban a' Libanonon, hol arabul tanult. *Voyage en Egypte et en Syrie, pendant les années* 1783—85, 1787 jelene meg 2 köt. (3 kiad. 1808.) 1789 a' polgári szerkezeten dolgozó gyülés tagjává választaték, hol hevesen vitatá a' szabad polgári szerkezet elveit. 1791 adá ki hires, csaknem minden europai nyelvre lefordított munkáját *Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires*-ét. Az alkotmányon munkálódó gyülés szétbomlása után V. Pozzo di Borgoval Corsicába mene, gazdasági ideáinak létesitésére. Itt esmerkedék meg a' Bonaparte családdal, mellyhez ez idő olta hiven ragaszkodék. Visszatérvén Franciaországba, Robespierre kegyetlen uralkodása alatt bezáraték 's 9 Thermidor után nyeré vissza szabadságát. 1795 Amerikába utazék, honnan 1798 haza jövén, a' 18 Brumairei lázadásban részt veve, sőt consulnak is ajánltaték. Napoleon őt a' senatus tagjává 's alelnökévé nevezé. A' nemzeti intézetnek már előbb tagja leve. A' Bourbonok visszaállta után pairré teteték. *Tableau du climat et du sol des Etats-Unis d' Amerique*, Parisban jelent meg 1803. Mint historiai criticus, irá Langlés ellen derék *Chronologie d' Hérodote*-ját (2 köt. Paris 1808.) Utósó éveiben ázsiai nyelvekkel foglalkozék. Végrendeletében jutalomdijt alapita vizsgálatainak folytatására. Érdekes *Considérat. sur la guerre des Turcs* (Lond. 1788.) Mh. 24 April. 1820, Parisban. *Oeuvres complétes Volney*-e kijött Parisban 1821, 8 köt.

Volpato (Giovanni) rézmetsző, szül. 1733 Bassanoban. Eleinte Velenczében Wagner képkereskedő számára metszegetett; utóbb Romába ment, hol akkor egy társaság álla össze Rafael miveinek pompás metszetekben lemásoltatása végett. La Veja spanyol képirónak 80 lapból álló rajzolati vétettek alapul 's e' munkára V. is meghivatott. Azon 6 lap által, mellyet készitett, megmutatta, mennyire fel tudá e' mivek festői részét is fogni, 's árnyék és világ helyes elosztása által kicsinyben utánazni. Derék tanitványokat nevelt, ezek közt Morghen Rafaelt, ki utóbb barátja, végre a' szép Domenica által veje is lett. Mh. Aug. 26 1803, 's Canova mint jótevőjének 's barátjának emlékét egy gyönyörü magasdad mivvel tisztelte meg, melly most Romában az Apostolok templomában szemlélhető.

Volskok (Volsci) ausoniai nép, melly Roma épittetése előtt hajdani Latiumban (most Campagna di Roma) lakott, köztársaságban. Csaknem szakadatlanul csatáztak a' Romaiakkal. Legjelesebb vár: sok

Antium volt, mellynek omladványit Anzio fok körül, melly Antiumtól kapta nevét, most is láthatni. Más volsk város Corioli volt, mellytől nyerte Coriolanus melléknevét. Végre a' Romaiaktól legyőzetvén, eltüntek a' historiából.

VOLTA (Sándor) comoi nevezetes családból szül. 18 Febr. 1745, mh. ugyanott 82 évében 5 Mart. 1827. Esztehetségei későn kezdének kifejleni; comoi tanuló korában olly hajlandósággal volt a' költészet, mint a' physica iránt, melly utolsóra egy versezetet is készíte. Később egészen a' physicára adván magát 1769 és 1774 két értekezést adott ki, mellyekben egy uj electrica machinát irt le, melly által hirt szerze magának. 1774 comoi rector és physica professora volt, honnan 1779 Paduába viteték által. Itt leginkább a' villany-tudománnyal foglalatoskodott, 's már 1777 feltalálta az állandó electroscopot, később az álló vizből felmenő buborékok vizsgálása, a' légnemekben tett felfedezésekre vezette. Igy eredtek a' villany-pistoly, eudiometer, 1782 a' condensatori 's más physicai müszerek, mellyek V. nevét halhatlanna tevék, majd a' légtüneményeknek vizsgálására adá magát, megvizsgálta a' jegesö természetét 'sat. leirta a' vellejai és pietra malai tüzet is. Legnagyobb nevet szerze neki a' később feltalált és az ő nevéről nevezett oszlop, melly által Galvani felfedezéseit tudományi rangra emelte (l. GALVANISMUS.) 1777 beutazta Schweizot és felső Olaszországot 1782 pedig Scarpával Német-, Francziaországot, Angliát és Hollandot. II József Haller és Voltaire megkülönböztették őt. Visszatértével Lombardiába behozta a' krumplitenyésztést.' A' londoni társaság 1794 a' condensatorról értekezésekor egy érdempénzt verete. 1801 Parisba utazott, hol feltalált villanyoszlopa olly bámulást szerze, hogy az első consul 6000 frankal ajándékozá meg, a' franczia intézet 1802 tagjává nevezé, és két érdempénzzel ajándékozá meg. Ugyanezen megkülönböztetést nyerte a' londoni tudós társaságtól. Erre követnek küldeték a' paviai egyetemtől a' lioni gyülésre. Napoleon groffá, és olaszországi senatorra nevezé és a' becsületlegio és vaskorona rendekkel ajándékozá meg. Egy volt V. az olasz intézet első tagjai közül is. 1804 tanitói hivatalát letette. 1815 Ferencz császártól a' paviai egyetemben a' bölcselkedési osztály igazgatójává neveztetett. Mint ember V. egyszerü, vallásos, szerény, jó házi atya, és derék polgár volt. Pétervárra fényes meghivást kapott, de ezt nem fogadá el. Utolsó napjait hazájában Comoban élte, hol képe a' lyceumban látható, az emlékére vert pénzzel együtt. Antinori Vincze kiadta minden munkáit *Collezione delle Opere del Conte Aless. Volta* (Fiorenza 1816 5 köt.)

VOLTAIRE (Fran. çois Marie Arouet de.) Ha megmutatá valaki, hogy a' szellemet illeti a' világon uralkodás 's hogy a' szellemi pallérozottság előtt minden földi fény és nagyság csak árnyék 's elenyész, ezen kitetsző férjfiu valóban bebizonyitá azt, olly nép közt, 's olly időben pedig, midőn tudósok 's mivészek csak a' nagyok nemesebb inasainak nézettek; mert soha se volt költő, nem philosophus és történetiró, ki olly olvasó közönséggel büszkélkedhetett volna, mint V., soha se élt ember, ki csupa lélekerejénél fogva nemzetére olly nagy politicai befolyással birt volna, mint V. Ez a' ritka férjfiu Chatenayben (Parisnál) szül. 20 Febr. 1694, 's olly gyengén jöve világra, hogy csak 21 Nov. lehete megkeresztelni. Családja Voltairenak nevezé őt, hogy bátyjától megkülönböztesse, ki tartá meg a' család nevét. Atyja, François Arouet, a' chateléts jegyzője 's végre a' számvevő kamara kincstárnoka, nem csekély vagyont bira, mellynél fogva módja vala fijának igen jó nevelést adni. Első képeztetését XIV Lajos jesuitacollegiumában kapá Porée és Le Jay alatt. Már ekkor olly észtehetségeket mutata, mellyek legnagyobb reményeket nyujtának felőle. Már 3 éves korában könyv nélkül felmondá Lafontaine meséit 's később csak emlékezete után Rousseau La Moisade cz. ver-

sezetét a' híres Ninon de l' Enclos előtt, ki annyira megkedvelé a' szép eszü gyermeket, hogy 2000 livret hagyna neki, mellyeket könyvtárt szerezzen. Atyja törvénytudóvá 's ügyvédővé akará tenni; de szabad szellemi munkásság kedvelése nem messze engedé e' tudományban menni. Folyvást verseket csinála 's e' vonzódását még inkább nevelé szellemteljes és elmés férjfiakkali társalkodása, kik közt Chaulieu, de la Fare marquis, Villars marsall, Vendome nagyprior, Conti herczeg 's m. említhetők. Itt esmerkedék meg legelőször a' miveltebb világ divatjával, melly mint irónak is sajátja marada 's mellyel szerzé főleg nagy befolyását. Atyja nem szereté ezt 's megkére Chateauneuf marquist, hollandi franczia követet, hogy az ifju Voltairet, mint aprodot, vigye magával E' megleve; de V. Noyer Hollandba illant franczia aszony leányát megszeretvén, e' miatt haza kubdeték, miért családjától sé szivesen fogadtaték, 's csak azáltal nyeré meg atyjának jó indulatját, hogy az előtte gyülölet-s ügyvédői hivatalt felvallalá. Ettől végre megmenté atyjának barátja, Caumartin ur, ki neki mezei jószágán lakást ajánla, hol, idősebb Caumartin, IV *Henriknek* és Sullynak nagy csodálója, felébresztvén benne az ezen nagy férjfiak iránti lelkesedést, irá *Henriade* és *Siecle de Louis XIV* cz. munkáit. Nem sokára azzal vádoltatván, hogy ő volt volna egy az országlás ellen irt gunyvers szerzője, másfél évet a' bastillei fogságban ülte 1716. Itt készité későbbi Henriadeja tervét 's megjavitá Oidipus czimü szomorjátékát, melly 1718 jöve szinpadra 's egy év alatt 45-ször adaték. Maga az országló, az orleansi herczeg, is annyira gyönyörködék abban, hogy a' költőnek azon helyről, mellyre kiszabadulása után (a' gunyvers irója ugyanis önként megvallá tettét) számüzeték, megengedé a' Parisba mehetést. Atyját is annyira megindité e' szomorjáték előadatása, hogy fiját örömkönyekkel ölelé meg, 's ezentul szabad akaratjára bizá munkásságát. *Artemire* szomorjátéka, nem nyere nagy tetszést, hanem midőn 1725 *Mariamne* cz. alatt lépteté fel a' szinpadra, köz kedvességgel fogadtaték. 1722 Rupelmonde asszonyt Brüsselbe kisérvén, itt megesmerkedek Rousseauval, de ugy öszveláborodának nem sokára, hogy soha se békülének öszve többé, charaktérek 's életnézeteik általánosan ellenkezvén egymással. 1723 Henriadeját javitgatá, melly ekkor tájban legelőször Ligue czim alatt, mindazáltal V. részvéte nélkül, igen tökélytelen alakban, Londonban kinyomaték. Henault elnök 's más baráti annyi, részint aprólékos észrevételeket tevének arra nézve, hogy V. boszankodva a' kandalóhoz siete, munkáját tüzbe akarván vetni; hanem Henault megmenté azt a' lángoktól, e' szavakkal: *Kegyed verszezete hasonló az éneklett királyhoz, ki hibái mellett is nagy fejedelem és legjobb ember volt.* 1726 V. ismét a' Bastilleba záraték. Rohan lovagot, egy nemességével büszke ifjat ugyanis csipős kifejezéseivel megbánta. Ez a' 28 éves Voltairet inasa által megvereté. V. megtanula viaskodni 's Rohant kihivá, mire e' V. ellen elfogató parancsot eszközle ki. 6 hónap mulvai kiszabadulását de Prié marquisnénak, az országló kedvesének, köszönheté, ki Voltaire költői észtehetségeit csodálá, de az országot el kelle hagynia. V. Angolországba mene, hol Henriadeja aláirás útján; I György király és a' walesi herczegné eszközlésekre kinyomatott. Ebből szép nyeresége jöve be. Egyszersmind sok előkelő férjfival és nagy tudóssal is megesmerkedék, de társalkodási szelleme nem egyezék meg az Angolokéval. Elméncségének olly szabad menetet engede, hogy Pope anyjatöbb izben ott hagyá miatta fija asztalát. Szabadságot nyervén a' Franciaországba visszatérhetésre 1728, nyereségét sorsjátékba tevé, mi és más szerencsés esetek által olly nagy vagyont szerze, hogy miután atyjának 's bátyjának örüksége is rá szála, 130,000 livre évi jövedelme vala, mellyel nagylelküleg gyámolitá a' jó reménysé-

gü ifjakat. 1730 *Brutus* szomorjátéka jelene meg szinpadon, melly némelly jelességei mellett se csinála sok szerencsét. Sőt kétségbe hozák drámai észtehetségét és Fontenelle 's la Motte azt javalák, hogy a' költészet ezen ágában többe ne lépjen fel. Felelete *Zaire* szomorjátéka vala, mellyet olly mély 's közönséges benyomás jutalmaza, hogy még most is kedvelt darab a' franczia szinpadon. — V. szellemének fővonása oppositio vala. A' hol legkisebb mezteleuséget veve észre, minden lehető fegyvert használa 's találá a' sebesithető helyet. Igy támadá meg az egyház fenhéjazásait *Lettres philosophiques*-ében, 's olly tüzzel, hogy a' parisi parlament a' könyvet lángokra itélé. Magának el kelle vala fogatnia, innen néhány évet rejtekben tölte Cireyben Vassinál Champagneban, hol a' tulajdonosnétól, Chatelét marquisnétól barátsággal halmozva, *Elémens de la philosophie de Newton*-ját irá, mellyben a' halhatlan Angol nagy nézeteit igyekezék honfijaival megesmertetni. Mindazáltal tudományos vállalatai nem sülének ki olly szerencsésen, mint a' szép literatura mezején. Visszatére tehát a' költészethez 's irá 1736 *Alzire*-t 's 1741 *Mahomet*-et. Ezen utolsóban a' fanatismus ellen kikelvén, a' papságot annyira felingerlé maga ellen, hogy Fleury minister tanácsára a' darabot visszavevé; hanem utóbb igen pártolá azt XIV Benedek pápa, 's mint az illy nemü legjobb franczia müvek egyike, megmarada a' játékszinben. *Merope*-ja 1743, első leghatóbb 's pathossal teljes drama szerelem nélkül. — Már ez időszak előtt megtékelt V. az udvarral politicai szolgálata által. Az akkori porosz koronaörökössel, későbbi Nagy Fridrik királlyal t. i., ki a' franczia literaturát felette kedvelé, levelezett. Midőn Fridrik 1740 királyá leve, kívánatosnak láták Francziaországban a' porosz udvarral való összeköttetést. V. tehát Berlinbe küldeték 's szövetséget eszközle Poroszországgal, midőn ez Austria ellen nyilatkozék. Most V. szolgálatinak jutalmául az udvar kegyének némelly jeleit kéré, mellyek által az academiába leendő felvétetése, mellyet számos ellenségei akadályozának, megkönnyittessék. A' bizaték hát rá, hogy a' franczia koronaörökös házassági innepére alkalmi darabot irjon. Igy készüle a' *Navarrai hercz-gné*, melly ha a' közönségnek nem is, de az udvarnak teszék, 's jutalma Gentilhomme ordinaire 's Franczia ország történetirója hivatál leve. Mint illyen, irá az akkor még folyt 1741-ki háboru historiáját. Csak 1746 léphete be az academiába. Azonközben szünetlenül üldözteték V. mindennemü gunyiratokkal, ugy, hogy du Chatelet asszonnyal Stanislaus király udvarába vonula Lunevillebe. Ez időre esik *Semiramis*, *Orestes* és *Rome sauvée* darabjainak származása, melly utolsónak tárgya Catilina összeesküvése. Chatelet tudós és szellemteljes asszonyságnak holta után (1749) visszatére V. Parisba, hol sokat teve Lekain hires színész képződésére. — Hijában hivogatá őt eddig magához Potsdamba Nagy Fridrik; de midőn azt beszélék neki, hogy Fridrik Arnaudot feljövő 's őt lemenő napnak nevezé, ez annyira felébreszté önszeretetét, hogy ágyából felugrott, kiáltván: *Fridrik az országlás tárgyairól, 's ne rólam itéljen! Igen, hozá megyek 's megmutatom, hogy még nem megyek le.* Jun. 1750 megérkezék Potsdamba; Fridrik nagy megkülönböztetéssel fogadá, sőt lelkesedtségének pillanatában kezét is megcsókolá. V. a' király alatt levő szobában lakott, azon szabadsággal, hogy őtet bizonyos órákban meglátogathassa 's e' mellett szabad asztala 's kocsizása vala. Naponként 2 órát kelle a' királlyal dolgoznia 's irományait áltnézni, midőn, mint maga mondá, a' jót dicséré, a' rosszat kitörlé. De ezen barátság nem vala tartós; mert a' berlini academia elnöke, Maupertuis és König mathematicus közt folyt perlekedés miatt, mellyben V. részt veve, megneheztele Fridrik, ki Voltairenak *Akakia* cz. alatt Maupertuis ellen irt gunyját V. szeme láttára elégetteté Berlin-

ben 's magát elbocsátá udvarából. V. visszaküldé a' királynak a' kamarás-kulcsot 's rendjelt nehány verssel, mellyekben magát olly szeretőhez hasonlitja, ki kedvesének képét visszaadja, hanem a' király mind a' rendjelt, mind a' kulcsot ismét visszaküldé. V. most meglátogatá a' gothai herczegnét. Távollétében annyira el tudá Maupertuis a' királyt idegeniteni Voltairetól, hogy ez eltökélé Franczia országba visszatérését. Midőn maini Frankfurtba érkezék, Fridrik eszközlésére feltartóztaták, mivel a' király némelly munkái még nála valának, 's e' tarta, hogy V. azokkal visszaélend. Kamarás-kulcsát, rendjelét 's 22,000 livreről szóló pensiobiztositását is vissza kelle adnia. Most teljes vala a' Fridrik és Voltaire közti meghasonlás. V. ekkor Parisban lakhatni kivána; hanem *Pucelle d' Orleáns*-a (a' legmosdatlanabb elménczség csodaszüleménye) annyira megutáltatá őt, hogy kivánata megtagadtaték. Erre nehány évig Colmarban tartózkodék, hol az *Orphelin de la Chine*-t irá 's azután Genf környékén mezei házat veve. Ide küldé hozá Rousseau esmeretes, a' dijoni academiától megkoszoruzott értekezését. V. sok hizelkedés közt ezt felelé: *Ha Kegyed értekezését olvasom, kedvem jö négy kézlábon mászni.* E' tréfa az *Emil* szerzőjét V. megengesztelhetlen ellenségévé tevé. Midőn később V. Rousseaunak magánál menedéket ajánla, ezt válaszolá Rousseau neki: *Uram! én Kegyedet nem állhatom ki, mivel köztársaságomat comoediáival elrontja. Jean Jacques barátom*, mondá V. erre *sokkal betegebb, mint gondolám.* Nem sokára ezután V. az akkor Genfben uralkodó politicai czivódásokba avatkozék, 's mivel e' miatt több nagy tekintetü férjfival meghasonla, tanácsosnak találá, e' helyet elhagyni. Megvevé tehát Ferney mezei jószágot, hol unokahugának, Denis asszonynak, társaságában tölté fügetlenül élte utóbbi részét. Gyárosokat 's gyarmatlakókat hiva ide, befolyásánál fogva nagy hasznokat eszközle számokra, 's kicsiny fejedelem módjára uralkodék alattvalóin. Pompás templomot épittete a' régi helyett e' felirattal *Deo erexit Voltaire.* Genfben, hol csupán az első rangu személyeket látogatá meg, csak ugy nézeték, mint játékszini philosophus, elvek 's mélység nélkül, mint nagyok rabszolgája 's e' kicsiny status erkölcseinek elrontója. A' Genfiek azért is haragudtak rá, mert csufot üze belőlök: *Ha*, mondá, *parokámat megrázom, az egész köztársaságot beporzom.* A' zsarnokságnak 's nyomásnak megeskűdt ellenlensége levén, az üldözteknek védelmet és segitséget ada, t. k. Jean Calas szerencsétlen családjának, midőn azt a' fanatismus feláldozá. Ekkor irá remek értekezését a' türelemről. A' nagy Corneille unokája is tisztességes ápoltatást találá nála. — Számos iratiban, mellyek ezen világtól távol eső helyen jövének létre, szabad lelke legszellemteljesb guny legmerészebb ékesszólás fegyvereivel viva mindent, mi az ő szabadságról 's fügetlenségről való ideáival, mind világi, mind vallási dolgokban ellenkezett. A' papságot hitkénszeritéséért 's üldözéséért nem szenvedhette; csakhogy gyakran magát a' vallást is megsérté, midőn szolgáit támadá meg. 1757 jelene meg munkáinak első kiadatja, saját felügyelése alatt. Ezek megengesztelék iránta Fridriket, ki megujitá levelezését Voltaire ral és saját mejjképét, porczelánból, küldé hozá ezen aláirattal: Viro immortali. *Felséged*, felele V., *egy saját birtokában levő jószággal ajándékoza meg.* Katalin császárné hasonlóul pompás ajándékokat 's igen nyájas leveleket küldé hozá. Egy a' császárné maga által csinált elefántcsont szelenczét 's azon rendszabást, mellyet a' császárné a' törvénybiztosság számára tett fel 's neki megküldött, egy saját kezeivel készitett karkötővel köszöné meg. 1769 emlékpénz veretett tiszteletére, ezen Henriadeból vett verssel: *Il ôte aux nations le bandeau de l' erreur* (kimentem a' nemzeteket a' tévelygés kötéléből). Franczia tudósok és Fridrik szobrot is emelének neki, e' felirattal: *Sta-*

tue érigée à Voltaire par les hommes des lettres ses compatriotes 's XV Lajos ezt mondá: *Megérdemli.* Egy előkelő utas se mene el Ferney mellett, ki e' hires férjfit meg ne látogatta volna. Csak II József császár nem tevé ezt. Mind e' mellett se vala V. szerencsés. Igen megszokván a' világ szakadatlan csodálását, unni kezdé csendes lakát 's már éltes korában (Febr. 1778) még egyszer megjelene a' minden szenvedélyek ama csatamezején, Parisban. Itt szint annyi csodálót 's imádót találá, mint elkeseredett ellenséget. V. jól tudá ezt, azért a' vámtiszteknek, kik kocsiját megálliták, e' kérdésekre, nincs e' nála tiltott portéka? ezt felelé: *Nincs, csak személyem!* Midőn megérkezék, azt kérdé a' király, ha elveszté é már erejét a' parlament végzete? mi neki nem csekély aggodalmat okoza, mindazáltal az egész dolog abban marada. A' franczia academia 3 tagot külde megköszöntésére, holott másszor csak egyet szokott küldeni; a' színészek egész társasága udvarlására mene. *Megjelentünk*, mondának, *Kegyedet kérni, hogy leheletével bennünket lelkesitsen! Én csak Kegyetekért 's Kegyetek által élek*, vala feleletje; mi annak bizonysága, hogy drámai hatóságát legfontosbnak tartá 's valóban drámai mivek is valának tollának utolsó foglalatosságai. *Tancred*-ját éltének 66 év-ben irá. Látogatói olly számosak valának, hogy egyszer igy szóla: *Megfojtatom, de rózsákkal.* Franklin, amerikai követ, is meglátogatá őt unokájával. *Ess térdre fijam*, monda, *e' nagy férjfiu előtt!* 's V. e' szavakkal áldá meg a' gyermeket: *Isten és szabadság!* Egy uj szomorjátékot vive magával Parisba *Irene* cz. a. melly 16 Maj. adatott először 's határtalan tetszést nyere. A' franczia academia szerencsét kivána neki 's mejjképét Corneilleé mellé helyezé. 6-szor adatván darabja, maga is elmene a' játékszinbe 's midőn páholjába leüle, egy színész jelene meg nála, babérkoszorut adván által neki, 's mikor a' darabnak vége leve, mejjképe is megkoszoruztatott a' szinpadon. — Érzéseinek mind ezen gerjedelmei, párosodván szakadatlan tudományos munkálódással 's szokott életmódjának megváltoztatása, annyira befolyának egészsége állapotjára, hogy vége közel lenni látszék. Maga is vevé ezt észre V. *Csak azért jövék Parisba*, mondá, *hogy dicsőségemet és siromat találjam benne.* Nem alhaték többé 's egy igen nagy dosis opium, mellyet az orvos tanácsa nélkül veve be, siettetni látszék halálát. Midőn parasztjai betegségét megtudák, Parisba akarának menni, hogy gyalog-hintóban Ferneybe vigyék. Parisban Villette marquisnál lakék. Ez a' st. sulpicei főpaphoz külde, meg akarván próbálni, ha nem lehetne é rábirni Voltairet, hogy azon szertartásoknak vesse magát alá, mellyek egy haldokló kath. keresztényre nézve megkivántatnak. E' látogatás körülményit különbözőleg beszélik; mindazáltal bizonyos, hogy V. a' szentségek elfogadása nélkül halt meg, 30 Maj. 1778, 85 éves korában. A' parisi érsek nem engedé meg szokott szertartások szerinti eltemettetését, 's teste alattomban Scelliresbe, egy Nogent és Troyes közt eső Bernhard-apátságba viteték, 's temetteték el; hanem 1791 a' nemzeti gyülés végzetének következésében tetemei kivetetének 's a' pantheonba (Parisba) helyeztetének J. J. Rousseau 's Francziaország más nagy emberei mellé. Ferneyi szobájában mausoleum állittaték ezen Varicourt kisasszony által hevenyében készitett felirattal: *Mon coeur est ici et mon esprit partout* (Szivem itt, szellemem mindenütt van). — Voltairenak külsejében sok kitetsző vala. Képén, mint mondják, volt valami a' sasból és tengeri macskából, 's az elsőbbnek merész felemelkedése 's az utóbbinak rossz indulatja benne valósággal párosodtak is. Heves, hirtelen haragvó, érzékeny, de egyébiránt lágy szivü, szánakozó, segitni kész, 's vig kedvü volt 's ingadozó characterrel birt. Cselekedetei nem folytak mindég legtisztább forrásokból. Sokkal inkább szereté magát, mint maga iránt szeretetet ébreszthetett

volna ; főleg fösvénység kinzá. Innen kimagyarázható az is, hogy annyi csodáló mellett se találkozék barátja. Nagy szellem, de nem nagy ember volt, ez okból hibázik munkáiban ama báj, mellyet a' holt betűknek csak nagy lélek adhat. Társaságokban kellemes, nyájas és tökéletes udvari ember volt. Olly nagy élénkséggel birt, hogy gyakran egész éjel dolgozott. Még 80 éves korában is 14 órát munkálódott naponként. Számos munkái közt első helyen a' dramaiak állanak. Minden honfiai közt legszerencsésebben versenyezett ő Racinenal és Corneille-lel a' pálma felett. Szomorjátékai most is kedvesek a' Francziák előtt. Gazdag elmenczsége mellett se különösek vigjátékai, minek okát phantasiájának sajátiságában 's az akkori társalkodási szellemben kell keresni. Historiai munkái közt a' *Siécle de Louis XIV et XV*, *Histoire de Charles XII*, *Essai sur l' histoire générale*, *sur les moeurs et l' esprit des nations* gazdagok politicai nézetekkel. Philosophiai románait, értekezéseit, apró költeményeit, elbeszéleteit, dialógusait 'ste'. fenlengő szellem 's szép előadás diszesitik. Mint prosaicus utólérhetlen, olly szépek 's fényesek kifejezései, mint elménczséggel gazdagok. L. felőle : *Lettres inédites de M. la Marq. du Châtelet et supplément à la correspondence de Voltaire avec le roi de Prusse etc., avec des notes histor.* (Paris 1818); *La vie de Voltaire par Condorcet* (ném. Berl. 1791) ; *La vie de Voltaire par M. (Mercier)* (Genf 1788) ; *Examen des ouvrages de M. de Voltaire par M. Linguet* (Brüssel 1788) ; *Vie littéraire de Voltaire rédigée par de Luchet ; Vie de Voltaire suivie d' anecdotes, qui composent sa vie privée* (Paris 1797 ; Duvernet abbétól); *Mém, sur Volt. et sur ses ouvr. par Waynieres et Longchamps, ses secrétaires* (Par. 1826, 2 köt.) (ezen Wayniéresnek Pétervárában éppen ugy kelle felállitani Vol. Katalin császárné által megvett könyvtárát, mint az Ferneyben állott) ; *Vie de Voltaire* Mazuretól. V. munkáit Beaumarchais Kehlben 1784 's köv. 70 köt. 8-ad rétben 's 92 köt. 12-ed rétben, Palissot jegyzetekkel 1796 's köv. kiadák. 1820 Parisban *Pièces inédites*-e (még ki nem adott munkái) kijöttek. Ujabb időben ismét üldöztetni kezdének V. irati, mégis 1817 olta 1824-ig Parisban 11 kiadatban jelenének meg azok ; legolcsóbb Touqueté 1820, mellyből 2,133,000 példány kelt el. 1823 a' pétervári csász. remeteségben Voltairenak nyomatlan munkái találtattak ; legfontosb egy csipős commentarius Rousseau Contrat social-járól, második egy azolta kiadott tündérmese. Dupont kiadatja 70 köt. 1826 jelent meg. V. számos tudományos csatáira nézve l. *Tableau philosophique de l' esprit de Mr. de Voltaire* (Genf 1771).

Volta oszlopa, l. Galvanismus

Vonás mathematicai hangtudományban, l. Comma.

Vonás hegedünél a' vonónak helyes fogása, alkalmazása és hordozása. Ennek három fő módja van : 1) a' pattogtató, vagy kiütő ; midőn a' vonó nem egész hosszában, hanem csak egy részében 's bizonyos sebességgel rángattatik a' húrokon; 2) a' húzós, midőn vagy az egész vonó, vagy nagyobb része lassudan hordoztatik a' hurokon; 3) a' simitó, midőn 2, 3, vagy több kóta egy vonásra vétetik. E' módoknak ismét különféle változatai vannak a' tactus és darab charakteréhez képest alkalmazandók.

Vondel (Joost van der), igen hires hollandi költő, a' Hollandiak Shakspeareje, kinek munkái most is becsesek. 1587 szül. Kölnben, anabaptista szüleivel Hollandba jöve, az Arminianokhoz mene által 's végre 1659 a' romai egyház keblében hm. Munkái nemes phantasiával teljesek, 9 köt. tesznek, 's részint zsoltárok, Virgil és Ovid rimes forditati, részint gunyok 's szomorjátékok. Camper latin jutalomiratban szépen rajzolá Vondelt (Leyden 1818.)

Vonó, l. Hegedű.

Vonóhangszerek, a' bélhurral készitett hegedü nemü szerszámok, mellyeken a' hang a' vonó surlódása által eszközöltetik. Ide tartoznak: az öreg gordon, vagy brugó, a' koboz, v. kis gordon, a' brácsa 's hegedü. Alkotó részeikben mind e' szerszámok hasonlók.

Vonszódás, l. Attractio.

Vorarlberg, Tirol, Schweiz, a' Bodentó 's bajor királyság közt, Tirolnak 7-dik kerülete, de önálló kicsiny tartomány, saját polgári szerkezettel. Bregenz, Feldkirch, Pludenz és Hohenems uradalmakból áll, 's 74½ nsz. mf-en fekszik, 3 vár., 7 mvár., 412 faluval 's 76,000 lak. Nevét az Arlbergtől v. Adlersbergtől, melly közte 's Tirol közt határt von, kapta. Hegyes földét apró folyók öntözik. A' Lech 's Iller itt erednek. Sok erdeje 's jó legelői vannak, honnan a' baromtartás a' lakók főfoglalkozása. A' pozsonyi béke Bajorországhoz kapcsolá, de 1814 visszakapá Austria. Fővárosa Bregenz, 2500 lak., kik munkás kézmivesek, hajózók 's kereskedők.

Vorherr (János) bajor épitészségi tanácsnok, a' képző müvészetek akademiájának tagja, 's elnöke egy épitészségi iskolának, szül. 1778 Freudenbachban, 's egész életét az architecturának 's a' vele határos tudományoknak szentelte, és szenteli. Számtalan épület, hid, ut 'sat. készült általa, vagy legalább felügyelése alatt. Elveit több rendbeli iratokban fejtette ki, 's nézetei alaposak és nagynemüek. —*l—y.*

Voronzoff, fő hadi és polgári hivatalokkal fénylett 's fénylő orosz grofi család. Három szépségével 's az ujabb orosz történetekben fontos szerepével kitetsző asszonyt mutat e' család. 1) V. Erzsébet, III Péter nagyfejedelem és orosz császár kedvese, később Polánski senatorné; 2) Butturlin grófné; 3) Daskoff herczegné, II Katalin meghittje, ki készité grof Paninnal Katalin trónra emeltetésének tervét és segité végrehajtani. Ezek grof V. Mihály nagykancellár unokahugai valának, ki mint orosz alkanczellár Svéd- és Oroszországok közt Pétervárában 25 Jun. 1745 szövetségi egyezetet köte, mint Austriával is M. Therézia örökségének védelmezésére, ugy 1747 Nagybritanniával segitségi egyezetet, melly szerint 37,006 Orosz nyomula a' Mainig 's eszközlé 1748 az aacheni békekötést. Erzsébet császárné uralkodásának utolsó éveiben V. a' svéd párt elején álla, mellynek lelke Péter nagyfejedelem vala, hanem Bestuseff kanczellár, a' dán párt feje, elnyomó befolyással bira a' császárnénál, mig 1757 kegyelemvesztésbe nem esék, mire gróf V. leve a' birodalom kanczellára. — Grof V. Sándor előbb több europai udvarnál követ vala, 's 1802 Sándor császártól kanczellárrá nevezteték, mire külminister leve. 1804 letevé hivatalát, 's czimét megtartva Moskauban lakék, hol 1806 mh. — Öccse V. S... orosz követ vala Londonban, midőn a' franczia lázadás kitört. Katalin ennek elvei ellen nyilatkozék 's grof V. 25 Mart. 1793 lord Grenvillel kettős egyezetet köte, mellyek közül egyik az Orosz- és Angolországok közti kereskedési viszonyokat ujitá meg 6 évre, az 1766-ki Angolországnak hasznos feltételek alatt kötött egyezet szerint, a' másik pedig a' két hatalmasság költsönös munkásságát tárgyazá a' lázadás tüzének gátlására, Francziaország neutralis hatalmasságokkal való kereskedésének elnyomására 's a' Francziaországgal folytatandó hadbani költsönös segitésre. E' fontos egyezet utolsó pontját, mint tudva van, Katalin nem teljesité, mivel éppen ekkor vivé ki tervét Lengyelországban; de később se veve részt a' franczia háboruban, mivel Angolország nem akara vele védő 's támadó szövetséget kötni a' török udvar ellen. Mind e' grof V. munkája vala, ki a' következő országlások alatt is Londonban marada, mint követ. Pál császár vezérré nevezé őt. Sándor alatt részt vevé azon értekezések-

ben, mellyek a' 3-dik szövetkezést szülék Pétervárában Francziaország ellen, 11 Apr. 1805. — Fija, grof V. Mihály, gyalogság orosz csász. vezére 's vezérsegéd, Ujoroszország katonakormányozója Odessában, Moskauban szül., több diplomatiai hivatalt visele 's háborukban, főleg 1813 — 14 Francziaország ellen, igen kitünteté magát. Fenyegető nyilatkozással, mellyet az ardennei 's aisnei és marnei departement-ok lakóihoz intéze, ha a' szövetkeztek ellen fegyvert fogandanak, lépe be Francziaország földére, hol több ütközetben 's csatában vala jelen. Craonenál ő és Sacken Napoleontól megveretének 7 Mart. 1814, 's 4000 embert vesztve Laonhoz kelle visszavonulniok. De midőn Blücher a' laoni győzedelem után a' Marne felé nyomult, grof V. elfoglalá Chalonst 23 Mart., 's Paris vivatásakor is sok bátorságot mutata. 1815 másodszor is bemene Francziaországba, 's itt az orosz szövetséges őrseregnek parancsnoka vala 1818-ig. Katonáit kemény fenyiték alatt tartván, a' lakóktól igen tiszteltetének. Innen Aachenbe mene, hol éppen congresz tartaték 's fejedelmétől, kinek kamarása és vezérsegédje vala, igen kegyesen fogadtaték. Később Ujoroszország 's Bessarabia katonakormányozójává nevezteték. 1826 őt 's Ribeaupierre konstantinápolyi orosz követet hatalmazá meg Miklós császár, hogy Akjermannban az orosz udvar és porta közt fenforgó kérdéseket elintézzék. — Grof Voronzoff-Daskoff, ennek atyafia, kit I Sándor 1822 rendkivüli követévé 's meghatalmazott ministerévé neveze a' bajor udvarhoz, honnan Turinba teteték által.

Vosz (János Henrik) jeles nyelvtudós és költő 1751 Febr. 20 szül. Sommersdorfban (Meklenburgban), hol atyja haszonbérlő volt. Görögben és Zsidóban magától is annyira haladt, hogy 1766 a' neubrandenburgi iskolának mindjárt első osztályába vették. Innen egy földes urhoz mene házi tanitónak, hol fenmaradt idejét régi nyelvek, 's hangmüvészség tanulására fordità. Az 1770 kijött *Göttinger Musenalmanach*, Bojeval hozta ismeretségbe. Ez Göttingában 2 évre szabad asztalt eszközle ki számára, 's ide jövén, a' papi tudományokat, görög és római régiség tanulásával cserélte fel, 's járta Heyne philologicum seminariumát. De Heyne ellen nem sokára torzsalkodni kezde; mert hiuskodás, makacsság veszekedő, szesz fekvének belseje mélyében. Ekkor tájban fordità németre Blackwel iratát Homerusról. 1777 Boje hugát vevé el. 1778 rector lett Ottendorfban. Ortygiáról értekezést adott a' deutsches Museumba (mellyben különben is nagy részt vett), egy mást pedig a' régiek Okeanjáról a' Göttinger Magazinba. 1781 megjelent tőle Odyssea, 's a' hozáértők kapva kapták. Mint rector, majd Eutinba ment. 1782 a' veszekedés közte 's Heyne és ennek védője Lichtenberg közt folyt innen is. Vosz, 1783 a' Deutsches Museumban keményen vagdalá tanitóját, ennek haláláig. 1789 jelene meg Virgilius Georgicainak eutini kiadása tetszéssel. 1793 Ilias németül, és Odyssea ujabb alakban. Ez után mythologián dolgozott, Heyne nézeteivel ellenkezve. L. *Mythologische Briefe* 1792 és 1823. Luizája először a' Hamb. Musenalmanachban 1783, másodszor 1795 jött ki, harmadszor, 1801. Következtek ugyanekkor 2 köt. versei. Virgilius 4 ecclogája után, mellyet előképül, jegyzetekkel bocsáta közre, 1797 jött a' többi latinul és németül. 1798 Ovidius általváltozásaiból ada válogatva néhányat, 1799 egész Virgiliust. 1800 jöve létre Virgilius Georgicájának 2 utolsó kötete, lat. 's ném. nyelveken; 1801 1 köt. apró Idyllák, 's 1802 4 köt. lantos versek; 1802 a' német Homerus javitva, e' mellett a' homerusi világtábla 's Odysseus palotájának alaprajza. Gyengélkedő egészsége miatt 1802 V. Jenába mene, hol irá Heyne Iliásának birálatát az Allg. Liter.-Zeitung Maj. füzetébe 1803, 's néhány tudós programmáit és birálatit ugyanezen Lit.-Zeitung számára. 1805 Heidelberg-

be hivatván a' badeni nagyherczegtől, jelene meg tőle a' német Horatius, Hesiodus, Orpheus (az Argonauta), 1808 Theocritus, Bion és Moschus forditata, 1810 Tibullus és Lygdamus 's 1811 a' latin textus kéziratok szerint javitva, 1821 Aristophanes ford., 's Aratusé 1824. Emlitheto még azon óriási vállalata, hogy fijaival Henrikkel (mh. 1822) 's Abrahámmal egész Shakspearet leforditsa, mi 1830 végrehajtatott 9 köt. Creuzer (l. e.) ellen hevesen kelt ki Antisymbolik-ában, ugy régi barátja Stolberg (l. e.) ellen, mivel a' cath. hitvallásra lépe által. Mh. 30 Mart. 1826. (Vö. Paulus *Lebens- und Todeskunden von J. H. Vosz*, 1826). Mint classicus költők munkáinak forditója, a' Németek közt első helyen áll; legtökélyesben forditá Virgilius eklogáit 's georgicáját. Legjelesbb idyll nemü költeménye Luise, melyben szerencsésen követé Theocritus szellemét 's irásmódját. Versei kijöttek Königsbergben 1825, 4 köt., aprolékos irományai e' cz. a. *Kritische Blätter, nebst geogr. Abhandlungen* (Stuttg. 1829, 2 köt.) Fija kiadá leveleit e' cz. a. *Briefe von J. H. Vosz, nebst erläuternden Beil.*

Vossius v. Vos, két hires németalföldi tudós neve a' 17 száz. V. Gerhard János, szül. 1577, falusi prédikátor fija, szép 's más tudományokra adá magát 's polyhistor vala. Mint amsterdami történettanitó hm. 1649. Számos historiai és philologiai irati 6 köt. jöttek ki Amsterdamban. — V. Izsák, az előbbinek fija, Leydenben szül. 1618. Beutazá Angol-, Franczia- és Olaszországokat, 1648 Kristina királynétól Svédországba hivaték, de nem sokára honába tére Salmasiussal folyt perlekedései miatt, végre Angolországba mene, hol mint windsori kanonok hm. 1788. Számos irati philosophiai, historiai és philologiai tartalmuak. Propertiusra, Pomponius Melára jegyzeteket irt 's egy értekezést ada ki a' metricáról 's énekről.

Vries (Hieronymus van), 1776 szül. Amsterdamban, jeles hollandi tudós és iró. Nagy hirét Anaxagoras életirata 's van Decker Hieronymusra irt magasztaló beszéde alapiták. A' hollandi költészet történetei remek munka, mellyel jutalomdijt nyere. A' németalföldi intézet második osztályának, melly 2 numismaticai munkával foglalatoskodik, igen munkás tagja volt. Ezek Németalföld történeteire nézve igen érdekesek. V. most Amsterdam városának titoknoka.

Vulcanus, (a' Görögöknél Hephaestus) a' tűznek istene és ábrázolója 's a' tűzzel járó mesterségeknek, jelesen a' kovácsságnak istene. Hesiodus szerént Juno, ki őt, mint Minervát Jupiter, magától szülte, Homerus szerint pedig Jupiter és Juno fijok volt. Juno, a' kis Vulcanus igen formátlan és csunya levén, szégyenletében lelökte őt Olympusból, hanem Thetis, és Eurynome, két tengeri istenné dajkálkodása alá vevé a' szerencsétlen gyermeket. Ezek barlangjában marada Vulcanus kilencz évig. Mások azt állitják, hogy Vulcanus ifjuságát a' többi istenek közt az égben tölté, 's az atyja Jupiter veté onnan Lemnus szigetébe; mivel az anyját Junot, kit Jupiter az ég és föld közé fügeszte, meg akará szabaditani, 's ekkor czombja kificzamodván, örökre sánta marada. Később mindazáltal Bacchus eszközlésére ismét felvétetett az égbe 's Jupiter, ámbár legcsunyább volt is minden isten közt, a' legszebb istennével Venussal, párositá, melly feleségétőli különbözéséért, a' többi istenek gyakran csufot üztek belőle, 's Homerus ugy emliti őt, mint az Olympusiak mulattatóját. Műhelye Homerus szerént az Olympuson, mások szerént Lemnos szigetében, az Aetna alatt, Lipara v. Hiera szigetén volt. A' régiek sok általa készitett miveket emlitenek, mellyek közt legjelesb az a' mesterséges háló, mellyel Márst és feleségét, midőn együtt szerelmeskedtek, megfogta. Ő csinálta a' Cyclopsokkal a' menyköveket is Jupiternek. Ugyan ő adott lételt Minervának is, mivel az ő kalapácsának ütésére ugrott ki amaz a' szülés-

ben sinlődő Jupiter fejéből. Nevei többek, u. m. Vulcanus, Volcanus, v. Volicanus, mivel a' tűz a' levegőn tul repül; Hephaestus, az az égő, lángoló; Clytechnes azaz jeles mivész; Mulciber, mivel a' vasat meglágyitja; Aetnéus és Lemnius, azon helyektől, hol lakott. Sok helyen tiszteltetett; Romában szint ugy, mint Athenaeben innepek tartattak tiszteletére, rendszerént tömött szakállal, borzos hajjal, félig öltözve, egy fején lévő kerek, 's hegyes sipkával, jobb kezében kalapácsot, 's a' balban fogót tartva festetik. Cicero 4 Vulcanus nevü istent emlit, kik közt az első Uranus fija 's Apolló, kit neki Minerva szült, atyja, a' második Nilus fija, kit az Egyiptomiak Phtasnak neveztek, a' harmadik a' feljebb emlitett lemnusi Vulcanus, végre a' negyedik bizonyos Menalius fija, ki Lipara szigetében lakott.

VULCÁNOK, l. TÜZOKÁDÓK.

VULGATA, az ó testamentomi szent könyvek latin forditata, melly a' romai kath. egyházban annyi tekintettel bir, mint az eredeti. Már a' keresztény egyház régibb idejében leforditották latinra az ó testamentomot, az ugy nevezett 70 forditók görög munkája szerint. Sz. Jeromos ezt nem találá mindenütt helyesnek 's ujra leforditá azt hasonlóul latin nyelvre a' zsidó textus szerint, de a' melly 387 csak részint fogadtaték el az egyháztól. Idővel mind a' régi, mind az uj forditat összekevertetének 's vulgata nevet kapának, mivel közönséges haszonvételre szolgáltak. A' reformatorok nem fogadák el; ellenben a' Katholikusokra nézve a' trienti conciliumon valóságos szent irássá 's a' hit egyetlen alapjává teteték. (Vö. Riegler *Kritische Gesch. der Vulgata*, Sulzbach 1820).

VULKANISTÁK azon geologok, kik a' föld képződését tüznek tulajdonitják. (L. GEOGNOSIA).

VULPIUS (Christian August), tanácsnok, első könyvtárnok 's a' pénzgyüjtemény felügyelője Weimarban, hol 22 Jun. 1763 szül. Franczia és olasz lovagi munkákat forditgatván, megkedvelé a' romanost 's irá a' *Romantische Gesch. der Vorzeit*-ot (12 köt. Leipz. 1791—98). Ezt követék az *Anekdoten aus der Vorzeit* (2 köt.); *Die Gesch. der Bastille, die Scenen in Paris* (8 rész); *Rinaldini*, melly rendkivüli tetszést nyere, 5-ször adaték ki egymás után, 's több nyelvre leforditották, mint franczia, ángol, orosz, dán, hollandi, spanyol, lengyel 's olasz nyelvekre; *Curiositäten der phys-, liter-, artist-, historischen Vor- und Mitwelt* (1811—25, 10 k., rézm.); *Journal* (4 köt.); a' nagyherczegi pénztár lajstroma; *Bibliothek des Romantisch-Wunderbaren*, mellyből sok dolgai miatt csak 2 köt. jött ki; *Thermitonia*, tündér-románok gyüjteménye; végre *Wörterbuch über die deutsche und nordische Mythologie*. Mh. Weimarban 26 Jun. 1827, 64 évében.

W.

W, a' német abc huszonharmadik betüje, a' Magyarok V-je.

WAADTLAND, Pays de Vaud, schweizi tartomány és canton, mellynek határai d. a' genfi tó, ny. Franciaország, é. Neufchatel és Freiburg, 's k. Freiburg és Bern. 55 nsz. mf-en 179,000 lak. van, kik közt 173,000 Francziák 's 176,000 Reformatusok. Hadkor 2964

embert állit ki. Előbb Savoyen birtoka volt, 1536 a' berni canton elvette, de a' kormányozók igen nyomván a' lakókat, gyakran történt lázadás, mellyeket a' franczia directorium használván, 1798 előbb Bernt, utóbb egész Schweizot megtámadá. Waadtlandot alacsony hegyek fedik, fekvése igen szép, gabonát (de nem eleget) termeszt, és sok marhát nevel. Csak itt van sóakna egész Schweizban. Főgazdagság gyümölcs- és bortermesztés. A' ryffbor és vin de la Côte hiresek. Törvényhozó hatalommal a' nagy tanács bir, melly Lausanneban gyül öszve, munkássága 6 évig tart 's 180 tagból áll. A' statustanács 12 évig munkálódik. L. *Documens relatifs à l' histoire du Pays de Vaud dès* 1293 *á* 1750 (Genf 1817).

Waal, l. Rajna.

Wach (Wilh. Kar.) történeti képirás professora Berlinben, szül. ugyanott Sept. 11 1787, az itteni képtárakban kezde Kretschmer alatt tanulni, 's majd magára voná némelly festeményivel a' király és más müesmerők figyelmét. De az 1813 és 1814-ki háborus esztendők harczmezőre csalák az ecset mellől, 's eleinte mint szabad vállalkozott, utóbb mint ezred-segéd Hollandig ment a' táborral. Béke beálltával visszatért ugyan művészetét folytatni, de Bonaparte második felléptével ismét fegyvert fogott, 's ekkor a' király, gróf Tauenzien tábornoki tisztsége közé rendelé. Parisba ment a' diadalmas sereggel, 's királyától ott maradhatásra engedelmet nyerve, vas kereszt rendczimeivel ékesülten vált meg tőle. Itt művelé aztán 1815 Aug-tól 1817 Maj-ig Dávid és Legros iskolájában képirói tehetségét, ekkor Romába, 1818 Toscanaba utazott, 's a' Rafael megelőzött mesterek miveit mindenütt tanulva és gyüjtögetve tért 1819 honába vissza, hol legelőször is az uj szinház padolatját díszesité a' Musák ábrázolatával, melly munkája jeles rézmetszetekben is kijött. Majd azon oltárlap által hiresité nevét, mellyet a' moskaui Péter Pál (protestans) templom számára készitett. Több illy nagy nemü mivei a' berlini művészacademia tanácsának tagjává emelék, 's egyike lőn azoknak is, kikre a' Sollyképgyüjtemény jelesb darabjainak kiválogatása 's a' képek kiigazitására ügyelés bizatott.

Wachler (János Fridrik Lajos), történettudomány tanitója 's főkönyvtárnok a' boroszlói egyetemnél, szül. 15 Apr. 1767 Gothában, hol atyja titkos kormánytanácsnok volt. Kedvelt foglalatosságának mindég a' régi literaturát tartá. Irói pályába 1788 ezen értekezéssel lépe fel *De Pseudo Phocylide*. Ezt követék: *Über Hesiod's Vorstellungen von den Göttern* (1789); *Rede über Gesch. ihre Zwecke, Behandlungsart und ihren Vortrag; Progratum über das Studidium der Gesch. der Literatur und Kunst auf Schulen* (1790); *Geschichte der Literatur und Kunst auf Schulen; Versuch einer allgemeinen Gesch. der Literatur* (1793—96, 3 köt.); *Aphorismen über die Universitäten und ihr Verhältnisz zum Staate* (1802); *Handbuch der allgemeinen Gesch. der literarischen Cultur* (1804—5, 2 rész); *Grundrisz der ältern, mittlern und neuern Zeit* (1806); *Lehrbuch der Geschichte* (5 kiad. 1828); *Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Nationalliteratur* (1819); *Philomathie* (1819—21); *Handbuch der Gesch. der Literatur* (uj kiad. 1822—24, 4 köt.); *Gesch. der historischen Forschung und Kunst, seit der Wiederherstellung der literarischen Cultur in Europa* (Götting. 1812—20); *Darstellung der pariser Bluthochzeit* (1828); *Lehrbuch der Literaturgeschichte; N. theologische Annalen*, 'st. mellyek mély 's alapos vizsgálódással és messzeterjedő olvasottsággal irattak.

Wagenaar (János), Amsterdam város historiographusa, szül. 1709 's mh. 1773, egy Hollandnak legjelesb tudósai 's hona legjobb történetirói közt. Leghiresb munk. Holland historiája (21 köt. Amsterd. 1749—60, ném. Tosétól). 1788 megjelent folytatása 48 köt.

Amst. 1788 — 1810, melly Holland történeteit 1776-tól 1802-ig foglalja magában.

WAGENBAUER (Max. Joseph), tájfestő, 1815-től a' müncheni képtár felügyelője, szül. 1774 Graesingben, a' müncheni iskolában kezde állat- és tájfestést tanulni, utóbb Bajorországban és a' Schweizban magát a' természetet tanulá. A' harcz őt is fegyverre szólitá, de béke után egészen a' mivészetnek élt, mélyebben kezde tekinteni a' természetbe, 's olajfestményei majd több erővel és valódisággal diszelgének. Igen ért pásztorjeleneteket kellemes tájakban csoportositani; alakai charakterteljesek. Kivitelben Pottert követi. Festményeinek elő részök szorgalommal dolgozvák, szinezete általtszó, világitása természetes, szinmérséke összehangzó. A' bajor királynál több nevezetes nagy darabjai vannak, többek közt egy istálló belseje, a' stahrembergi tó, hátul a' lemenő nap, elül tehenek, juhok 's egy pásztorgyermek. Az orosz császár, ugy a' lichtensteini és schönborni képtárak is jeles darabjait birják. 1809 és 1815 tájrajzolási utmutatást adott ki. Falombtanitása is (1817, 12 lap) említést érdemel.

WAGNER (Ernst), szül. 2 Febr. 1768, jeles német iró, kinek *Wilibald's Ansichten des Lebens* czimü románját ugy megkedvelé Jean Paul Friedrich Richter, hogy a' szép észtehetségeket pártoló szászmeiningeni herczegnek, Györgynek, ajánlaná. Igy nevezteték véletlenül cabinettitoknokká, melly hivatalát 1812-ig viselé, midőn 25 Febr. mh. 45 évében. Többi munkái: *Die reisenden Maler; die Reisen aus der Fremde in die Heimath; Ferdinand Miller; Isidora; Das historische ABC eines 40jährigen Fibelschützen*, mellyek mind köztetszéssel olvastatnak. Egyetlen fija, KÁROLY, igen kitetsző tájfestő.

WAGRAMI ÜTKÖZET 5 és 6 Jul. 1809, melly Napoleon és Károly főherczeg közt történt, azon mezőn, mellyen habsburgi Rudolf 1278 a' büszke Ottokárt legyőzé 's Austria hatalmát alapitá. A' megveretett Austriaiak 23,000 haltat és sebest számláltak; de a' Francziák veszteségét se igen lehet kevesbre tenni. Károly főherczeg szünteleni csatázás közben Znaim dombjaira vonult, hol Marmont és Masséna utólérék seregét 's 11-ben ütközetre jöve a' dolog, de herczeg Lichtenstein fegyvernyugvást ajánlván Napoleonnak, félben-szakadt a' csatázás és a' békealkudozás elkezdődött. L. az egész táborozásra nézve Pelet (Masséna segédje) e' munk. *Mém. sur la guerre de* 1809, *en Allemagne, avec les operations particulières des corps d' Italie, de Pologne, de Saxe, de Naples et de Walcheren* (Paris 1825, 4 köt. atl.).

WAHLENBERG (György), nagy füvész és geologus, az upsalai egyetemben füvészség tanitója 's az itteni tudós társaság museumának felügyelője, 1784 szül. Báró Hermelin hires svéd honfitól 's a' stockholmi és upsalai tudós társaságoktól segittetve, füvészi és geologiai vizsgálódások végett bentazá svéd és norvegiai Lapponiát 's Göthlandot; majd az upsalai egyetem költségén 's a' báró Asp által alapitott utazási stipendiummal külföldre mene, 1810 Cseh- és Magyarországokban tartózkodék, megvizsgálá a' Kárpátokat, innen Schweiznak vevé utját, meglátogatá a' jelesebb német egyetemeket 's 1814 visszatére Upsalába. Becses munkái: *Flora Lapponica; Flora Carpathorum; Flora Upsaliensis* és *Flora Suecica*; leirta még a' Kami-kerületet Lapponiában, déli Schweiz éghajlatját, 's a' svéd föld származását. Jeles az upsalai tudós társaság Nova actájának 8 kötetében *Petrificata Telluris Sveciae* cz. értekezése.

WAHLSTADT, schlesiai falu, közel Liegnitzhez, a' Katzbachnál II Henrik schlesiai herczeg 9 Apr. 1241 itt ütközött meg a' Mongolokkal, de megveretett 's maga is elesett. E' tájékon csatá-

zott Blücher vezér is 26 Aug. 1813 a' franczia sereggel 's győzedelméért III Fridrik Vilhelmtől wahlstadti herczeg czimet kapa.

WAKEFIELD (Gilbert), criticus és theologus, szül. 1756 Nottinghamban. Nagy könnyüséggel tanulá meg a' zsidó nyelvet 's 6 hónap alatt a' syriai, chaldeai, samariai, kopt, aethiopiai, arab és persa nyelveket, Virgiliust, Horatiust, Homerust és Pindarust 's a' bibliát könyv nélkül tudta. 1776 adá ki *Poemata latine partim scripta, partim reddita*-ját. Már diaconussá fel vala szentelve, midőn 1779 az angol egyházat elhagyá 's mint dissenter, hivatal nélkül éldele, az angol egyház ellen több munkát ira, 's az uj testamentomot lefordità. Majd politicai tárgyakba is avatkozék, jelesen 1794 megtámadá Pittet 's kikele a' Franczia országgal folyt had ellen, miért 1798 két évi fogságra büntettetett. 29 Maj. 1801 nagy summát fizetvén, elhagyá dorchesteri börtönét 's visszamene Hackneybe, hol 9 Sept. 1801 mh. Romai és görög munkák kiadatai igen becsesek, p. o. Horatiusa, Virgiliusa, Lucretiusa, Tragaed. Delectusa 's m. mint Silva criticája is. Börtönében irá *Noctes carcerariae*-jét. Vö. *Memoirs of the life of G. Wakefield, written by himself* (2 köt. 2 kiad. Lond. 1804). — WAKEFIELD, szül. TREWMAN PRISCILLA, 1795 — 1817 sok közhasznu 's ifjuságot képző munkáiról hires 's Angolországban igen tisztelt iróné. Idősb fija, W. EDWARD, igen jelen statusgazda. *Account of Ireland, statistical and political*-ja becses munka. — Öccse, DÁNIEL, kitetszó statusgazdálkodási iró, főleg a' financzra nézve.

WALCHEREN, a' seelandi szigetek legnevezetesbike a' Scheldetorkolatai és német tenger közt. Tér 's kövér földe van, melly legszebb buzát, igen becses izacsot 's legjobb krumplit ad. Seeland tartományhoz tartozik. Fővárosa Middelburg 20,000 lak. Itt van Vliessingen várának jó, de egészségtelen kikötője is.

WALCKENAER (Charles Athanase, báró), a' feliratok 's szép tudományok franczia academiájának tagja, a' becsületrend lovaga, 1816 olta Paris 12 maireseinek egyike 's a' Seine dep. praefecturájának főtitoknoka, Parisban szül. 25 Dec. 1771. 1823 requetek mestere 's báró leve. Mint irót, nevezetesitik t. k. e' munk. *Faune parisienne; Geographie moderne; Abrégé; Voyages dans l' Amérique méridionale; Histoire naturelle des Aranéides; Hist. générale des voyages.* Többi irati a' méhek természethistoriáját, ujabb földleirást 's a' keletindiai archipelagus, Polynesia és Australasia történeteit; továbbá hajdani Corsicát, Egyiptomot, cis- és transalpina Galliát tárgyazzák. Emlithetők még: *Recherches géographiques sur l' intérieur de l' Afrique septentrionale; Notice sur la vie et les ouvrages de Don F. Azara; Hist. de la vie et des ouvrages de Lafontaine* 'st.

WALDBURG (Fridrik Lajos) waldburgi grof, kapustigali örökbirtokos, porosz generalmajor 's rendkivüli követ Brüsselben és Haagban, szület. 1776 Oct. 25. Egy ideig a' porosz őrseregben szolgált, 's több izben küldetett némelly megbizásokkal Würtembergbe. Később elvonta magát a' nyilvános élettől; de midőn neje a' westfaliai királynénak főudvarmesternéjévé neveztetett, mint kamarás, ő is szolgálatjába lépett Jeromos királynak. 1809 lemondott Kasselben hivatalos viszonyairól, 's utat tön Olaszországba. 1813 ezredesi ranggal, mint önkénytes vállalt szolgálatot a' bajor királyi hadseregnél, 's fejedelmének több szóbeli megbizásaiban eljárt Sándor császárnál. Nem sokára ismét a' porosz hadseregnél emeltetett tisztségbe. 1814 Napoleon lemondása után, mint porosz követ kisérte Apr. 20, a' Francziák volt császárját Fontainebleauból Frejus melletti St. Rapheauig, hol a' szerencsétlen fejedelem, csupán az austriai követnek Koller tábornoksegédnek és az angol követnek Campbell ezredesnek jelenlétében ült hajóra Apr. 28, hogy Elbába evezzen. Az orosz kö-

vet, Schuwaloff ezredes és W. visszatértek Parisba. Ekkor 300 Porosznak szabadon bocsattatását eszközölte ki ott, kik részint Schill seregéből, részint Danzig őrizetéből valók voltak, 's gályarabságot szenvedtek Toulonban. A' groff egy rövid tudósitást is nyomatott ki, Napóleonnak Elbába utazásáról. Következve generalmajor lön, 's porosz királyi követséget viselt Turinban és Florenzben. 1827 a' németalföldi udvarhoz küldeték, mint rendkivüli követ és meghatalmazott minister, a' midőn előbbi követségeinek helyét, báró Martens alezredes töltötte be. —no—

Waldeck, német fejedelemség a' hesseni választóság 's Westfalen porosz tartomány közt. 21 nsz. mf. nagy, 's 14 városban, 's 105 faluban 56,000 lak. van. Földje nagyobbára köves és erdőktől fedetik, még is szükségen felyül terem gabonát és sok barmot nevel. Van vasa, ónja, rezei, kövés mosott aranyja az Ederben. A' lakók, mint a' fejedelmi ház, agostai hitvallásuak, 800 Kath., 600 Reform., és 500 Zsidón kivül. Quäkerek is laknak köztök. Általánosan mind munkások, de nem igen tehetősek. A' fejedelemségnek polgári szerkezete van 's a' rendek évenként összegyülnek Arolsenben. A' fejedelem jövedelme 400,000, a' státusadósság 1,200,000 for. Waldeckhez tartozik még Pyrmont (l. e.) grofság. A' német birodalom gyülésén Waldecknek Hohenzollernnel, Lippével, Reusszsal és Lichtensteinnal közös szava (a' 16-dik), a' nagy gyülésben egy szava van. A' német szövetség seregéhez Waldeck 518 embert állit. Fővárosa Korbach 400 ház. 's 2200 lak. és jó gymnasiummal. Fejedelmi lakhely Arolsen, kicsiny, de szép renddel épült város, 1750 lak.

Waldstein-Wartemberg, kath. hitvallásu grofok, cseh nemzetség, melly a' 13 száz. olta esmeretes 's mellyből vevé létét Wallenstein (l. e.), is. Waldsteini és arnowi ágakra oszlik. E' jeles nemzetség tagja vala grof W. Ferencz Adám (szül. Bécsben, 14 Febr. 1759, mh. Oberleutensdorfban 24 Maj. 1823), ki a' természettanulmányt, főleg a' füvészséget, tevé főczéljává 's Kitaibel professorral, saját költségén, 7 évet tölte magyarországi füvészi utazásában, mellynek gyümölcse *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae* (Bécs) czim a. jelene meg. Most az érdemes kiadó a' berlini, prágai, moskaui 's más tud. társaságok tagjává nevezteték 's Willdenow egy növénynemet *Waldsteniá*-nak nevezé tiszteletére. A' franczia háboru alkalmával 1809, mint őrnagy (előbbi katonaszolgálatát t. i. mint kapitány tevé le, füvészi utazása előtt) olly megkülönböztetéssel szolgált, a' polgárkatonaságnál, hogy a' császár ezredes-hadnagyá 's a' Leopoldrend középkeresztesévé nevezé. Bátyja holta után 1814 áltvevén ősi birtokait, jóbágyainak jólétét, gazdasági intézeteivel 's gyáraival, igen előmozditá. Az ifjuság számára oskolákat alapita. Füvészi kincseit a' prágai cseh hazai museumnak ajándékozá.

Wales, l. Wallis.

Walhalla, Valhalla, l. Éjszaki mythologia. — Igy neveztetik egy Lajos bajor királytól, nem messze Regensburgtól, a' Duna partján alapitott temploma is a' német érdemnek, mellyben hires Németek mejjképei 's egy historiai basrelief (600 figurával, Wagner szobrásztól) fognak felállittatni.

Wallace (William), 13 századbeli Scot, ki a' nép mondáiban 's a' történetirásban elfelejthetlen. I Edvard angol király t. i. Scotországot hatalma alá hajtá. Wallace igen nagy testü 's feletle nagy erejü ember levén, elfökélé, hogy honát megmenti az angol járomtól. Egy Angolt párviadalban elejtvén, e' miatti féltében erdőkbe szalada 's itt több számüzöttet vevén maga mellé, ezekkel beüte Angolországba, 's olly sikerrel, hogy honfijaitól csaknem imádtaték, az Angolok pedig reszketének neve előtt. 1297 már nagyobb tervekbe is mere creszkedni 's több nemes csatlakozék hozá. Mind-

azáltal 40,000 Angol Warenne Edvard vezérlése alatt a' vállalatot elnyomással fenyegeté. De W. az angol vezért a' Forthon ültcsalogatván, az átmenteket megtámadá 's megvervén, ugy megrijasztá, hogy haza szaladának. Most W. Scotország királyává kiáltaték ki, de ő tartván a' nagyok irigykedésétől, nem fogadá el e' méltóságot, mivel a' törvényes király ugyis élt még az Angolok fogságában. Azonközben Edvard 90,000-ből állott sereggel beüte Scotországba, 's 1298 Falkirknél teljesen legyőzé a' Scotokat. W. nehezen menekheték nehányad magával 's végre árulói kezébe adák őt Edvárdnak, ki Londonba vitetvén, 1305 kivégezteté. Emlékezete örökre fennmarada népdalokban 's honfijai regéiben. Auffenberg *Wallas* cz. al. irt szomorjátékában német szinpadra vivé, 's kardja Dumbardon várból, hol az ór mellett függött a' várfalon, nehány év előtt, a' Towerbe viteték.

WALLENSTEIN (Albrecht, grof, sajátkép Waldstein), friedlandi herczeg, az austriai sereg generalissimusa a' 30 éves hadban, Pragában szül. 1583, előkelő cseh és protestans nemzetségből. Oskolai pályáját, mellyben nyugtalan lelke egyszer börtönbe is zárata, végezvén, a' burgaui márkgrof szolgálatába lépe mint ápród, kath. hitvallásra mene által és segitséget kapa Német-, Angol-, Franczia- és Olaszországok bentazására. Ez utjában hadi dolgok, nagy statusférjfiakra és tábornokokra figyelmezés vala főfoglalatossága. Aztán egy ideig az akkor hires paduai egyetemben mathesist és politicát, főleg pedig astrologiát tanula. 1606 a' csász. seregben Magyarországon a' Törökökkel csatázott 's személyes vitézségével kapitányságot érdemle. 11 Nov. 1606 béke köttetvén, hivatal nélkül Csehországba visszamene. Itt egy gazdag, de már éltes özvegyet nőül vévén, e' rövid 's gyermektelen házasság után nagy vagyont hagyá rá, melly őt azon állapotba helyezé, hogy Mátyás császár udvarában fényes szerepet játszék. 1617 Ferdinand steiermarki főherczeg (későbbi II Ferdinand császár) és Velencze közt csekély had ütvén ki, 200 lovassal ő is megjelent, miáltal a' főherczeg kegyét igen megnyeré. A' had végével a' morvai polgárkatonaság ezredesévé nevezteték, 's grof Harrachnak, Ferdinand kedveltjének, leányát, Isabellát, feleségül vevén, grofi rangra emelteték. 1619 a' Csehek fellázadván, Bécsbe szalada a' pénztárral, mellyből 12,000 tallért kapa. Ezzel 's tulajdon vagyonából 1000 vasast állita ki 's Boucquoi csász. vezérhez csatlakozék Csehországban. A' prágai győzedelem után (8 Nov. 1620) Boucquoival Morvába mene, hol katonai kormányzóvá teteték, csehországi birtokait, mellyeket a' cseh Protestansok elfoglalának, visszszakapá, Boucquoi elesvén, főtábornokká nevezteték, 1622 a' friedlandi uradalommal (Csehországban) megajándékoztaték 's 1623 friedlandi fejdelmi rangra emelteték. Midőn a' háboru tüze éjszaki Németországot is, hol a' dán király 1625 az alsószász kerület haderejével a' kath. liga ellen fegyvert fogott, elboritá, a' császár, se pénze, se serege nem levén, nagy szorultságban vala. W. ajánlá magát, hogy saját költségén 50.000 embert kiállitand, ha őtet fővezérré nevezendi 's a' sarczolást, mellyet elfoglalandó tartományokban tesz, neki engedendi. Erre a' megszorult császár ráállá 's egyszersmind herczeggé tevé őtet. Rövid idő mulva 25,000 ember állott talpon Egernél, mellyel grof Mansfeld protestans vezért 18 April. 1626 legyőzé, a' dán királyt Alsósaxoniából visszavonulni kinszeritő, 's rövid idő alatt a' mecklenburgi herczegséget és Holsteint Glückstadtig, Schleswignek és Jütlándnak egy részét elfoglalá, mivel illy váratlan megtámadtatásra e' tartományok nem valának készen. W. ezekkel igen keményen bána 's temérdek pénzt 's egyebet csikara ki tőlök. Nem levén hajói, mellyekkel a' dán szigetekre kiszálhatott volna, a' kel. tenger partjain telelt, elfoglalá Pommernt 's Berlinig ki-

terjeszkedék seregeinek vonala. Csak az erős Stralsund álla neki ellene. A' császár mindkét mecklenburgi herczeget, kik dán párthoz hajlának, számüzéssel fenyegeté 's birtokaikat, mint a' sagani fejedelemséget is (Schlesiában) Wallensteinnak, kit a' kel. tenger admiraljává is teve, ajándékozá. De az admiral semmire se mehete, mert a' Hansavárosok megtagadák tőle hajóikat 's az admiral-név puszta czim marada. Stralsund vivásában is, mellyről azt mondá: *Enyimnek kell lennie a' városnak, ha lánczokkal az éghez volna is kötve*, hijában áldoza fel 12,000 embert, 's Glückstadt és Magdeburg alól siker nélkül kelle elmennie. Megveré ellenben Rostockot 's megveré Wolgastnál a' Dánokat. Reménylvén, hogy Mecklenburgnak nyugodt birtokosa maradand, ki eszközlé a' lübecki békét a' császár és Dánország közt 1629; ellenben a' svéd követeket csufosan utasitván el e' congreszről 's egyszersmind 12,000 embert küldvén Zsigmond lengyel királynak Gusztáv Adolf ellen, uj hadra ada okot a' császár és Svédország közt. Mindazáltal a' császár messzenéző tervei, 's W. büszke viselete és temérdek zsarolásai miatt, mellyeket a' neutralis tartományokban tett (7 év alatt éjsz. Németországtól 600 mil. tallért csikart ki), a' német fejedelmek rábirák a' császárt, a' regensburgi gyülésen (1630), hogy seregét 30,000-re szálitsa le 's Wallensteintól a' fővezérséget elvegye, mit a' császár fájlalva ugyan, de mégis megtett, mert fiját romai királyá kivánd választatni. W. ki a' fővezérséggel Mecklenburgot is elvesztè, békésen türni látszék sorsát, 's Prágában kir. fényben éle. Saját testőrt, 60 apródot 's 20 kamarást tarta. Jószágira 200 kocsival utazék. 'S Battista Seni, udvari astrologusa, uj fényes pályát jövendöle neki csillagokból. E' mutatkozék is Tilly holta után; mert Gusztáv Adolf németországi győzedelmei a' császárt azon megalázó lépésre kinszeriték, hogy Wallensteint kérje meg a' főparancsnokság felvállalására. Nemi vonakodás után felvevé W. a' fővezérséget, de ugy, hogy korlátlan, sőt a' császártól is független hatalommal birjon 's cselekedjék a' birodalom tartományiban és tetszése szerint büntethessen 's jutalmazhasson. Mecklenburg helyett csász. örökös tartományt kötött ki. Hihetlen gyorsasággal gyüjte 40,000 embert Znaymnál. Ezekkel először a' Szászokat üzé ki Csehországból; aztán egyesülvén a' bajor választóval, Frankenbe vonula Nürnberg felé. Azonban Gusztáv is ide siete a' Protestansok védelmezésére, kivel W. bár sokkal számosb katonasággal birt, nem mere megütközni. Mindkét fél besánczolá magát 's csak csekély csatázások történének. Gusztáv rohanást teve az austriai táborra, de vissza vereték. Éjszaki Svábhonba fordula tehát, hol uj foglalmányokat teve; W. pedig Saxoniára üte, hogy a' választót a' Svédekkel kötött szövetségtől elszakassza. Gusztáv utána nyomula 's 6 Nov. 1632 megütköze a' két sereg Lützennél, hol W. maga is sebet kapott, tábori eszközeit elvesztè 's Pappenheim elesett, mint Gusztav maga is, ki helyett Bernhard weimari herczeg vevé által a' svéd sereg vezérlését. W. Csehországba vonula vissza, hol kemény hadi törvényszéket tarta 's több tisztet és katonát végeztete ki, kötelessége nem teljesitéséért. 1633 ismét táborba szála W. a' Schlesiába ütött Svédek ellen; de semmi nyomost se tevén, azzal vádoltaték, mintha titkos egyetértésben volt volna a' Protestansokkal, hogy ezek segitségével Csehország királyává tegye magát. Hogy mindkét fél alkudozásban volt egymással, a' bizonyos; de az eddig esmeretes oklevelekből nem jő ki, hogy a' W. személyét illette volna. Azonfelyül, hogy W. aprólékos győzedelmin kivül végválasztó lépést nem teve, az is gyanussá tevé őt, hogy grof Thurn Mátyást, az első cseh lázadás fejét, szabadon bocsátá 's gazdagon megajándékozván, követül küldé a' svéd cancellariushoz. Mennél kevésbé tartá figyelmére érdemesnek W. a' császár haragját, annál munkásabban

ások ellenségei a' vermet száméra, kik Wallensteint öszveesküvéssel 's cseh királyságra törekvéssel vádolák, mire II. Ferdinand császár 18 Februariusban 1634 költ parancsában Wallensteint a' főparancsnokságtól megfosztá, Illo és Trczka nevü vezéreivel, mint árulót 's elpártoltat számüzé, sőt megbizható vezérek küldetének, kik Wallensteint élve v. halva fogják el. W. tehát Egerbe vonula, melly lépése arra magyaráztaték, hogy a' határszélhez és svéd sereghez közelebb essék. De mit is tehetett volna ezen esetben egyebet W., minthogy bátorságát Eger erős falaira bizza 's a' Svédekkel egyesüljen, mi ha történt volna, a' császárra nézve kiszámolhatlan következéseket szült volna? De e' nem valósula; mert az égeri őrsereg nehány tisztei, Leszlie ezeredes, egy kath. Irlandi, kit W. mindenben megbizott, Buttler várparancsnok 's Gordon ezredeshadnagy, két prot. Scotti, öszveesküvének W. ellen; 25 Febr. 1634 egy az öszveeskültektől adott vendégség alkalmával W. leghittebb baráti, Illo, Kinsky Wilh., Trczka 's Neumann, Buttler könnyü lovasaitól, Geraldin őrnagy vezérlése alatt, megtámadtatának 's levágatának; mire Deveroux Irlandi 6 dárdadsidással W. meggyilkolására küldeték, ki Wallensteinra rohanván, ezt háló szobájában megölé. W. nyilt karokkal fogadá a' döfést mejjébe, 's legkisebb jajszó nélkül rogya le, 52 évében. Nem vala kar halálának megboszulására 's csak egyetlen özvegy siratá őt; mert mint hideg, mindég 's minden előtt elzárt, parancsoló embernek nem valának baráti. Elfoglalt irományiból semmi árulás se jő ki. Elvett birtokaival a' császár azokat gazdagitá, kik veszedelmét okozák. W. nagy 's erős testalkotásu ember volt. Fekete szemeinek tüzét nem birá el minden. Arczvonati mindég komolyak, hidegek és eltaszitók valának. Rendkivüli munkássága nem könnyen fáradt el. Gazdag asztalánál maga igen mértékletesen élt 's főszenvedélyei csupán nagyravágyás és uralkodásvágy valának; innen a' korabeliek ijesztő váza leve, de eljátszá az utóvilág tiszteletét. Nagy emberesmerettel 's fortélyal birt; másokat igen ki tuda esmerni, ellenben saját nézeteit okosan elrejté. A' tőle függők iránt kemény 's gyakran kegyetlen vala, azokra pedig, kiket használni akart, vesztegetve halmozá jótéteit. Vezéri észtehetségei tagadhatlanok, de Gusztáv Adolffal 's weimari Bernharddal nem hasonlittathatik öszve. Vallásával nem gondolván, igen gyülölé a' papságot, de e' se szenvedheté őt. Az astrologiát felette kedvelé, 's Seni olasz astrologus halála előtt csak kevés perczel vála el tőle. Schiller remekül állitá szinpadra.

Wallis (Wales) a' sajátképi Angliának egy része, herczegség név alatt, nyugot és éjszak felől az irlandi tengerrel határos, 340 nsz. mf. 607,380 lakost számlál. Többnyire hegyes tartomány, azért nem igen termékeny 's inkább baromtartásra, mint szántásvetésre alkalmas. Lakosai általán fogva szegények, fő foglalatosságuk halászat, néhány városban azonban nem csekély kereskedést üznek. Ásványok, kivált veres réz, kőszén és torfa teszik a' kivitel fő czikjeit. A' herczegség fő városa Pembroke. Éjszaki részéhez tartozik a' száraztól csak egy keskeny tengerszakadékkal elválasztott Anglesey sziget is. A' Wallisiak a' hajdani Brittek ivadékai, kiket lakóföldükről (450) az Angelsachsok üztek el, 's e' kis tartományba szorultak, mellynek neve hajdan Cambria volt, de szinte olly kevéssé lehete őket kiirtani, mint régi cimber- v. celtanyelvüket, mellyet ha bár nagyon változtatva, még ma is beszélnek. Innen a' közép és alsó néposztály mind erkölcsére mind külsejére nézve nagyon különböz az Angoloktól, kiket nem szenvedhet. A' föld népe tudatlan. Nem régtől fogva a' wallisi Bardok és hárfások évenként versenyezni szoktak. Wales sokáig fen tudá tartani szabadságát Anglia ellen, noha annak adót fizetett. De midőn utósó fejdelme Lewelyn (Leslin) az I. Eduard király ellen (1282) inditott háboruban elesett, meghódittaték

a' tartomány 's VIII Henrik által Angliához csatoltaték. Eduard idejétől fogva a' király idősb fija walesi herczeg czimet visel, mellyet akkor kap, ha már nehány esztendős, mert születésekor cornwalli herczegnek hivatik. Az egész herczegség 24 követet küld a' parlamentbe. Régiségeiről l. Robert Peter *The Cambrian popular antiquities* (Lond. 1815), ugyan attól *Collectanea Cambrica*. — Australia nem régiben feltalált egyik szigete is visel Wales herczeg szigete nevet.

WALLIS (francz. le Valais), a' helvetiai 22 canton egyike, határos Waadt, Bern, Uri, Tessin cantonokkal 's a' sardiniai királyság birtokival, 90 nsz. mf. 63,000 lakosa van; elosztatik felsőre és alsóra, áll 16 kisebb és egy nagy völgyből, melly kelettől nyugot felé az egész tartományon végig nyulik 's a' Rhone csergedezi keresztül. A' déli mellék völgyek nagyobbak az éjszakiaknál. E' völgyeket Schweiz két legmagasb hegyláncai formálják. A' déli láncz, melly Wallist Olaszhontól elválasztja, magasb tetőkkel büszkélkedik, illyen p. o. a' Rosa, a' Weisz- és Matterhorn, ennek szomszédságában nyulik fel a' nem ide tartozó Montblanc, 's Bernhard és Simplon hegyén két ut vezet keresztül Olaszországba. Az éjszaki hegysorban, melly Wallist Berntől elválasztja, legkitünőbbek a' Finsteraarhorn, Jungfrau, Schreckhorn, Grimsel, Gemmi és Furka nevü csucsok. Ezek miatt éghajlat és termékek igen különbözők. A' hegyeket csaknem örökös hó és jég boritja; ellenben a' völgyek melegek és termékenyek, virágzik a' marhatenyésztés, terem jó gabona, nemes gyümölcs és különös minőségü borok; azonban a' lakosok fő foglalatossága marhatenyésztés; sokat segitnek ugyan magokon fuvarozással is, kivált a' Simplonon keresztül. Vannak itt jó ásványos fördők, a' hegyekben vas, réz, ólom, arany és derék kőszén, szép márvány, lágy de levegőn mind inkább keményedő csepegő kő, gipsz 'sat. A' bexi sóaknából évenként mintegy 13,000 mázsát ásnak. A' lakosok catholicusok, 's származásukhoz képest majd németül (felsőwallisiak), majd francziául (alsówallisiak) beszélnek, de igen korcs nyelven. Általában tisztátalanok és tunyák. Uralkodó nyavalya köztök a' golyva, mit a' rosz viznek tulajdonitanak. E' tartomány eredeti lakóit a' Romaiak Augustus alatt hódoltaták meg. Később a' második burgundi birodalomhoz tartozott 's 1032 azzal együtt a' német birodalomhoz kapcsoltatott II Konrád császár alatt, ki alsó Wallist Savoyennek engedé. Felsőwallis idővel elszakadt a' német birodalomtól, 1475 elfoglalta Alsówallist, 's Bern-cantonnal frigybe lépett, 's 1529 a' schweizi köztársaságnak tagja leve. Midőn 1802 Schweizban zavarok támadának, Wallis franczia befolyás alatt egészen elszakadt a' szövetségtől 's ön álló köztársaságot formált, demokratiai alkotmányt vevén fel; de mivel a' Wallisiak bel czivakodásaikkal fel nem hagytak, Napoleon Nov. 12, 1810 (mint már rég czélozá) Franczia országhoz kapcsolá a' tartományt Simplon megye névvel. Az 1814-ki történetek azonban megváltoztatták a' dolgot. A' bécsi congresz 1815 ismét Schweiz cantonának nyilatkoztatá Wallist, 's ez az egyesületbe fel is vétetett. Az egész canton 13 tizedre van osztva, mellynek mindenikében nehány község van. Minden tized és község különös tanácsot tart. Fő és törvényhozó hatalommal bir a' tartományi tanács, mellyre minden tized és a' püspök négy négy követet küld, a' végrehajtó hatalmat a' statustanács és fő itélőszék gyakorolja. Egyházi tekintetben az egész canton egy püspöki megyét tesz; a' tanácstól választatni szokott püspök lakhelye a' főváros Sion (Sitten). A' canton a' szövetségi sereghez 1280 embert állit, 's a' szövetség pénztárába 26,500 schweizi frankot fizet.

WALLIS (Johann), szül. Ashfordban 1616, hires mathematicus 's egyszersmind huzamos ideig predikátor. A' polgárhadban 1640 az

által lett ismeretessé, hogy a' titkos irások kulcsát kitalálta. 1649 lelépe a' predikáló székről 's Oxfordban geometria professora lett. Ettől fogva a' mathematicának minden részét átfürkészé. Mit honosai e' nemben előtte v. korában tettek, ő javitotta, bővitette; 's mi alatt Oxfordban 1654 theol. doctorságra készült, együtt a' napsetétséget 's a' kör négyszögét számolgatta, titkos iratokat fejtegetett, 's a' végetlen nagyságok számolásáról *Arithmetica infinitorum* (Oxf. 1655, 4) irt, 's mivel e' mellett levéltárnok és nyilvános tanitó volt, alig lehet megfogni, hogy vala ennyire ideje és kedve. Midőn II Károly 1660 trónra lépett, udv. káplánjának nevezé. Már egy latin nyelven (1653) irt angol grammaticájában fejtegeté ő, mint képeztetnek a' hangok. Ez vivé 1661 azon ötletre, hogy megpróbálja, mint lehetne oktatni a' siket némákat. Fáradozását siker jutalmazta. Tanitványa minden szót ki tuda mondani. 1663 felállittatván a' hires Royal Society, ő egyik lön első tagjai közül. Ezentul is számos math. és theol. munkát bocsáta közre. Összes iratait az oxfordi egyetem 1692 kezdé kiadni. Mh. 88 évében 1703.

Wallraf (Ferdinand Ferencz), tudományossága, mivérzete és polgári erényei által jeles férjfiu, rajnai Kölnben szül. 1748 Jul. 20, 's utolsó igazgatója volt az egykori kölni egyetemnek. Anyavárosának mivgyüjteményei által felébresztették benne a' szép izlés. Oskolai pályáját 20 éves korában végzé; bölcselkedés, romai nyelvtudomány és történetirás valának fő tanulmányai. Egyszersmind hittudományt is tanult, 's pappá lön 1772. 27 éves korában jelenségeit adá eredeti költői tehetségeinek. Kölnben egy éneklő egyesületet állitott, melly által levelezésbe jött Dalbert herczeg primassal. 1783 a' kölni káptalan- 's birodalmi grofot Öttingen-Baldernt kiséré Svábországi utazásában. Itt ébredett fel valódilag benne a' lélekerő, 's elhatározta magában, hogy hazáját az obscurantismus és tudatlanság vádjától felmentendi. 1784 körül tagja lön az egyetem bölcselkedési karának. Ezentul a' szép mivészetek és tudományok izletének theoriáját (elméletét) tanitotta. 1786 rendes tanitója lön a' természeti tudományoknak és aestheticának, 's egyszersmind felügyelője a' füvészkertnek, mellyet saját költségén vásárolt, 's 2500 növénnyel gazdagitott. 1786 orvosdoctori és bölcselkedési borostyánt nyert a' kölni egyetemtől, mellynek 1794 igazgatójává tétetett. Ezen hivatalát csak 4 évig viselte, megfosztatván tőle a' papok által, minthogy a' királyságnak gyülöletet esküdni nem akart. Az egyetem megszüntetése után 1799, a' középponti oskoláknál nyerte meg a' történetirás és szép tudományok tanitói székét. Most mint numismaticus is esmeretessé lön a' külföld előtt, leirván Merle pénzgyüjteményét. 1799 — 1804 zsebkönyvet adott ki ezen czim alatt: *Taschenbuch der Ubier*. 1802 részt vön anyavárosának vallási rendelkezésében. 1812 mivészi és tudományos utazást tön Parisba. Nem sokára közelebbi összeköttetésbe jött Göthével, Wernerrel, Fiorilloval 'sat. Midőn 1818 egy terhes betegségből kigyógyult, örökösévé tette anyavárosát az ő ritka tárgyu 's gazdag gyüjteményeinek. A' városi tanácstól ezért számára rendelt nyugpénzt, egy romai régiséggyüjtemény megvásárlására fordította, melly különben az Angolok kezébe került volna. A' király veres sasrenddel ajándékozá meg, 's 1819 nyugpénzt rendelt számára. Most egy régi tervét valósitá; azon házba t. i. mellyben Rubens szül. 's Medici Mária mh., egy általa készült feliratokkal diszeskedő emlékkövet falaztatott be. A' nemes lelkü aggnak 50 éves papi öröminnepe, egész anyavárosa által megületék 1823 Jul. 20; melly alkalommal a' franczia-országi régiségbuvárok társaságától is oklevelet kapott levelezői taggá neveztetéséről. W. 1824 Mart. 18 végzé hasznos életét. D. Gall azt mondá róla, hogy Göthe koponyájához egyet sem talált hasonlóbbat az övénél. Gyüjteménye 521 kéziratból,

488 oklevélből, 1055 régi nyomtatásból, 13,248 könyvből, 9,923 ásványból, 1616 festeményből, 3,875 rajzolatból, 38,254 rézmetszetből, 3165 fametszetből, 104 hazai régiségmaradványból, 323 metszett kőből, 1297 müemlékekből 'sat. állott, 's 1827 a' kölni udvarban felállittatván, alapjául szolgált egy nevekedő museumnak. Életirását Smets adá ki (Köln 1825). —no—

Walmoden (Lajos, grof), austriai csász. tábornok, szül. Bécsben 1769, hol atyja angol követ volt. Előbb a' hanoveri testőrezredbe, 1790 porosz, aztán austriai szolgálatba lépe, hol 1796 ólta, minden táborozásban kitünteté magát. 1809 segédpénzi egyezetet eszközle Angolország és Austria közt. A' wagrami ütközetben Theréziakeresztet érdemle. 1813 orosz szolgálatot vállala, 's Gördénél Pecheux franczia vezér osztályát semmivé tevé. A' parisi béke után visszatére Austriába. 1817 a' nápolyi királyságban maradt austriai sereg főparancsnoka leve, mellyet 1821 a' fellázadt Nápolyiak ellen olly sikerrel vezérle, hogy Siciliát elfoglalná. 1823 visszahivaték. Mélyen ható ész, mindent, mi kivinni való, meggondolva áltnézés, nyugodt elszántság, állhatatosság 's nemes érzés characterének fővonati.

Walpole (Horatio, lord) grof W. Robert legifjabb fija, elmés iró 's az angol literaturáuak buzgó előmozditója, szül. 1718, mh. 1797. Nevelését anyja intézé 's igen meggyülölteté vele az udvari életet. Gray költővel barátságot kötvén, beutazá ezzel Olaszországot. 1741-től kezdve 4-szer választaték az alsó házba, hol mindég erős és megvesztegethetlen charactert mutata. De 1761 minden politicai foglalatossággal felhagya, 's Londonhoz közel fekvő jószágára vonulván, tudományoknak é'e. Itt könyvnyomtató intézetet is állita fel, mellynek szép nyomtatványit elajándékozá. Munkái közt jelesbek: *Angol királyok és nagyok jegyzéke*, *kik irók voltak*; *Fugitive pieces*; *Anekdóták az angol képirásról*; *Az otrantoi vár*; *The mysterious mother*, 1788; *Aedes Walpolianae*, mellyben a' nemzetségének norfolki jószágán tartott, későbben Katalin császárnénak eladott festeményeket 's miveket irá le. Külföldre nézve érdekes kivonatját közlé A. W. Schlegel e' cz. a. *Hist., liter. und unterhaltende Schriften von Horatio Walpole* (1800). Levelei 1745 — 82-ről Londonban jövének ki 1818. Leirá még II György uralkodását 's értekezék III Richardról, mellyek teljesek historiai nyomos észrevételekkel. W. sok elménczséggel, mulattató tehetséggel birt 's kimerithetlen volt anekdotákkal Europa udvarairól 's nagyjairól.

Walpole (Robert), oxfordi grof 's nagybritanniai pair, a' leghiresb angol ministerek egyike, 1674 szül. 's 1745 hm. 26 éves korában parlament tagjává választatván, ékesszólásával 's munkásságával igen kitünteté magát. A' whig párttal tarta, melly III Wilhelm 's Anna királyné országlások alatt az udvarhoz szita 's élte fogytáig hiv marada ezen elvekhez. 1708 hadi titoknoki fontos hivatalt kapa. 2 év mulva a' torik fordulván felyül az udvarnál 's Marlborough megbukván, W. is elveszté hivatalát, sőt elvádoltatván fogságba teteték. 1713 ismét parlamenttaggá választaték 's ugy mutatkozék, mint a' protestans öröklés védője Angolországban. I György 1714 angol királyszékbe ülvén, ismét a' whigek emelkedének fel az udvarnál; W. a' hadnép pénztárnokává nevezteték 's nem sokára nagy tekintetet szerze. 1716 javalatát, hogy a' III Wilhelm óta minden 3-dik évben megujitott alsó háznak tagjai csak 7 év mulva választassanak ujra, kivivé. 1721 kincstár elnökévé (annyi mint első minister) neveztetvén, ellenségeinek heves megtámadásai mellett is 20 évig tartá meg e' hivatalt. Esmeretes, melly nagy részt veve ekkor Angolország a' világ politicájában. György király és ministerei mind-azáltal irtozának a' hadtól 's ügyes alkudozások és hatalmas szövet-

kezések által iparkodának azt kikerülni, mire nézve olly eszközöket használának, mellyek miatt I György békés országlása alatt az 53 mil. font st. tevő nemzeti adóságot lehetlen vala fogyasztani; illyenek a' külső hatalmasságoknak adott segédpénzek 's nagy hajóseregek gyakori kikészitései. W. mind e' mellett is nagy minister vala, kinek hona java szivén feküdt; főleg a' kereskedés virágzását tevé czéljává 's iparkodása nem marada siker né'kül. 'S e' vala ok, hogy ugy kerülé a' háborut; de midőn 1739 Spanyolország a' pardoi egyezet pontjait nem teljesité, akaratja ellen engednie kelle a' nemzet szavának 's hadat izene a' Spanyoloknak, 's most éppen olly munkás vala a' hadi készületek kiállitásában, mint vonakodott előbb a' háborutól. Azonban a' háboru folyamatja alatt tekintete hanyatlását, 's azt, hogy az alsó házban a' szavak többségére nem számolhat, látván, 1742 hivatalát letevé. A' király oxfordi groffá 's nagybritanniai pairré nevezé és 4000 ft. sterl. nyugpénzt ada neki. W. emlékezete még most is tiszteltetik Angolországban. L. *Memoirs of the life and administration of Sir Rob. Walpole* Coxe Williamtól (Lond. 1798, 3 köt.).

Walpurga, Walburga (szent) közönségesen Walpurgis, Angliában szül., az első eichstädti püspöknek sz. Wilibaldnak huga, 's a' Németek apostola sz. Bonifácz bugának leánya volt. Walpurga, azon szándékkal, hogy a' keresztény vallást terjessze, Németországba ment, 's mintegy a' 8 száz. közepe táján, fejedelemasszonya lön a' heidenheimi ujonan alapitott apáczaklastromnak. Tanult asszonynak kellett lennie, mert az tartatott róla, hogy sz. Wilibald utazásait ő irá le latinul. Halála után, (776 v. 778), nagy érdemeiért szentek közé számláltatott, 's csudatévő gyanánt tiszteltetve, sok helyen állittattak neki kápolnák. Egy ő róla neveztetett olaj, melly cath. Németországban eléggé esmertetik, igen hathatós szernek tartatik a' házi állatok betegségei ellen. Azon körülmény, vagy inkább véletlen eset, hogy Walpurgis névnapja, néha egyedül, néha Filep és Jakab apostolok neveivel egyszerre, Maj. 1 napján esett, okot szolgáltatott a' Németeknél arra, hogy az e' napot megelőző éj róla neveztetnék, 's különbféle balvélekedések és babonás előitéletek támadnának. A' német földmivelőknél felette fontos nap 1 Maj. Ezzel együtt kezdődik a' gazdasági esztendő; a' mezei munkák ettől fogva gyakoroltatnak; számos egyezeteknek és szerződéseknek szolgál ez határnapul'sat. Sok helyen szokásba jött Walpurgis éjszakáján égő szalmacsutakokkal, mellyek hosszu póznákra szoktak feltűzetni, a' szomszéd hegyeken ide 's tova futkosni, lövöldözni 'sat. hogy a' boszorkányok, kik ekkor gyüléseket tartani gondoltatnak, szélyel riasztassanak.

Walther von der Vogelweide, a' hajdani német szerelemdalnokok közt egyik legelmésebb dalköltő, ki énekeiben nem csak a' szerelmet 's tavaszt, hanem bennök korának és saját külső, belső életének látható képét rajzolta. Austriában élt, Fridrik udvarában, ki 1197 a' keresztes haddal Palaestinába utazott, 's ott egy év mulva mh. Ugy látszik hogy ezután W. mingyárt elhagyta jótevője udvarát. Ekkor ütének ki a' két ellenkirály, Sváb Filep és Braunschweigi Otto támasztotta zavarok. Most mint nemzeti költő álla fel W., 's a' birodalom meghasonlását, a' hajdani erkölcsek megromlását kesergé. Iratainál fogva a' hohenstaufeni párthoz tartozott; vádolta a' pápát, mint ki e' visszavonást okozta, 's Filepet buzditá, hogy a' zavarnak vetne véget. Filep 1208 meggyilkoltatván, vándorlani kezde W., 's mint maga mondja, sok országot látott. Ugy látszik Filep August franczia király udvarában jól fogadták; de még is legtovább mulatott Hermann thüringeni landgrofnál, ki mindig egy sereg költőt tartott udvarában, 's ama hires költői pályázást, a' wartburgi

herczot rendelte (1207), mellyben W. is szónokként jelent meg. Ezután majd II Fridriknél, majd VII Leopoldnál tartózkodék, 's résztvett ama keresztes táborozásban is, mellyet II Fridrik császár 1227 Palaestinába inditott. Mint előbb politikai tárgyak foglalák el dalait, ugy élte végén jámbor, magába vonuló elmélkedések, világ hiusága, halál 's örök élet tölték azokat el. Mh. Würzburgban, de mint születése, ugy halála napja sincs tudva. Összes dalait eredeti textussal kiadta Lachmann (Berl. 1827).

Walzer, vig characterü német keringő táncz. Hajdan mérsékletebb, 's a' nemzeti charakterhez illőbb mozgása volt, de mióta a' bécsi Walzer divatba jött, az ebben kitörő vidámság már csak nem bacchanalis dühre emelkedett. Muzsikája $\frac{3}{4}$ v. $\frac{3}{8}$ tactusu. Maga a' táncz mindig egyforma, szüntelen forgás.

Wanker (Ferdinand Geminian), hittudomány doctora, badeni papi tanácsnok, breisgaui Freiburgban az erkölcstudomány tanitója, és kijelelt érsek. Ezen jeles cath. hittanitó 1758 Oct. 1 szül. Freiburgban. Tanulásában kitüntetvén magát, II József alatt, a' Sapienz-collegium nevü intézetbe, 1783 mint aligazgató a' Josephinum papnevendékházba, költözött, hol irá a' *Lehrbuch über die Pastoral*-ját 's *Lehrgebäude der christlichen Moral*-ját. Az egyetem megesmeré az ő érdemeit, 's kinevezte őt, 1788 az erkölcstudomány tanitójának. Itt példás életével, jótékony befolyása volt az ifjuságra 's tanitásiban józan felvilágosodottság ömlött el. Mint iró, leginkább *Lehrbuch der christlichen Sittenlehre* munkájával tünteté ki magát W., melly ebben a' tárgyban egyik a' legtökéletesebbek közül. Jelentek meg tőle más kisebb tartalmu 's vallásos tárgyu iratok is, mellyekben józan vallásosságon kivül, helyes politicai nézetek is fordulnak elő. Freiburgi püspökké kineveztetvén, még a' romai megerősittetést sem érhetve meg, kimult 1824 Jan. 19. —*s.*

Wara, l. Éjszaki mythologia.

Warburton (William), glocesteri püspök, Newarkban szül. 1698. Mint mély belátásu theologus és criticus 50 év alatt nagy figyelmet gerjeszte maga iránt. Első munkája a' statusnak az egyházhoz való viszonyáról irt értekezése volt, mellyet 1736 Mózses isteni küldetése követe. Ebben azt adván elő, hogy a' régi törvényhozók általában szükségesnek találák az istenről és jövendő életbeli megjutalmazásról szóló hitet polgári intézeteik fentartására, 's csak Mózses vélé azt feleslegesnek, földi jutalmakkal 's büntetésekkel tartván népét engedelmességben, e' heves vitát szüle közte 's ellenségei közt. Azután Pope munkáját védé, miért e' jeles angol költő barátja leve, ki végrendeletében könyvtárának felét neki hagyá 's munkáinak tulajdonosává tevé őt. 1749 hévvel védé Pope characterét Bolingbrocke ellen 's barátjának összes munkáit kiadá. Egyetlen fijának halála olly benyomást teve rá, hogy maga is nem sokára utána mene 7 Jun. 1779. W. Angolország legnagyobb tudósainak egyike, kiben, mi ritkaság, csudálásra méltó tudósság 's igen élénk phantasia párosodának. Munkái 1789 8 köt. jelenének meg. Mások munkáit is kiadá jegyzetekkel.

Warmbrunn, ferdőhely Schlesia hegyei közt, 1077. l. tenger felett. A' mvárosnak 300 h. 's 1900 lak. van. Birtokosa a' Schafgotsch grofok nemzetsége. Több nevezetességei közt emlithető egy 24 szegény beteg számára, grof Schafgotsch által, 1820 alkotott kórház.

Warnberger (Simon), tájfestő Münchenben, szül. 1769 Pullachban a' wolfratshauseni kerületben, eleintе a' rajzolást Winter Józef állatfestőtől 's rézmetszőtől tanulta, utóbb tájfestésre adván magát minden vezető nélkül indult, egyedül a' természetet utánazva. Bajorország festői hegyes vidékei elég anyagot nyujtának tanulásra.